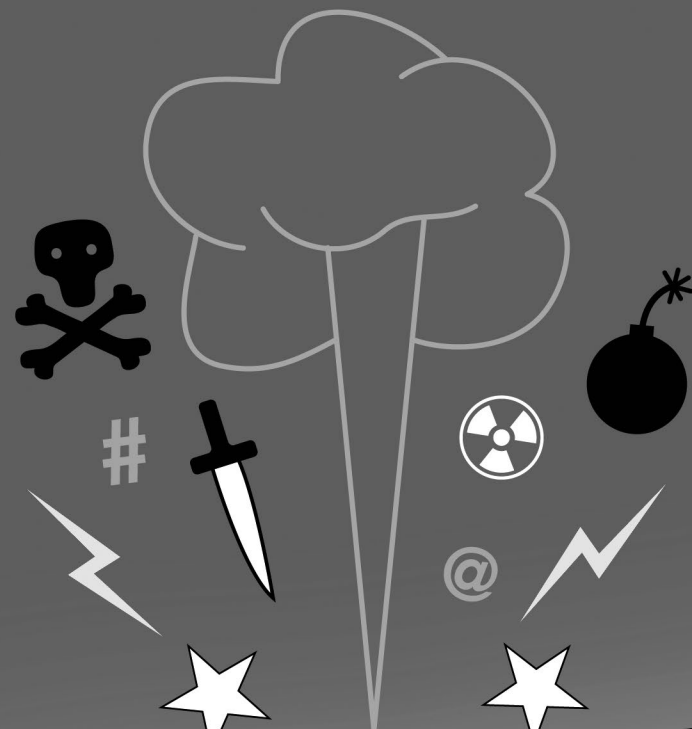

Strips!

200 jaar
Nederlands
beeldverhaal

Willem van Helden Rob van Eijck Jos van Waterschoot Joost Pollmann

VARO ENMMMA

?!
ZOEFF

RRRING!

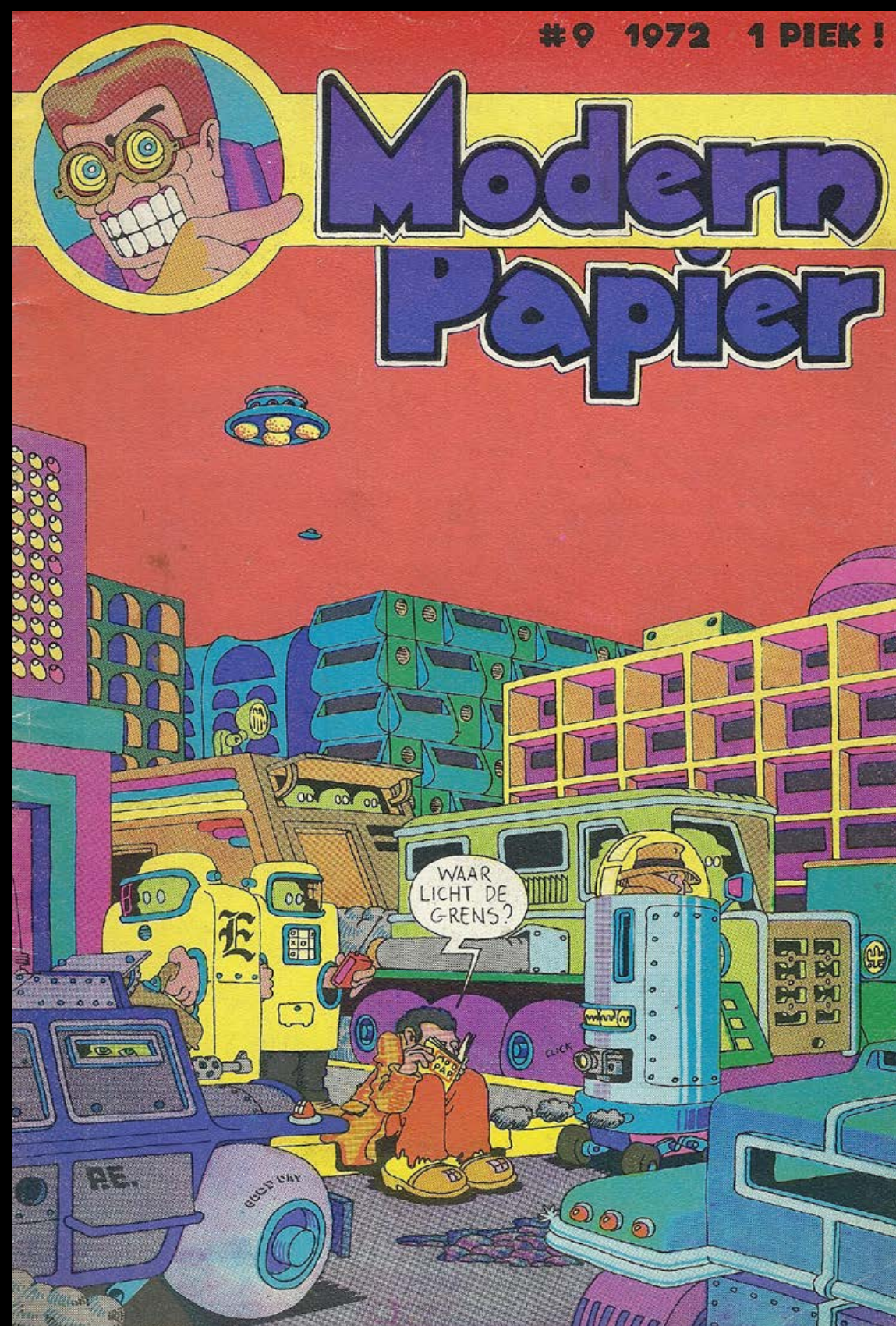

Strips!

200 jaar

Nederlands

beeldverhaal

Strips!

200 jaar

Nederlands

beeldverhaal

Willem van Helden
Rob van Eijck
Jos van Waterschoot
Joost Pollmann

lecturis

Inhoudsopgave

Voorwoord door Maartje de Haan	6
Inleiding door Hans Matla	7
Beeldromans: Vergif voor de jeugd	8
Hoofdstuk 1: 1813–1900	
<i>Draag- en kraamtijd van een massamedium</i> door Willem van Helden	11
Biografieën	32
Rodolphe Töpffer en Jan Goeverneur	
Alexander Ver Huell	
Jan Linse	
Johannes Franciscus Nuijens ('Korporaal Achilles')	
Hoofdstuk 2: 1900–1945	
<i>Héél voorzichtig, naar eerste roem & succes</i> door Willem van Helden	35
Biografieën	55
Daan Hoeksema	
W.G. van de Hulst sr. en jr.	
George van Raemdonck en A.M. de Jong	
Gerrit Rotman	
Eelco ten Harmsen van der Beek, Freddie Langeler en Fritzi Harmsen van Beek	
Henk Backer	
Hoofdstuk 3: 1945–1975	
<i>De bloeitijd van de jeugdbladen en de krantenstrip</i> door Rob van Eijck	59
Biografieën	102
Frans Piët	
Pieter Kuhn	
Marten Toonder	
Alfred Mazure	
Henk Sprenger	
Jean Dulieu	
Hans G. Kresse	
Piet Wijn	
Bert Bus	
Thé Tjong-Khing	
Evert Geradts	

Hoofdstuk 4: 1975–1990	
<i>Van tijdschrift naar album</i> door Jos van Waterschoot	109
Biografieën	156
Lo Hartog van Banda	
Peter van Straaten	
Martin Lodewijk	
Fred Julsing	
Dick Matena	
Peter de Smet	
Daan Jippes	
Patty Klein	
Joost Swarte	
Theo van den Boogaard	
Windig & De Jong	
Peter Pontiac	
Hoofdstuk 5: 1990-2013	
<i>Van jeugdvermaak naar kunstvorm: een hindernisbaan</i> door Joost Pollmann	161
Biografieën	196
Pieter van Oudheusden	
Guido van Driel	
Kolk & de Wit	
Tim Enthoven	
Peter van Dongen	
Barbara Stok	
Mark Retera	
Lamelos	
Erik Kriek	
Maaïke Hartjes	
Jean-Marc van Tol	
Register door Jan Cumps	200

Voorwoord

Deze publicatie geeft een overzicht van circa 200 jaar geschiedenis van het Nederlandse beeldverhaal. Vaak wordt het beeldverhaal gezien als een uitvinding van de twintigste eeuw, vooral bedoeld voor de jeugd. Maar de strip kent vele voorgangers binnen de boekgeschiedenis. In de geïllustreerde handschriften, blokboeken en emblemataboeken die de oprichter van Museum Meermanno, baron Johan van Westreenen van Tiellandt, onder meer verzamelde, staan tekst en illustraties in wisselwerking met elkaar. Aan het eind van de middeleeuwen ontstonden de populaire centsprenten (zo genoemd vanwege de prijs) die bedoeld waren om begrippen en situaties spelenderwijs te leren. In een tijd waarin nog maar weinig mensen konden lezen, was de prent het middel bij uitstek om informatie over te dragen.

In vele landen, waaronder Amerika maar ook bijvoorbeeld Japan en India, bestaat een rijke traditie van beeldverhalen die vaak honderden jaren oud is. Bekende artiesten, zoals de Japanse Hokusai, maakten beeldverhalen die nu in vele musea te zien zijn. Juist door die rijke en veelvormige traditie passen strips bij uitstek bij Museum Meermanno. Het museum dat de geschiedenis van het boek laat zien. Vandaag de dag kan men in de boekwinkels en de bibliotheken zien dat de strip een belangrijk deel van het boekenaanbod uitmaakt.

Uitgevers brengen steeds meer stripboeken uit, en de graphic novel is sinds enkele jaren niet meer weg te denken uit het literaire aanbod. Ook in de serieuze Boekwetenschap worden stripboeken bestudeerd. De leerstoelgroep Boekwetenschap aan de Universiteit van Amsterdam geeft in zijn jaarlijkse lesprogramma aandacht aan de plaats van stripboeken binnen de boekgeschiedenis. De Hogeschool voor de kunsten ArtEZ startte in september 2009 met Comic Design, een afstudeerrichting waar je opgeleid kunt worden tot striptekenaar en maker van graphic novels. Verzamelaars leggen hoge bedragen neer voor zeldzame en bijzondere albums. De scheidslijn tussen strips en kunst wordt ook steeds kleiner en is zelfs aan het vervagen. Niet voor niets worden bij onze Zuiderburen, België en Frankrijk, strips al jaren beschouwd als de Negende Kunst!

Nederland kent een rijke traditie in strips die nu in dit boek handzaam bijeen zijn gebracht, elke held van iedere generatie komt voorbij, van Mijnheer Prikkebeen en zijn hachelijke avonturen, detective Dick Bos van Alfred Mazure,

Kapitein Rob van Pieter Kuhn, Eric de Noorman van Hans Kresse, de wijze Tom Poes en de naïeve heer Bommel van een van onze grootste striptekenaars Marten Toonder, Paulus de Boskabouter van Jean Dulieu, de vele strips van Dick Matena tot ‘de vrije geesten’ van de undergroundstrips in de tijdschriften *Aloha*, *Witzend*, *Tante Leny presenteert!*, *Modern papier* en *De vrije balloen*, de familiestrips van Jan Kruis en Gerrit de Jager, *Agent 327* van Martin Lodewijk en *Singles* van Hanco Kolk, die ook met Peter de Wit *Mannetje en mannetje* tekende, *Franka* van Henk Kuijpers, *FC Knudde* van Toon van Driel tot de jongste generatie striptekenaars van Mangafique, Guido van Driel (o.a. *Gasten*), de klare lijn van Joost Swarte en Peter van Dongen, Barbara Stok en het autobiografisch universum van Maaïke Hartjes tot de bekende *Fokke en Sukke* van Jean-Marc van Tol, John Reid en Bastiaan Geleijnse, en de digitale strips van o.a. het collectief Lamelos. En natuurlijk wordt ook de geschiedenis van de stripbladen niet vergeten, van *Het dubbeltje* tot *Sjors, Pep, Tina* en *Stripschrift*. En tot slot de uitstekende informatiesites van Kees Kousemaker (*Lambiek Comicipedia*) en van Het Stripschap.

Beleef zo in vogelvlucht 200 jaar Nederlandse stripgeschiedenis in dit boek en op de bijbehorende tentoonstelling in Museum Meermanno te Den Haag.

Onze grote dank gaat uit naar de auteurs en specialisten die elk een hoofdstuk voor hun rekening namen: Willem van Helden, Rob van Eijck, Jos van Waterschoot en Joost Pollmann. Aafke Boerma droeg zorg voor de tekstuele redactie en Jelle Hellinga voor de fraaie vormgeving. Dank gaat ook uit naar Uitgeverij Lecturis, in het bijzonder Hans van de Willige. Speciaal dank ik Hans Matla, die aan de wieg van dit boek en deze tentoonstelling stond. Zijn enorme verzameling in Nederland verschenen stripboeken en tijdschriften tracht het Museum Meermanno te verwerven voor de Collectie Nederland opdat deze niet verloren zal gaan. Vele uren stak Hans Matla in de eindredactie en dankzij zijn secure blik en enorme feitenkennis kan deze publicatie gerust een standaardwerk genoemd worden over meer dan 200 jaar Nederlandse stripgeschiedenis.

Maartje de Haan
directeur Museum Meermanno | Huis van het boek

Inleiding? Aanleiding!

‘Eén tekening kan meer zeggen dan duizend woorden’, schreef Marten Toonder op 28 februari 1994 in zijn Voorwoord voor de facsimile van het satirische ondergrondse tijdschrift *Metro*.

Misschien dat ik daarom zo gegrepen ben door beelden, afbeeldingen. Als kind moet je jarenlang tobben om lettertjes te leren begrijpen om de uit die lettertjes opgebouwde woorden en zinnen te snappen. Een inefficiënt systeem voor ideeënoverdracht! Het beeld is direct. Toen de oudste menselijke jagers, lang geleden, hun prestaties wilden vastleggen, schilderden zij hun prooien en trofeeën op rotswanden. Dat waren beelden van gebeurtenissen, maar ook van hun wensen.

Als jochie las en keek ik strips. Wie niet, in de jaren 1950. Ik leende stripboeken en stripbladen van vriendjes en mijn Moeder kocht weleens tweedehands strips, die mijn broertjes en ik gretig lasen. Met zo’n stripboek kon je je terugtrekken in een Andere Wereld. Zij prikkelden je fantasie, want je ging met zo’n stripboek op reis naar vreemde gebieden, of dat nu België was of China of Noorwegen of verre eilanden, varend over wereldzeeën. Je blik verruimde zich door de tekeningen en door de begeleidende teksten.

Blijkbaar was ik behept met een ‘verzamelvirus’, want ik bewaarde de stripboeken en stripblaadjes heel netjes en als mijn broertjes ze uit hadden, confisqueerde ik ze. Ik had een kastje waar ik ze in bewaarde, met een hangslotje erop. In 1956 kregen we een abonnement op het vrolijke weekblad *Donald Duck*. Als mijn broertjes het blad hadden gelezen, mocht ik het hebben. Zorgvuldig legde ik het in het kastje bij mijn stripboeken. Met de jaren nam hun aantal flink toe en toen ik in 1966 ging werken, had ik er al honderden. Samen met enkele stripliefhebbers, onder wie Rob van Eijck en Lex Ritman, hadden we ruilmiddagen, waarbij we ook stripinformatie uitwisselden.

Van jongste bediende klom ik op tot boekhouder bij een vereniging. Daar nam ik mijn oblong-boekjes van *Eric de Noorman* mee om die in de pauze te lezen. Ik wilde toen alle verhalen chronologisch lezen, zodat ik de ontwikkeling van de strip en van de maker kon volgen.

In 1970 had ik veel dubbele strips die ik niet meer met anderen kon ruilen. Ik besloot toen om die dubbele exemplaren maar te gaan verkopen. Op 4 juli van dat jaar begon ik, samen met Franny, Stripantiquariaat Panda, het tweede in ons land.

Langzaamaan konden we daarmee voldoende verdienen om ons gezinnetje te onderhouden, maar vooral was ik blij met het aanbod aan strips dat door die winkel binnenkwam. Omdat ik inmiddels ook al veel originele tekeningen en schilderijen van stripmakers had aangekocht, openden we in 1980 de eerste Nederlandse stripgalerie. Niemand minder dan André Franquin kwam over om die te openen, samen met Willy Maltaite en Yvan Delporte.

Aanvankelijk verzamelde ik alleen de stripboeken die ik leuk of spannend vond, maar toen ik die van bepaalde stripreeksen eenmaal had, wilde ik toch ook de minder aantrekkelijke delen uit zo’n reeks erbij hebben. En toen ik die ook had, wilde ik toch ook maar de andere strips van diezelfde auteurs toevoegen en daarna was het niet zo’n grote stap meer om van de uitgevers van die strips ook maar de andere reeksen bij elkaar te brengen in de verzameling. En als je uiteindelijk die uitgevers compleet hebt verzameld, ga je toch ook maar op zoek naar de overige strips. Door het stripantiquariaat kon ik redelijk gemakkelijk aan materiaal komen. Ik bezocht stripbeurzen, voor de winkel en voor mijn collectie.

Omdat ik toch altijd al lijstjes maakte van de boeken en tijdschriften in mijn collectie, stelde ik in 1976 een bibliografisch overzicht samen, waardoor ook andere verzamelaars baat konden hebben van mijn gegevens. Dat boek gaf ik zelf uit en het werd de eerste editie van de *Stripkatalogus*. Die was meteen een succes. Blijkbaar was er in een behoefte voorzien. Jaar na jaar werkte ik verder aan nieuwe en uitgebreidere edities, waarbij ik beschreef wat in mijn eigen collectie zat. Daarvoor moet je wel de blijvende beschikking hebben over de boeken en tijdschriften zelf. Het was dus belangrijk dat ik doorging met verzamelen van oude, nog onbekende strips en van alle nieuwe die uitkwamen.

Na decennia verzamelen besepte ik, dat mijn collectie de volledigheid naderde. Ik realiseerde mij dat het toch jammer zou zijn, als de Collectie Matla uiteen zou vallen en die 57 jaar verzamelen zinloos zou zijn geworden. Ik zou daarom graag willen dat de Collectie Matla voor het nageslacht bewaard zou blijven, zodat er altijd van alle strippublicaties die ons landje ooit heeft voortgebracht, een exemplaar te bewonderen is.

Ik ben het Museum Meermanno | Huis van het boek, zeer dankbaar dat het mij de gelegenheid geeft, tenminste een gedeelte van de Collectie Matla te tonen aan belangstellenden.

Hans Matla

ONS VRIJE NEDERLAND

(Van 1940—1945 ondergronds verschenen).

VERGIF

EEN der meest schokkende details, die de dagbladen ons bericht hebben over de tragische gebeurtenis in Enkhuizen, waar een 15-jarige jongen zijn zestienjarige vriendinnetje met folksteekken om het leven bracht, is wel de mededeling, dat dit meisje verzet was op beeldromans. Wellicht zal het psychiaters gelukken de vele raadselen van deze tragedie te ontsluiten; eerst dan zal men in staat zijn de duistere motieven, die deze twee jonge mensen tot een zo verblijstende daad brachten, te doorgronden. Dat neemt niet weg, dat thans reeds het ontstellende vermoeden gerechtvaardigd is, dat deze tragedie mede haar oorzaak vond in het vergif, dat door beeldromans in twee jonge geesten is gedruppeld.

DEZE BEELDROMANS zijn de laatste jaren ook in ons land een ware rage geworden. Men ziet ze overal in grote verscheidenheid te koop aangeboden. Op de pagina hiernaevens reproduceren wij een aantal afbeeldingen uit een vijftal verschillende beeldromans. Wij kochten die aan een kiosk, waar grote aantallen exemplaren van tussen de twintig en dertig verschillende uitgaven lagen uitgestald. Wij zochten niet uit, doch deden een volkomen willekeurige greep. Wij weten derhalve niet of de uitgaven, die wij dusdoende toevallig in handen kregen, tot de miserabelste horen of dat er nog ergere zijn. Wij menen, dat de afbeeldingen, die wij afdrukken, voldoende indruk kunnen geven, hoe funest dit soort beeldromans kan werken op jonge, onrijpe, critiekloze geesten.

DE BEELDROMAN vindt zijn oorsprong in de getekende kindervertelling, de „strip“. De aanvankelijk voor kinderen bedoelde strip wil het kind, dat moeite heeft het gelezene (of voorgelezene) om te zetten in een visueel beeld, daarbij helpen door de gebeurtenissen ook, of soms geheel, in tekeningen weer te geven. Is het te wijten aan toenemende gemakzucht en oppervlakkigheid, dat de kinderstrip ook bij ouderen zoveel belangstelling heeft gevonden? Mogelijk. Doch het is een feit, dat talrijke oorspronkelijk voor kinderen bedoelde „strips“ verslonden worden door „kinderen van 4 tot 80 jaar en ouder“. Dat heeft tot gevolg gehad, dat geen dagblad of tijdschrift het meer zonder strip kan stellen — ook dit blad niet. Maar het heeft tevens tot gevolg gehad, dat exploitanten van zinneprikkende, zedebedervende, op sensatie-zucht speulerende lectuur zich eveneens op de strip wierpen en zo ontstond de beeldroman, het kleine, meestal voddige, goedkope boekje, waarin in een reeks (vaak slecht getekende) prenten met weinig (en vaak onbeholpen) tekst een griezelig of opwindend avontuur wordt verhaald, dat geen andere bedoeling heeft dan ongezonde spanning te wekken en te bevredigen. Juist omdat de eenvoudige geest het getekende en dus visuele beeld zoveel gemakkelijker in zich opneemt dan het uitsluitend uit reeksen woorden

KERSTUITGAVE 1948

1 EZERS van O.V.N., die gewend zijn hun exemplaar te betrekken via de oekhandel of kiosken, worden er aan herinnerd, dat in stede van de nummers van O.V.N. van 18 en 25 December, evenals vorig jaar, zal verschijnen een bijzondere

KERSTUITGAVE VAN O.V.N.

De aantrekkelijkheid van dit boeiende, zeer gevarieerde, rijk geïllustreerde en in een kleurrijk omslag gestoken nummer wordt nog verhoogd door een zeer bijzondere bijlage:

een voortreffelijk geslaagde reproductie

van een waarlijk unieke

kleurenfoto van

DE INHULDIGINGSPLECHTIGHEID IN DE NIEUWE KERK TE AMSTERDAM OP 6 SEPTEMBER.

Deze bijzonder fraaie opname in kleuren werd vervaardigd door de fotograaf S. Presser, met medewerking van ervaren technici van Philips' Phototechnische Dienst te Eindhoven, en gereproduceerd door de Ned. Rotogravure Maatschappij te Leiden. Uit hun samenwerking ontstond een reproductie, die niet alleen een blijvende herinnering zal zijn aan een groots ogenblik, maar tevens een sieraad voor Uw woning is.

Evenals vorig jaar zal ook deze Kerstuitgave een interessante en onderhoudende

PRIJSVRAAG

(met 130 geldprijzen tot een totaal-bedrag van f 750,—, w.o. een hoofdprijs van f 250,—) bevatten.

De prijs van deze Kerstuitgave 1948 is gesteld op f 1.25. De verzending zal geschieden na 11 December, doch U kunt U thans reeds van een exemplaar verzekeren (de oplage is beperkt) door Uw bestelling op te geven aan Uw boekhandelaar, de kiosken, onze agenten, of rechtstreeks aan ons hoofdkantoor, Catharijnesingel 34, te Utrecht.

O.V.N.'s OPINIE

ook op de gemakkelijker te verwerken indruk van het getekende beeld. Evenals in iedere beeldroman, die zichzelf respecteert, wordt er in gevochten en zelfs geschoten. Niettemin menen wij, dat juist een verhaal als Matho-Tonga uitermate geschikt is om het verschil tussen de goede strip, die een geenszins verwerpelijke hang naar romantiek tracht te bevredigen, en de funeste beeldroman duidelijk te maken. Hans Kresse's strip „Matho-Tonga“ poogt een beeld te geven van een stuk

Amerikaanse historie voor, tijdens en na de Burgeroorlog; hij voert daarvoor fictieve, maar ook historische personen (Abraham Lincoln, generaal Harney, generaal Custer, de Belgische missionaris De Smet, bekende Indianen-opperhoofden) ten tonele. Met name genoemde forten of handelshuizen worden naar contemporaine foto's of gravures nage-tekend. Alles wat met betrekking tot het gezelschapsleven, de materiële en geestelijke cultuur van deze Indianen geschreven of getekend wordt, is tot in details gedocumenteerd. Zelfs het geringste ornament op de gebruiks- of ceremoniële voorwerpen is volkomen verantwoord. Zo geeft dit „beeldfeuilleton“ in een mengeling van fictie en werkelijkheid een beeld van een boeiende episode uit de Amerikaanse geschiedenis. Indien er geweld in voorkomt: dan alleen omdat geweld een rol speelde in de strijd tussen blanken en Indianen!

DIT BLAD

is een geïllustreerd opinieblad, uitgave van de

N.V. Uitgevers Maatschappij „ONS VRIJE NEDERLAND“.

DIRECTIE: C. A. van Egmond. REDACTIE: Aad van Leeuwen (hoofdredacteur), A. Huguénot van der Linden, J. D. Troostheide en P. Kievit.

ADVERTENTIE-AFD.: C. A. Holdert (chef).

ADRES van directie, redactie en administratie: Catharijnesingel 34, Utrecht. Telef. 11834—11855. Girorekening 187.100. Bankrelatie: N.V. Utrechtsche Provinciebank, Utrecht.

ABONNEMENTSPRIJS: f 4.50 per kwartaal.

LOSSE NUMMERS: 40 cents.

Abonnementen kunnen elke willekeurige datum ingaan, doch uitsluitend aan het einde van een kalenderkwartaal worden beëindigd; tussentijds ingegane abonnementen worden berekend à 35 cts. per week. Abonnementen, welke niet tenminste één maand voor de ingang van een kwartaal zijn opgezegd, worden geacht voor eenzelfde termijn te zijn verlengd.

KLACHTEN over de bezorging richte men aan bovenstaand adres, Afdeling Exploitatie.

O.V.N.'s VOORPLAAT

Nu het over veertien dagen Kerstmis is, koos O.V.N. deze week als voorplaat een foto van de Engelse filmactrice Ann Todd, in een peinzende stemming uitkijkend van achter een half bevroren en besneeuwde ruit. De sneeuw is niet echt, evenmin als de bloemen op het glas, en de plaat is een tikje sentimenteel, wat men van een „gelegenhedsfoto“ als deze kan verwachten. Niettemin heeft zij charme, en ook iets van de plechtige en toch blijde en verwachtingsvolle sfeer van Kerstmis.

DE „BEELDROMAN“ daarenboven, is gespeend van ieder element, dat een „gezonde“ strip aanvaardbaar maakt. Vechtpartijen, moorden, schietpartijen, geweld, mysterieuze benden, ontvoeringen, griezelige monsters, lijken zij vormen er elementen van, die slechts de sensatie-zucht dienen. Zeker, de held zegeviert altijd, het kwaad wordt altijd gestraft, maar intussen is het bedrijven van het kwaad als een opwindende bezigheid voorgesteld, en is de geest van de lezer volgepropt met verwrongen, leugenachtige, misleidende voorstellingen omtrent de natuurlijke orde der dingen. Daarom kenschetsen wij deze beeldromans als vergif. En daarom menen wij, dat het de hoogste tijd is tegen de verbreiding van dit vergif stelling te nemen. Een Enkhuizer tragedie is reeds teveel!

„BEELDROMANS“: VERGIF VOOR DE JEUGD

Enige dagen later ontvangt Berkley een brief met dreigende inhoud. 9

Een vanzige lucht walmt hen tegen. 88

Ja, 't scheelde maar een haartje of dit laatste avontuurtje had me de das om gedaan. Maar nu is tenminste de leider van deze wreeddadige misdadiger bende achter slot. 148

Ik, Alexander Rol's tanof, geef hierbij aan de Colonne des Doods opdracht om de Colonne van de Nationale Volkspartij en hun leider te vermoorden met alle middelen daartoe dienstig. De Colonne des Doods. 149

"Doe afstand van Uw presidentsaandituur of voeg U naar onze eisen!" "Colonne des doods" 10

Kijk eens meneer Crack! Lijken! 89

In het schemerige licht zien ze de reeds in ontbinding zijnde lijken van hen die de Colonne des Doods weerstaan. 89

Ontsteld lezen en herlezen Ronald en z'n vrouw de korte zin met grote en afschuwelijke inhoud. 11

BOB CRACK is de altijd zegevierende held, die in „Colonne des Doods“ de strijd aanbindt met een bende politieke schurken in een zogenaamd „Zuid-Amerikaans“ land. Natuurlijk wordt ook hier met vech- en schietpartijen en hoeveelheden lijken gespeculeerd op grove sensatiezucht.

HET ZAL GEEN GEMAKKE-LIJKE TAAL ZIJN, LIBRENS UIT DE WEG TE RUIMEN --- ZOALS JE NET ZEI, HEEFT HIJ RELATIES EN VRIENDEN IN DE ALLERHOOGSTE KRINGEN OVER. EN HIJ SCHIJNT ALLE DIPLOMATEN BIJ HUN VOOR-VAAM TE NOEMEN! 4

--- WIE DE TWEEDE PIM-PERNEEL IS --- ZO NIET. DAN ZAL DR. X ZIJN LUGU-BER WERK VERRICHTEN EN HET BRANDMERK IN JE MOJIE, BLANKE SCHOU-DER DRUKKEN --- 55

DOORZOEKEN JULIE DE REST VAN DIT HUIS, EN MAAK IEDEREEN, DIE JE TEGENKOMT, ONSCADE-LIJK! IK GA ACHTER LIBRENS AAN! 64

DE TWEEDE PIMPERNEEL is ook al zo'n held, die altijd op het nipertje aan de dood ontsnapt in de strijd tegen de zwartste schurken „met vrienden in de allerhoogste kringen over de hele wereld“. Ook bij hem natuurlijk in elke aflevering: vechten, schieten, en een aantal lijken.

ALS IK MIJ NIET VERGIS BENT U DE NIET VAN SIR WALTER. IK BEN ROBERT, DE BUTLER VAN U OOM. WELAAS MOET IK U TELEURSTELLEN. U OOM IS ENIGE DAGEN OP REIS 22

OOH!! 34

EEN ENORME VLAMMENBEE RIJST ALS EEN ZUL ALTIJD DE ROET DE LUFT IN... ZE KOPEN OM ALS RATTEN DIE ROET-IL KASTEN! OH...! JAKKES! WAT VRESSELN! 70

BLIKSPIEL WART MIJ MET SPIRITUS VAN EEN AVONTUUR, DIE GILLETI VERBRAND... 9

DE KAT brengt een vrouwelijke kampioen tegen de misdaad in beeld. Behalve zinneprikkend zijn deze verhalen ook nog taal-bedervend. TARZAN is specialist in het redden van blanken in oerwouden met leeuwen, gifslangen en negers, bij voorkeur roetmoppen of roetvreters genoemd.

1813 - 1900

Draag- en kraamtijd van een massamedium

door Willem van Helden

Hoewel sommige geleerden de grottekeningen van de ijstijdmens als strips beschouwen, waarmee de oorsprong van het beeldverhaal terug zou reiken tot de duisternis der tijden, wordt deze opvatting door anderen weersproken met als argument: de afwezigheid van tekstballonnen.

Ook sommige centsprenten uit vroeger eeuwen kunnen als oerstrips worden gezien, maar in Nederlandse boeken en tijdschriften verschijnen pas in de negentiende eeuw geïllustreerde verhalen, zoals van Alexander VerHuell in de Leidse Studenten-Almanak uit 1844, die we strips kunnen noemen. In 1858 verscheen Mijnheer Prikkebeen, de bewerking door Jan Goeverneur van Töpffers Monsieur Cryptogame; het maakt, als eerste Nederlandse stripboek, nu deel uit van ons culturele erfgoed.

In de jaren die volgden, werden tekenaars als Jan Linse (in *Humoristisch album* en *De Nederlandse spectator*), J.F. Nuijens (pseudoniem: Korporaal Achilles) en Daan Hoeksema (De neef van Prikkebeen) wegbereiders voor de onstuimige groei van de Nederlandse strip, die vanaf 1920 zou volgen.

Draag- en kraamtijd van een massamedium

In 1813 zette Willem Frederik van Oranje-Nassau, erfprins der Nederlanden, op het strand in Scheveningen voet op dezelfde vaderlandse bodem die hij achttien jaar eerder schielijk was ontvlucht. Dat was in 1795; de Franse revolutionaire legers stonden voor de waterlinie. Er brak een winter aan die nu de ijsmeesters van alle elf de Friese steden tot uitzinnige euforie zou brengen. Het water bevroor, de Fransen konden er met paarden en kanonnen en al overheen. De erfprins en zijn vader, regerend stadhouder Willem V, maakten dat ze wegwamen, per boot naar Engeland. Achttien jaar later boden drie Haagse notabelen hem daar het koningschap der Nederlanden aan. Welwillend voer de erfprins in een Engels fregat terug, liet zich op 30 november zegevierend in een boerenkar het Scheveningse strand oprijden en repte zich naar Den Haag om, als Willem I, het koningschap te consumeren.

Beelden van deze heugelijke gebeurtenissen zijn destijds vastgelegd en verspreid in de vorm van prenten.

Nicolaes Lodewick Penning. *Aankomst van koning Willem I te Scheveningen, 30 november 1813*. Collectie Rijksmuseum, Amsterdam.

Beeld & verhaal

Waren deze prenten de eerste Nederlandse strips?

Nee, als deze prenten al strips waren, dan waren ze zeker niet de eerste.

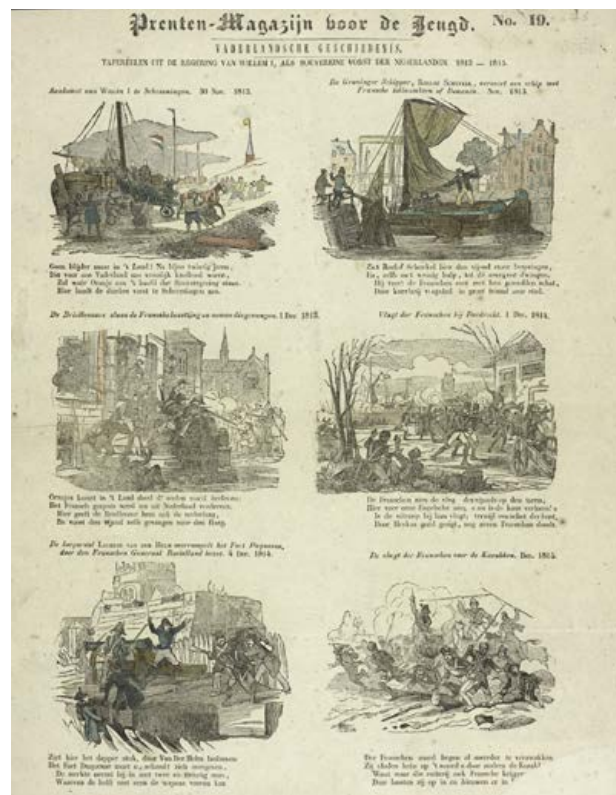
Bovendien: het zijn geen strips. De prenten beelden een statische situatie uit: één ‘bevroren’ moment. Van strip of beeldverhaal is pas sprake bij grafische afbeeldingen die een voortschrijdende handeling verbeelden (Matla 1998:6). Prenten als deze voldoen hier niet aan. Dit doet niets af aan het vakmanschap van de makers; zij beoogden niets anders dan het uitbeelden van opwindende of luisterrijke situaties. De stripvorm wordt echter meer benaderd door de ‘centsprenten’, goedkope volks- en kinderprenten, die over de gebeurtenissen vertelden.

Toch waren 1813 en de verdere negentiende eeuw van groot

Van Beek. *Verheffing van Z.M. Willem den Eerste als Koning der Nederlanden, 1814*. Collectie Nationaal Gevangenismuseum, Veenhuizen. Anoniem. *Tafereelen uit de regering van Willem I, als soevereine vorst der Nederlanden, 1813-1815*. Centsprent. Uitgave J. Schuitemaker te Purmerende, 1846. Collectie Koninklijke Bibliotheek, Den Haag

belang voor de ontwikkeling en groei van het beeldverhaal in Nederland. Weliswaar bestonden ‘centsprenten’ toen al lang, maar een groeiende burgerlijke middenklasse deed nu een markt ontstaan voor royaal met platen en tekeningen verluchte boeken en tijdschriften, vooral gericht op kinderen. In 1848 ratificeerde bovendien Willem II, zoon van de in 1813 gelande erfprins, de grondwet van Thorbecke, die Nederland meer persvrijheid bracht – en daarmee een opbloei van geïllustreerde satirische tijdschriften.

Anoniem. *Hier heeft de jeugd tot haar gerijf, Thijl Uylenspiegels leven en bedrijf*. Centsprent nr. 74. Uitgave Joannes Kannevet (1736-1780), Amsterdam. Collectie Borms-Koop.

In de zich ontwikkelende negentiende-eeuwse illustratiekunst zien we het fenomeen ‘strip’ steeds meer vorm krijgen. Dit gebeurde niet alleen in Nederland. Al eerder in de negentiende eeuw waren in Zwitserland, Frankrijk en Duitsland boeken verschenen die nu strips worden genoemd en aan het eind van de negentiende eeuw begon de stormachtige ontwikkeling van de Amerikaanse krantenstrip. Deze ontwikkelingen zouden het beeldverhaal in de twintigste eeuw tot volwassenheid brengen en zijn vorm doen krijgen als expressiemiddel, te beginnen in de Verenigde Staten. Europa, waar strips zich langere tijd vooral op kinderen richtten, vaak zelfs de allerkleinsten, volgde hierin pas na de Tweede Wereldoorlog, hoewel in België en Frankrijk al eerder voorzichtige stappen waren gezet.

In de tweede helft van de twintigste eeuw zijn strips de meest verspreide vorm van prent- en illustratiekunst geworden. *Kuifje*, *Batman*, *Donald Duck*, *Peanuts* en *Asterix* veroverden heel de wereld.

Heel de wereld?

Nee!

Een kleine veste blijft moedig weerstand bieden.¹

Weerstand, tegen wat wordt beschouwd als de barbarij van het beeldverhaal. Een plat bastaardkind van woord en beeld, geen kunst en geen literatuur en slecht voor goede smaak en zeden. Strips verdienen wat deze strijders betreft, indien geen verbod, dan toch minimaal een laattunkend schouderophalen, zo niet schamperheid en hoon. Deze invloed is kennelijk zo sterk, dat het beeldverhaal als expressiemiddel nog altijd op zoek lijkt naar culturele erkenning en legitimering.² In de loop van dit hoofdstuk zullen we mogelijke oorzaken van deze opvattingen tegenkomen en ze, aan het eind, kort bespreken.

Bronnen

Henk Mondria, Marcel van der Hoff, Hans Matla en anderen hebben belangrijk werk verricht voor de catalogisering van de Nederlandstalige stripboeken en –tijdschriften.

Veel informatie is, met evenveel toewijding, ook bijeengebracht door Kees Kousemaker, in het boek *Wordt vervolgd* (Kousemaker en Kousemaker 1979) en daarna in de *Lambiek Comicipedia* op internet. Deze site is een even omvangrijke als belangrijke encyclopedische vindplaats voor informatie over het beeldverhaal (Kousemaker, De Heer, Schuddeboom et al.).

Over geïllustreerde boek- en tijdschriftenpublicaties uit de negentiende en eerdere eeuwen is echter, zeker waar het

stripachtige verhalen betreft, nog maar weinig bekend. Ze zijn ook door Matla en door Kousemaker, De Heer, Schuddeboom en anderen pas beginnend geïnventariseerd. Ditzelfde geldt voor het informatieblad *Stripschrift*.

De oude prentkunst in de Lage Landen was al wel uitgebreid beschreven door Maurits de Meyer (De Meyer 1962).

De Brit David Kunzle, hoogleraar kunstgeschiedenis aan de University of California, Los Angeles, onderzocht de geschiedenis van het beeldverhaal in Europa diepgaand, maar sloeg het negentiende-eeuwse Nederland over (Kunzle 1973; Kunzle 1990).

Voor ‘strips’ in negentiende-eeuwse Nederlandse boeken en -tijdschriften is een door Nop Maas gepubliceerde verkenning momenteel de belangrijkste bron (Maas 1997).

Veel informatie en documentatie is beschikbaar in de verzamelingen van de Koninklijke Bibliotheek (Nederland) en de websites de Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren (dbnl) en Het Geheugen van Nederland. Voor wat betreft het beeldverhaal wacht dit materiaal, evenals dat in particuliere verzamelingen, echter grotendeels nog op verdere ontginning en onderzoek.

Begrip & Mediumbesef

Getekende verhalen worden nog niet zo lang als specifiek medium, of aparte categorie, onderkend en benoemd. De term ‘strip’ (‘strook’) voor beeldverhalen stamt uit de Verenigde Staten van het eind van de negentiende eeuw, waar strips als strookjes in de kranten werden afgedrukt. Ze dienden als humoristisch tegenwicht voor het serieuze nieuws: ‘comic strips’. Kortaf werd dit, in vooral Engelstalige landen, als

Anoniem. *Hier heeft de Jeugd tot haar gerijf, Thijl Uylenspiegels leven en bedrijf*. Joannes Kannevet nr. 74, Amsterdam (1736-1780). Verzameling Borms-Koop.

generieke term ‘comics’, ook voor strips die helemaal niet komisch zijn en waar bloed en ingewanden aan de muren kleven. Dit wil trouwens nogal eens gebeuren in Japanse ‘manga’ wat, letterlijk vertaald, ‘wispelturige afbeeldingen’ betekent.

In Nederland duiken woorden als ‘strip’, ‘beeldverhaal’ en ‘beeldroman’ in de betekenis van ‘stripverhaal’ pas op tussen 1925 en 1955.³

Maurits de Meyer toonde aan dat plano’s met voorstellingen die we nu ‘strips’ noemen, in de Lage Landen al van ruim vóór 1800 dateren.⁴ Deze prenten werden gemaakt sinds de vijftiende eeuw en zijn daarmee de oudste gedrukte beeldverhalen van Nederland en Europa (De Meyer 1962: 27 e.v.). De Meyer acht het beeldverhaal zelf overigens ouder dan deze plano’s, namelijk zo oud als het schrift, dat immers oorspronkelijk uit beelden was samengesteld (De Meyer 1962: 481).

Volgens sommigen zijn strips echter nog veel ouder. Ze zouden zelfs al zijn ontstaan kort nadat de moderne mensheid voet zette in Europa.⁵

Oertijden

Vermoedelijk rond 45.000 jaar geleden migreerden de eerste groepen *Homo sapiens sapiens* vanuit Afrika naar onze streken. Hier heersten toen, af en aan, de koude perioden van de laatste (Würm-)ijstijd. Op wanden van grotten in Zuid-Frankrijk en Spanje maakten deze mensen series tekeningen; de oudste dateren volgens schattingen van 30.000–40.000 jaar geleden.⁶ Hoewel we niet weten welk doel de makers met deze tekeningen voor ogen stond, wellicht dienden ze helemaal niet om een verhaal te vertellen, worden deze tekeningen wel als de eerste strips beschouwd.⁷ Anderen echter wijzen de opvatting dat we hier met strips te maken hebben af, omdat de grottekeningen geen tekstballonnen bevatten (Blackbeard and Williams 1977: 11–18).

Het ontbreken van dergelijke ballonnen is hier natuurlijk niet verwonderlijk; de mensheid zou het schrift pas duizenden jaren na de rotstekeningen ontwikkelen. Op ‘tekstballonnen’ met conversaties als: ‘Pak vast, schurk!’ en: ‘Ai! Ik ben er gloeiend bij!’, liefst vergezeld van een grafisch onomatopee als *BAF!!!*, mogen we in de prehistorische grotten dus niet hopen. niettemin willen de betreffende theoretici ook hier streng zijn: geen tekstballonnen, geen strip. Het is

Houtskooltekening (rinocrossen) op rots, in de grot van Chauvet, Frankrijk. Aurignacien-cultuur; circa 30.000 jr. oud. Uit: Jean Clottes. *Cave Art*. London, New York 2008.

vooral in de Verenigde Staten dat striponderzoekers hechten aan de ‘balloon’, waarmee zij ook stripkandidaten als de zuil van Trajanus en kruiswegstaties terzijde schuiven.

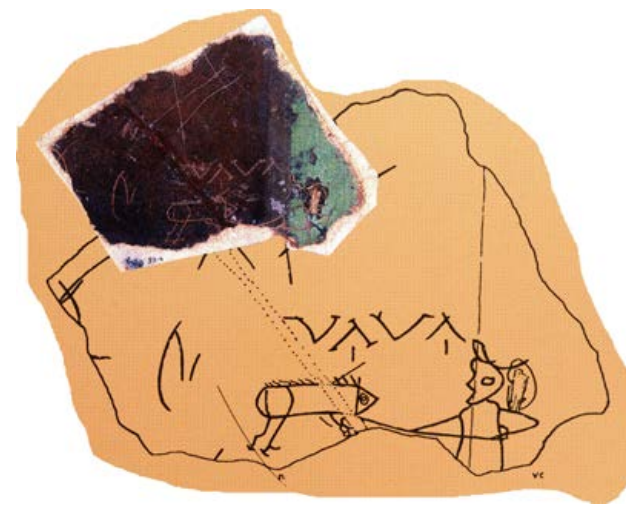
Europa denkt hier anders over. De oude wereld kent al een eeuwenlange traditie van illustratieve vertelkunst. De rooms-katholieke kerk had geen bezwaar tegen het afbeelden van God en de mensen; gebrandschilderde ramen en drieluiken in de kathedralen waren prima middelen om de Bijbelse verhalen en heiligenlevens er bij het analfabete volk in te hameren. De Meyer en andere Europese iconografen rekenen dergelijke afbeeldingen tot het beeldverhaal (De Meyer 1962: 481). Europa heeft voorts, in tegenstelling tot de Verenigde Staten, een rijke traditie van tekststrips. Hierin staan de teksten niet in ballonnen binnen de plaatjes, maar als blokjes eronder, -naast of -boven. Neem *Prikkebeen*. Of, oorspronkelijk Nederlands: *Tom Poes* en *Eric de Noorman*.

Ook tekstballonnen of tekstlinten worden in Europa al eeuwen toegepast. Middeleeuwse prenten tonen soms teksten die uit de mond van een afgebeeld personage komen, of uit diens hand, als de tekst door de betreffende persoon niet is gesproken, maar geschreven. De oudste Nederlandse tekstballonnen staan in een brief uit 1493, waarin de graaf van Meurs zich in woord en beeld beklagt bij de hertog van Gelre dat deze zijn beloften niet is nagekomen.

Het oudst bekende Europese tekstballonnetje bevindt zich op een ongeveer 2000 jaar oude muurschildering in de Gallo-Romeinse opgraving Vesunna, bij Périgieux in de Dordogne. De afbeelding toont een Romeinse jongen die zijn tegenstribbelende hondje aan de lijn voorttrekt. Het is het hondje dat de tekst reciteert. Het zegt: ‘UA UA’, wat

‘Maan- en klaagbrief’. Oudst bekende tekstwolken van Nederland, in een handschrift van de graaf van Meurs aan de hertog van Gelre, 1493. Collectie Regionaal Archief Zutphen, Oud-archief van de stad Zutphen (1206–1815), nummer toegang 0001, inv.nr. 2386.

Oudst bekende tekstwolkje. Op een Romeinse muurschildering, in Vesunna, bij Périgieux, Dordogne, begin jaartelling. Uit: Marc Azéma. *Préhistoire de la bande dessinée et du dessin animé*. Cabrerets, Orgnac-l’Aven 2008, p. 7.

Latijn is voor: ‘woeha, woeha’. De manier waarop deze woorden boven het hondje in beeld zijn gebracht, geldt als een proto-tekstballon.⁸

Behalve aan tekstballonnen en een verhalend karakter, wordt in definities van ‘strip’ belang gehecht aan de verhouding tussen tekst en beeld, ook in verhalend opzicht.

Anonieme prent, de marteldood van de heilige Erasmus uitbeeldend, omstreeks 1460–1470 gedrukt, waarschijnlijk in de Lage Landen. Daarmee zou hij ons oudste beeldverhaal zijn (cf De Meyer 1962: 27 e.v.). Collectie Bibliothèque Nationale, Parijs.

Er worden zelfs wel plaatjes geteld, waarbij een aantal van vier naar voren is geschoven als minimale eis, vooraleer iets ‘strip’ mag heten (Kunzle 1973: 2). Deze richtingensrijd lijkt in de wetenschappelijke literatuur nog niet uitgewoed.⁹

Wij beschouwen als strip- ofwel beeldverhaal een publicatie, die in gedrukte vorm of anderszins is verspreid en die bestaat uit een of meer grafische afbeeldingen die een voortschrijdende handeling verbeelden, al dan niet gesteund door tekst; de tekst kan in de vorm van tekstballonnen binnen of als blokjes buiten de plaatjes zijn geplaatst (definitie gebaseerd op Matla 1998: 6). Hier dus verder geen unica meer, zoals grottekeningen, triomfzuilen, drieluiken, gebrandschilderde ramen, of creatieve borduurwerken als het Tapijt van Bayeux. Het beeldverhaal doet in de Nederlanden zijn intrede in de vijftiende eeuw, met de komst van plano vellen waarop afbeeldingen zijn gedrukt.

Een Prent voor een cent

Hoewel in Europa ook vóór Gutenberg al prenten waren gedrukt, via stempeltechnieken met gegraveerde houtblokken, zien we pas in de eeuwen daarna de prentproductie, vooral goedkope volks- en kinderprenten (ook ‘centsprenten’ genoemd) massale vormen aannemen.

Anoniem. ‘t Leven en bedrijf van Jan de Wasser en zijn wijf. Centsprent nr. 6. Uitgave H. van der Putte (1761–1765). Collectie Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.

De prenten waren stichtend (Bijbel- en heiligenverhalen), leerzaam (beroepen uitbeeldend, of het werk op het land, of een fabel van Aisopos), vermanend (prenten over opgepakte misdadigers, wier terechtstellingen in gruwelijk detail werden getoond), of ze beeldden als nieuwsvoorziening bepaalde gebeurtenissen uit, of leverden als pamflet commentaar op personen, wetten of handelingen.

Zo ontwikkelden zich vormen van verhalend illustreren en beeldend vertellen, die we soms als beeldverhalen kunnen beschouwen. Als ‘plot’ voor deze verhalen gebruikte men al bestaande en langer bekende overleveringen, zoals *Tijl Ulenspiegel*, of een historische gebeurtenis, of een populaire kluchtige geschiedenis. Voorbeelden van dit laatste zijn de prenten over het ‘leven en bedryf, van Jan de Wasser en zijn wyf’.

Jan de Wasser, in sommige versies ook Jan Hen genoemd, krijgt na zijn huwelijk van zijn vrouw Griet haar schort voor en hij moet voortaan het huishoudelijke werk verrichten. Bij de komst van hun kind moet hij ook Griets plaats in het kraambed innemen. Als hij iets fout doet, geeft ze hem slaag, voor de blote billen, of kastijding met een zweep. Aan het eind van de verhalen discussiëren Jan en Griet over wat hun kind moet leren. De impliciete boodschap naar de lezer is, om hun

kinderen te leren Jan en Griet niet na te volgen. Jan de Wasser is een variant van wijdverbreide verhalen als ‘de omgekeerde wereld’, ‘de strijd om de broek’ en oudere middeleeuwse kluchten over de man als pantoffelheld, gedomineerd door een bazige vrouw.

Anoniem. Centsprent nr. 15 (fragment). Uitgave Franciscus Anthonius Beersmans (1866-1897). Hier moeten de kinderen ‘raaijen, wat de kleine neer zal draaijen’. Collectie Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.

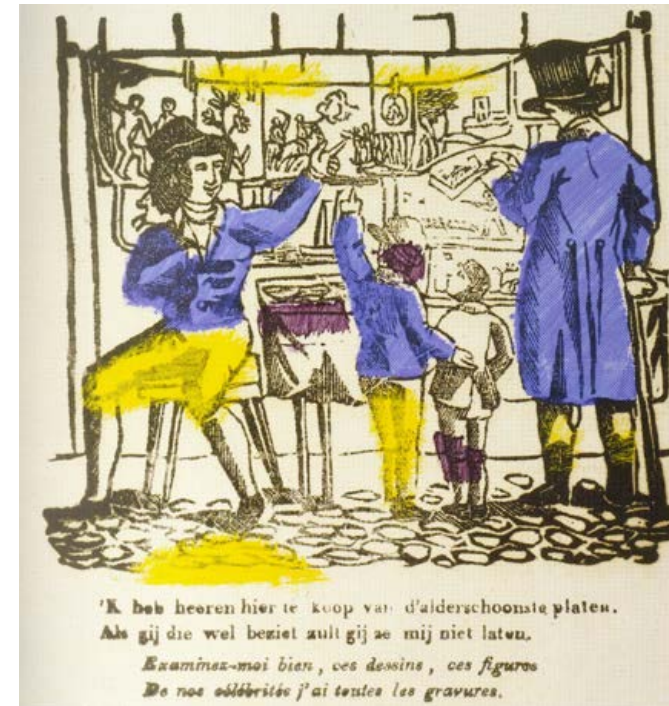
De oudste prentversie van Jan de Wasser stamt mogelijk al uit de zestiende eeuw. Het verhaal werd zeer populair en is vanaf de zeventiende tot de twintigste eeuw door diverse drukkers uitgebracht en herdrukt. Het is meermaals opnieuw verteld en getekend, waarbij Jan en Griet soms als apen werden afgebeeld (De Meyer 1962: onder andere 34, 358, 495).

Anoniem. Centsprent nr. 6 (fragment). Jan en Griet varen langs het knekelveld naar de Voolewijk om hun kindje te krijgen. Uitgave Van der Putte (1761-1765). Collectie Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.

In de vroegste versies is Jan vooral kluchtig. De tekst meldt droogjes dat zijn trouwen hem zal rouwen. Zijn lot als pantoffelheld is belachelijk en zijn eigen schuld. In de negentiende eeuw geldt Jan meer als sneu en wordt de tekst expliciet vermanend; bijvoorbeeld: ‘Na den maalyd vaten wasschen, dit zou toch uw vrouw meer passen’. Ook het taalgebruik wordt braver. Waar een oude versie op montere toon rijmt: ‘Jan sit hier op zijn hacken, en hij laat het kindje kacken’, kuist de negentiende eeuw dit tot een meer stiekem gnuivend: ‘Kinderen, wilt daar eens raaijen, wat de kleine neer zal draaijen’.

Om hun kind te krijgen moesten Jan en Griet overvaren naar Volewijk, waar de kinderboom staat. Dit haakt in op oude overleveringen over waar kinderen vandaan komen. In een oudere versie lijkt de tocht langs een knekelveld te voeren, waar lijken aan galgen bungelen en menselijke resten op een rad liggen. Het laten hangen of liggen van de lijken van geëxecuteerden boven een knekelput, totdat de vogels ze hadden kaal gepikt, kwam tot laat in de achttiende eeuw voor.¹⁰

Anoniem. *De jaarmarkt*. Centsprent nr. 11 (fragment). Prentenkraam op een negentiende-eeuwse jaarmarkt. Uitgave Glenisson, Turnhout (1833-1900). Collectie Borms-Koop, Den Haag.

Voddegoed

Centsprenten bleven in de negentiende eeuw populair en zeker in de eerste helft van deze eeuw bloeide het genre nog volop. In de loop van de negentiende eeuw veranderde de samenleving echter. De Industriële Revolutie woei vanuit Engeland over naar Nederland. Er groeide een nieuwe onderklasse van ongeschoolde fabrieksarbeiders, levend in ellendige en armoedige omstandigheden, maar ook een nieuwe, gegoede middenklasse. De centsprenten kregen

concurrentie van geïllustreerde tijdschriften en boeken.

Belangrijke prentenuitgevers waren onder meer Lutkie en Cranenburg in Den Bosch, J. Noman & Zoon in Zaltbommel, die de prentenfondsen had overgenomen van Amsterdamse drukkers als Kannewet, Van der Sande, en Erve de Weduwe C. Stichter. Veel prenten werden voor de Nederlandse markt ook in het buitenland gedrukt, in België bijvoorbeeld bij Brepols (Turnhout), Gorinne (Luik), in Frankrijk bij Pellerin en bij Charles Pinot (Epinal) en in Parijs bij Quantin.¹¹ Ook hier waren stripachtig-verhalende prenten een uitzondering; de meeste toonden bijvoorbeeld religieuze afbeeldingen, onderdelen van het leger, nieuwe uitvindingen als stoomboten e.d.

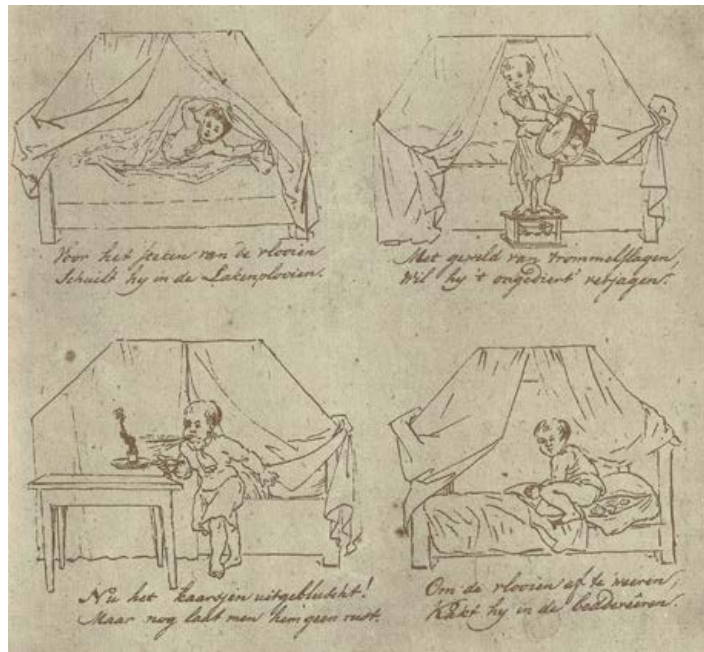

Anoniem. *De pierewaaier, een gezelschaps-spel*. Uitgave A.H. Binger, Amsterdam circa 1840. Uit: *De gans met de gouden eteren [...]*, Septuaginta / ICOB, Alphen aan den Rijn 1979.

Prentendrukkers produceerden ook bordspelen, die soms de vorm hadden van een stripverhaal. Een bordspel was in feite een centsprent, geplakt op een stuk leer of karton. Drukker Moolenijzer uit Amsterdam verkocht ze opgeplakt voor 45 cent en niet opgeplakt voor 30 cent, inclusief drie dobbelstenen. Op straat was het een stuk goedkoper. In zijn boek *De volksvermaken* herinnert Jan ter Gouw zich ‘dat oude winteravondgeroep van de nieuwspostwifven’ (krantenverkoopsters) op straat: ‘Ten stoiver ’n ganzebord!... mit dobbelstiene toew!’ Maar dat was dan ook ‘voddegoed’, aldus de auteur.¹²

Geleerde dichters en studenten

Vanuit het perspectief van ‘voddegoed’ komt het vroegste negentiende-eeuwse Nederlandse beeldverhaal uit een geheel andere hoek, namelijk het brein en de hand van een gerespecteerd figuur in de Nederlandse culturele geschiedenis: de literator, dichter, advocaat en historicus Willem Bilderdijk (1756-1831). Rond 1806 tekende en schreef hij ‘Hanepoot’, een grappig verhaaltje van acht pagina’s voor zijn achtjarige zoon Julius Willem, die er zelf de

Willem Bilderdijk. *Hanepoot* – Prentenboek voor zijn zontje Julius Willem. Hanepoot heeft last van vlooiën in zijn bed en tracht deze op allerlei manieren te verjagen. Bezorgd door Jan Bosch, Culemborg 1977.

hoofdpersoon van was. De kleine Julius werd door zijn vader plagerig Hanepoot genoemd, wellicht vanwege zijn slordige handschrift.¹³ Het is een kort tekststripje, dat heel lang alleen bestond in het schetsboek waarin Bilderdijk het had getekend. Pas veel later, in 1977, is het in druk uitgekomen.¹⁴

In 1844 publiceerde Alexander Ver Huell in de Leidse *Studenten-Almanak* tekeningen, waaronder verhaaltjes, verteld in een reeks plaatjes, al dan niet met tekst. Beeldverhalen, zouden we nu zeggen. Soms ook vertelt Ver Huell zijn verhaal in één tekening, waarvan de onderdelen een tijdsverloop uitbeelden. Deze werkwijze komt ook in de schilderkunst voor, bijvoorbeeld *Radeau de la Méduse* van Géricault.

Ver Huell tekende dus de oudst bekende, niet-anonieme,

Alexander Ver Huell. *Allegro agitato*. ‘Is het wel verstandig om je dochter alleen te laten met die student?’ De moeder: ‘Je hoort toch dat-ie d'r pianoles geeft? Ze hep talent zegt-ie en je ken horen hoeveel vorderingen ze al maakt’. Uit: *Zoo zijn er!* Uitgave Gouda Quint, Arnhem 1877. Collectie Gemeentebibliotheek, Den Haag.

in druk verschenen Nederlandse beeldverhaaltjes (Maas 1997: 8–13). Hij maakt hiermee wellicht aanspraak op de onderscheiding ‘eerste stripauteur van Nederland’.

Vol vermanende vingers – Prentenboeken en tijdschriften

Vernieuwingen van de druktechniek in de negentiende eeuw, zoals lithografie, fotomechanische processen en later chromolithografie, maakten de productie mogelijk van mooi verzorgde en luxe prentenboeken en geïllustreerde tijdschriften. Die waren wel duur, maar de nieuwe burgerlijke middenklasse kon ze betalen – en lezen. Vooral in boeken en tijdschriften die de kinderen van die middenklasse als doelgroep hadden, kunnen we verhalen vinden die binnen de definitie ‘beeldverhaal’ vallen. Ze werden meestal anoniem gepubliceerd en waren vaak van buitenlandse herkomst. Een vroeg voorbeeld is *Historie van het huis van Adriaan* – *Eene grappige vertelling* (1834). Het geïllustreerde verhalende karakter maakt het boekje tot een proto-strip. De tekst is een rechtstreekse vertaling van het al langer bestaande Engelse rijmpje ‘This is the house that Jack built’; de tekeningen lijken overgenomen uit de Engelse uitgave.

Anoniem. *Historie van het huis van Adriaan*. Eene grappige vertelling. Uitgave Hendrik Frijlink, Amsterdam 1834. Collectie Matla, Den Haag.

Uit ongeveer dezelfde tijd is *Geschiedenis van een goed en van een kwaad kind, in twaalf afbeeldingen en toepasselijke versjes*. Het verhaal gaat over twee jongens, de tenenkrommend brave Frans en de ondeugende Willem. Met deze laatste loopt het natuurlijk slecht af. We zien hem in de gevangenis belanden en, op het laatste plaatje, in lompen gehuld bedelend langs de deur komen bij de deugdzame Frans die nu in welstand verkeert. ‘Het Geregte Loon’, is de titel boven het tekstblokje dat dicht: ‘Frans zit hier op zijn buitengoed, wijl Willem, schamel, beed’len moet’. De tekst laat onvermeld of Frans hem wel iets toestopt. Gelukkig ontwaren we op het plaatje in Frans’ hand de aalmoes, die hij in Willems hoed gaat deponeren. Een overigens zeer hoge hoed, kennelijk anticipeerde Willem op flinke inkomsten uit zijn bedelarij.

Anoniem. *Het geregte loon*. Uit: *De geschiedenis van een goed en een kwaad kind* (vierde druk). Uitgave J. Zender, Dordrecht 1840. Collectie Koninklijke Bibliotheek.

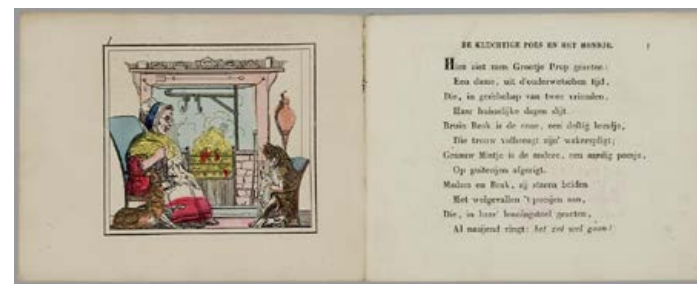
evenmin in het in 1841 verschenen *De geschiedenis van mijnheer Kardoes en mejufvrouw Muizenschrik, met XVI naar het leven geteekende en gekleurde platen*. Sommige bronnen schrijven dit

H.J. Backer. *De geschiedenis van mijnheer Kardoes en mejufvrouw Muizenschrik*. Uitgave T.J. Wijnhouden Hendriksen, Rotterdam 1841, Coll. KB, Den Haag.

boekje toe aan de Dordtse illustrator Hilmar Johannes Backer (1804–1845), andere aan J.F.L. Müller (1800–1896). Uitgever J.T. Wijnhoven Hendriksen uit Rotterdam brengt geen uitkomst; die vermeldt slechts zijn eigen naam.¹⁵

Van J.F.L. Müller verschenen onder meer opvoedkundige prentenboekjes als *Nommerkransje* en *Nieuw prent ABC*, en stripachtige boekjes als *De kluchtige aap en het poesje* en *De kluchtige poes en het hondje*, die vertalingen/bewerkingen waren van oorspronkelijk Engelse verhalen.¹⁶ Het is onduidelijk of Müller ook tekeningen bijdroeg. De tekeningen uit *De*

J.F.L. Müller. *De kluchtige poes en het hondje* [...]. Uitgave Johannes Guykens, Amsterdam 1838. Vertaling van *Dame Trot and her comical cat*, 1806. Collectie Koninklijke Bibliotheek, Den Haag

Het nu weemakende boekje, waarvan uitgever J. Zender uit Dordrecht de auteur(s) verzwijgt, beleefde in 1840 een vierde druk.

In de oude boekjes en prenten komt weinig besef van maatschappelijke problematiek naar voren. Wie het slecht gaat heeft het aan zichzelf te wijten, of dient in elk geval te berusten in zijn kennelijk voorbeschikte lot, aldus de belerende teksten. De vermanende vinger ontbreekt

kluchtige poes en het hondje zijn afkomstig uit een oudere Engelse versie, zonder dat dit in de Nederlandse uitgave is vermeld. Dit maakt het waarschijnlijk dat Müller zelf alleen schreef/vertaalde.

In 1850 publiceerde Jan Schenkman *Sint Nikolaas en zijn knecht*. Hierin introduceert hij in de Sinterklaasfolklore drie belangrijke en beklievende nieuwigheden: Sints Moorse knecht, de aankomst met de stoomboot en de feestelijke intocht.¹⁷ Als strip is het boekje een grensgeval, omdat de teksten niet echt een verhaal vertellen, maar op rijm episodes van het sinterklaasfeest beschrijven. De tekeningen volgen de Goedheiligman en zijn knecht wel, vanaf aankomst tot vertrek.

Jan Schenkman. *Sint Nikolaas en zijn knecht*. Uitgave G. Theod. Bom, Amsterdam 1850. Drie afbeeldingen, uit: www.hetoudekinderboek.nl.

Daar hoog in de bergen: Töpffer & Laokoon

De Franstalige Zwitser Rodolphe Töpffer tekende graag karikaturen en bedacht er verhaaltjes bij. In 1827 tekende hij zijn eerste verhaal: ‘Histoire de M. Vieux Bois’, dat hij echter wegens de afwijkende vorm en inhoud niet durfde te publiceren. In 1831 volgde een tweede: ‘Histoire de M. Jabot’, dat hetzelfde lot wachtte. Pas nadat Goethe, die enkele van Töpffers verhalen in handschrift onder ogen had gekregen, een enthousiast ‘Imprimatur!’ had afgegeven, durfde Töpffer het aan.¹⁸ *M. Jabot* verscheen in 1833. In 1837, gaf Töpffer ook *M. Vieux Bois* voor publicatie prijs. Nog een vijftal boeken volgde, waarvan *Histoire de M. Cryptogame* hem blijvende en wereldwijde roem zou bezorgen (Kunzle 1990: 64–68).

Rodolphe Töpffer wordt beschouwd als de eerste echte stripauteur. Zijn plaatjes waren geen afzonderlijke illustraties, maar een integratief onderdeel van de verhaalsequentie. Hij speelt daarbij zelfs al met perspectief en ‘camerahoeken’, wat we nu een filmische manier van vertellen zouden noemen. Als vernieuwend geldt ook zijn karikatuurale tekenstijl. Deze verschilde van andere, traditioneel vaak meer schilderkundig geïnspireerde, illustratietechnieken, door de lichte, meer abstraherende klare lijnvoering. Töpffers tekeningen werden voor het drukken van zijn boeken niet altijd naar houtsneden omgewerkt. De productie gebeurde dan via autografie, een variant van de lithografie, waarbij Töpffer zelf met een pen zijn tekeningen op speciaal

Rodolphe Töpffer, *Les amours de M. Vieux Bois* (1837; herdruk 1839), platen 64 en 65. Collectie Matla, Den Haag.

geprepareerd papier aanbracht. Hierdoor behield de gedrukte versie meer het vrije en losse karakter van zijn lijnvoering. Töpffers verhaaltrant past in de traditie van de picareske roman, waarin de personages van het ene avontuur in het andere rollen, met weinig karakterontwikkeling (Kunzle 1990: 28–71).

Töpffer noemde zijn boeken zelf *littérature en estampes*, ofwel literatuur in plaatjes. Dit suggereert dat Töpffer zich bewust was van hun hybride karakter. Wellicht dacht hij daarbij ook aan het traktaat *Laokoon*, waarin de Duitse schrijver en filosoof Lessing (1729–1781) afwijzend schreef over vermenging der kunsten en pleitte voor hun puurheid.¹⁹ Schilderkunst moest zich richten op het puur visuele en de ruimtelijke dimensie, poëzie op het puur verbale en de tijdsdimensie. Vermenging van die twee zou de puurheid aantasten en ‘hoge kunst’ uitsluiten. Critici hekelden in eerste instantie Töpffers werk, als ‘lage ambities van een grotere geest’.

Töpffer werd niettemin snel nagevolgd. Amadée de Noé (1818–1879) was de eerste. Hij hertekende in 1845 *M. Cryptogame* voor publicatie in het Franse tijdschrift *L'illustration*. Hij maakte ook veel eigen strips, onder het pseudoniem Cham (Kunzle 1990: 72–99). Fotograaf, ballonvaarder en karikaturist Nadar maakte van 1848–1849 met *Vie publique et privée de Monsieur Réac* de eerste stripserie voor het tijdschrift *Revue Comique à l'usage des Gens Sérieux* (Kunzle 1990: 100–103). En hoewel Gustave Doré niet snel van een ‘klare lijn’ kan worden beschuldigd, baseerde hij zich niettemin voor de

Rodolphe Töpffer, *M. Cryptogame*. Uitgave J.J. Dubochet, Parijs 1846. De Franstalige boekuitgave verscheen kort na het overlijden van Töpffer. Collectie Matla, Den Haag.

manier van grafisch vertellen in zijn beeldverhaal *Une histoire de la sainte Russie* (1854), op Töpffer (Kunzle 1990: 123–134). Ook Nederlandse tekenaars uit de latere negentiende eeuw, bijvoorbeeld Linse en Nuijens, tonen invloeden van Töpffer.

De lustige & drollige dr. Hoffmann

In Duitsland verscheen in 1845 het boekje *Lustige Geschichten und drollige Bilder, mit 15 schön kolorierten Tafeln für Kinder von 3–6 Jahren* van de hand van Reimerich Kinderlieb. Achter dit

Der Struwwelpeter, uit: Heinrich Hoffmann. *Lustige Geschichten und drollige Bilder*. Frankfurt am Main 1845.

tegenwoordig dubieus klinkende pseudoniem ging de arts en psychiater Heinrich Hoffmann (1809–1894) schuil.

Niet als Bilderdijk (*Hanepoot*), schreef en tekende Hoffmann zijn *Lustige Geschichten* voor zijn zoontje. Hoffmann had niets met de brave en moralistische toon van bestaande kinderboeken en peperde zijn verhaaltjes met absurde en hardhandige humor. ‘Der Struwwelpeter’ is een jongen die weigert zich te wassen of zijn nagels en haren te knippen, in ‘Die Geschichte von den schwarzen Buben’ worden drie knapen, die een zwart jongetje pesten, door Sint Nikolaas in een grote inktpot gegooid en in weer een ander verhaaltje zien we in vrolijke kleuren hoe de met zwavelstokjes spelende ‘Paulinchen’ in vlammen opgaat, waarna er van haar nog slechts een hoopje as rest. Hoffmann had niet de bedoeling om de verhaaltjes te publiceren, maar een bevriende uitgever haalde hem over. Het boekje had direct succes. In 1847 werd voor de vierde druk de titel veranderd in *Struwwelpeter* en onder die naam beleefde het in 1876 zijn honderdste druk.

In Nederland verschenen Hoffmanns verhalen voor het eerst in 1848 in de vertaling van W.P. Razoux, in de bundel *Een aardig prentenboek met leerzame vertellingen*. In diens kielzog publiceerde de Groningse schrijver Jan Goeverneur in 1852 met *De ondeugende kinderen* zijn bewerking van de sterk op Hoffmann geïnspireerde bundel *Lachende Kinder mit Bildern* van Adolf Glasbrenner en Theodor Hosemann. Onder de titel *Piet de Smeerpets* zijn Hoffmanns verhalen vaak herdrukt, tot in de huidige eeuw. En Clare Dudman gaf in 2004 in haar roman *98 reasons for being Hoffmann* nog een belangrijke rol, zowel als psychiater als met zijn *Struwwelpeter*-verhalen.

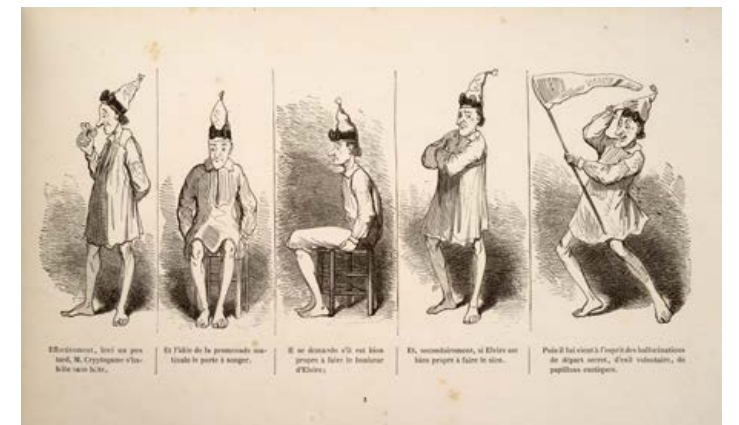
Mijnheer Prikkebeen

Na de *Lachende Kinder* dwaalde het oog van Jan Goeverneur over Töpffers *M. Cryptogame*. Wereldwijd waren al veel vertalingen van Töpffer verschenen, behalve in Nederland. Goeverneurs oog was echter niet gevallen op het originele boek van Töpffer, dat heeft hij waarschijnlijk zelfs nooit gezien, maar op een in 1847 door Julius Kell gemaakte Duitse verbastering: *Fahrten und Abenteuer des Herrn Steckelbein*.²⁰ Goeverneur werkte Kells tekst om, kuiste hem en liet ook tekeningen die hij aanstootgevend vond, zoals de scène waarin Prikkebeens zuster met romige blote schouders haar toilet maakt, vervallen. In 1858 verscheen het boek bij de Erven C.M. van Bolhuis Hoitsema in Groningen als: *Reizen en avonturen van mijnheer Prikkebeen: eene wonderbaarlijke en kluchtige historie /naar teekeningen van Rudolph (sic) Töpffer; voor de Nederlandsche jeugd berijmd door J.J.A. Goeverneur*. Het is sindsdien vele malen herdrukt. De illustraties waren niet de originele tekeningen van Töpffer. Deze werden overgetekend en daarna in hout gesneden, een procedure die in die tijd vaak voorkwam.²¹

Goeverneurs *Prikkebeen* wordt beschouwd als het eerste Nederlandse stripboek. Zijn versie is zelfs ook weer in het Frans vertaald, waarmee de cirkel weer rond is.

Rodolphe Töpffer. *Avonturen van mijnheer Prikkebeen* (vijfde druk). Uitgave D. Bolle, Rotterdam 1888. Collectie Matla, Den Haag.

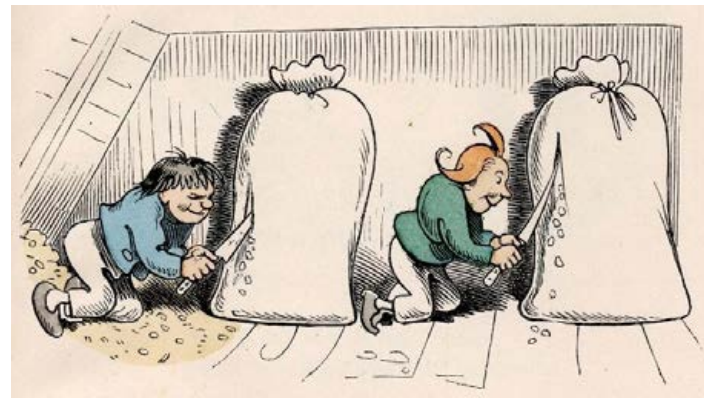

Scène uit: Rodolphe Töpffer. *Histoires de M. Cryptogame* (herdruk). Uitgave J.J. Dubochet, Parijs 1860. Collectie Matla, Den Haag.

Dezelfde scène in de bewerking van J.J.A. Goeverneur, vijfde druk. Een deel der tekeningen is weggelaten of opnieuw in hout gesneden. Uitgave D. Bolle, Rotterdam 1888. Collectie Matla, Den Haag.

In 1866 publiceerde het *Humoristisch Album* een andere bewerking van *M. Cryptogame*, als *Mijnheer Spillebeen*. Deze naam is niet beklifd. Gerrit Komrij respecteerde Goeverneurs naamgeving toen hij in 1980 Töpffers oorspronkelijke versie bewerkte tot *De zonderlinge avonturen van Primus Prikkebeen*. Verwijzingen naar *Prikkebeen* vinden nog steeds hun weg naar het Nederlandse cultuurleven, zoals blijkt uit de opera *Legende: de ontsparing van Meneer Prikkebeen*, door Peter-Jan Wagemans (2007). Veertig jaar eerder bereikte de liedtekst *Prikkebeen* van

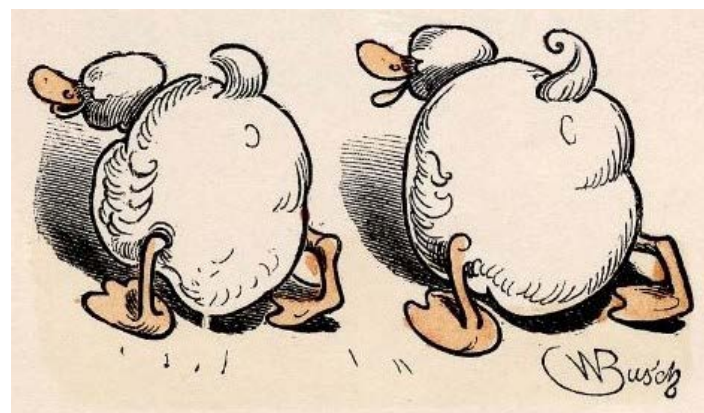
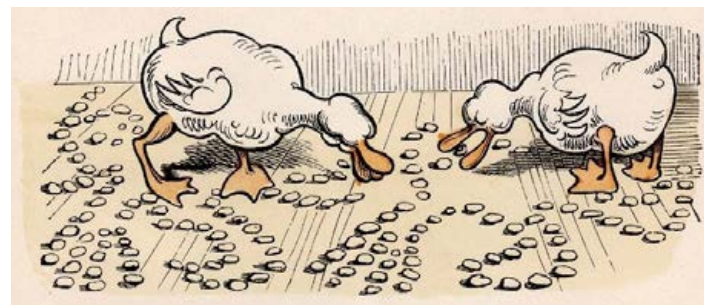
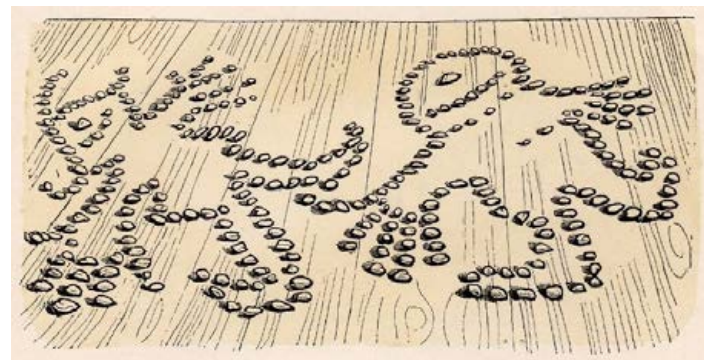

Lennart Nijgh, gezongen door Boudewijn de Groot en Elly Nieman, in 1968 een negende plaats in de Top 40.²²

Wilhelm Busch: vernieuwende grootvader

Ondanks de roem van Hoffmanns *Struwwelpeter*, is het Wilhelm Busch (1832–1908) die voor de Duitsers uitgroeide tot hun ‘Großvater der Comics’ (Kunzle 1990: 231–283). Busch was eigenlijk schilder, behorende tot de Düsseldorfer Schule, maar zijn schilderijen, die hij niet durfde te exposeren, waren bij zijn dood nog allemaal onverkocht.²³

Nadat Busch in 1859 *Die kleinen Honingdiebe* had gemaakt, kwam in 1865 zijn grote succes, *Max und Moritz – eine Bubengeschichte in sieben Streichen*. Dit verhaal, eerst verschenen in het tijdschrift *Fliegende Blätter*, gaat over twee deugnieten

8. Maestoso.

9. Capriccioso.

Wilhelm Busch. Scènes uit ‘Der Virtuos’.
Uit: *Fliegende Blätter*, 1856. Via www.wikimedia.org.

Wilhelm Busch. *Max und Moritz. Eine Bubengeschichte in sieben Streichen. Letzter Streich*, 53ste druk. München 1906.
Via www.gutenberg.org.

om wier streken veel te lachen valt, maar die een tragisch en smadelijk einde vinden. Busch gaf het voorwoord van zijn boekje dan ook een ‘don’t try this at home’-gehalte.

Busch schreef puntig en tekende zeer geestig en innovatief. Sommige van zijn teksten zijn nog altijd standaard ‘quotes’ in Duitsland; alleen Goethe en Schiller kunnen daarin met hem concurreren. Busch’ absurde gruwelhumor lijkt wat op die van Hoffmann, maar hij geeft er zijn eigen invulling aan. Met de dynamiek van zijn tekeningen creëert Busch een beeldritme dat ook rustpunten kent, waardoor de beelden een actieve rol krijgen in de voortgang van het verhaal. Zijn beeldtaal loopt ook vooruit op die uit latere tekenfilms.

Zoals de Düsseldorfer Schule de Amerikaanse schilderkunst van de Hudson River School inspireerde, inspireerden *Max und Moritz* ruim dertig jaar na hun ontstaan de Amerikaanse tekenaar Rudolph Dirks tot zijn successtrip *The Katzenjammer Kids*, met Duits accent van de hoofdpersonen en al. In Nederland verschenen de bengels van Busch in 1922 in vertaling als *Max en Maurits*, die van Dirks als *De Doeraks*.

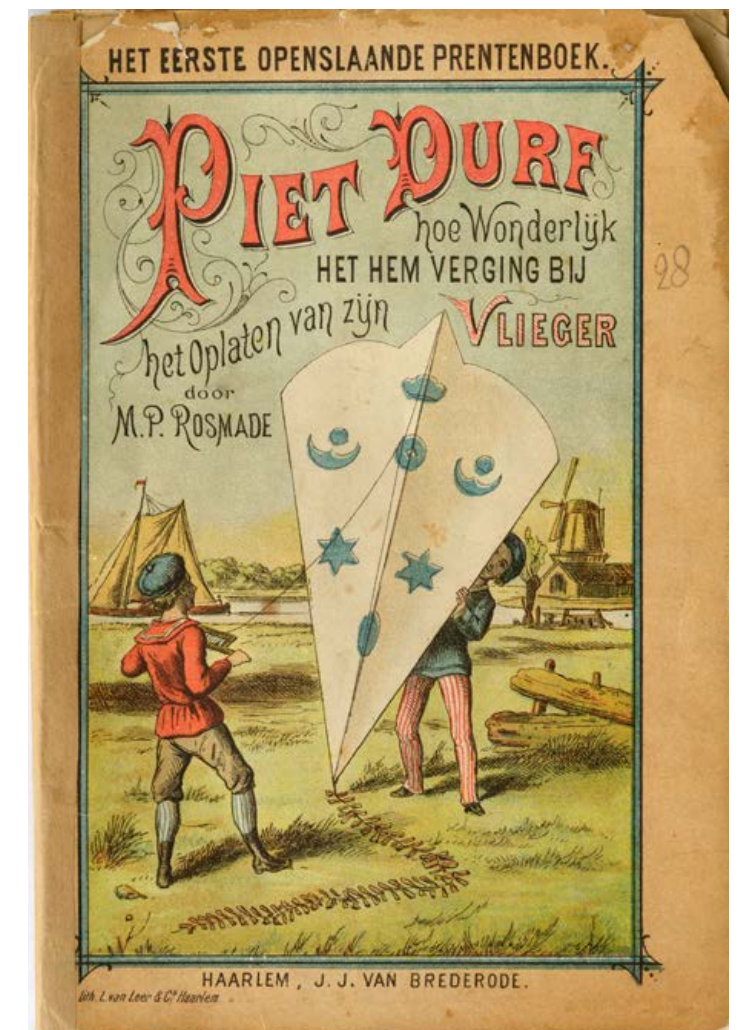
Busch’ ‘Die Maus oder die gestörte Nachtruhe’ (uit *Fliegende Blätter*, 1860) is in 1864 door Braga jr. vertaald als *De muis, of de gestoorde nachtrust; eene geschiedenis in twaalf tafereltjes voor jong en oud*. In 1878 maakte de Nederlandse illustrator Petrus van Geldorp (1872–1939) er nieuwe tekeningen bij. Daarna is dit verhaal in silhouetvorm gebracht door Daan Hoeksema. *Die fromme Helene* (1872) en nog een tiental stripverhalen van Busch verschenen tijdens de Tweede Wereldoorlog bij uitgeverij Westland. Vanaf 1948 tot aan het eind van de twintigste eeuw kwamen er regelmatig nieuwe uitgaven van het werk van Busch, in vertaling van Bertus Aafjes.

Nog meer aardige prentenboeken en tijdschriften

Behalve *Prikkebeen* verscheen er in de tweede helft van de negentiende eeuw nog meer stripachtig drukwerk. Een

Bernard Willem Wierink (‘Oom Ben’). *Pim's poppetjes. Een kijksprookje voor zijn vriendinnetjes & vriendjes bedacht en getekend door Oom Ben*. Uitgave H. Gerlings, Amsterdam 1898. Gedrukt in lithografie (steendruk) en gebonden in vlinderbinding. Collectie Matla, Den Haag.

M.P. Rosmade. *Piet Dure. Hoe wonderlijk het hem verging bij het oplaten van zijn vlieger*. Uitgave J.J. van Brederode, Haarlem 1881. Collectie Matla, Den Haag.

voorbeeld is de instructie voor hoe met een nieuwe uitvinding als de vélocipède om te gaan.

Veel geïllustreerde boeken mikten op de kindermarkt.²⁴ Het waren vertalingen en bewerkingen van o.a. Busch en Hoffmann (zie hiervoor), maar ook bijvoorbeeld van Gustav Süs *Haantje Kukeleku. Eene geschiedenis ter waarschuwing van de*

lieve jeugd, in rijm en prent gebragt (1861), of Moeder Hubbard en haar hond (1860), naar het ‘nursery rhyme’ *Old mother Hubbard*, dat in Engeland in 1805 voor het eerst in druk was uitgekomen.

Titels als *Een aardig prentenboek*, *Een nieuw aardig prentenboek* en *Het laatst aardig Prentenboek* bevatten vertalingen en bewerkingen door W.P. Razoux van bekende en nieuwe verhalen van en naar Heinrich Hoffmann. Ze zijn tussen 1848 en 1898 meermaals herdrukt.

M.P. Rosmade maakte in 1881 *Piet Durf, hoe wonderlijk het hem verging bij het oplaten van zijn vlieger* en *Piet Durf, zijn reis met den luchtballon*.

De kunstschilder, tekenaar en ontwerper van sieraden en speelgoed Bernard Willem Wierink (1856–1939) tekende en schreef in 1898 *Pims poppetjes. Een kijkspookje voor zijn*

Jacob van Lennep en Pieter van Loon. ‘Willem van Gulik verslaat de Brabanders bij Ravestein. 1384.’ Uit: *Tafereelen uit de geschiedenis des vaderlands* [...]. Uitgave M.H. van Binger & Zonen, Amsterdam 1854. Coll. Bibl. Universiteit van Amsterdam.

Jacob van Lennep en Pieter van Loon. ‘Invoering der Inquisitie. 1544.’ Uit: *Tafereelen uit de geschiedenis des vaderlands* [...]. Uitgave M.H. van Binger & Zonen, Amsterdam 1854. Collectie Bibliotheek van de Universiteit van Amsterdam.

vriendinnetjes & vriendjes bedacht en getekend door Oom Ben.

Wierink maakte in 1903 het prentenboek *Jan Klaassen*.

Ter gelegenheid van de inhuldiging van prinses Wilhelmina in 1898 verscheen een soort pop-upboekje waarin haar leven tot dusverre min of meer was verstript.

Ook in tijdschriften en almanakken die in de tweede helft van de negentiende eeuw voor kinderen verschenen, zijn strips te vinden. Zo biedt *Voor de kinderkamer* uit 1884 het verhaal van de kleine *Hein Warrebos* die, ongeoorloofd, met zijn vaders schroevendraaier in de weer gaat en aldus onder de zware, uit zijn hengsels vallende deur wordt bedolven. De gebeurtenissen worden in de tekst uitputtend beschreven maar zijn, omdat één beeld meer kan zeggen dan duizend woorden, alleen uit de schaarse plaatjes geheel te begrijpen.

Andere voorbeelden van kindertijdschriften die wel eens strips bevatten, zijn onder meer *Ons jongensblad*, het *Geïllustreerd stuiversblad*, het *Weekblad voor de jeugd* en *Voor 't jonge volkje*. Vaak werd buitenlands werk in vertaling gepubliceerd, van tekenaars als Emmanuel Poiré/Caran d’Ache, Benjamin Rabier, August E. Ritter von Meissl en Amerikanen als Frederick Burr Opper en Franklin Morris Howarth.

Zoeken in tijdschriftencollecties van bibliotheken en in de verzameling prentenboeken van Het Geheugen van Nederland zal ongetwijfeld meer voorbeelden opleveren.

Ketters branden

In 1854 verscheen *Tafereelen uit de geschiedenis des vaderlands, tot nut van groot en klein; vermakelijk voorgesteld door Mr. J. van Lennep en Compagnie. Aanvangende met de komst der Batavieren en eindigende als het uit is*. De schrijver was de bekende letterkundige, landsadvocaat en politicus Jacob van Lennep (1802–1868), de tekeningen zijn van Jhr. Pieter van Loon (1801–1873).

Was Van Lennep hier geïnspireerd door Hoffmann en diens *Lustige Geschichten*? Hij toont zich in de versjes bij Van Loons tekeningen in elk geval van zijn luchtige en sardonische kant. In het *Ritournel en Koor der Dansers*, behorend bij *Invoering der Inquisitie, 1544* dichtte hij: ‘Ketters branden net als vet, hoor ze knappen, wat een pret!’.

Om critici wind uit de zeilen te nemen had Van Lennep in het voorwoord waarschuwend geschreven: ‘Voorals zoodanige platen treffen de verbeelding, waarop iets heel akeligs, of heel gek is voorgesteld’. Het mocht niet baten.

Dr. Willem Hecker, die in zijn vrije tijd ook wel eens dichtte en zich, al doende, graag als hoeder van de Nederlandse kunsten opwierp, schreef: ‘Zoo wordt ’t best de stem van ’t onvervalscht geweten, in ’t argeloos gemoed van jong of oud gesmoord; zoo schaamte en eergevoel als voderijj versmeten en de onschuld in de kiem verstikt en dood gemoord.’

Hecker had niet veel op met het beeldverhaal, zoveel is zeker. Hoewel hoogleraar aan de universiteit (geschiedenis, te Groningen), onderbouwt Hecker zijn beschuldigingen van ‘gesmoord geweten’ en ‘in de kiem verstikte en dood gemoorde onschuld’, waartoe het lezen van de strip volgens hem zou leiden, nergens met resultaten van solide wetenschappelijk onderzoek.

Niettemin schrokken Van Lennep en Van Loon zo van de aantijgingen dat ze na drie deeltjes, het jaar 1567 was juist bereikt, met de serie stopten. ‘Eindigende als het uit is’ kwam dus eerder dan de auteurs hadden voorzien. Pieter van Loon stelde zelfs voor de bestaande boekjes uit de handel te nemen: ‘Het boekje uit de wereld, zijn wij weer over eenigen tijd zoete jongens, maar maak u geen illusie, nog lang blijven wij afschuwelijke bedervers der jeugd; in één woord *beesten*, die al wat goed en edel is trachten te verstikken.’^{25, 26}

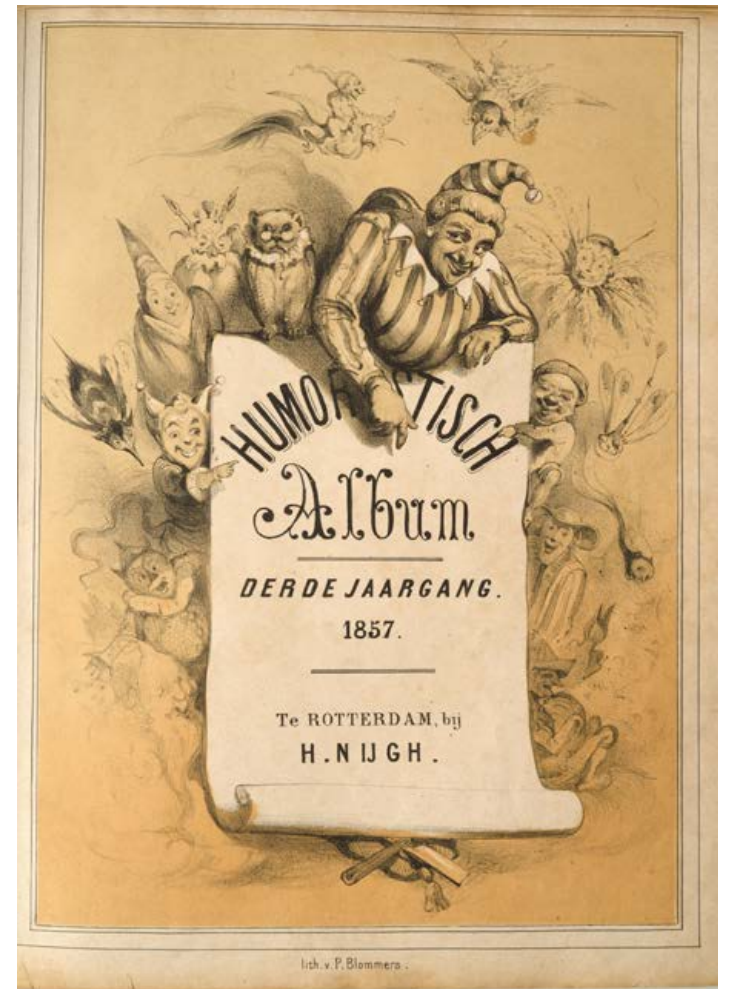
Dergelijke opvattingen, waar nog altijd geen bewijs voor is, zouden een lang leven houden. Zo legde in 1948 F.J.T. Rutten zijn volle gewicht van hoogleraar ‘empirische en toegepaste zielkunde, i.h.b. ten behoeve van de opvoedkunde’ in de schaal om, in zijn rol van minister van onderwijs, over strips zijn banvloek uit te spreken.

Aan scherts en luim gewijd

De Europese negentiende eeuw had met zijn wetenschappelijke en technische ontwikkelingen en industrialisering geleid tot welvaart en de opkomst van een middenklasse, maar in de steden eveneens tot het ontstaan van een ongeschoolde onderklasse van fabrieksarbeiders. Ook bij de veenwerkers en dagloners op het platteland heersten armoede en analfabetisme. Het was een roerige tijd met (elders in Europa) revoluties en het ontstaan (ook in Nederland) van liberalisme, communisme, socialisme en andere –ismen. Groepen in de samenleving streefden naar emancipatie, ontwikkeling en welvaart.

De oudste kranten en tijdschriften (nieuwsbladen, geleerdentijdschriften) dateren al uit de zeventiende eeuw. In de negentiende eeuw verschenen meer kranten dagelijks, maar ze bleven duur: rond 1840 konden in Nederland alleen de rijken ze betalen. Hetzelfde gold voor de geïllustreerde prentenboeken en tijdschriften.

Nadat Thorbecke met zijn grondwet Nederland in 1848 meer persvrijheid bracht, zien we een opkomst van kritische en satirische tijdschriften, zoals *Asmodée*, *Humoristisch Album* en *Uilenspiegel*.²⁷ Ze waren geïnspireerd op al bestaande buitenlandse bladen als *Le Charivari* (Frankrijk, 1832), *Punch* (Engeland, 1841) en *Kladderadatsch* (Duits-sprekende

Humoristisch album, jaargang 1857. Uitgave H. Nijgh. Collectie Matla.

Het ‘humoristisch-satiriek weekblad’ *Uilenspiegel*, dat van 1870 tot 1916 heeft bestaan. Via www.geheugenvannederland.nl.

staten, 1848). De inhoud bestond vooral uit spotprenten en politieke cartoons, maar we zien ook verhalende illustraties verschijnen.

De verschijningsfrequentie van het *Humoristisch Album* (‘aan scherts en luim gewijd’) steeg, wegens succes in 1877, van twee keer per maand naar wekelijks. Het blad wierf tekenaars

Anoniem. 'Voor de partij. Na de partij.' Uit: *Humoristisch album*, jaargang 1855, p. 53. Collectie Matla, Den Haag.

'Snitser hardslertij'. Door waarschijnlijk Jan Linse getekend verslag van Friese zeilwedstrijden te Sneek. Uit: *Humoristisch album*, 4 september 1886, Collectie Fries Scheepvaartmuseum. Via www.geheugenvannederland.nl.

door hen een 'onbekrompen honorarium' te beloven. *Humoristisch Album* bevat wellicht daardoor werk van veel destijds in Nederland belangrijke tekenaars. Het blad heeft tijdens zijn bestaan, door de veelheid aan illustraties bij de teksten, grote betekenis gehad voor de ontwikkeling van het beeldverhaal in Nederland.²⁸

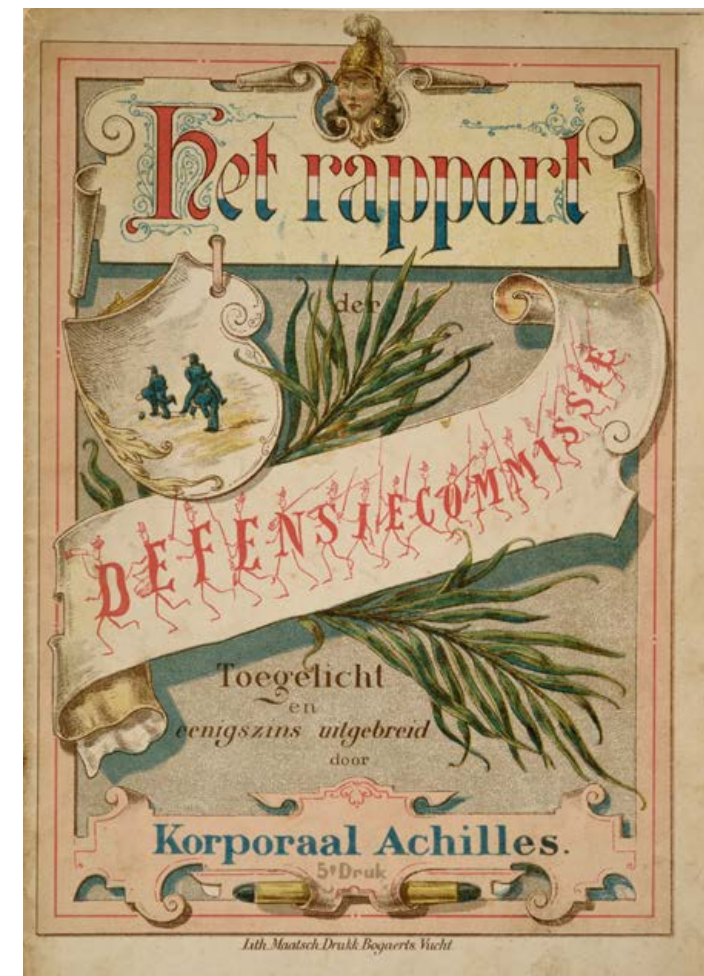
De belangrijkste tekenaar van het *Humoristisch Album* werd

Jan Linse. 'Een liefdesgeschiedenis in benen'. Uit: *Historisch album*, 4 september 1886. In: Nop Maas. *Jan Linse, de eerste Nederlandse striptekenaar*, p. 21. Stichting Beelverhaal Nederland, Haarlem 1996.

Jan Linse (1843–1906).²⁹ Zijn bijdragen aan het blad begonnen in 1874 en bestonden vooral uit illustraties, cartoons en getekende reportages, maar hij maakte ook strips. Linse werkte ook voor andere tijdschriften en stond mede aan de wieg van *Abraham Prikkie's op- en aanmerkingen* (1891–1896).

De Haarlemse tekenleraar Johannes Franciscus Nuijens maakte als eerste in Nederland langere, uitgewerkte

Johannes Franciscus Nuijens ('Korporaal Achilles') *Het rapport der Defensiecommissie*. Toegelicht en eenigszins uitgebreid door Korporaal Achilles (voorplat vijfde druk). Uitgave Lith. Maatsch. Drukk. Bogaerts, Vucht 1891. Collectie Matla, Den Haag.

beeldverhalen. Onder het pseudoniem Korporaal Achilles publiceerde hij boeken waarin hij, in stripvorm en op satirische wijze, zaken onder handen neemt als het defensie- en het onderwijsbeleid, het socialisme en de rol van de Engelsen in de Boerenoorlog. Het eerste boek in deze reeks, *Het rapport der Defensiecommissie toegelicht en eenigszins uitgebreid door Korporaal Achilles* (1890), wordt wel beschouwd als het eerste echte stripboek van een Nederlandse stripmaker. (Maas 1997: 24–25).

Ondertussen, aan de overkant

In de Verenigde Staten was het medium strip met veel succes geïntroduceerd in 1842, toen Töpffers M. *Vieux Bois* als *Obadiah Oldbuck* in vertaling verscheen. Nadat kranten tegen het eind van de negentiende eeuw door goedkope productietechnieken een massamedium waren geworden, brak in Amerika de 'krantenoorlog' uit tussen Joseph Pulitzer (*New York World*) en William Randolph Hearst (*New York Journal*). Strips speelden hierin een belangrijke rol.

Voor Pultzers *New York World* tekende Richard Outcault (1863–1928) scènes in een verzonden achterbuurtsteeg vol immigrantenkinderen: *Hogan's Alley*. Onder hen de Ierse

Johannes Franciscus Nuijens ('Korporaal Achilles') 'Wat heer Roland overkwam, toen hij voor het eerst op post stond.' (fragment). Uit: *Het rapport der Defensie-commissie*. Toegelicht en eenigszins uitgebreid door Korporaal Achilles (vijfde druk), p. 11. Uitgave Lith. Maatsch. Drukk. Bogaerts, Vucht 1891. Collectie Matla.

Mickey Dugan. Hij was kaal, waarschijnlijk geschoren na besmetting met de in dergelijke stegen alomtegenwoordige hoofdluis, en droeg een oversized nachtpon. Zijn teksten, vaak commentaar op gebeurtenissen in de steeg, of in New York, of in de wereld, verschenen op zijn pon. Toen Pulitzer in 1895 kleurendruk introduceerde in de *World*, maakte Outcault de pon van zijn kale ventje knalgeel. Mickey Dugan werd de 'Yellow Kid' en de reeks werd een hit – en een lucratieve bron voor merchandising. Al snel deed Hearst de volgende zet in de krantenoorlog: hij kocht Outcault weg bij Pulitzer.

Het was bij Hearst, in het *Comic supplement* van diens *New York Journal*, dat op 18 oktober 1896 de Yellow Kid acteerde in wat geldt als de eerste krantenstrip – en in de VS ook wordt beschouwd als de allereerste strip. We zien een gebeurtenis verteld in een reeks beelden met teksten in ballonnen. De belangrijkste reden dat dit verhaaltje de eerste 'echte' strip wordt genoemd, is dat de dialoog tussen de Kid en zijn papegaai de handelingen voortdrijft en dat die dialoog zich binnen de plaatjes afspeelt (Blackbeard en Williams 1977: 14). De papegaai spreekt met ballonnen en de Kid, zoals gebruikelijk, met zijn nachtpon. Een week later spreekt de Kid, in kleur, zelf ook zijn eerste woorden in een 'balloon'.

Het succes was groot en werd nagevolgd door alle kranten,

die eigen ballontekststrips startten. Na Outcault werden ook andere populaire stripmakers onderdeel van krantenoorlogen en over en weer weggekocht.

Hearst stelde in 1896 aan een van zijn andere tekenaars, Rudolph Dirks, voor om Wilhelm Busch' *Max und Moritz* om te werken. Zo werden *The Katzenjammer kids* geboren. Dirks maakte gebruik van zijn terugkerende hoofdpersonen door ook thema's over meer afleveringen te laten doorlopen.

Vergelijkbaar met Hearst bij *The Katzenjammer kids*, hebben ook andere uitgeverij en (hoofd)redacteurs achter de schermen hun invloed gehad in de stripgeschiedenis. Ons interesseren hier echter niet de strategen achter, maar de mensen aan het front: de stripauteurs. Zij zijn het die met hun werk, hun creativiteit en vakkundigheid, allemaal waar moeten maken: het boeien, betoveren en – soms uitbundig – laten lachen van hun lezers.

Weerspiegeling

Terugkijkend op de negentiende en eerdere eeuwen blijkt dat het beeldverhaal als begrip nog niet, en als expressiemiddel zoals we het nu kennen nog nauwelijks, bestond. De centsprenten waren vooral illustratief. Een plano vel liet veel minder ruimte voor een echt voortgaande vertelling. Dit in tegenstelling tot de latere

stripfeuilletons in dagbladen en tijdschriften, waarin meer ruimte was voor het uitwerken van verhaallijnen.

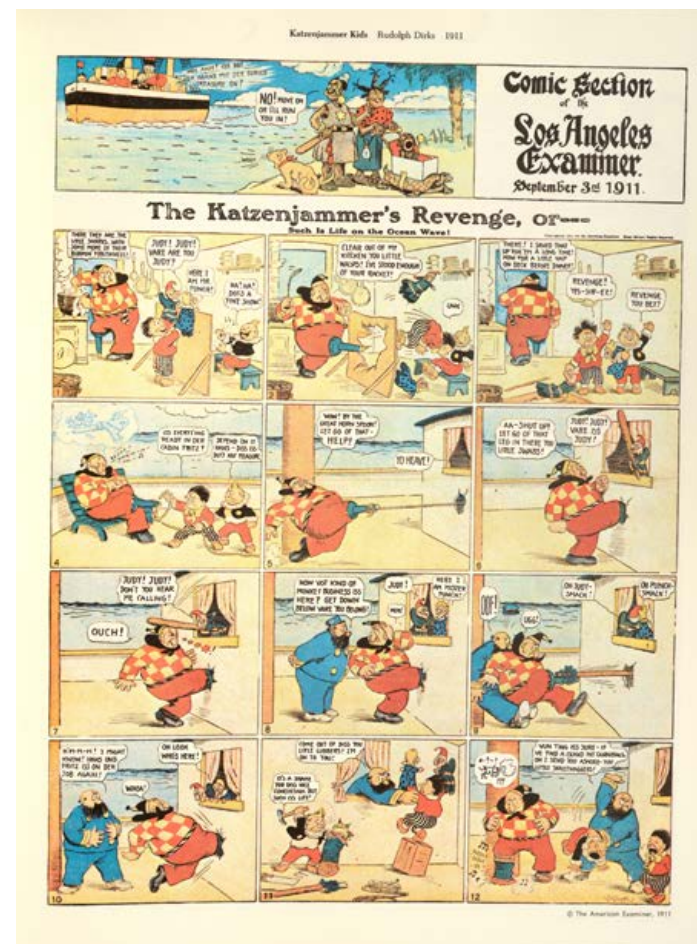
In Nederland werden de volks- of centsprenten in de negentiende eeuw gaandeweg verdrongen door luxere uitgaven. Kinderen hadden hun prentenboeken, volwassenen hun geïllustreerde satirische tijdschriften. Inhoudelijk bleven de Nederlandse beeldverhalen nog lang vermanend en belerend van boodschap, ook de satirische. De tekeningen in de vroege Nederlandse beeldverhalen waren vaak statisch, zonder een eigen rol in het voortdrijven van het verhaal. Dit was anders in het werk van bijvoorbeeld Töpffer, Busch en Amerikanen als Outcault en Dirks, die in hun verhalen een eerste 'grammatica' voor beeldtaal schiepen.

In de loop van de negentiende eeuw tekende zich een ontwikkeling naar een sequentieel-beeldende vertelwijze af, die zou leiden tot het ontstaan van moderne stripverhalen en tegelijkertijd, aan het eind van de eeuw, de film. Parallel hieraan is in de negentiende-eeuwse beeldende kunst te zien hoe de genreschildering in populariteit toeneemt ten opzichte van grote historische thema's. De voorkeur van het publiek ontwikkelde zich kennelijk naar weergaven van het dagelijks leven, zoals we dat ook zien weerspiegeld in de Amerikaanse krantenstrips van rond de eeuwwisseling.^{30,31}

Strips blijken vaak een directe reflectie op hun tijd en

Richard Outcault. 'The Yellow Kid takes a hand at golf.' Uit *The American humorist, comic supplement* van het *New York Journal*, 18 oktober 1896. In: Bill Blackbeard en Martin Williams. *The Smithsonian Collection of newspaper comics*, p. 14. Uitgave Smithsonian Institution Press, Washington 1977.

Rudolph Dirks. 'The Katzenjammer's revenge'. Uit de *Comic section* van de *Los Angeles Examiner*, 3 september 1911. In: Bill Blackbeard en Martin Williams. *The Smithsonian Collection of newspaper comics*, p. 14.

de bijbehorende waarden. In strips kunnen die dichters aan het oppervlak liggen, verscholen onder minder dikke lagen van symboliek, dan soms in andere vormen van expressie. Zo zijn veel personages uit de begintijd van de Amerikaanse strip wezen. Dit is wel geduid als een weerslag van het feit dat de Verenigde Staten toen een immigrantensamenleving waren. Amerikanen waren mensen die hun vaderland hadden achtergelaten en in cultureel en emotioneel opzicht net zulke wezen waren als de Yellow Kid.³²

Overigens zien we bij humoristische literaire auteurs als Wodehouse en Munro eveneens weinig ouders. Wel ooms en tantes; die werken goed in humoristische settings, zoals we ook zien in Amerikaanse 'screwball comedies' en natuurlijk in strips als *Donald Duck* of *Suske en Wiske*. Met familierelaties in de eerste graad valt in de wereldliteratuur nauwelijks te lachen. Dat weten we al sinds Kaïn en Abel.

Vodderij & voddegoed

De eersten wier beeldverhaal in Nederland werd gebrandmerkt als 'vodderij', waarmee ze alles wat goed en edel was vermoordden en de jeugd bedierven, waren Jacob van Lennep en Pieter van Loon. Vergelijkbare derogatieven ten aanzien van de strip hebben ook daarna, in de twintigste eeuw, een hardnekkig leven gehad en soms duiken ze nog wel eens op. Strip bleek een moeilijke, hybride, expressievorm: noch het zuivere woord, noch het zuivere beeld. Afwijzing, in meer of minder minachtende termen, werd zijn deel.

Richard Outcault. 'The Yellow Kid and his new phonograph.' Uit *The New York Journal*, 25 oktober 1896. In: Bill Blackbeard et al. *R.F. Outcault's The Yellow Kid*. Uitgave Kitchen Sink Press, Northampton, Massachusetts 1995.

Speelden hierbij religieuze overwegingen een rol? ‘Het woord was God’, wil de Bijbel. Niettemin, in Europa stimuleerde de katholieke kerk ook het beeld. Protestanten gaat dit minder makkelijk af, maar zij eren, bijvoorbeeld in Nederland, toch de Rembrandts en Vermeers. En de huiver voor strip zien we ook waar hetatholicisme domineerde.

Of komt het doordat opvoeders vonden dat strips de jeugd bedierven en leeslui maakten? Hiervoor is net zo min bewijs als voor de ‘herserverweking’ en ‘ruggemergtering’, die opvoeders het negentiende-eeuwse jongelingschap voorhielden als gesels ten gevolge van handelingen, dienende tot zelfbevrediging.

Komt het dan door Aristoteles, die *lexis*, het woord, hoger stelde in de hiërarchie dan *opsis*, het beeld? Maar, opnieuw: hiermee is de schilderkunst niet buiten spel geplaatst.

Komt het dan door Lessing (1729–1781), die in zijn *Laokoon*-traktaat schreef over ‘onzuivere’ hybriditeit en pleitte voor de puurheid van ware kunst?²⁹ ‘Real beauty ends, where intellectual expression begins’, zou Oscar Wilde later zeggen.³³ Toneelstukken, zoals Lessing en Wilde zelf schreven, hebben natuurlijk ook dit risico op hybriditeit, maar dat is op te lossen door het stuk slechts te lezen.

Lexis triomfeert zo over *opsis* en dan ben je met toneel al een heel eind. Met strips echter, waar het beeld minimaal gelijkwaardig is aan het woord, is hybriditeit onvermijdelijk. De Amerikaan Clement Greenberg scherpte in 1940, en later nog in 1960, Lessings *Laokoon*-gedachte verder aan. Een kunstvorm moest zich alleen richten op het unieke ervan. Schilderkunst moest voor Greenberg dus niet eens meer gaan over landschappen of portretten, maar over verf. De meest zuivere schilderkunst was het abstracte expressionisme, als van Jackson Pollock en Willem de Kooning.³⁴⁺³⁵ Strips waren in deze optiek natuurlijk kansloos.

Of komt het door de naïviteit van de inhoud? Strips richtten zich, zeker in Europa, lange tijd op kinderen, met name de allerkleinsten, en eenvoudige toegankelijkheid kan veel van deze strips dan ook worden aangewreven. Net als *geschreven* kinderboeken, trouwens. En, net zoals in sommige geschreven kinderboeken, zijn er ook in sommige kinderstrips meer lagen en niveaus.

Ligt het dan aan het geweld en de goedkope erotiek van bepaalde strips en het effectbejag in de weergave? Maar waarom? Voorbeelden van porno, ‘blood and guts’, sensatiebelustheid en ‘cheap thrills’ komen in alle kunstvormen voor, ook de gecanoniseerde.

Of ligt het dan toch gewoon aan de sociale afkomst van de strip? Aan zijn voorgeslacht, dat bestond uit de goedkope centsprenten voor het gemene volk? Volk dat bovendien analfabeet was – en daarmee gemakshalve ook meteen ‘dom’ kon worden genoemd? En waar de keurige burger zich graag boven verheven voelt, liefst zo ver mogelijk?

Beeldverhaal

Intussen ontwikkelden zich andere inzichten over ‘zuiver’ en ‘hybride’.

Schilderijen bevatten immers ook taal. Taal kan er zelfs een wezenlijk deel van zijn. Magrittes *Ceci n’est pas une pipe* ligt als voorbeeld voor de hand. Ook een zuiver abstract schilderij omvat altijd een vorm van taal, al was het simpelweg maar de titel. Ook – en zeker niet minder – wanneer die titel *Zonder Titel* luidt. En taal omvat altijd een vorm van beeld, al was het maar de vormgeving van een letter, of van een stuk tekst.³⁶

Zo maakt strip, ondanks dat het noch literatuur is, noch beeldende kunst, ineens weer kans om serieus te worden genomen. Hetzelfde geldt trouwens voor film, hoewel dat medium al verder op weg lijkt naar erkenning.

Strip stelt zijn eigen eisen, aan de lezer en aan de maker(s). Grote schrijvers of grote schilders maken niet vanzelfsprekend goede strips. Ook niet als ze samenwerken. ‘Gewone’ woorden, met weinig diepgang, kunnen in een stripverhaal door een bewust aangebrachte wrijving met de bijbehorende beelden, een diepe betekenis of grote emotionele zeggingskracht krijgen – ook wanneer die tekeningen eenvoudig zijn. Of juist niet eenvoudig, maar schilderkunstig ingewikkeld. Het hangt af van wat de auteur wil overbrengen. Wat in een strip moet werken is de *interactie* tussen beeld en taal. Dit gebeurt bij strip niet in een vloeiende continuïteit zoals bij film, maar onderbroken, in plaatjes. Wat er tussen twee opeenvolgende plaatjes gebeurt, wordt aan de interpretatie van de waarnemer overgelaten. Zo ontstaat ‘closure’: het ‘phenomenon of observing the parts, but perceiving the whole’, het ondergaan van het geheel uit waargenomen afzonderlijke delen.³⁷ ‘Closure’ is uiteraard in andere vormen van expressie ook van belang, maar is door de opeenvolging van plaatjes uniek voor de strip.

Tja, veel dure woorden, die echter niet wegnemen dat strip zeker zo veel slechte, domme, goedkope of abjecte voortbrengsels kan opleveren als andere vormen van expressie. Maar, anders dan literatuur of beeldende kunst, lijkt strip nooit op zijn eigen criteria te zijn beoordeeld, maar vaak uitsluitend op zijn ‘laagste’ uitingen te zijn afgerekend.

Hoe dan ook, het beeldverhaal heeft hoogtepunten voortgebracht als *Maus* (Art Spiegelman), *Persepolis* (Marjane Satrapi) en *Tom Poes* (Marten Toonder), en prachtig werk van auteurs als Hergé, Barks, Franquin, Goscinny en Uderzo, Moebius, Crumb en vele anderen. Het heeft gerespecteerde kunstenaars als Bilderdijk, Goethe, Van Lennep, Feininger, Picasso, Lichtenstein en Warhol gestimuleerd en geïnspireerd. En het heeft gewone mensen ontspanning, plezier, of esthetisch of intellectueel genoeg gegeven, hen verbaasd en nieuwe dingen geleerd, hen geraakt of aan het denken gezet. En soms dit allemaal tegelijk.

Een afbeelding van een pijp, afkomstig van het schilderij Ceci n'est pas une pipe van René Magritte.

Noten

- ↑ Albert Uderzo en René Goscinny. *Asterix de Galliër*. Amsterdam 1966, p. 3.
- ↑ Thierry Groensteen, ‘Why are comics still in search of cultural legitimization?’. In Anne Magnussen en Hans-Christian Christiansen (red.), *Comics and culture: Analytical and theoretical approaches to comics*. Kopenhagen 2000, p. 29–41.
- ↑ In *Van Dale's Groot woordenboek der Nederlandsche taal* uit 1924 komt ‘strip’ alleen voor in de betekenis van ‘strook’, niet gerelateerd aan getekende verhalen; de woorden ‘beeldverhaal’ en ‘beeldroman’ worden er niet vermeld. In M.J. Koenen en J. Endepols, *Verklarend handwoordenboek der Nederlandse taal* uit 1956 worden alle drie de woorden genoemd en ‘strip’ ook beschreven in de betekenis van getekend verhaal. Vermeldenswaard is dat ‘beeldroman’ er een ‘kleine en slechte avonturenroman bestaande uit prentjes met bijschriften’ wordt genoemd (cursivering door WvH). In de editie uit 1970 is het waardeoordeel ‘slecht’ uit de omschrijving verdwenen. In 2005 is, aldus *Van Dale's Groot woordenboek van de Nederlandse taal*, van ‘klein’ geen sprake meer en het avonturenkarakter facultatief geworden; een ‘beeldroman’ wordt er nu gedefinieerd als ‘uitvoerig beeldverhaal’.
- ↑ Plano: (van Latijn: planus = vlak) een geheel, ongevouwen, meestal aan één zijde bedrukt, vel papier, met de afmetingen van de schepbak.
- ↑ R. Dale Guthrie. *The nature of paleolithic art*. Chicago 2006.
- ↑ Gabrielle Phillips, ‘Grottekeningen Chauvet inderdaad oudste ter wereld’. In: *Archeologie Magazine*, 2012, via http://archeologieonline.nl/nieuws/grottekeningen-chauvet-inderdaad-oudste-ter-wereld (geraadpleegd op 1 maart 2013).
- ↑ Marc Azéma. *Préhistoire de la bande dessinée et du dessin animé*. Cabrerets, Orgnac-l’Aven 2008, p. 10.
- ↑ Marc Azéma. *Préhistoire de la bande dessinée et du dessin animé*. Cabrerets, Orgnac-l’Aven 2008, p. 7.
- ↑ Thierry Groensteen. ‘The Impossible Definition’. In: Thierry Groensteen, *The system of comics*. Jackson 2007, p. 12–20.
- ↑ Jeannette Kok. *Centsprenten*. Via http://www.kb.nl/webexposities/stijl-aanwinsten-1991-2008/centsprenten (geraadpleegd op 11 maart 2013).
- ↑ Anoniem. *Drukkers en uitgevers van centsprenten voor het Nederlands taalgebied*. Ontleend aan De Meyer 1962: 73 e.v. Via: http://www.hetoudekinderboek.nl/Centsprenten/Drukkers&uitgevers.htm (geraadpleegd op 6 maart 2013).
- ↑ Jan ter Gouw. *De volksvermaken*. Haarlem 1871, p. 397. Via: http://www.dbnl.org/tekst/gouwo02volko1_01/geraadpleegd op 6 maart 2013).
- ↑ Hein Leferink. ‘Willem Bilderdijk (1756-1831)’. In: *Het magazijn van de Verlichting*, 2004, via: http://odur.let.rug.nl/magazijn/linkpagina%27s/literatuur/bilderdijk/bilderdijk_bio1.htm (geraadpleegd op 06-03-2013).
- ↑ Willem Bilderdijk. *Hancpoot. Prentenboek voor zijn zootje Julius Willem*. Bezorgd door J. Bosch. Culemborg 1977.
- ↑ Zie voor Backer als auteur: http://www.lambiek.net/aanvang/1800.htm en http://www.geheugenvannederland.nl/?/nl/items/PRBo1:852266o73/&st=de%2oheer%2okardoes%2oen%2o mejufvrouw%2omuizenschrik&sc=%28cql.serverChoice%2oall%2ode%2o%2oAND%2o heer%2o%2oAND%2okardoes%2o%2oAND%2oen%2o%2oAND%2omejufvrouw%2o%2oAND%2omuizenschrik%29&singleitem=true en voor Müller als auteur: http://www.dbnl.org/titels/titel.php?id=mullo3igesc01 (alle geraadpleegd op 12 maart 2013). Wellicht heeft Backer het getekend en Müller het geschreven, dan wel vertaald of bewerkt.
- ↑ Geheugen van Nederland (via o.a.: http://www.geheugenvannederland.nl/?/nl/items/PRBo1:852266812/&st=Kluchtige%2oAap&sc=%28cql.serverChoice+all+Kluchtige++AND+Aap%29), *Lambiek Comiclopedia* (via: http://www.lambiek.net/artists/b/branston_robert.htm) en http://konkykru.com/e.branston.comical.cat.html (alle geraadpleegd 14 april 2013).
- ↑ Anoniem. *Sinterklaas*, via http://www.kb.nl/dossiers/maatschappij-algemeen/sinterklaas (geraadpleegd op 29 maart 2013).
- ↑ ‘Imprimatur’ betekent: laat dit gedrukt worden! Zie voor de (indirecte) contacten met Goethe ook Kunzle 1990: 29–30.
- ↑ Gotthold Ephraim Lessing. *Laokoon: oder über die Grenzen der Mahlerey und Poesie*. Berlin 1766. Laocoön was een Trojaans priester die zijn stadgenoten waarschuwde het Paard, dat was achtergelaten door de Grieken, niet te vertrouwen en buiten de poort te houden. Hij en zijn zonen werden daarop verslonden door slangen die uit de zee kwamen. Een hybride is een kruising tussen twee soorten, of, in de kunsten, een vermenging tussen twee of meerdere onderling verschillende kunstvormen of genres. Strip is hybride als vermenging van taal en beeld.
- ↑ Anoniem. *Prikkebeen*. Via: http://www.kb.nl/dossiers/schrijvers/gouverneur/prikkebeen (geraadpleegd op 15 maart 2013).
- ↑ Anoniem. *Gouverneur*. Via: http://www.kb.nl/dossiers/schrijvers/gouverneur (geraadpleegd op 15 maart 2013).
- ↑ Top 40 6 april 1968. Via: http://www.top40.nl/top40/1968/week-14 (geraadpleegd op 15 maart 2013).

René Magritte. *Ceci n’est pas une pipe*, 1948. Particuliere collectie.

Jochen Schöpplin, *Wilhelm-Busch-Seiten*. Via http://www.wilhelm-busch-seiten.de/ (geraadpleegd op 17 maart 2013).

Collectie Koninklijke Bibliotheek, Den Haag. ‘Prentenboeken van 1810 tot 1950’. Via: http://www.geheugenvannederland.nl/?/nl/collecties/prentenboeken_van_181o_tot_195o (geraadpleegd van 1–30 maart 2013).

S.H. Levie, *Het vaderlandsch gevoel. Vergeten negentiende-eeuwse schilderijen over onze geschiedenis*. Amsterdam 1978, p. 277. Via: http://www.dbnl.org/tekst/levioo9vadeo1_01/levioo9vadeo1_01_0131.php (geraadpleegd op 13 maart 2013).

George Slieker, ‘Willem Heckers *Quos ego! Stof voor spot en scherts*’. In: *Nieuw letterkundig magazijn*, jg. 25. Leiden 2007, p. 38-41. Via: http://www.dbnl.org/tekst/_nieo122o07o1_01/_nieo122o07o1_01_001o.php (geraadpleegd op 13 maart 2013).

Nop Maas, ‘Satirische tijdschriften in Nederland’. In: *De Parelduiker* 3, 1998, via: http://www.dbnl.org/tekst/maaso8satio1_01/maaso8satio1_01.pdf (geraadpleegd op 10 maart 2013).

Ed van der Vlist, ‘Humoristisch album’, via: http://www.kb.nl/webexposities/tijdschriften/humoristisch-album (geraadpleegd op 14 maart 2013).

Nop Maas, *Jan Linse, de eerste Nederlandse striptekenaar*. Haarlem 1996.

Patricia Mainardi, ‘From popular prints to comics’. In: *Nineteenth century art world wide – A journal of nineteenth-century visual culture*, 2012. Via: http://www.19thc-artworldwide.org/index.php/spring11/from-popular-prints-to-comics (geraadpleegd op 4 maart 2013).

[...]. ‘The Invention of Comics’. In: *Nineteenth century art world wide – A journal of nineteenth-century visual culture*, 2012. Via: http://www.19thc-artworldwide.org/index.php/component/content/article/46-spring07/article/145-the-invention-of-comics (geraadpleegd op 4 maart 2013)

Arthur Asa Berger, *Signs in contemporary culture. An introduction to semiotics*. Longman Inc., New York and London 1984.

Oscar Wilde, *The picture of Dorian Gray*. London, 1891.

Clement Greenberg, ‘Towards a newer Laocoon’. In: Charles Harrison en Paul Wood (red.), *Art in theory: An anthology of changing ideas*. London 2002, p. 562–568.

[...]. ‘Modernist painting’. In: Charles Harrison and Paul Wood (red.). *Art in theory: An anthology of changing ideas*. London 2002, p. 773–779.

W.J.T. Mitchell, ‘Beyond comparison’. In: *Picture theory*. Chicago 1994, p. 89–96.

Scott McCloud, *Understanding comics: The invisible art*. New York 1994.

Rodolphe Töpffer (Genève, 31 januari 1798 – Genève, 8 juni 1846) was een Zwitserse letterkundige, kunstschilder, tekenaar en schrijver. Töpffer studeerde in 1819-1820 in Parijs (waar zijn vader van 1804-1807 had gewerkt als tekenleraar van de toenmalige gemalin van Napoleon, keizerin Joséphine). Hier kwam Töpffer zijn oude klasgenoot Frédéric Soret weer tegen, die later secretaris zou worden van Goethe, aan het hof van Weimar.

Töpffer begon na terugkomst in Genève een kostschool. Hij wilde ook schilder worden, zoals zijn vader. Hij oogstte lokale roem met enkele landschappen, maar een probleem aan zijn ogen deed hem besluiten het schilderen te staken en zich te concentreren op zijn werk als leraar. Hij tekende karikaturen en merkte dat zijn leerlingen daaraan veel plezier beleefden, evenals aan de verhalen die hij bedacht. Hierdoor aangemoedigd schreef en tekende hij in 1827 ‘Histoire de M. Vieux-Bois’, een verhaal van dertig pagina’s, elk met één tot zes tekeningen vergezeld van een blokje tekst. Het resultaat zag er zo afwijkend uit van alles dat tot dan toe als boek was verschenen, dat hij het niet durfde uit te geven.

In 1830 kreeg Töpffer bezoek van Johann Eckermann, die ook secretaris was aan het hof van Weimar; Soret had hem bij zijn vriend in Genève langs gestuurd. Eckermann nam het manuscript van ‘M. Vieux Bois’ en fragmenten van ander werk in-wording mee naar Weimar en toonde ze aan Goethe. Deze was opgetogen en onder de indruk en moedigde Töpffer dringend aan de verhalen te publiceren.

Töpffer talmde nog. Hij was ondertussen, in 1831, hoogleraar Literatuur aan de universiteit van Genève. Wellicht vreesde hij na publicatie van zijn verhalen door niemand meer serieus te worden genomen. Maar in 1834 probeerde hij het, met *Histoire de M. Jabot*, dat hij in 1831 had gemaakt. In 1837 volgden het al oudere *M. Vieux Bois* en *Monsieur Crépin*. Daarna volgden *Monsieur Pencil* in 1840, *Histoire d’Albert* en *Histoire de Monsieur Cryptogame* in 1845 en *Docteur Festus* in 1846. Ook publiceerde hij in 1842 nog *Essais d’autographie*.

Critici wezen zijn werk eerst af, maar later oogstte Töpffer erkenning. Hij wordt nu wereldwijd beschouwd als de eerste moderne stripmaker. Zijn boeken zijn zeer vaak en in vele talen herdrukt. In Nederland werd een Duitse versie van *Monsieur Cryptogame* bewerkt door Jan Goeverneur.

Jan Jacob Antonie Goeverneur (Hoevelaken, 14 februari 1809 – Groningen, 18 maart 1889) was letterkundige, dichter, (kinderboeken)schrijver en vertaler. Hij studeerde theologie en letterkunde in

Groningen en publiceerde ondertussen spottichten, waarin hij ook het bordeelbezoek van een der hoogleraren berijmde. Na zijn afstuderen leefde Goeverneur van de pen, wat niet altijd meeviel. Het was in ieder geval hard werken: hij vertaalde 180 boeken en schreef er ook zeer veel zelf. Hij hanteerde een losse en soepele schrijfstijl, anders dan het vaak plechtstatige negentiende-eeuws

van zijn tijd. Van zijn hand overleven nog altijd teksten als ‘Toen onze mop een mopje was, was ’t aardig om te zien’ en ‘In een groen, groen, knollen-knollenland, daar zaten twee haasjes heel parmant’, wellicht mede dankzij de door J. Worp getoonzette versies.

Meer cultuuroed bezorgde Jan Goeverneur Nederland met *Mijnheer Prikkebeen*, zijn bewerking van een Duitse versie van Töpffers *M. Cryptogame*. Goeverneurs *Prikkebeen* wordt beschouwd als het eerste Nederlandstalige stripboek.

Alexander Ver Huell

Vaststellen wie de eerste Nederlandse stripmaker was, is uitgesloten. Hij of zij bevindt zich onder de anonieme makers van verhalende cents-, volks- en kinderprenten, zoals die

vanaf de vijftiende eeuw verschenen.

Als we kijken naar beeldverhalen waarvan de auteur bekend is, dan komt als eerste Alexander Willem Maurits Carel Ver Huell (Doesburg, 7 maart 1822 – Arnhem, 28 mei 1897) in aanmerking.

Hoewel, eigenlijk was Willem Bilderdijk eerder. Die had in 1807, al vóór Ver Huell zelfs nog maar geboren was, ‘Hanepoot’ getekend voor zijn zoontje. Dit bleef echter heel lang in Bilderdijks schetsboek voor de wereld verborgen – en wat niet zichtbaar is telt niet; zo gaan de dingen. Pas 170 jaar later, in 1977, verscheen *Hanepoot* in druk. Het bleek toen een echt stripje – en bijzonder geestig.

Geestigheid kan Ver Huell niet worden verweten. Of toch maar zelden. Veel van zijn werk is moralistisch, somber en zwartgallig. Zelfs zodanig, dat Ver Huell blijkt te worden gevierd op een Amerikaanse internetsite die zich, aldus de homepagina, bezighoudt met de ‘kieren en spleten’ van de gebieden der kunst, geneeskunde en dood (morbidanatomy.com).

Ver Huell was niettemin een bijzondere en intrigerende man in de cultureel-literaire wereld van de Nederlandse negentiende eeuw. Hij ging in Leiden rechten studeren (1840) en publiceerde er, in de *Studenten-Almanak*, verhalen en tekeningen (1844). Het waren luchtige kijkjes in het studentenleven –hoewel Ver Huell zich ook hier als rechtgeaard negentiende-eeuwer regelmatig een flinke hypochonder toont. Sommige van deze tekeningen gelden, door hun opzet en verhalende karakter, als proto-strips.

Bundelingen van Ver Huells werk, als *Zijn er zoo?* en *Zoo zijn ert!*, deden het goed. Voordien had de schrijver Kneppelhout (‘Klikspaan’) hem al gevraagd om diens *Studenten-Typen* te illustreren, wat hij deed onder het pseudoniem O Veralby.

In het kielzog van Kneppelhout was Ver Huell destijds inderdaad ‘overal bij’, maar na zijn promotie in 1849 veranderde dit. Hij wilde niet in diplomatieke dienst en zijn vader, een voormalig marineofficier en vaardig landschapstekenaar en illustrator van biologische standaardwerken, accepteerde dat hij kunstenaar werd. Hij keerde terug naar Arnhem, waar hij kunst ging verzamelen, in somber gepeins verviel en zich steeds meer in zichzelf opsloot.

Naar buiten trad hij wel met zijn bundels *Schetsen uit de portefeuille van Alexander Ver Huell*, die hem faam bezorgden, en met het soms uitdagen van

mensen tot een duel, dat zijn naam als heethoofd bevestigde. Werken voor geld hoefde hij niet, het familiekapitaal verzekerde hem van een comfortabel leven.

Nadat hij in 1863, aan de vooravond van zijn voorgenomen huwelijk met een ex-buurmeisje, schielijk de benen had genomen naar Parijs, werden ook laster en verguizing zijn deel. In zijn dagboeken schrijft hij zich bedreigd te voelen, door complotten, liberalen, jezuïeten en joden. Hierdoor, en met een verergerende oogontsteking, werd het er allemaal niet vrolijker op.

In 1893 maakte de ziekte van Parkinson hem verder werken onmogelijk. In 1897 vermaakte hij zijn bezit aan de gemeente Arnhem, waarmee hij de basis legde voor het huidige Museum voor Moderne Kunst.

Jan Linse

Heel veel is er niet bekend over Hendrik (Henri) Jan Carel Linse (Amsterdam, 30 april 1843 – Den Haag, 19 april 1906). Hij was illustrator, tekenaar, schilder, aquarellist en etser en ging in die

hoedanigheden door het leven als Jan Linse. Volgens Scheen (*Lexicon Nederlandse beeldende kunstenaars, 1750–1880*, Den Haag 1981) was hij autodidact. En volgens anderen, zou hij wel eens de eerste Nederlandse stripauteur kunnen zijn.

Was Ver Huell dat dan niet? Het hangt ervan af hoe je er naar kijkt. Linse maakte meer en soms ook wat duidelijker stripachtige tekeningen. Maar het blijven nuances – en Ver Huell was eerder.

Jan Linse werd In 1874 illustrator bij het dan toonaangevende satirische tijdschrift *Humoristisch Album*. Hij maakte prenten, cartoons en ook getekende reportages van publieke gebeurtenissen als tentoonstellingen en wedstrijden. Af en toe vertelt hij grappige gebeurtenissen in een opeenvolging van beelden, soms vergezeld van tekst, en is er sprake van ‘strip’. Incidenteel speelde Linse al met perspectief, of met speciale beelduitsneden, zoals in het verhaaltje waar hij een liefdesverklaring vertelt door van de personages alleen de benen te tonen.

In 1891 bedachten de journalist Willem Smalt en Jan Linse samen het personage Abraham Prikkie, voor hun satirische tijdschrift *Abraham Prikkie’s op- en aanmerkingen*. Het blaadje, dat wekelijks vier pagina’s telde, zou tot 1896 blijven verschijnen.

Linse werkte vanaf 1901 ook voor het kritische blad *De Ware Jacob* en maakte vanaf 1902 het wekelijkse gelithografeerde bijvoegsel van *De Nederlandse Spectator*. Verder werkte hij mee aan tijdschriften als *Eigen Haard* en *Uilenspiegel*.

In de anekdotische sfeer vermeldt Nop Maas een overlevering dat Linse een even groot grappenmaker was als bewonderaar van jenever.

En Ton van Kalmthout las in het kader van zijn proefschrift *Muzentempels*, over kunstkringen in Nederland, in notulen uit 1893 van de oprichtingsvergadering van de Rotterdamsche Kunstkring, dat Jan Linse, naar aanleiding van de vastgestelde contributie van tien gulden, ‘de wenschelijkheid en billijkheid’ deed uitkomen ‘om de artisten minder contributie te doen betalen; sommigen zijn niet rijk, maar kunnen de Vereeniging met hun kunst steunen’. Linse predikte waarschijnlijk niet voor eigen

parochie; hij was een gevestigd illustrator. De Kring wilde echter geen armlastigen herbergen en wees zijn voorstel af. Aan het argument dat alle leden gelijk zijn, voegde de voorzitter en oprichter nog fijntjes toe: ‘ieder wààr artiest zal behalve zijn f10,- zijn kunst nog wel op den koop willen geven’.

De echt allereerste stripmaker van Nederland zullen we nooit kennen, maar één van de allereersten was zeker Jan Linse.

Johannes Franciscus Nuijens (**'Korporaal Achilles'**)

Met Alexander Ver Huell en Jan Linse behoort Johannes Franciscus Nuijens (Wervershoof, 13 juni 1866 – Haarlem, 20 maart 1945), onder het pseudoniem Korporaal Achilles, tot de

eerste stripmakers van Nederland. Nuijens was in ieder geval de eerste die boeken produceerde waarin hij grotere thema’s in stripvorm uitwerkte. Hiermee ging hij verder dan Ver Huell en Linse, wier strips korte, humoristische verhaaltjes – *gags* – waren die uit niet meer dan een beperkt aantal plaatjes bestonden.

Nuijens was tekenleraar, eerst aan de Rooms Katholieke Jongensschool voor on- en minvermogenden, daarna aan de Rooms Katholieke Parochiale Burgerschool voor Jongens en aan de Cursus tot opleiding van onderwijzers aan de Rooms Katholieke Parochiale School en tevens aan de tekenschool van de afdeling Haarlem van de Rooms-Katholieke Volksbond.

Nuijens was rooms-katholiek, zoveel is zeker. En de Rooms-Katholieke Volksbond, die ernaar streefde ‘vooral den werkmansstand en de kleine burgerij tegen de socialistische dwalingen van onzen tijd te beveiligen’, vond in Nuijens een vurig medestrijder. Hij was tegen alles wat socialistisch was. Hij richtte zijn pijlen graag ook op politiek in het algemeen en alles wat anti-rooms was in het bijzonder.

In *Het rapport der Defensiecommissie toegelicht en eenigszins uitgebreid door Korporaal Achilles* (1890) geeft hij satirisch en in beelden commentaar op een wet betreffende de militaire dienstplicht. Omdat Goeverneurs *Prikkebeen* uiteindelijk een bewerking was Töpffers *M. Cryptogame*, wordt Nuijens’ *Rapport der Defensiecommissie* beschouwd als het eerste echte Nederlandse stripboek.

In zijn rabiaat anti-socialistische *De Toekomststaat (Een nachtmerrie fin de siècle) Visioenen en Droombeelden uit de 20e Eeuw* (1891), laat Nuijens ene Nieuwela Domenhuis en diens vrouw, burgeres Druckem, een socialistische heilstaat beginnen op het eiland Urk. De verwijzingen naar Domela Nieuwenhuis, een van de oprichters van de socialistische beweging in Nederland, en de feministe Wilhelmina Drucker zijn duidelijk. In het boek maakt Nuijens overduidelijk dat het niet goed kan gaan in die heilstaat.

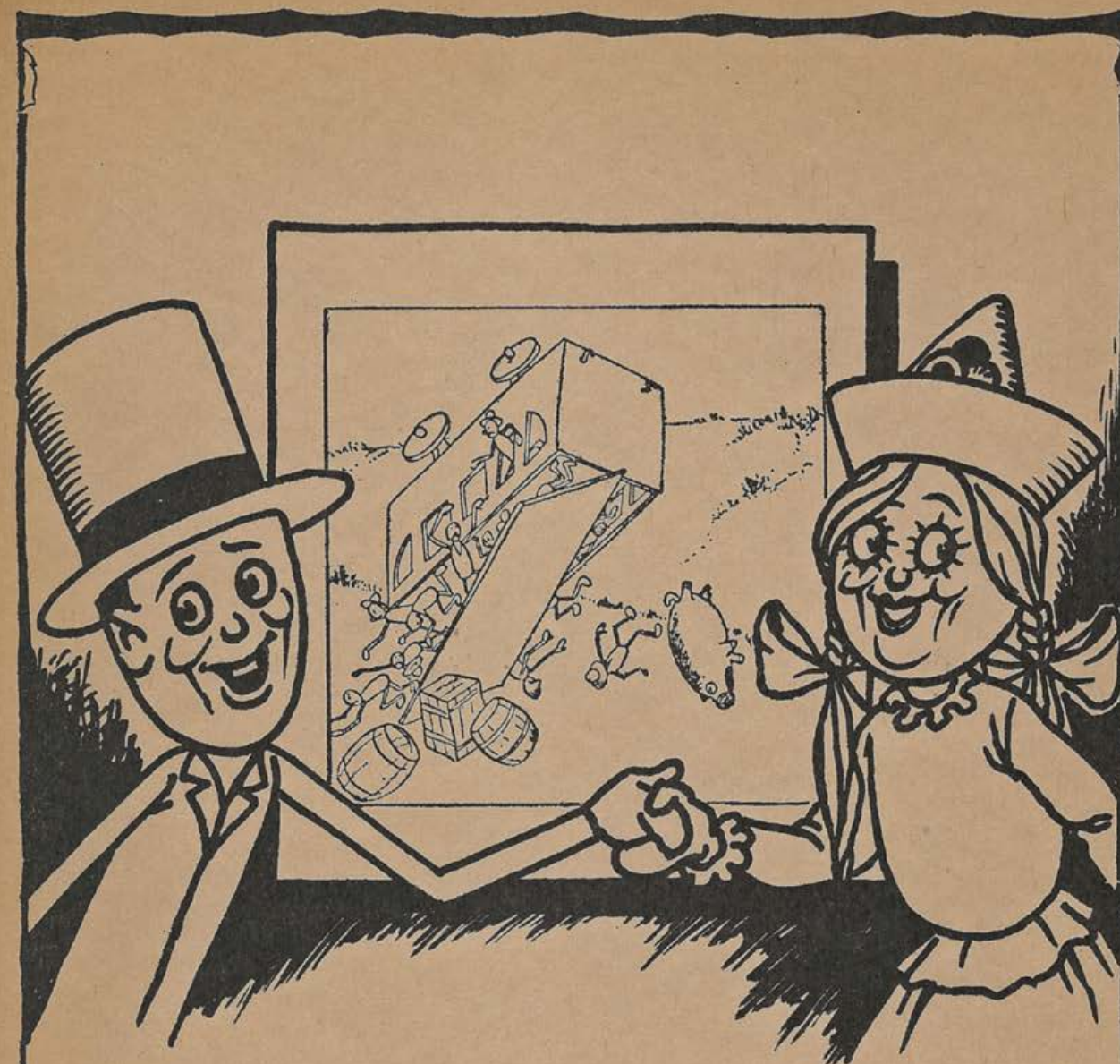
In *Klacht van een onderwijzer over de vrije & orde oefeningen op de lagere school* (1893) moppert Nuijens op de verplichte invoer van Zweedse gymnastiek op de scholen en vooral het aanvullend examen dat onderwijzers hiertoe moeten doen.

In zijn *Aanleiding tot den Engelsch-Transvaalschen Oorlog* (1900) richt Nuijens zijn pijlen op de perfide Engelsen, die in dit verhaal een oorlog provoceren

om de goudmijnen van de Zuid-Afrikaanse Boeren in handen te krijgen.

Ook nam de onvermoeibare Nuijens de antiroomse liberale politicus Pet Tideman onder handen, in *De lamentabele historie van Tiet Pideman - Dramatische Klucht in 4½ Bedrijf* (1912).

Nuijens was veelzijdig. Behalve zijn beeldverhalen, maakte hij ook cartoons, schreef leerboeken over tekenen, jongensboeken en boeken en toneelstukken voor volwassenen. Verder tekende hij reclames, o.a. een affiche voor jenever: een product dat hij bekende zelf ook, met veel genoegeen doch met mate, te gebruiken.

DE WONDERLYKE GESCHIEDENIS VAN TRIPJE

1900 - 1945

Héél voorzichtig, naar eerste roem & succes

door Willem van Helden

Tussen 1900 en 1945 kreeg het beeldverhaal in Nederland op onhandige, zij het vanaf de jaren 1920 stormachtige, wijze vorm als massamedium. Opkomende vakbonden hadden gezorgd voor een verbetering van de lonen, nieuwe druktechnieken voor een daling van de prijzen van kranten en tijdschriften. In 1901 was de leerplichtwet ingevoerd en in 1919 het algemeen kiesrecht, de 8-urige werkdag en de 45-urige werkweek.

Voor het eerst in de geschiedenis kon het grootste deel van de Nederlandse bevolking lezen - en had zowel de tijd als het geld om zich dit ook te kunnen permitteren. De periode 1920-1945, met ook de eerste vrouwelijke stripauteurs, werd de kraamkamer voor nog altijd bekende personages als Bulletje en Boonestaak, Sjors, Tom Poes en Dick Bos. Populaire strips als *Jopie Slim* en *Dikkie Bigmans* en *Flippie Flink* werden tot musical bewerkt, met beroemdheden als Corry Vonk in de hoofdrol. Het in 1912 door de Haarlemse hondenbroodbakker Ko Doncker getekende reclamestripje *Piet Pelle op zyn Gazelle* was zodanig in het Nederlandse collectieve geheugen gegrift, dat het Amsterdamse *Propria cures* de hoofdpersoon later zou uitroepen tot 'Dierense held van de twintigste eeuw'. En in 1923 moest de bereden politie uitrukken om, bij de verschijning van een boekje van Tripje en Liezebertha, een grote en strip-beluste menigte aan de poort van de boekhandel in toom te houden. Pas veel later zou, in de geschreven jeugdliteratuur, Harry Potter voor vergelijkbaar tumult zorgen.

Weekblad voor de jeugd, 1901, 6de jaargang, nr. 161.
In: Kousemaker, Evelien, e.a., *Wordt vervolgd. Stripleksikon der Lage Landen*, p. 85. Uitgave Het Spectrum, Utrecht 1979.

De twintigste eeuw begon in Nederland in 1901 direct goed met de inwerkingtreding van de Wet op de Leerplicht, die voorschreef dat kinderen tot hun twaalfde jaar naar school moesten. Ze konden dit ook, want in 1871 was de kinderarbeid al bij wet beperkt tot kinderen vanaf twaalf jaar. Met beide wetten werd overigens nog flink de hand gelicht. Pas halverwege de jaren 1910, toen de overheid de uitvoering van de Wet op de Leerplicht daadwerkelijk ging afdwingen, kwam er ook echt een eind aan de kinderarbeid.

Op het gebied van beeldverhalen bieden de eerste twee decennia van de twintigste eeuw in Nederland nog weinig ontwikkeling. Wel krijgen de negentiende-eeuwse vermaningen en aanmoedigingen aan misdeelden en gehandicapten om zich in hun lot te schikken, nu soms gezelschap van tranentrekkende opwekkingen tot medelijden. Een meer strijdbare visie op de situatie van de maatschappelijke onderklasse is in de geïllustreerde pers alleen te vinden bij politiek-satirische bladen. De geïllustreerde kinderbladen in Nederland behielden vaak nog tot in de jaren 1920 hun negentiende-eeuwse sfeer en uitstraling.

Vrijgevochten

‘Als er één groep binnen de mensheid bevoorrecht is’, schreef Doeschka Meijnsing eens, ‘dan zijn dat wel de Franse kinderen, want zij hebben *Bécassine*.’

Bécassine is een tekststrip van Pinchon en Caumery, die in Frankrijk vanaf 1905 verscheen in het meisjesblad *La semaine de Suzette*. De verhalen zijn levendig, maar niet oppervlakkig, met humor neigend naar leedvermaak. *Bécassine* zelf is, aldus Meijnsing, ‘een gezicht zonder mond, maar aan een stuk door kwebbelend; één en al verbazing, maar bijzonder doortastend; van nederige komaf, maar in de hoogste kringen verkerend; leergierig als Socrates, maar gezegend met een hardnekkige domheid.’¹

Voor de Franse jongens begon Louis Forton in 1908 in het geïllustreerde weekblad *L’Epatant* zijn strip *Les pieds nickelés*. Drie vrijgevochten types rollen hierin van het ene schelmenavontuur in het andere. Al improviserend slaan ze zich overal doorheen, zich weinig aantrekkelijk van burgerlijke normen van moraal en fatsoen. *Bécassine* en *Les pieds nickelés* kenden decennia lang grote successen in Frankrijk.

Nederland bleek pas rijp voor *Bécassine* in de jaren 1930. Als *Ganzelientje* dook ze toen op in *Onze kleine katholieke illustratie*. Na de Tweede Wereldoorlog verscheen ze als *Toosje Tontel* in

Pinchon en Caumery, *Bécassine* in: *La semaine de Suzette*, 28 november 1912. Louis Forton, *Les Pieds nickelés*.

Les Pieds nickelés van Louis Forton, via www.labiiek.net.

De ware Jacob, 15 april 1905, 4de jaargang, nr. 29. De danseres Isadora Duncan, door Tjeerd Bottema.

Ko Doncker, *'t Avontuur van Piet Pelle op zyn Gazelle*. 1912. Uitgave Gazelle Rijwielabriek. Collectie Matla, Den Haag.

het weekblad *Sjors*. De non-conformistische en tuchteloze *pieds nickelés* lijken echter door de kinderbladen van het pre-Provo-Nederland buiten de poorten te zijn gehouden. We zien wel deugnieten als de *Katzenjammer kids* in vertaling verschijnen. De *pieds nickelés* echter waren volwassenen en wellicht mocht om die reden de Nederlandse kinderziel destijds niet met hun slechte voorbeeld worden geconfronteerd.

Voor een vernieuwende kijk op de oude burgerlijke normen en waarden moeten we wederom bij de politiek-satirische tijdschriften zijn. De negentiende eeuw had de opkomst gezien van vakbonden en het socialisme, bewegingen die in het begin van de twintigste eeuw verder in kracht toenamen. De eraan gelieerde tijdschriften werden strijdbaar en harder van toon, wat invloed had op het werk van hun tekenaars. Belangrijk in dit opzicht waren de socialistische bladen *De ware Jacob* (1901–1916) en *De notenkraker* (1907–1936, een voortzetting van de in 1902 door de krant *Het Volk* gestarte bijlage *Het Zondagsblad*).

De satirische tijdschriften publiceerden vooral karikaturen en spotprenten, maar af en toe ook korte ‘gagstrips’, al dan niet met tekst en bestemd voor volwassen lezers. Alle andere gedrukte media zetten beeldverhalen juist in voor de jeugd, vooral kleuters en jonge kinderen.

Spot, satire & grafische vernieuwing

De ware Jacob bevatte vernieuwend illustratiewerk van schilders als Kees (Cornelis Theodorus Maria) van Dongen en Willy (Jan Willem) Sluiter, en van tekenaars als Albert Hahn en Tjeerd Bottema. Hahn tekende in 1903 zijn klassieke prent over de spoorwegstaking (‘Gansch het raderwerk staat stil, als uw machtige arm het wil...’) en Bottema in 1905 zijn bekende RVS-reclame (een man en een vrouw in silhouet onder een paraplu). Bottema won voorts de *Prix de Rome* (1907), maakte een tekening van een zwerfver die schrijver

John H. Uit den Bogaard inspireerde tot het personage (en latere tv-held) Swiebertje en werd na zijn dood in 1978 door het dankbare Katwijk geëerd met een borstbeeld. Een aantal *Jacob*-medewerkers publiceerde (elders) ook strips. Dit waren Jan Feith, Ko Doncker, Ton van Tast, Leo Jordaen en Daan Hoeksema.

Jan (eigenlijk: jhr. Johannes) Feith (1874–1944) was schrijver en redacteur van het *Algemeen Handelsblad*. Onder het pseudoniem Chris Kras tekende hij strips, bijvoorbeeld tijdens de Boerenoorlog (1899–1902) het anti-Engelse boekje *Kronings-idylle*.

Ko (Jacobus) Doncker (1874–1917) was een Haarlemse hondenbroodbakker, illustrator, schrijver en schimmenschuiver.² Hij tekende wat wellicht de eerste reclamestrip in Nederland was, voor de fietsenfabriek Gazelle in Dieren: *'t Avontuur van Piet Pelle op zyn Gazelle* (1912). Dankzij vele herdrukken nestelde het ventje op zijn fiets zich zo stevig in het Nederlandse collectieve geheugen, dat *Propria Cures* het later uitriep tot ‘Dierense Held van de Twintigste Eeuw’.

Ton van Tast (pseudoniem van Anton van der Valk, 1884–1975) maakte behalve zijn satirische prenten, van 1923–1948 de strip *De daverende dingen dezer dagen* voor de *Haagsche Post*.

Leo (Leendert) Jordaen (1885–1980) werkte voor onder andere *Het Leven Geïllustreerd* (1906–1941), destijds het meest gelezen tijdschrift van Nederland. Die populariteit was niet zozeer te danken aan Jordaens in 1911 begonnen strippagina *Het leven in caricatuur*, maar vooral aan de aandacht die het blad schonk aan schokkende moord- en zedenzaken en aan dames in ondergoed en pikante badpakken. Toch zorgde ook Jordaen al direct voor groot succes met zijn strip over de arrestatie, in Brussel, van Abraham Kuypers. Deze gereformeerde Nederlandse ex-premier was in de hoofdstad der Belgen bloot voor het raam van zijn hotelkamer gaan staan. Aan Kuypers bijnaam ‘Abraham de Geweldige’ hebben overigens noch dit voorval, noch Jordaens strip bijgedragen. De eretitel bestond al lang en verwees naar Kuypers grote intellectuele

Daan Hoeksema, *De neef van Prikkebeen. Reizen en avonturen* (vijfde druk). Uitgave Gebroeders Koster, Amsterdam 1922. Collectie Matla, Den Haag.

gaven. Maar, *Het Leven* was die week direct uitverkocht. In 1927 richtte Jordaan, die ook filmcriticus was, met onder anderen Menno ter Braak en Joris Ivens de avantgardistische Nederlandsche Filmliga op.

In de jaren 1930 werden de prenten in *De Notenkraaker* fel antifascistisch. Albert Pieter Dijkman, die werkte onder de artiestennaam Albert Hahn jr., maakte er veel, evenals George van Raemdonck en Albert Funke Küpper. De twee laatstgenoemden maakten, in andere media, ook beeldverhalen.

De belangrijkste tekenaar voor *De Groene Amsterdammer* was Johan Braakensiek (1858–1940). Hij was de grootvader van Jean ‘Paulus de Boskabouter’ Dulieu. Leo Jordaan, die behalve als filmcriticus ook als tekenaar actief bleef, volgde Braakensiek op bij *De Groene* en maakte er in de jaren 1930 harde anti-Duitse en antifascistische spotprenten. Later werkte Jordaan ook voor *Vrij Nederland* en de *Haagsche Post*.

Daan Hoeksema en Clinge Doorenbos, *Karel Kuifkop*. Uitgave Gebroeders Koster, Bussum 1927. Collectie Matla, Den Haag.

Eveneens voor *De Groene* werkte de joodse schilder, etsen en lithograaf Felix Hess (1878–1943). Hij tekende er van 1916–1936 wekelijks *Uit het kladschrift van Jantje*. Vanaf 1926 maakte hij met Leonard Roggeveen strips als *De wonderlijke reis van Jan Klaassen*, voor onder meer het *Algemeen Handelsblad*. In 1943 deporteerden de Duitsers hem en zijn vrouw naar het kamp Sobibór, waar beiden zijn vermoord. Zijn *Uit het kladschrift van Jantje* was als een van de eerste Nederlandse strips vertaald in het buitenland: in 1924, in Duitsland. Maar dat waren andere tijden.

Prikkebeens Nachwuchs

Van *Ware Jacob*-tekenaar Daan (Daniël) Hoeksema werd in 1909 het stripboek *De neef van Prikkebeen* gepubliceerd. De tekst schreef hij onder het pseudoniem ‘Oom Abraham’.³ Hoeksema haakt aan bij Töpffer en Goeverneur.

Prikkebeen bepaalt op zijn sterfbed dat zijn weduwe Pieternel alles erft en moet hertrouwen met zijn vriend Dik. Dan duikt Prikkebeens neef Piet op. Die was niet zozeer geïnteresseerd in Pieternel, maar wel in de rest van de erfenis. Hij vist achter het net, maar mag als troost met het bruidspaar mee op huwelijksreis. Na een schipbreuk en een verblijf in een walvismaag, waar ze een speelman ontmoeten, belandt het gezelschap in Afrika en wordt het gastvrij ontvangen door de plaatselijke bevolking. Deze ‘zwartjes’, aldus de tekst, ‘dansten op dit blij geluid, in grote sprongen voor hen uit. Het bruidspaar vond dit wel wat raar, maar Piet sprak: “Kom, ’t zijn Negers maar, geen enk’le blanke die ons ziet. Het schaadt aan ons fatsoen dus niet.”’ Later valt het gezelschap in handen van menseneters die meteen de speelman slachten en consumeren. De rest wacht hetzelfde lot, maar dan wordt Otama, de dochter van de hoofdmans, verliefd op Piet. Zij helpt iedereen ontsnappen.

Het verhaal is dus een voorbeeld van neerbuigende beeldvorming over zwarte Afrikanen, zowel in woord (‘ ’t zijn Negers maar [...] Het schaadt aan ons fatsoen de zwarten als ‘blackface’, met karikaturale dikke lippen). Verder passen de zwarte Afrikanen, met hun clichématige kookpotten en naïeve gedrag, naadloos in Rudyard Kiplings karakterisering ‘half devil and half child’.⁴ Strips stonden met opvattingen als deze overigens niet alleen; Kiplings gedicht en zijn Nobelprijs voor literatuur in 1907 illustreren dat ze ook in andere kunstvormen geaccepteerd waren. Dergelijke beeldvorming lijkt ook uit recentere Europese strips niet helemaal verdwenen.⁵ En we zagen al eerder dat strips vaak een reflectie zijn van hun tijd.⁶

Ondertussen zitten Piet en Otama op een snel wegdrijvende (regen)wolk, een preciaire situatie. Alles lijkt verloren, als ineens... *Is it a bird? Is it a plane?* ‘Een valk, een gier, een adelaar? Neen, neen! Een luchtschip is ’t, zoowaar!’ Het luchtschip, een zeppelin, zet hen veilig aan de grond. Hoewel, veilig? De wraakzuchtige menseneters jagen hen alweer op, maar die worden in een finale veldslag verslagen, waarbij behalve Dik en Pieternel, ook Otama zich naast Piet niet onbetuigd laat. Piet en Otama trouwen – daar doet Hoeksema niet moeilijk over. De geliefden kopen een villa in Nederland. Daar leven ze ‘allebei, gelukkig aan elkanders zij. Zij kregen kinderen, een dozijn, waarbij ook bonte en bruine zijn, tot groot plezier van vader Piet, die graag wat variatie ziet.’ Als echo van de nauwelijks verstreken negentiende eeuw wijst Hoeksema in het slotwoord de lezer er nog wel op dat ‘vertrouwen, moed, beleid, doen winnen in den levensstrijd.’

Hoeksema maakte nog vele andere boekjes en werkte voor het blad *Jong Nederland*. Hij tekende ook in reclamebladen en maakte stripboekjes voor Maatschappij ‘De Betuwe’ in Tiel. Met andere publicaties als *Pimmy en Jimmy* en *Flip en Flap* verzekerde Hoeksema zich van een plaats bij de belangrijkste Nederlandse striptekenaars uit het begin van de twintigste eeuw.

Tijd & geld

Tegen het eind van de jaren 1910 begonnen in Nederland incidenteel stripjes te verschijnen in kranten. De verhaaltjes hadden geen vaste plaats en kenden geen terugkerende personages. Nu eens werden de lezertjes geconfronteerd met een dom konijn, dan weer met een onduidelijke kabouter. Deze bijdragen waren bestemd voor peuters en kleuters, maar ook zij zullen er slechts in minderheid opgewonden van zijn geraakt.

Ondertussen was, in het echte leven, de Eerste Wereldoorlog uitgebroken. Deze ging aan Nederland voorbij, maar niet aan België. Onder de toestroom van Belgische vluchtelingen bevond zich de schilder en illustrator George van Raemdonck. Hij ging werken voor *De Amsterdammer* en *De notenkraaker*.

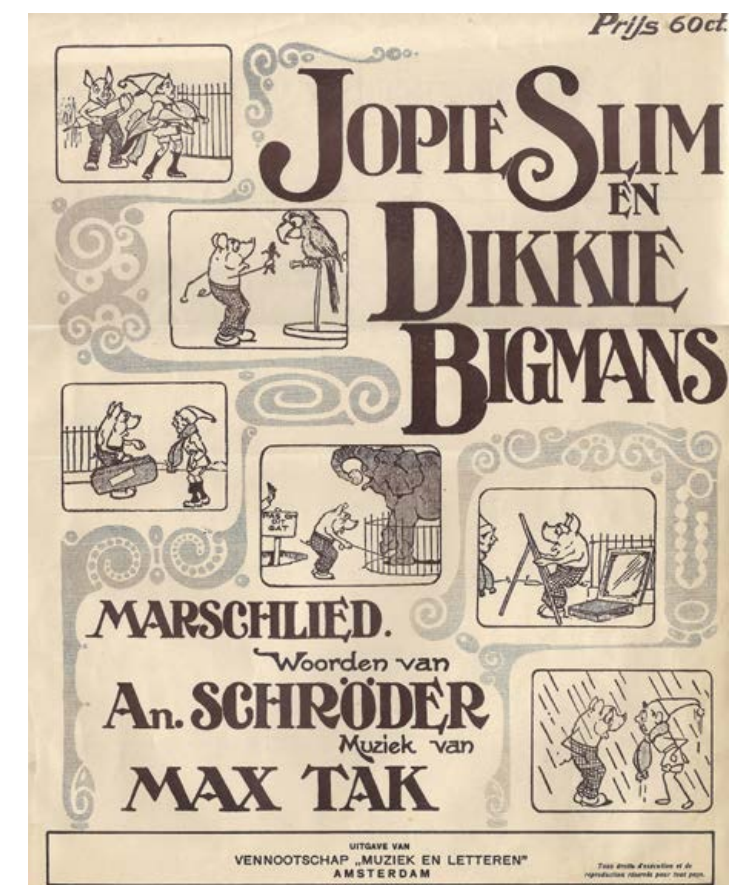
Maatschappelijke ontwikkelingen en opkomende vakbonden zorgden voor een verbetering van de lonen.

Gedaalde prijzen, door efficiëntere druktechnieken, brachten kranten en tijdschriften binnen ieders bereik. In 1919 werden bovendien het algemeen kiesrecht, de 8-urige werkdag en de 45-urige werkweek ingevoerd. Al deze ontwikkelingen vielen samen met het volwassen worden van de kinderen van de in 1901 ingevoerde Wet op de Leerplicht. Voor het eerst in de geschiedenis kon het grootste deel van het Nederlandse volk lezen – en had het zowel de tijd als het geld om het zich te kunnen permitteren. Deze effecten werden ook op stripgebied snel merkbaar.

De schrik van ’t land – Krantenstrips

Begin 1921 maakten twee vreemde individuen hun opwachting in Nederland. Buitenlanders, zo te zien. De een droeg een idiote puntmuts. De ander had alleen schoenen en een ruitjesbroek aan; hij hield het gezette bovenlijf ontbloot. Zijn bolle wangen, puntige oren en wroetneus verrieden dat hij een varken was, lopend op zijn achterpoten.

Gastvrij opende de krant *De Telegraaf* voor hen zijn deuren. *Billy Bimbo* en *Peter Porker* heetten ze. Ze waren Engels, afkomstig uit het *London Evening News*. *De Telegraaf* doopte hen om tot *Jopie Slim* en *Dikkie Bigmans* en hun getekende avonturen werden in Nederland een onmiddellijke hit. Nog hetzelfde jaar maakte Max Tak een ‘Marschlied’ over het duo: ‘Jopie Slim en Dikkie Bigmans zijn de schrik van ’t heele land’ (tekst An. Schröder). Een toneelstuk volgde eveneens snel. Corrie

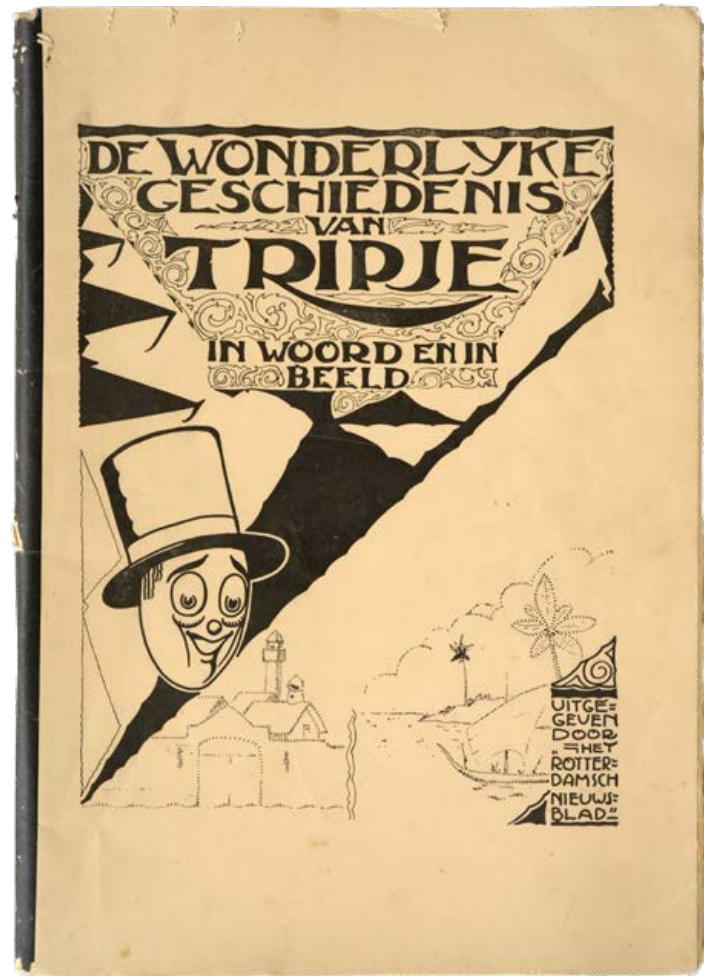

An. Schröder en Max Tak, *Jopie Slim en Dikkie Bigmans marschlied*. Uitgave Muziek en Letteren, Amsterdam 1921. Collectie Rob van Eijck, Haarlem.

Vonk, de echtgenote van cabaretier Wim Kan, speelde de rol van Slim; wie er schitterde als Bigmans is niet te achterhalen. Wel schreven Tak en Schröder er weer een lied bij: ‘De ijscoman’. Het stuk, een klucht in drie bedrijven, bereikte ook Groningen. Een advertentie in het *Nieuwsblad van het Noorden* maakte op 14 mei 1923 de plaatselijke kinderen hiervoor warm door te melden dat al 40.000 Amsterdammertjes hen in Carré waren voorgegaan.⁷ Later, in 1938, regisseerde Jan Dommelen de speelfilm *De guitenstreken van Jopie Slim en Dikkie Bigmans*.⁸ Nog weer later, in de jaren 1980, zette Albert Mol een *Slim & Bigmans*-lied van Max Tak nog eens op de plaat.⁹

Oproer

Zoveel snel succes vraagt om snelle navolging. Het *Rotterdamsch Nieuwsblad* plaatste *Nieuwe Oostersche sprookjes*, gemaakt door Hendrik (Henk) Herman. Dit getekende verhaal, dat enkele maanden na aanvang naar de hoofdpersonen *Yoebje en Achmed* werd genoemd, geldt als de eerste oorspronkelijk Nederlandse krantenstrip. Over de precieze begindatum bestond onduidelijkheid, maar recent spuurwerk bracht als startdatum 15 oktober 1921 aan het licht. De naam Yoebje verscheen in het verhaal voor het eerst op 7 januari 1922, op 25 maart 1922 heette de strip al even *Yoebje en*

Henk Backer, *De wonderlyke geschiedenis van Tripje in woord en in beeld*. Uitgave Rotterdamsch Nieuwsblad, Rotterdam 1923. Collectie Matla, Den Haag.

Achmed en vanaf 8 april 1922 is dit de definitieve titel.¹⁰

In de SDAP-krant *Voorwaarts* begon Backer in 1922 aan *Hansje Teddybeer en Mimi Poezekat* en in 1923, weer in het *Rotterdamsch Nieuwsblad*, met *De wonderlijke geschiedenis van Tripje*. De naam van deze laatste serie veranderde enige tijd later in *Tripje en Liezebertha*. Met deze personages schoot Backer raak. Toen het *Rotterdamsch Nieuwsblad* in december 1923 het eerste *Tripje*-boekje uitbracht, stroomde een zo grote en strip-beluste menigte toe, dat alleen inderhaast geplaatste dranghekken en de uitgerukte bereden politie deze konden beteugelen. Er ontstonden zelfs Amerikaanse toestanden toen *Voorwaarts* en het *Rotterdamsch Nieuwsblad* tegen elkaar gingen opbieden om Backers gunsten. In 1923 koos hij voor de laatste, die ook zijn eerste was geweest, en bleef deze veertig jaar trouw.

De *Tripje*-boekjes bereikten oplagen van meer dan 100.000 exemplaren. Talloze *Tripje*-lollies, *Tripje*-chocoladerepen en *Tripje*-mondharmonica's werden verkocht en in 1938, bij het vijftienjarig jubileum van de serie, liep het volk weer zo massaal uit dat de politie opnieuw moest opdruiven. De strip ging door tot 1946, met een onderbreking tijdens de Tweede Wereldoorlog: Backer had geweigerd om zijn personages te laten toetreden tot de *Jeugdstorm*, de Nederlandse evenknie van de *Hitlerjugend*, en werd hiervoor door de Duitse bezetter gestraft met een publicatieverbod. Ook zijn strip *Adolphus* mocht toen geen voortgang meer vinden; het malle snorretje van de hoofdpersoon deed te veel denken aan een toen bevriend staatshoofd. Backer, die tijdens de oorlog al *Bim en Bom*, *de flegmatieken* had bedacht, begon toen aan de schimmenstrip *Limpo, het schaduwmannetje*.

Backer maakte tot zijn pensionering in 1963 nog veel andere stripreeksen voor het *Rotterdamsch nieuwsblad*. Daarnaast tekende hij, onder het pseudoniem Fred Somer, voor het tijdschrift *Kiekeboe* enkele strips voor een volwassen publiek (1948). In 1969 huldigde het Stripschap hem voor zijn pionierswerk.

Kots en blote genitaliën – Bulletje en Boonestaak

Ondertussen had de tijdens de Eerste Wereldoorlog uit België gevluchte George van Raemdonck bij *Het Volk* de Nederlandse schrijver Adriaan Michiel de Jong ontmoet. De Jong was er kunstredacteur en vond dat de te serieuze krant toe was aan iets leuks. Een strip. Hij had al een idee voor een verhaal: twee jongens die aan boord van een schip rond de wereld varen. Hij vroeg Van Raemdonck plaatjes bij zijn teksten te maken. Op 2 mei 1922 startte *De wereldreis van Bulletje en Boonestaak* in *Het Volk*.

A.M. de Jong was niet van plan om voor zijn lezertjes op de hurken te gaan zitten. Hij wilde over zijn jonge helden, de dikke *Bulletje* en de lange, dunne *Boonestaak*, een volwassen verhaal maken zonder de klefheid, braafheid en moraliserende toonzetting die nog gebruikelijk waren. Om duidelijk te maken waar het hem om was begonnen, stuurde hij zijn jongens dan ook snel even langs bij het *London Evening News*, om die burgertruttige *Jopie Slim en Dikkie Bigmans*

G. van Raemdonck en A.M. de Jong, *De wereldreis van Bulletje en Boonestaak*, Aflevering 135A. In: dagblad *Het Volk*, 1922. Collectie Matla, Den Haag.

een lesje te leren. ‘De twee Engelsche misbaksels hadden de Hollandsche kinderen al lang genoeg met hun gezeur verveeld’, aldus de tekst bij deze scène. De socialist De Jong had trouwens met zijn strip nog meer ambities. Hij wilde een antikapitalistisch, antiautoritair, anti-imperialistisch, antimilitaristisch en anti-kolonialistisch gedachtegoed uitdragen, voor jong en oud.

Bulletje en *Boonestaak* werden met hun geestige en onorthodoxe avonturen de favorieten van socialistisch Nederland, maar waren ook populair buiten hun eigen kring. Echter, bezorgde moralisten vonden het al snel te veel worden en riepen het Z-woord: ‘zedenedervend!’.

Nu deden De Jong en Van Raemdonck ook niet echt hun best om de braven en fatsoenlijken in het land voor zich in te nemen. De strip maakte duidelijk dat de auteurs met gezag, ook het ouderlijke, weinig op hadden. De vrijgevochten personages scholden, kotsten, vochten, hakten hoofden af en, ergst van al, liepen soms in hun blote achterwerk of zelfs genitaliën door het beeld. In ieder geval was de stemming toch al snel zo, dat De Jong in 1923 het eerste deeltje van de boekuitgave ‘een schuchter voorwoord’ meegaf, ‘aan bezorgde, hoewel ijverig meelezende ouders’.

Ondanks alle commentaar en tegenstand werden *Bulletje en Boonestaak* zeer populair. De serie verscheen vanaf 1929 ook in de krant *Voorwaarts* en liep door tot en met 1937. De verhalen zijn in 1924 vertaald in het Duits en verschenen in 1926 ook in het Frans, als *Fil de Fer et Boule de Gomme*.¹¹

De boekjes met de avonturen zijn vaak herdrukt, waarbij sommige uitgeverij een gekuiste versie eisten. In 1947–1951 durfde zelfs *Het Vrije Volk*, de opvolger van de krant waarin *Bulletje en Boonestaak* oorspronkelijk waren verschenen, het niet meer aan om de verhalen in hun oorspronkelijke en ongekuste vorm te herdrukken. Hetzelfde lot trof de heruitgaven van de boekjes door de Arbeiderspers (1949–1959). Mogelijk speelde hier de brief uit 1948 van onderwijsminister Rutten weer een rol.¹² Perikelen als deze tonen in elk geval, dat *Bulletje* en *Boonestaak* indruk maakten en nog lang stof deden opwaaien.

Van Raemdonck was eigenlijk geen echte striptekenaar.

Zijn plaatjes zijn zeker tijdens de beginjaren van *Bulletje en Boonestaak* fijnzinnige illustraties bij de tekst, maar hebben niet altijd de helderheid en duidelijkheid van ‘echte’ striptekeningen. Ze drijven het verhaal niet voort, maar hebben meer het karakter van de slow motion en ‘stills’ van films. Het is De Jong die met zijn teksten het tempo maakt. De combinatie werkt op die manier overigens goed. Ook al tekende Van Raemdonck in de latere verhalen steeds slordiger en schetsmatiger, *Bulletje en Boonestaak* is een klassieker en de meest interessante Nederlandse strip van vóór de Tweede Wereldoorlog. En bovendien de leukste.

Desondanks Geestig – Meer Krantenstrips

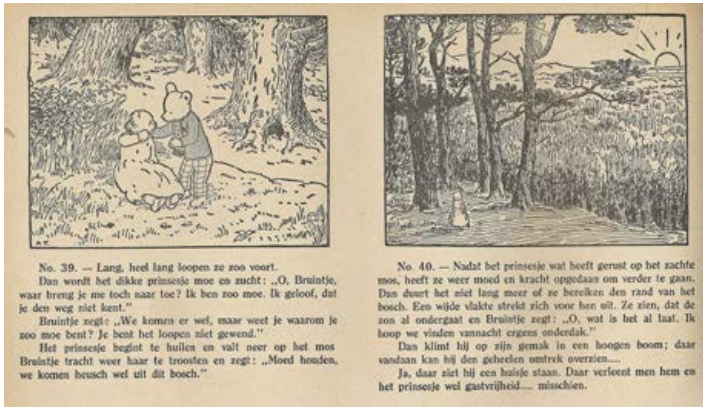
Steeds meer kranten wilden nu een strip. Veel werden er uit het buitenland gehaald, zoals *Rupert Bear*. Deze klassieke Engelse tekststrip, in 1920 begonnen door Mary Tourtel in de *Daily Express* (en daar vanaf 1935 voortgezet door Alfred Bestall), bereikte in 1929 het *Algemeen Handelsblad* als *Bruintje Beer*.

G. van Raemdonck en A.M. de Jong, *De wereldreis van Bulletje en Boonestaak*, Eerste deel. Uitg. „Ontwikkeling”, Amsterdam 1923. Collectie Matla, Den Haag.

Ondanks de import van elders, moesten in Nederland ook de eigen tekenaars flink aan de bak. Het Nederlandse krantenlandscap telde in het begin van de jaren 1930 bijna honderd dagbladen, waarvan een aantal bovendien een ochtend- en een avondeditie hadden.¹³

De wonderlijke reizen van Meelmuts en Roetkop begonnen in 1922 in het *Algemeen Handelsblad* en verschenen ook in de *Haagsche Courant*. Het blanke koksmaatje Meelmuts lijdt schipbreuk en ontmoet het zwarte leeftijdgenootje Roetkop. De strip is minder racistisch dan de naam Roetkop doet vrezen. Het witte en het zwarte jongetje zijn gelijkwaardig. Roetkop neemt vaak het initiatief, is net zo slim als Meelmuts en spreekt geen brabbeltaaltje maar normaal Nederlands. Voor het overige is het verhaal niet bijster sterk. Als de jongens door een hete vulkaan moeten, liggen er zo maar ergens asbestpakken klaar. De dodelijke risico's van asbest waren toen nog niet bekend. Nu wel, zodat het geen verbazing wekt dat de beide jongens, of in ieder geval hun avonturen, al

Mary Tourtel, *Bruintje Beer en de gulzige prinses*, afleveringen 39 en 40. Uitgave Algemeen Handelsblad, Amsterdam 1937. Collectie Rob van Eijck.

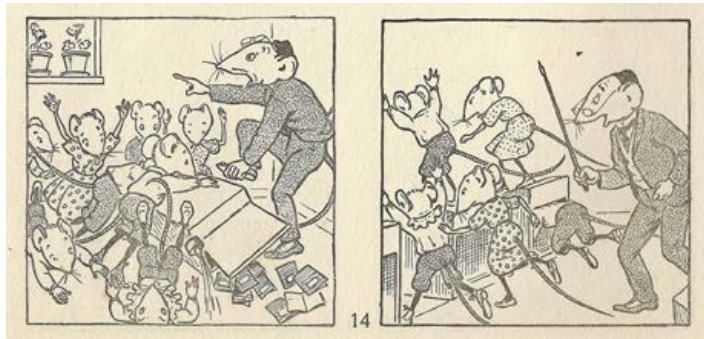
snel hun einde vonden (in 1924). Van tekenaar O. Roland en tekstdichter Max weten we verder niets.

In de socialistische krant *Voorwaarts* verscheen in 1924 *Snuffelgraag en Knagelijntje*, van Gerrit Theodoor Rotman, op tekst van Arie Pleysier. Deze lotgevallen van twee muizen werden ook door veel volwassenen gelezen. Zodat, aldus Kousemaker en Kousemaker (1979: 86), ‘al snel in heel Nederland’ een plotselinge toename kon worden

Gerrit Theodoor Rotman, *De ezel van mijnheer Pimpelmans*. Uitgave Apollo, Rotterdam 1934. Collectie Matla, Den Haag.

geconstateerd van ‘het aantal muizen in carnavalsoptochten en aanverwante festiviteiten’. Na onenigheid met *Voorwaarts* verliet Rotman in 1927 de krant – en zijn personages. Hij stapte over naar de combinatie Christelijke Nationale Dagbladen en maakte voor hen een veertigtal stripverhalen, waarvan een aantal ook in boekvorm verscheen. Vooral de avonturen van *Mijnheer Pimpelmans* werden populair. In 1931 ging hij zijn muizen missen en creëerde *Piepnus en Bibbersnoet*. Rotman behoort tot de belangrijkste stripmakers van het vooroorlogse Nederland. Zijn tekeningen zijn helder en uitgebalanceerd, zeer levendig en bijzonder geestig. Enkele van zijn verhalen zijn ook in het buitenland verschenen: in het Franse stripblad *Le journal de la bébé* (1932) en in boekvorm in

Gerrit Rotman en Arie Pleysier, *Snuffelgraag en Knagelijntje. Een muizenhistorie. Eerste bundel*. Uitgave Voorwaarts, Rotterdam 1925. Collectie Rob van Eijck.

het Bretons, Sloveens en Kroatisch (1928–1937).

Ondertussen waren *Snuffelgraag en Knagelijntje* verweesd achtergebleven bij *Voorwaarts* en moest Arie Pleysier op zoek naar een andere tekenaar. Dit werd Albert Funke Küpper, die als illustrator werkte bij *De Notenkraker* en daarvoor voor *Voorwaarts* een strip (*Krelissie en Dirrekie*, 1923) had getekend. Ook Funke Küppers muizen kenden succes; ze verschenen onder andere als *Grignotin et Trottinette* in de ideologisch verwante Franse krant *Le Peuple*.

Zo heeft *Voorwaarts* al met al in de jaren 1920 onderdak

Albert Funke Küpper, *Krelissie en Dirrekie*. Aflevering uit 1923. Collectie Stripantikwariaat Lambiek, Amsterdam.

geboden aan de belangrijkste Nederlandse stripmakers uit die periode: Henk Backer, George van Raemdonck, Gerrit Rotman en Albert Funke Küpper. Alleen Daan Hoeksema ontbreekt in dit rijtje; hij heeft, voor zover bekend, geen krantenstrips gemaakt.

Albert Funke Küpper ontwierp in het kielzog van *Snuffelgraag en Knagelijntje* nog vele andere muizen, in alle rassen en kleuren, maar besloot zich daarna geheel toe te leggen op politieke cartoons. In 1929 verscheen zijn laatste strip in *Voorwaarts*, op tekst van Arie Pleysier, *De wereldreis van Dikkie en Dirkie Durf*. Albert Funke Küpper overleed in

1934 op veertigjarige leeftijd, nadat hij met zijn auto op een onbewaakte spoorwegering in botsing was gekomen met een trein. Voor *De Notenkraker* was hij ondertussen zo belangrijk, dat zijn dood mede bijdroeg aan het einde van het blad, waarvan het laatste nummer verscheen in 1936.

Alfred Mazure maakte in 1932 met *De chef*, die behalve in het weekblad *De prins der geïllustreerde bladen*, ook in de *Nieuwe Utrechtsche Courant* en enkele Brabantse bladen verscheen, wellicht de eerste kranten-balloonstrip van Nederlandse bodem. ‘Alle personen worden er sprekend in opgevoerd’, een ‘korte, sensationele krantenfilm’, aldus een opgetogen *Dagblad van Noord-Brabant* op 18 december 1934. De strip was, uitzonderlijk in Nederland toen, niet bestemd voor kinderen, maar richtte zich op volwassenen.

Mazure zou een jaar of acht later opnieuw voor sensatie zorgen met zijn held *Dick Bos*. Het eerste verhaal werd voorgepubliceerd in het weekblad *De prins*. Het meest roemrucht echter werd de krachtdadige detective door de verspreiding van zijn avonturen in de vorm van stripboekjes op klein formaat. Deze zouden vanaf april 1941 de geschiedenis ingaan als ‘beeldromans’.¹⁴

Willem Gerrit van de Hulst jr. illustreerde in 1933, hij was zestien jaar, het verhaal *Een muis – in dit huis?* van zijn vader, het schrijvende schoolhoofd Willem Gerrit van de Hulst sr.

Alfred Mazure, fragment uit *De chef*, 1935. Uitgave Geïllustreerd stuiversblad; premie van Het nieuwe modeblad. Collectie Matla, Den Haag.

Een jaar later waagden senior en junior zich aan een strip en begonnen, in de krant *De Standaard*, hun succesvolle serie *Inde Soete Suikerbol*. Deze duurde voort tot 1943. In boekvorm zijn de verhalen tot in de jaren 1980 herdrukt en in 1973–1974 zijn ze bewerkt tot televisieserie (NCRV).¹⁵

Groot was de productie van Henricus Kannegieter (1898–1991). Hij was architect en ontwierp ook serviezen en glazen, onder andere voor de Olympische Spelen van 1928. Hij maakte in de jaren 1930 tientallen strips, waaronder *Tom de negerjongen* (1933–1934), *Spillebeen en Meelzak* (1938), en *Twee jongens in het jaar 2500* (1940–1941). Verder maakte hij reclamestrips en werkte aan tijdschriften mee.

De eerste SF-strip van Nederlandse makelij is waarschijnlijk *De wonderlijke uitvindingen van meneer Vliegwiël*. Koos Molier maakte dit verhaal in 1935 voor de jeugdbijlage van *Het Vaderland*.

Titels als *Pikkie en Goudglansje* (1936) en *Baas Blaas* (1938) wekken het vermoeden van preoccupatie met het urogenitale systeem bij tekenaar Hein Kray (1901–1995) en, vooral, bij zijn vrouw To van Thiel, die de teksten schreef. Maar dit moet toeval zijn geweest, zoals andere titels van hun hand (onder andere *Pietje en Wietje* en *Per vliegtuig de wereld rond*) duidelijk maken.

Louis Raemaekers (1869–1956) illustreerde kinderboeken. In 1933 begon hij in *De Telegraaf* de strip *Flippie Flink*, op rijmtekst van Clinge Doorenbos. In de eerste aflevering zien we transportbedrijf Van Gend & Loos een doos bezorgen.¹⁶ ‘VOORZICHTIG’, vermeldde het deksel en dat was niet ten onrechte: uit de doos kwam een baby, die uitgroeide tot hoofdpersoon Flippie Flink. Binnen twee jaar was de strip zo populair dat hij werd bewerkt tot kindermusical met, wie anders, Corrie Vonk in de hoofdrol. De bekende actrice Beppie Nooy speelde Flinks moeder en Greetje Schoonenberg de hond Waf. Louis Raemaekers had tijdens de Eerste Wereldoorlog voor *De Telegraaf* harde anti-Duitse prenten gemaakt. Die waren ook de geallieerden opgevallen; in 1924 verleende de University of Glasgow Raemaekers daar een eredoctoraat voor.

Er zijn dus in Nederland in de jaren 1920 en 1930 door veel auteurs krantenstrips geproduceerd, waarvan hier slechts een beperkte selectie is besproken. De auteurs en strips uit

W.G. van de Hulst en W.G. van de Hulst junior, *Inde Soete Suikerbol deel 1*. Uitgave De Standaard, Antwerpen 1936. Collectie Matla, Den Haag.

deze periode, of ze hier zijn genoemd of niet, hebben slechts weinig blijvende invloed uitgeoefend op de Nederlandse stripgeschiedenis na hen. Dit zegt verder niets over hun kwaliteit. Uiteraard waren niet alle strips even goed, maar er zijn in de besproken periode in Nederland beslist verhalen gemaakt die fraai waren getekend, of geestig waren verteld –

en soms zelfs allebei. Hun auteurs hebben echter geen school gemaakt, zoals Marten Toonder en, behalve Frans Piët en het echtpaar Eelco ten Harmsen van der Beek en Freddie Langeler, geen personages gecreëerd die nog altijd voortleven. Ten Harmsen van der Beek en Langeler (zij signeerden hun gezamenlijke werk met: Harmsen van Beek) worden verderop beschreven, onder *Reclamestrips* (zie ook hun biografie). De eerste schreden van Toonder en Piët komen aan de orde onder *Ukkie Wappie en de grote gevolgen*, maar deze auteurs worden uitgebreid besproken door Rob van Eijck, in hoofdstuk 3 van dit boek.

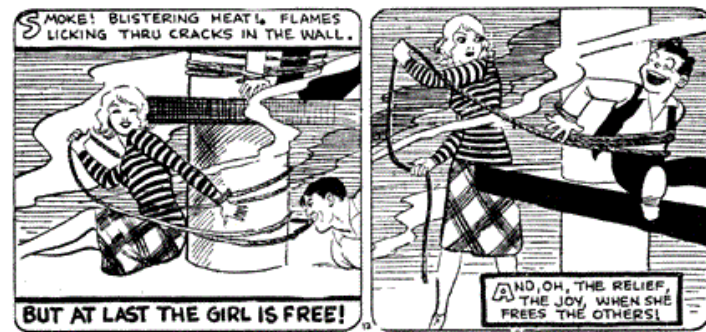
De Nederlandse krantenstrips in de jaren 1920 waren allemaal tekststrips; er zijn er uit die tijd geen bekend met tekstballonnen. De waarschijnlijk eerste kranten-balloonstrip verscheen in 1932 (*De chef* van Mazure). En hoewel sommige Nederlandse krantenstrips ook wel door volwassenen werden gewaardeerd, waren ze vooral bestemd voor jonge lezertjes.

Avonturen in het buitenland

In de Verenigde Staten was de situatie juist omgekeerd. De strips in de kranten waren gemaakt voor volwassen lezers en de teksten stonden in de plaatjes, meestal in tekstballonnen. Dit leidde tot een andere en snellere ontwikkeling dan in Nederland, verhaalinhoudelijk, tekstueel en in beeldtaal.

In het negentiende-eeuwse Europa hielden de tekenaars bij het uitbeelden van situaties hun ‘camera’ meestal op de schouder en gebruikten hun ‘standaardlens’. Dit veranderde in de twintigste eeuw. De opkomst van de film speelde, met visuele verteltechnieken als perspectief, close-up en montage, een grote rol in de evolutie van de strip, te beginnen in de Verenigde Staten.

Film en strip beïnvloedden elkaar echter ook over en weer. Zo ‘zoomde’ Winsor McCay in zijn strip *Little Nemo in Slumberland* (1905) soms al in en uit, toen dit in film nog niet technisch mogelijk was. (McCay zou later ook experimenteren met tekenfilms.) Na de komst van de geluidfilm putten de *screwball comedies* uit de jaren 1930 graag inspiratie uit de puntige dialogen vol *wise cracks* uit eerdere strips, zoals *Krazy Kat* van George Herriman. En Will Eisner beïnvloedde met zijn *The Spirit* de manier waarop Orson Welles *Citizen Kane* in beeld bracht. Een stripmaker moet ‘playwright, director, editor and

Roy Crane, *Wash Tubbs*. Aflevering uit 1933; fragment. Via: www.americancomicarchive.com.

artist’ tegelijk zijn, aldus Alex Raymond.¹⁷ Raymond was in 1934 begonnen aan *Flash Gordon*. Deze serie moest concurreren met *Buck Rogers*, die in 1929 als eerste SF-strip snel populair was geworden.¹⁸

Eveneens in 1934 startte Raymond *Jungle Jim*, om te concurreren met de populaire, in 1929 door Harold (‘Hal’) Foster gestarte stripversie van Edgar Rice Burroughs’ *Tarzan*. Hal Foster begon in 1937 *Prince Valiant*. Met deze historische fantasy-serie zouden Foster en zijn weelderige realistische tekenstijl beroemd worden.

Alex Raymond maakte verder *Secret agent X9* (op scenario van thrillerschrijver Dashiell Hammett) en, na de Tweede Wereldoorlog, de ‘soap opera’-detective *Rip Kirby*. Hij geldt binnen de Verenigde Staten als de meest invloedrijke realistische striptekenaar. Aan de door Raymond ontwikkelde vormgeving en fotorealistische en heldere tekenstijl, kunnen striptekenaars zich ook nu, bijna zestig jaar na zijn dood, nog altijd maar moeilijk onttrekken. En filmmakers al evenmin; zo verwees George Lucas naar Raymond als belangrijke invloed voor de vormgeving van *Star wars*.¹⁹

Belangrijk voor de stripgeschiedenis, eerst in Europa en via Europa later wereldwijd, was de Amerikaan George McManus. Zijn elegante, gestileerde lijnvoering in *Bringing up father* zou in Europa rond 1930 worden opgemerkt door Georges Remi, een jonge Belg. Remi werkte aan een beeldverhaal voor de *Le petit vingtième*, de jeugdbijlage van een Brusselse krant. Hij had eerder al eens een tekststrip gemaakt, maar eind jaren 1920 bekeerde hij zich, op aanraden van de populaire Franse stripauteur Alain Saint-Ogan (*Zig et*

George McManus, *Bringing up father*. Originele stripstrook uit 1949. Collectie Matla, Den Haag.

Puce), tot de balloonstrip. Onder de schuilnaam Hergé bedacht en tekende Remi de jonge reporter *Tintin*, die na de oorlog onder de naam *Kuifje* ook in Nederland verscheen. Hergé’s tekenstijl, door Joost Swarte in 1977 gekarakteriseerd als ‘de klare lijn’, heeft nu zijn invloed over de hele wereld. Ook in de Verenigde Staten van McManus.

Buck Rogers en de strips van Alex Raymond, Hal Foster en, in Europa, Hergé, zijn voorbeelden van de ontwikkeling naar langere avonturenverhalen die in de Amerikaanse strip al eerder was begonnen. Auteur Roy Crane was de eerste en het grote voorbeeld. In 1924 begon hij *Wash Tubbs* nog als karikatuurale gagstrip. De serie evolueerde echter snel tot langere, semirealistisch getekende avonturenverhalen. In 1929 introduceerde Crane *Captain Easy* in de strip. Dit personage,

Cliff Sterrett, *Polly and her pals*. In: de *Comic section* van *The Los Angeles Examiner*, 9 juni 1940. Collectie Matla, Den Haag.

dat in weerwil van zijn naam een stug en zwijgzaam karakter heeft en een mysterieus verleden meestorst, gaf de strip meer diepgang en structuur. De verhalen werden meer dan lukrake aaneenrijgingen van avonturen. *Captain Easy* ontwikkelde zich van bijfiguur tot hoofdfiguur en kreeg vanaf 1933 zijn eigen serie. Roy Crane’s werk heeft de belangrijke Amerikaanse en Europese stripauteurs in het genre van (semi-)realistische avonturenstrips beïnvloed.

In 1920 was de Amerikaanse tekenaar Martin Branner gestart met zijn serie *Winnie Winkle the breadwinner*. Hoofdpersoon Winnie personifieerde een nieuw maatschappelijk fenomeen in de Verenigde Staten: de werkende vrouw, niet als dienstbode, maar als modieuze en onafhankelijke ‘office girl’. In 1923 begon Branner ook een gagstrip over Winnie’s kleine broertje Perry en diens vriendenclub, *Perry Winkle and the Rinkydinks*. Zij zouden in 1927 als *Sjors van de Rebellenclub* Nederland bereiken.

De Disney-stijl heeft tekenaars over de hele wereld beïnvloed, in Nederland onder anderen Marten Toonder. *Mickey Mouse*, getekend door Disney-medewerker Floyd Gottfredson, debuteerde in 1931 onder de naam *Mikkie Muis* in *De Telegraaf*. Na de oorlog, in 1952, zou Nederland ook kennismaken met de stripavonturen van Walt Disney’s *Donald Duck*. Deze werden in de Verenigde Staten vanaf 1942 gemaakt door de geniale Carl Barks.²⁰

Invloeden van Amerikaanse strips reikten in Europa verder dan alleen het beeldverhaal. De grafische experimenten van George Herriman (*Krazy Kat*) en Cliff Sterrett (*Polly and her pals*) hadden in deze periode ook invloed op schilders als Picasso (Blackbeard en Williams 1977).²¹ Bij de kubistische, expressionistische schilder Lyonel Feininger kwam het echter allemaal gewoon van binnenuit: hij was begonnen als stripmaker.

Op een kier – Tijdschriften

In de jaren 1920 klaart het langzaam op in de binnenkamers van de Nederlandse tijdschriften. Er gaan wat gordijnen open en soms zelfs een raam op een kier. Bladen krijgen kleur en zien er, onder de invloed van de art déco en de zwierige mode uit die tijd, met zijn bobkapsels en charlestonjurken, qua vormgeving en illustraties soms prachtig uit. De *roaring twenties* drongen ook in de kinderbladen door, zij het voorzichtig, zoals het in Nederland betaamde. De vermanende toon verdween, hoewel in de christelijke en katholieke bladen de jeugd nog wel tot godsvrucht en kuisheid werd opgeroepen en aangespoord tot een carrière op de kansel, in het klooster, bij de missie of bij de zending.

De Nederlandse zuilen hadden eind negentiende eeuw vorm gekregen en manifesteerden zich ook in druk, met uitgevers als De Spaarnestad (katholiek) en De Geïllustreerde Pers (liberaal-neutraal), kranten als *Het Volk* (socialistisch) en *De Standaard* (protestants-christelijk) en tijdschriften als de *Katholieke illustratie*. Ook de radio-omroepen hoorden bij hun eigen zuil.

Alle populaire tijdschriften waren geïllustreerd, de kinderbladen zeker niet het minst. Strips bleven echter lange tijd nog vrij zeldzaam. *Het kleuterblaadje – Tijdschrift voor kinderen van zes tot tien* (sic) jaar en *Het weekblaadje voor de roomsche jeugd*, voor de oudere kinderen, bestonden sinds 1911. De redactionele aandacht richtte zich vooral op het rein houden van de jonge hartjes van hun lezershare. In de jaren 1920 werden wat vertaalde, soms nagetekende, buitenlandse beeldverhaaltjes geplaatst, maar in de jaren 1930 begon een eigen stripproductie met, behalve tekststrips, ook balloonstrips als *Kees Kogel* van Boy ten Hove en *Kobus Knol en Thijs Slof* door Frans Funke Küpper. Laatstgenoemde was een broer van de in 1934 overleden Albert Funke Küpper. De derde broer, Theo Funke Küpper, tekende *De verstrooide professor*. De bladen stopten in 1941, maar keerden na de oorlog terug. In 1953 gingen ze door onder de nieuwe namen OKKI en *Taptoe*.

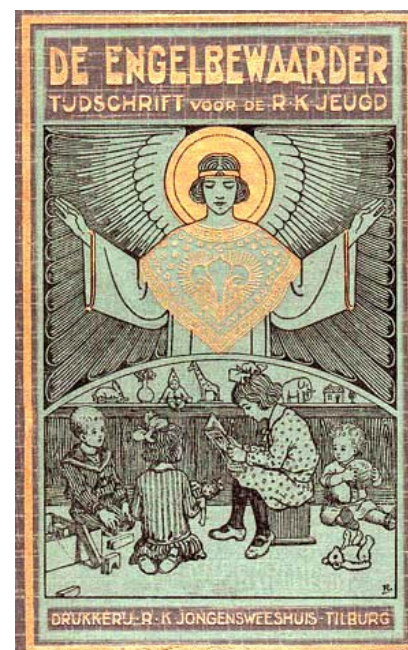
Theo Funke Küpper, *De verstrooide professor*. In: *Kleuterblaadje*, 1939 nr. 7. Collectie Rob van Eijck, Haarlem.

Boy ten Hove, *Okki*. Voorblad 7 december 1939. Collectie Rob van Eijck, Haarlem.

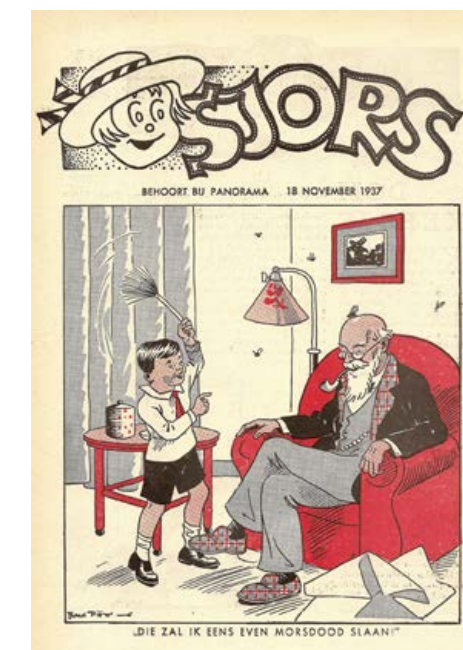
Bernard Reith. Popeye als bijfiguur in de strip *Monki*, 1946. Collectie Rob van Eijck, Haarlem.

De engelbewaarder, geïllustreerd tijdschrift voor de Katholieke jeugd. Tijdschriftbundeling, jaren 1920. Via: www.lambiek.net/comiclopedia.html.

Freddie Langeler, *Zonneschijn*. Voorblad 26 februari 1932. Collectie Rob van Eijck.

Frans Piët, *Sjors*. Voorblad 18 november 1937. Collectie Rob van Eijck, Haarlem.

De naam OKKI had al eerder bestaan, als afkorting van *Onze kleine katholieke illustratie*, voor de kinderbijlage van het katholieke moederblad (1936–1941). Er verschenen buitenlandse strips als *Ganzelientje* (Bécassine) van Pinchon, *Pitje en Pauke* (*Zig et Puce*) van Saint-Ogan en *Prins Valiant* van Foster. Nederlandse bijdragen waren onder andere *Van Kwik-Kwak het kikkertje* door Piet Worm en Tom Drost en *Monki's reis om de wereld* van Bernard Reith. Laatstgenoemde gaf in zijn strip cameo's aan Popeye, waarschijnlijk ongeautoriseerd. *Monki* verscheen ook in *Sjors* en in moederblad de *Katholieke illustratie*, waar Jan Wiegman (een leerling van Tjeerd Bottema) ook strips als *Snoes* en *Heintje Biet* maakte.

Het oudste der katholieke jeugdbladen was *De engelbewaarder* (1885–1957), uitgegeven door het Rooms-Katholiek Jongens-Weeshuis van de Fraters van Tilburg. Sterren van dit blad waren vanaf 1926 de dwergen *Puk en Muk*. Zij waren al in 1906 bedacht door de Oostenrijker Carl Storch en als *Pukchen und Mukchen* gepubliceerd in het zielsverwante blad *Seraphischer Kinderfreund*. Frans Franssen, pseudoniem van de Tilburgse frater Franciscus van Ostaden (1896–1961), gebruikte buiten Storch's medeweten diens personages en tekeningen en schreef er een verhaal bij, dat ook in boekvorm verscheen. Hierna kwam een constructiever samenwerking tussen Franssen en Storch op gang, leidend tot nog elf *Puk en Muk*-exploten. Voor *De engelbewaarder* tekenden in de jaren 1930 ook Petrus van Geldorp, Jan Lutz (*Reus Worm*) en Leo van Grinsven (onder andere *Steven Sterkenarm* en, na de oorlog, *Puk en Muk*). In 1958 ging het blad op in OKKI en *Taptoe*. De Katholieke Radio-Omroep gaf *De kinder-courant* uit (1930–1931), die overging in de K.R.O. *Gids voor de jeugd* (1931–1935). Via het Haagsch Persbureau kwam in 1934 een van de allereerste strips van Marten Toonder in dit blad terecht:

De vrolijke en griezelige avonturen van Bram Ibrahim. Een jaar eerder verscheen dit stripverhaal al in dagblad *De Nederlander*. Andere medewerkers waren onder meer Hans Borrebach (*Barbertjes eerste reis in Spiegelland*), Nora Schnitzler (*Uit het leven van Keesje Knabbel*, op tekst van A.B. van Tienhoven) en Toon Rammelt (*Het filmpje van de week*).

Voor het fraai verzorgde *Jong Nederland – Weekblad voor Hollandsche jongens en meisjes* (1916–1931) tekende Daan Hoeksema veel omslagen en in de jaren 1920 ook enkele stripverhalen.

Mooi verzorgd was ook *Het dubbeltje* (1922–1924). Het plaatste vertaalde strips (onder meer van de Fransman Benjamin Rabier).²²

Zéér fraai zelfs, was *Zonneschijn – Tijdschrift voor de jeugd* (1924–1943). Het blad bevatte illustraties van onder meer Anton Pieck, Rie Cramer en Freddie Langeler. Henri Verstijnen, die als kunstenaar lid was van de Haagse Kunstkring en Pulchri Studio, maakte voor *Zonneschijn* de strip *Spitsmuis en Tapir*; H. de Hoog bedacht *Slok en Brok*. Het blad bevatte ook werk van o.a. Chris Kras, Jan Lutz, Daan Hoeksema en vertaald werk van Saint-Ogan.

En een glossy haast, was *Stavast – Maandblad voor alle Nederlandsche jongens* (1928). Het was kennelijk te hoog gegrepen voor die tijd: *Stavast* viel na enkele nummers alweer om. Hans Borrebach debuteerde in *Stavast* en Jan Lutz leverde korte stripjes zonder titel.

Het *Geïllustreerd stuiversblad* was, zoals de naam al aangeeft, een stuk eenvoudiger, maar hield het wel bijna vijftig jaar vol (1890–1938). Het blad bevatte van het begin af aan strips, eerst vooral anoniem vertaald werk, maar in de jaren 1920 ook verhalen van Bram Ohm en Willy Schermelé.

De humorist van de week (1927–1941 en 1947–1948) verscheen

als bijlage bij de bladen *Panorama* en *Weekblad van het noorden*. Het bevatte vooral vertaalde strips, waaronder *Saint-Ogans Zig et Puce* (hier *Lou en Loetje* geheten) en *Pete the Tramp* van C.D. Russell (als: *Teun*). Op 30 december 1927 startte *De humorist* onder de titel *Sjors*, voorzitter der *Rebellenclub* met Martin Branners *Perry Winkle and the Rinkydinks*. Deze serie werd zo populair, dat zij een eigen stripblad kreeg onder de naam *Sjors*.²³ Behalve Branners titelstrip bevatte *Sjors* ook Hal Fosters *Prins Valiant*, *ridder zonder vrees*. Nederlandse auteurs waren onder anderen Boy ten Hove (*Jan Klaas*) en Piet Broos (*Tommie's avonturen*). Toen Branner in 1938 broodwinner *Winnie Winkle* weer meer de hoofdrol liet spelen in zijn strip, vroeg uitgever De Spaarnestad aan de Nederlandse tekenaar Frans Piët om de *Sjors*-serie voort te zetten.

Elck wat wils (1931–1938) publiceerde *Snurk*, door Max Otto, en de ballonstrip *Gijsje Goochem*. Deze *Goochem* was rond 1930 al bedacht door Jac. Grosman en behoort, met *Mazures De chef*, tot de eerste Nederlandse ballonstrips. *Goochem* was wellicht zelfs de allereerste; zijn debuut vond in 1931 plaats (Kousemaker en Kousemaker 1979: 141). *Gijsje Goochem* is ook in boekvorm gepubliceerd en is, in toneelbewerking, in 1933 op de planken verschenen.²⁴

De prins der geïllustreerde bladen was, naast *Het Leven*, in de jaren 1920 en 1930 in Nederland het belangrijkste geïllustreerde tijdschrift. In 1932 debuteerde Alfred Mazure daarin met *De chef*; voor de kleintjes waren er strips van Joop de Grootte. Van 1936–1942 bevatte *De prins* de bijlage *Jeugdland*, waarin strips verschenen van Bram Ohm (*Hoe 2 Hollandse jongens op Mars belanden* en *Pietje Pinguin*) en Mazure's *Buikje Roodhuid's wondere verhalen*.

Uit socialistische hoek bracht het blad *Wij* tussen 1936 en 1940 de uitneembare bijlage *Wij voor onze meisjes* en

jongens. De bekende schrijver Anton D. Hildebrand voerde de hoofdredactie en de nog bekendere Theo Thijssen was beschermheer. Het blad was royaal geïllustreerd, door onder anderen Wim Bijmoer, H.J. (Henk) Rotgans en Toby Vos, maar slechts spaarzaam bestript, door de verder onbekend gebleven tekenaars Priel, Huib en Lukas.

Olijk en vrolijk (1937–1941) was een bijlage van de weekbladen *Gelderland in woord en beeld* en *De week in beeld*. Het publiceerde behalve Grosmans *Gijsje Goochem* ook Engelse strips. Men gebruikte Disney-figuren op de omslag, zonder dat het blad Disney-strips bevatte.

Zeer populair was *Doe meel*. Het blad begon in 1936 spectaculair, met Amerikaanse strips als *Ijzervuist* (*Flash Gordon*, van Alex Raymond), *Jan-zonder-vrees* (*Jungle Jim*, eveneens van Alex Raymond), *Fred-zonder-vrees* (*Tim Tyler's Luck* van Lyman Young), *Popeye* (Elsie Segar) en *Jongens van Stavast* (*Katzenjammer kids* in de versie van Harold Knerr). Boy ten Hove leverde portretten van populaire jazzmusici. Ook de geschreven pagina's waren niet mis, met bijdragen van onder anderen A.D. Hildebrand, Adriaan Viruly en Godfried Bomans. Het *Algemeen Handelsblad* leverde redacteurs en drukte het blad voor uitgeverij De Jeugd. *Doe meel* was ook verkrijgbaar bij de aan het *Handelsblad* gelieerde Amsterdamse bioscoop *Cineac*. Zoals veel bladen kreeg *Doe Meel* tijdens de Tweede Wereldoorlog te lijden van papierschaarste. In de loop van 1942 nam de verschijningsfrequentie af en eind 1942 stopte het blad. Een naoorlogse poging tot reanimatie (1946–1949) was niet succesvol.

Hoe 't verder de strips vergaat – Reclamestrips

'Een man die iets van een vrouw wil, moet aardig doen tegen haar hondje', aldus een wijsheid die in de twintigste eeuw

Boy ten Hove, *De begroeting* [van Duke Ellington] was stormachtig. In: *Doe Meel*, 29 oktober 1937. Collectie Matla, Den Haag.

opgeld deed. Bedrijven die voedingsmiddelen of andere gezinsartikelen leverden, deden dus aardig tegen de kinderen van de vrouwen die hun producten moesten kopen en voorzagen hun reclames van strips.

In *Blue Band – Tijdschrift voor het huisgezin* speelden recepten met uitbundig margarinegebruik de hoofdrol. Van Raemdonck en De Jong boden er met *Appelsnoet en Goudbaard* een strip die weinig toegeeft aan de gebruikelijke hersenloze blijheid van reclame-uitingen; het heeft soms meer weg van een gruwelsprookje. Maar ‘pleasers’ haalde je met Van Raemdonck en De Jong dan ook niet in huis.

Gezocht door verzamelaars zijn de boekjes van *Arretje Nof*, die Johan Fabricius eind jaren 1920 maakte voor van de Nederlandsche Oliefabrieken Calvé. Als beeldverhaal vormen zij een grensgeval, omdat de opeenvolgende plaatjes niet een duidelijke voortgang van de handeling tonen.

Zeer populair was *Pijpje Drop* van P. Koenen, over een zwart jongetje. De verhalen, vol clichés die nu niet meer zouden kunnen, verschenen in de jaren 1930 als feuilleton in *De automaat*, een reclameblad van de Maatschappij tot Detailverkoop van Petroleum. Wereldberoemd in Nederland werd de slotzin van elke *Pijpje Drop*-aflevering: ‘Hoe ’t verder Pijpje Drop vergaat: staat in de volgende ‘Automaat’.²⁵

De Nederlandsche Rotogravure Maatschappij in Leiden bracht in de jaren 1930 voor bedrijven reclameblaadjes uit. Marten Toonder werkte er toen. Zijn vrouw Phiny Dik (zij publiceerde onder de naam Phiny Dick) maakte voor „Extra” *Magazine* (voor snoepfabrikant Jamin) ruim honderd afleveringen van de strip *Doris en Daantje*. Toonders eigen *Dikkie en Dinnie*, die eveneens in bladen als *Unicum* en het Belgische *Bravo!* verschenen, vonden ook hun weg in het voor de winkels van broodfabriek Hus-Carels geproduceerde *Paraat* (na enkele nummers omgedoopt tot *Onze club-krant*).

In 1920 schreef Leopold Steenhuizen, hoofd-vertegenwoordiger bij Van Nelle, twee verhalen over kabouter *Piggelmee* voor de koffiebrander. Hij baseerde zich deels op het

sprookje *Van de visser en zijn vrouw* van de gebroeders Grimm. *Piggelmee* werd in 1936 populair in de door Nans van Leeuwen hertekende versie „*Van het toovervischje*”. Van Leeuwen tekende na 1949 voor Van Nelle nog vier *Piggelmee*-verhalen.

Reclametekenaar Peter Lutz maakte in de jaren 1930 op tekst van Jan Feith *Witje en Gitje*, voor de Nederlandsche Banketbakkersvereniging. Het gaat over een blank koksmatje en een zwart leeftijdsgenootje, een rolverdeling die doet denken aan *Meelmuts en Roetkop* van Roland en Max. Het kwam uit als boekje; de plaatjes moesten er los bij worden verzameld.

Er waren nog veel meer reclamestrips: voor cafetaria’s en lunchrooms, wasserijen en wasmiddelen, havermout, sigaretten, cursussen, beschuit, gloeilampen en wat niet al.

P. Koenen en A.S.-D., *De lotgevallen van Pijpje Drop*, deel IV. Uitgave „Petrolea”, Den Haag 1934. Collectie Matla, Den Haag.

Nans van Leeuwen en Lambertus Steenhuizen, *Piggelmee: “Van het toovervischje”* De Erven de Wed. J. van Nelle, Rotterdam 1936. Collectie Matla, Den Haag.

De bekendste reclamestrip-icoon van Nederland werd *Flipje van Tiel*. Daan Hoeksema had voor jamfabriek ‘De Betuwe’ al eerder een stripboekje gemaakt over een (zwart)

jongetje *Flip*. In 1935, Hoeksema was overleden, wilde De Betuwe een meer confituren-gerelateerde mascotte. Het Amsterdamse reclamebureau Van Alfen bedacht een fruitmannetje, dat *Flipje* werd genoemd. Eerst maakte Henk Rotgans enkele *Flipje*-verhaaltjes, maar in 1936 vroeg de jamfabriek aan Eelco ten Harmsen van der Beek om *Flipje* verder uit te werken.²⁶

Ten Harmsen van der Beek had al ervaring met reclamestrips, zoals *Modderstad*, voor zeepfabriek „De Klok” (tekst van W.A. Timmerman, 1929). Voor *Flipje* dichtte zijn vrouw Freddie Langeler de verhaaltjes en ze tekende, in zijn plaatjes, ook de fijnere elfengezichten in. *Flipje* was *gefundenes Fressen* voor Langeler, die vóór het fruitmannetje al *De Wortelkindertjes* had gemaakt en andere antroposofisch georiënteerde kinderboeken. Zij maakte ook sprookjesachtige illustraties in bladen als *Jong Nederland* en *Zonneschijn* en strips zoals *Bello Blafmeier* (voor het *Radiomaandblad*, 1938).

Flipje werd geboren uit een betoverde framboos, die zijn tors vormde; zijn ledematen bestonden uit aalbessen. De verhalen verschenen als stroken met tien plaatjes elk, verpakt bij de Betuwe-jamotjes. Je kon de plaatjes als ‘film’ bekijken met een speciale *Flipposcoop*. Dit was een kartonnen mini-thuisbioscoop, die je zelf in elkaar moest knippen en plakken. De stroken draaide je er doorheen met behulp van twee bijgevoegde klosjes; een lampje erachter lichtte de plaatjes uit. Na de voorstelling kon je de stroken bewaren in speciale albums, afzonderlijk te koop. Het was een publicitair succes. *Flipje* werd in Nederland net zo populair als *Mickey Mouse* en *Bruintje Beer* en wordt in reclamekringen gevierd als vroege *content marketeer*.²⁷

Flipje ging door tot Ten Harmsen van der Beek overleed, in 1953. Zijn dochter Fritzi, die al langer hielp bij de productie, maakte het lopende verhaaltje (nummer 46) af. De Betuwe

Fritzi ten Harmsen van der Beek, *Flipje serie 47: Kabouterland*. Proefdruk en tekst van plaatjes 17–21 en 29, 1954. Collectie Flipje en Streekmuseum, Tiel.

overwoog wie de serie kon voortzetten. Namen als Annie M.G. Schmidt en Rie Cramer zouden hierbij zijn gevallen, maar het bedrijf koos toch voor Fritzi. Zij maakte een nieuw verhaal (47) en begon aan een 48ste. De Betuwe was echter niet tevreden: men vond Fritzi’s tekeningen niet lieflijk genoeg. Ook de rechtse hoek, die Fritzi in haar verhaal een kordate muis laat uitdelen aan een kabouter, zal strijdig zijn geweest met de zoetheid die de jamfabriek voor ogen stond als wezenlijk onderdeel van het imago. De samenwerking werd beëindigd; na nummer 47 verschenen geen nieuwe verhalen meer. In het boek *Flipje, het fruitbaasje van Tiel*, in 2004 uitgegeven door PrimaMedia, zijn acht nog bewaard gebleven plaatjes uit verhaal 48 opgenomen. Van de bestaande verhalen bleven tot eind jaren 1970 herdrukken verschijnen, niet meer als stroken, maar als boekjes.

Sinds 1995 worden door diverse auteurs weer nieuwe *Flipje*-stripboeken gepubliceerd.²⁸ De stad Tiel eert zijn fruitheld met onder meer een standbeeld en een museum.²⁹

Eelco Martinus ten Harmsen van der Beek. *De avonturen van Flipje*. Verzamelalbum voor het insteken van 32 *Flipje*-filmstroken, 4 reeksen van 8 stroken elk. Uitgave Mij. De Betuwe, Tiel 1936. Collectie Matla, Den Haag.

Henk Rotgans(?), *Flipposcoop*. Kartonnen bouwplaat van de thuisbioscoop voor *Flipje*-filmstroken. Uitgave Mij. De Betuwe, Tiel 1936. Collectie Matla.

Ukkie Wappie en de grote gevolgen

Frans Piët had, toen uitgeverij De Spaarnestad hem in 1938 vroeg om Martin Branners *Sjors van de Rebellenclub* voort te zetten, al enkele strips gepubliceerd. De eerste was *De avonturen van Wo-Wang en Simmy* (1932), over een Chinees en een zwart jongetje. Deze strip, die hij maakte met zijn vrouw Mary, verscheen in de *Leidsche Courant*, het *Haarlemsch Dagblad* en het tijdschrift *Zonneschijn*. Het verhaal is in 1936 in boekvorm uitgebracht en ook in het Frans vertaald. Veel krantenstrips heeft Piët overigens niet gemaakt; zijn belangrijkste werk deed hij voor tijdschriften.

Sjors werd door Piët van Hollandse decors voorzien, op verzoek van zijn uitgever die de strip wilde vernederlandsen. In 1939 verscheen de eerste bundeling van Piëts *Sjors*-grappen in boekvorm (*Negen en tachtig nieuwe vrolijke vertellingen*).

Naast *Sjors* bleef Piët ook andere strips maken, voor *De humorist* bijvoorbeeld *Jossie Jovel* (1941–1942). In boekvorm verschenen ook *Opschudding in Muizendorp!* (1943), *Bassie – Het verhaal van den zeeman* (1943), *Bassie – Het grote avontuur* (1945) en *Aladin en de wonder-schalmei* (1945).

Na de oorlog werkte Piët *Sjors* om tot avonturenstrip. De *Rebellenclub* verdween en daarvoor in de plaats dook Piëts oude personage Simmy weer op. Deze sloot onder de naam *Sjimmie* vriendschap met *Sjors* en gezamenlijk zouden ze vele avonturen beleven.

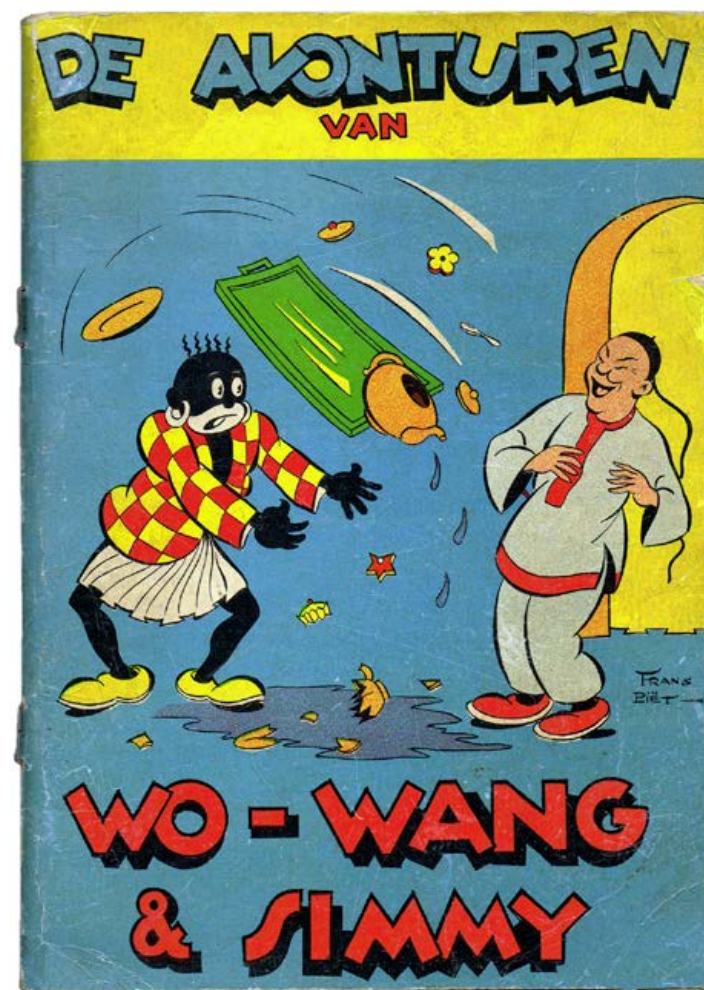
Toen Piët, na vijftig *Sjors* en *Sjimmie*-avonturen, waarvan de eerste zeven op scenario van Lou Vierhout, in 1969

met pensioen ging, namen Jan Kruis (twee verhalen) en Jan Steeman (negen verhalen) de serie over. In 1975 werden *Sjors* en *Sjimmie* onder de handen van de WiRoJa's weer een gagstrip en zeer populair.³⁰ *Sjimmie* is daarmee het langst levende Nederlandse strippersonage.

Martin Branners *Perry Winkle* was in het begin van de jaren 1930 ook in Vlaanderen verschenen, onder de naam *Ukkie Wappie*. De verhalen werden gemaakt door verschillende tekenaars, onder wie Marten Toonder.

Toonder was geïnteresseerd geraakt in strip en tekenfilm toen hij in 1930, op achttienjarige leeftijd, op reis in Argentinië de Amerikaanse tekenaar Jim Davis ontmoette. Davis assisteerde destijds de Argentijnse tekenfilm maker Dante Quintero. Van Quintero, die in 1933 als animator bij Disney ging werken, ontving Toonder enkele artikelen over de 'anatomie' van cartoonfiguren.

Hierdoor gestimuleerd, zette Toonder zich aan het tekenen. Hij publiceerde in 1933 zijn eerste strips: *Tobias* (bij uitgeverij Helmond) en *Bram's avonturen*. Eveneens in 1933 trad Toonder als illustrator in dienst van de Nederlandsche Rotogravure Maatschappij in Leiden. Daar maakte hij voor bladen als *Cinema & theater* en *Unicum*, strips als *Uk en Puk* (in België *Fik en Fok* genaamd), *Dikkie en Dunnie*, *Jim en Soe*, *Laurel en Hardy* en *De avonturen van Bello*.

Frans en Mary Piët, *De avonturen van Wo-Wang & Simmy*. Uitgave Etabl. Protin & Vuidar, Luik 1936. Collectie Matla.

Marten Toonder, *De avonturen van Bello*. In: *Unicum*, het weekblad voor u, 1939. Uitgave Nederlandsche Rotogravure Maatschappij, Leiden. Collectie Rob van Eijck, Haarlem. Copyright Stichting het Toonder Auteursrecht

Toen het *Algemeen Handelsblad* de exclusieve rechten voor Nederland verwierf voor *Rupert Bear*, maakte Toonder (met Phiny Dick en op tekst van zijn broer Jan Gerhard) *Thijs Ijs*, voor de kranten die *Bruintje Beer* nu kwijt waren. *Ijs* is, het zal niet verbazen, een witte beer. Om de overgang voor de lezers begrijpelijk te maken, wordt *Thijs* aangekondigd als verre neef van *Bruintje*.

Phiny Dick tekende en schreef eveneens kinderboeken en strips. Over en weer illustreerden Marten en zij soms elkaars werk. Vrijwel tegelijkertijd bedacht het echtpaar in 1938 een kat: Dick haar *Miezientje* en Toonder zijn *Tom*. *Miezientje* zou al in januari 1938 verschijnen; *Tom* moest wachten tot maart 1941.

Marten Toonder, *De doodende straal*. Realistisch getekende strip in weekblad ABC. Uitgave Het Licht, Gent / Ontwikkeling, Antwerpen 1937. Collectie Rob van Eijck, Haarlem.

Nadat hij zich in 1940 in Amsterdam had gevestigd, begon Toonder in 1941 met tekenfilms. In 1942 richtte hij samen met Joop Geesink de Geesink-Toonder-Teekenfilm-Producties op. Zij maakten er filmpjes voor de Nederlandsche Spoorwegen en Philips. In 1944 scheidden hun wegen zich weer. Geesink legde zich in een eigen studio toe op poppenfilms, de Toonder Studio's gingen verder met tekenfilm en strip. Medewerkers van Toonder waren in die tijd onder anderen Wim Lensen, John van der Meulen, Cees van de Weert, Hans Kresse en

Frits Godhelp. Daarnaast had Toonder tijdens de Tweede Wereldoorlog nog heel veel andere medewerkers in zijn studio, al was het maar om ze uit handen van de Duitse bezetter te houden.

De Wacht – Oorlogsjaren

In september 1939 viel Duitsland Polen vanuit het westen binnen en een paar weken later deed Rusland hetzelfde vanuit het oosten. Nederland mobiliseerde, maar de Tweede Wereldoorlog bereikte ons pas in mei 1940. Ondertussen verscheen het blaadje *De wacht*, voor de gemobiliseerde militairen. Onder hen waren ook Marten Toonder en Jo Spier, die tekeningen aan het blad leverden.

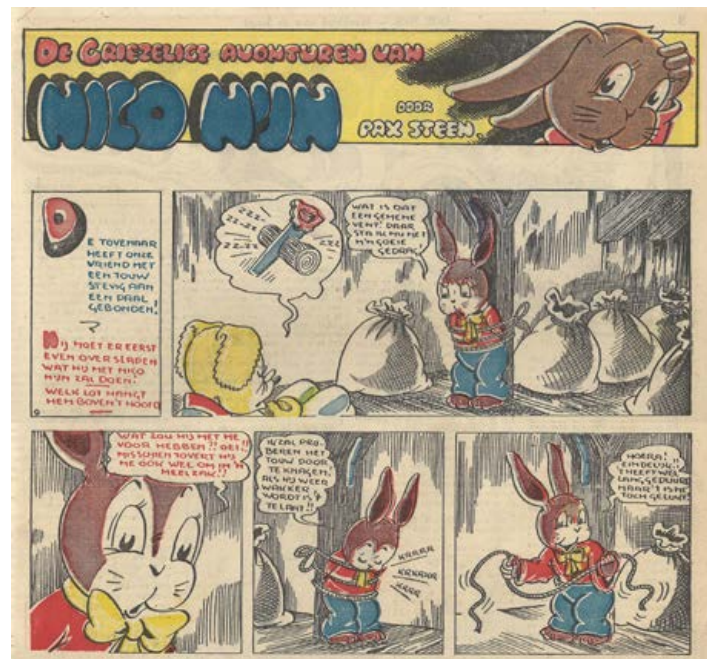
Toen Nederland door de Duitsers was bezet, gingen de lopende strips in kranten en tijdschriften een tijdlang gewoon door. Populaire nieuwe strips werden *Tijs Wijs de torenwachter* (1940–1942) van Willy Smit en *Sneeuwvlok de Eskimo* (1942–1944) van Wim Meuldijk. Meuldijk zou na de oorlog voor zijn held het blad *Sneeuwvlok* beginnen. In de jaren 1950 bedacht hij *Pipo de clown*. *Tijs Wijs* werd zo populair dat het toneelgezelschap van Jan Nooy er enkele theatervoorstellingen van maakte. Toen Smit ziek was, heeft Toonder hem geholpen en een maand lang de *Tijs Wijs*-strip getekend.

Met *Bravo!* verscheen er in 1941 zelfs een nieuw stripblad. Hoewel, nieuw: in België bestond *Bravo!* al sinds 1936. In Nederland verscheen het vanaf 18 mei 1940 wekelijks als bijlage bij *Unicum* en, vanaf november 1941, ook bij *Cinema & theater*. Het bleef in Nederland bestaan tot april 1943, met strips van onder anderen

Toonder (*Dikkie en Dinnie, De koning van het oerwoud* en *Jim en Soe*) en Piet Gertenaar (*Ko Knaaggraag*).

Na een tijdje droogde de stroom strips uit het Duits-vijandig buitenland op. In de jaren 1930 importeerde Nederland veel Amerikaanse strips, maar deze werden geweerd toen de Verenigde Staten zich, na de Japanse aanval op Pearl Harbour, in de oorlog mengden. Dit bood kansen aan Nederlandse tekenaars. Zo verving *Doe Meel* strips als *Ijzervuist* en *Jan-zonder-vrees* door *Prik en Prak* (Joop Geesink), *Nico Nijn* (Pax Steen) en *Japie Makreel* (Marten Toonder).

De Telegraaf ontving na 10 mei 1940 geen nieuwe afleveringen meer van de Amerikaanse *Mikkie Muis*. De krant vroeg Marten Toonder om een vervanging. Toonder had zijn al eerder bedachte poes nog in een bureaula liggen. Op 16 maart 1941 verving de poes van Toonder de muis van Disney. In het derde avontuur, *Tom Poes in de tovertuin*, kreeg de poes gezelschap, van een beer genaamd *Ollie B. Bommel*. Het zou grote gevolgen hebben voor het Nederlandse beeldverhaal, de Nederlandse taal en het Nederlandse cultuurgoed.

Pax Steen, *De griezelige avonturen van Nico Nijn*. Aflevering uit tweeweekblad *Doe Meel*, 1942–1944. Collectie Rob van Eijck.

Jeugdondermijning!

In juli 1940 verschenen in Nederland een belangrijke nieuwe stripheld, *Dick Bos*, en een nieuw genre, de ‘beeldroman’. Auteur Alfred Mazure tekende al sinds 1932 strips in kranten en tijdschriften. Voor het blad *De prins* begon hij op 20 juli 1940 met de avonturen van *Dick Bos*, een detective die de misdaad niet alleen bestreed met deductie en zijn brein, maar ook met jiu-jitsu en zijn blote handen. In april 1941 werd het eerste *Dick Bos*-verhaal in boekvorm uitgebracht, op een klein formaat en met één plaatje per pagina. Wellicht speelde bij deze keuze de papierschaarste, die later tijdens de oorlog het einde van een aantal tijdschriften, kranten en hun strips zou betekenen,

al een rol. De *Dick Bos*-boekjes bleven echter onverkocht. Als publiciteitstunt gingen Mazure en uitgever Ten Hagen toen bij de poorten van middelbare scholen exemplaren weggeven aan de leerlingen. Dit werkte en al snel waren ook de boekjes voor de verkoop niet meer aan te slepen. Elke maand verscheen er een nieuw boekje en de oplagen stegen naar 100.000 stuks en meer. Een legende was geboren.

In de zomer van 1942 ontving Mazure bezoek van de Berlijnse uitgever Ullstein. Deze bood Mazure een miljoenenoplage en een contract waarop Mazure zelf zijn honorarium mocht invullen. Dick Bos moest zijn avonturen dan wel als SS-officier voortzetten. Mazure weigerde. De Duitse bezetter in Nederland strafte hem met een publicatieverbod voor *Dick Bos* en had binnen een maand ook alle *Dick Bos*-boekjes uit de verkoop gehaald.

In het kielzog van het succes van *Dick Bos* was De Bijenkorf datzelfde jaar gestart met een eigen reeks beeldromans, op hetzelfde formaat als de avonturen van de hardhandige detective en veelal ook als ballonstrip, maar inhoudelijk van een ander karakter: de *Kabouterboekjes*, met titels als *Duimelijntje*, *Dwerg Langneus* en *Cecilia de circuspop*. De meeste waren geschreven door Sjoert Schwitters en getekend door onder anderen Lex Metz, Toby Vos en Henk Kabos. Een aantal van de negentien titels is in de jaren 1950 herdrukt.

Na de oorlog waren het vooral beeldromans als *Dick Bos* die als slecht voor de jeugd werden beschouwd. Onderwijsminister Rutten sprak zijn banvloek uit over de beeldroman, maar alles wat op strips leek kon erin worden meegenomen.¹²

Via een fel artikel in de rubriek *De Jeugdstorm roept!*, had NSB-krant *Het Nationale Dagblad* eind 1941 aangedrongen op het verbod van een aantal strips, waaronder *Sjors*. Het sleutelwoord van de tirade was Jeugdondermijning! Of het daardoor kwam is onduidelijk, maar feit is dat het stripblad *Sjors* in april 1942 ophield te verschijnen.

Kultuurkamer

In november 1941 werd door de Duitse bezetter de Nederlandsche Kultuurkamer in het leven geroepen. Schrijvers en kunstenaars moesten zich aanmelden. Wie doorwerkte zonder te zijn aangemeld, of als de aanmelding was afgewezen (wat bijvoorbeeld joodse kunstenaars overkwam), riskeerde een boete van f 5.000 (inflatiegecorrigeerd nu ruim € 30.000). Voor stripmakers, in dienst van kranten of tijdschriften en voor hun bestaan afhankelijk van deze door de bezetter scherp in de gaten gehouden publicatiekanalen, was het vaak moeilijk om zich hieraan te onttrekken. Ten Harmsen van der Beek en Freddie Langelier hadden geweigerd zich bij de Kultuurkamer aan te melden. In 1942 hield de stroom van hun *Flipje*-stroken dan ook op, om pas in 1947 weer te worden voortgezet.

Stripmakers die wel toetraden tot de Kultuurkamer probeerden toch af en toe een kleine speldenprik te geven.

Charles Boost voorzag de vijanden van zijn *Broeder Bastiaan* van Duitse laarzen en bezorgde hen een smadelijke nederlaag. Ook bij *Tom Poes* doken laarzen op, bij de slechte *Laarzenreuzen*, tegen wie de goede *Klompenreuzen* het moesten opnemen. Dat dergelijke acties niet altijd zonder gevolg bleven, merkte Hugo Lous. Hij had in zijn strip *Witsok* een grappig nep-Engels geïntroduceerd, dat onder de lezers van de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* een rage werd. Lous werd bij de bezetter ontboden en gesommeerd te stoppen.

Tekenaars als Henk Backer en Alfred Mazure wilden, zoals eerder beschreven, hun personages niet voor Duitse doeleinden inzetten en werden gestraft met een publicatieverbod.

Marten Toonder werkte wel voor de Duitsers, aan een propaganda-tekenfilm, maar hij traineerde de voortgang ervan. De film kwam nooit af en kon ondertussen dienen om medewerkers uit Duitse dienst te houden, of als dekmantel om onderduikers in zijn studio te herbergen. Toonder stelde de drukpersen van De Algemeene Vrije Illegale Drukkerij

Hugo Lous, *Witsok neemt vakantie*, 2e deel: *In het land der gele baarden*. Uitgave Nieuwe Rotterdamsche Courant, Rotterdam 1942. Collectie Rob van Eijck.

(DAVID) beschikbaar aan ondergrondse bladen. Zelf liet hij zich in 1944 arbeidsongeschikt verklaren en, in het lopende *Tom Poes*-avontuur *De Chinese waaier*, Tom Poes en heer Bommel letterlijk onderduiken; het verhaal stopte. De rest van de oorlog bleef Toonder meewerken aan de ondergrondse pers.

Er waren natuurlijk ook andere geluiden. Al voor de oorlog kende Nederland vanuit de hoek van de Nationaal-Socialistische Beweging in Nederland (NSB) pro-fascistische publicaties en die namen tijdens de bezetting in kracht en aantal toe. Veel van de stripbijdragen werden anoniem gepubliceerd, of onder een schuilnaam. Achter het pseudoniem Hensy verborg zich waarschijnlijk Sytze Henstra. Andere tekenaars met nationaalsocialistische sympathieën waren Cor van Deutekom en Peter Beekman. Uit hun strips spreekt soms een neerbuigende houding jegens niet-blanken. Dit is niet goed te praten, maar het was in die tijd ook buiten

nazikringen zeker geen zeldzaamheid. Hun strips zouden, in vergelijking met de redactionele teksten in de tijdschriften waaraan zij meewerkten, milder van toon zijn geweest en verder geen duidelijke nazistische of antisemitische teneur hebben gehad. Deze teneur is wel aanwezig in het propagandistisch materiaal van ene Matho, waarin muizen met evident karikatuurale joodse neuzen stiekem het etensbakje leegeten van de brave herdershond Flits, die staat voor Duitsland.³¹

Tegen het einde van de oorlog werden kranten, door de nijpende papierschaarste, steeds dunner. Strips hielden op te bestaan, sommige werden nooit meer afgemaakt; tijdschriften verdwenen. Vreemd genoeg mocht de Engelse *Bruintje Beer* nog lang, tot 15 september 1944, in het *Algemeen Handelsblad* doorgaan. En dat terwijl eerder een Duits oorlogstripje, dat met kleurrijke prentjes van brandende huizenblokken en schepen het bombardement op Rotterdam verheerlijkte, nog had gewaarschuwd: ‘Wer sich mit England verbündet, den Tod durch Deutschlands Waffen findet’.

Roem & erkenning

Terugkijkend zien we hoe de strip in het begin van de twintigste eeuw in de Verenigde Staten aan een stormachtige ontwikkeling was begonnen. Europa volgde voorzichtig, met Nederland zeker niet in de kopgroep.

Toch werden in de eerste helft van de twintigste eeuw ook in Nederland mooie, grappige en succesvolle strips geproduceerd, door onder anderen Van Raemdonck en De Jong, Gerrit Rotman, Ten Harmsen van der Beek en Freddie Langelier, Daan Hoeksema, Henk Backer, en vader en zoon Van de Hulst. Frans Piët schiep met *Sjors en Sjimmie* personages die nu, na meer dan 75 jaar, nog altijd *alive* en *kicking* zijn. Fruitmannetje *Flipje* bleek na ruim veertig jaar nog levensvatbaar. In de periode 1920–1945

domineerden in Nederland de krantenstrips. Stripboeken en beeldverhalen in tijdschriften vormden een minderheid. Onder de uitgebrachte stripboeken waren wel relatief veel kassuccessen. Een aantal van de Nederlandse strips uit die tijd verscheen ook in vertaling buiten de grenzen.

Strips in Nederland waren in die periode vooral gericht op kinderen en kleuters. Daarom zorgde Alfred Mazure met *Dick Bos* niet alleen voor sensatie, maar ook voor verwarring en onbegrip.

Marten Toonder zou later met zijn *Tom Poes* roem en literaire erkenning krijgen. Zijn studio is van zeer groot belang geweest voor de verdere Nederlandse stripgeschiedenis en heeft na de Tweede Wereldoorlog belangrijke Nederlandse stripmakers voortgebracht, onder wie Piet Wijn, Henk Sprenger, Thé Tjong-Khing, Dick Matena en vele anderen.

Boechoutenaars portretteerde. In 2012 zijn deze tekeningen, odes aan de gewone mensen uit de streek, verzameld en gepubliceerd in het boek *Boechoutse koppen*.

Bulletje en Boonestaak hebben als Nederlandse stripklassiekers uiteraard hun monument verdiend. Alleen niet in Nederland. Het monument staat, bescheiden, in het gemeentelijk park van Boechout, dat nu het George van Raemdonckpark heet. Nederland kent een Van Raemdonckstraat, een Bulletjestraat en een Boonestaakstraat, alle in de Stripheldenbuurt van Almere.

Het Stripschap stelde in 2003 de Bulletje en Boonestaak Schaal in. Deze wordt jaarlijks uitgereikt aan stripmakers die aan de wieg van het Nederlandse beeldverhaal hebben gestaan.

Gerrit Rotman

Gerrit Theodoor Rotman (31 januari 1893 – 23 oktober 1944) werd geboren in Groningen, maar ging na de scheiding van zijn ouders, met zijn moeder in Vlaardingen wonen.

Hij volgde lessen aan de Rotterdamse academie en later ook aan de Haagse Academie van Beeldende Kunsten. Krappe financiële middelen noopten hem over te stappen naar de Normaalschool, voor de onderwijzersopleiding. In die functie werkte hij van 1914–1921, eerst op Goeree-Overflakkee (als onderwijzer te Middelharnis en als schoolhoofd in Nieuwe Tonge), en daarna aan een particuliere school in het deftige Rotterdamse Kralingen.

De bekende illustrator Johan Braakensiek adviseerde Rotman om zich aan het tekenen te wijden. Hij volgde deze raad op, na eerst nog de schriftelijke cursus Illustratief tekenen van Harry Rowntree te hebben gevolgd.

In 1924 debuteert Rotman in *Voorwaarts*. Dit Rotterdamse sociaaldemocratische dagblad had al eerder strippioniers als Henk Backer, George van Raemdonck en Albert Funke Küpper kansen gegeven. Rotman tekende *Snuffelgraag* en *Knagelijntje*, op tekst van *Voorwaarts*-journalist Arie Pleysier. Deze strip, over twee muizenkinderen, heeft een zodanige gelaagdheid dat hem zowel bij jonge kinderen als bij volwassenen populair maakt.

Toen Rotman in 1927 bemerkte dat Voorwaarts niet alleen socialistische principes in het vaandel voerde, maar ook kapitalistische (de krant had, zonder Rotmans medeweten en zonder hem er financieel voor te honoreren, zijn strip ook aan meerdere andere kranten verkocht), stapte hij over naar de combinatie van Christelijke Nationale Dagbladen. Deze groep, ook wel Het Kwartet genoemd, bestond uit *De Rotterdammer*, de *Nieuwe Haagse Courant*, de *Nieuwe Leidsche Courant* en het *Dordts Dagblad*. Voor deze groep maakte Rotman een veertigtal strips, te beginnen met *Mijnheer Pimpelmans*. De populaire dierenarts Pimpelmans zou hierna ook nog gaan *Paardjertijden*, een *Ezel* houden, met Vacantie gaan, Alweer Pech hebben en ook Nieuwe Avonturen beleven. Verder bedacht Rotman *De gebroeders Knoepenschaar*, *Brammetje Flapoor en z'n vrienden*, *Toontje Ezelsvel*, *Prinsesje Sterremuur*, *Pietje Plus* en *Jantje Joppe* en nog veel meer. En toch kreeg Rotman weemoed naar zijn muizen, *Snuffelgraag* en *Knagelijntje*. In 1931 schiep hij nieuwe: *Piepneus* en *Bibbersnoet*. Alle hier genoemde

verhalen zijn ook in boekvorm verschenen.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog hield Rotman op met tekenen. Op het maken van wat stillevens na had hij er geen zin meer in. Hij werkte als leraar op een MULO-school bij het Zuiderpark in Den Haag, waar hij met zijn gezin in 1933 naartoe was verhuisd.

In 1944 overleed hij aan een hersenbloeding. Zijn gezin overleefde de hongerwinter door de verkoop van zijn boekjes.

Rotmans werk is ook in andere kranten verschenen en in vertaling in meerdere landen uitgebracht, waaronder Frankrijk, Duitsland, Denemarken en Ierland. Ook na de oorlog werden zijn strips in kranten herdrukt. Gerrit Rotman was een geestig en trefzeker tekenaar en een van Nederlands belangrijkste strippioniers.

De Stripheldenbuurt in Almere eert hem met een Gerrit Th. Rotmanlaan en een Pietje Plusplantsoen.

Eelco ten Harmsen van der Beek, Freddie Langeler en Fritzi

Eelco Martinus ten Harmsen van der Beek (Amsterdam, 8 oktober 1897 – Blaricum, 24 juli 1953) en Johanna Frederika ('Freddie') Langeler verwierven roem met hun stripverhalen over *Flipje*

van Tiel. Zij werden geassisteerd door hun dochter Frederike ('Fritzi').

Eelco volgde, tegen de zin van zijn familie van artsen en apothekers, de Rijksschool voor Kunstnijverheid en de Rijksacademie voor Beeldende Kunsten in Amsterdam.

In 1915 ontmoette hij op het strand van Wijk aan Zee Freddie Langeler. Ze trouwden in 1926 en begonnen een illustratiebureau. Langeler had eveneens de kunstacademie bezocht, maar was als tekenares vooral autodidact. Het schrijven en dichten zaten in haar genen, die zij ook doorgaf aan dochter Fritzi.

De rolverdeling was dat Ten Harmsen van der Beek zich richtte op commerciële opdrachten en dat Langeler voor kinderboeken en -tijdschriften werkte. Beiden ontwierpen ook boekomslagen en aan publicaties, zoals commerciële strips, werkten ze vaak samen. Zij signeerden dan met de naam die Eelco ook wel voor zijn eigen werk gebruikte: ‘Harmsen van Beek’.

Freddie Langeler (Amsterdam, 4 april 1899 – Laren, 18 maart 1948) maakte stripverhalen zoals *Bobby den speurder* (tekst Clinge Doorenbos; De Telegraaf, 1924), *De lotgevallen van*

Barendje Kwik aan 't hof van koning Suikerbuik (tekst Karel van Wijdenes; *Elk wat wils*, 1935) en *Jan en Piet* (voor de Nederlandschen Spaarbankbond, jaren 1930). Veel van haar overige werk ligt in het schemergebied tussen strip en geïllustreerd verhaal. Dit geldt bijvoorbeeld voor haar kinderboeken, zoals *De sterrekindertjes*, *Het zomerfeest* en *Sinterklaas-Kapoentje*. Langeler illustreerde ook ruim honderd boeken van andere schrijvers, zoals A.D. Hildebrand en Alfred Listal en werkte mee aan *Kamper grappen – Oude verhaaltjes met nieuwe plaatjes* (1924).

Eelco ten Harmsen van der Beek illustreerde

De zeerover van Oostzaan (1927) van C. Joh. Kievit en vertalingen van de *Kasperle*-boeken ('Harlekijntje') van Josephine Siebe. Samen met Langeler maakte hij *De avonturen van Pietje Pluk en Kootje Kwak*, voor de Geldersche Electriciteits Maatschappij.

Tiels *Flipje* bestond al toen in 1936 Ten Harmsen van der Beek en Freddie Langeler hem, op verzoek van jamfabriek De Betuwe in Tiel, overnamen. Ze pasten het ontwerp aan en transformeerden Flipje tot het populaire fruitmannetje. Ten Harmsen van der Beek tekende, Langeler dichtte en tekende ook (vaak de fijnere figuurtjes als elfjes) en kleurde – daarbij al snel bijgestaan door dochter Fritzi. *Flipje* bracht Ten Harmsen van der Beek en Langeler nationale faam. Internationaal beroemd werd Ten Harmsen van der Beek met zijn illustraties voor de kinderboekenreeks *Noddy* (1947–1953) van de Engelse schrijfster Enid Blyton. Zijn pogingen dit succes te munten door ook *Flipje* in het Engels uit te brengen, ketsten af op onwil van de zijde van de jamfabriek.

Freddie Langeler overleed in 1948, Ten Harmsen van der Beek in 1953.

Frederike ('Fritzi') Martine ten Harmsen van der Beek (Blaricum, 28 juni 1927 – Groningen, 4 april 2009) maakte in 1953 het lopende *Flipje*-verhaal (nummer 46) af, maar kwam met haar

zelfgemaakte verhaal nummer 47 in conflict met de jamfabriek; na publicatie daarvan eindigde de samenwerking.

Fritzi werd eind jaren 1950 en begin jaren 1960 een bekend middelpunt van de Amsterdamse kunstscene. Ze kreeg cameo's in Gerard Reve's *Op weg naar het einde* en in *Alle dagen feest* van Campert, met wie ze ook kort getrouwd is geweest. Zij debuteerde als dichteres in Tirade in 1958. In de jaren 1960 schreef en tekende ze ook voor *Vrij Nederland* en het *Algemeen Handelsblad*.

Fritzi wordt gerekend tot de belangrijkste Nederlandstalige dichters van de twintigste eeuw; zij is onderscheiden met de Van der Hoogtprijs (1975) en de A. Roland Holst-Penning (1995). In 2012 verscheen bij De Bezige Bij haar verzameld werk, *In goed en kwaad*.

In Almere herinnert het Ten Harmsen van der Beekpad in de stripheldenbuurt aan alleen de tekenaar van *Flipje*. Laten we daarom de uitbundige wijze waarop Tiel Flipje viert: een standbeeld, een museum, vlaggen, “stripbanken” en de beeltenis van haar beroemdste telg op haar komborden, maar beschouwen als hommage aan alle gezinsleden die van het fruitbaasje een succes hebben gemaakt.

Henk Backer

Er was eens een tekenaar, die voor de krant sprookjes schreef. Oosterse sprookjes. *Nieuwe Oostersche sprookjes* zelfs. Op rijm. En omdat hij nu eenmaal een tekenaar is, maakt hij er ook tekeningetjes bij. Eentje onder ieder versje. Zo stonden er in de krant dus tekeningen in een strookje. En die vertelden samen een sprookje. En niemand op de krant en niemand van de lezers weet, dat zo'n strookje van het sprookje, een ‘stripverhaaltje’ heet.

Zelfs de tekenaar wist dit toen nog niet! De dag was 15 oktober 1921 en de krant het *Rotterdamsch Nieuwsblad*. De tekenaar was Henk Backer.

Hendrik (Henk) Herman Backer (5 december 1898 – 5 juni 1976) maakte op 15 oktober 1921 met de eerste aflevering van zijn *Nieuwe Oostersche sprookjes*, waarschijnlijk zonder dat hij het zich realiseerde, wat nu wordt beschouwd als de eerste krantenstrip van Nederland. Er komen een dikkerd in voor, Yoebje, en een mager type, Achmed genaamd. Korte tijd later gaan deze sprookjes *Yoebje en Achmed* heten.

De rest is stripgeschiedenis. Om Henk Backers gunsten bieden al snel twee kranten tegen elkaar op, Het *Rotterdamsch Nieuwsblad* en *Voorwaarts*. In 1923 kiest hij voor de eerste. Hij zal er tot zijn pensionering blijven werken. En héél veel strips maken.

Zijn serie *Tripje en Liezebertha* (in 1923 begonnen als *De wonderlijke avonturen van Tripje*) werd een regelrechte hit. Het *Rotterdamsch Nieuwsblad* besloot er een boekje van uit te geven, dat vrijwel onmiddellijk uitverkocht was. Ook andere *Tripje*-deeltjes haalden oplages van 100.000 exemplaren en meer en de serie werd door andere dagbladen, bijvoorbeeld de *Haagsche Courant*, overgenomen. Toen de serie vijftien jaar bestond, werd dit feestelijk gevierd in Rotterdam. Tripje en Liezebertha waren ook aanwezig, met Backer zelf als Tripje-imitator.

Het *Tripje*-feest was in 1937. In mei 1940 werd Rotterdam gebombardeerd en gingen al Backers originelen in vlammen op: de tekeningen tot dan toe van de *Nieuwe Oostersche sprookjes*, *Tripje en Liezebertha*, *Het dagboek van Hansje Teddybeer* en *Mimi Poezekat* (tekst Jet de Boer-van Strien, voor *Voorwaarts*), *De lotgevallen van Ploetje en Mopie* en *Adolphus*.

In de oorlog moest *Tripje en Liezebertha* worden stopgezet, omdat Backer had geweigerd ze voor Duitse propagandadoeleinden in te zetten.

Na de oorlog tekende Backer tot zijn pensioen nog vele stripverhalen voor zijn krant. Zijn totale score, van 1921 tot zijn pensioen in 1964, komt uit op meer dan zeventig verhalen.

Naast zijn krantenstrips, die allemaal voor de jongste lezertjes bestemd waren, tekende Backer onder de naam Fred Somer voor het blad *Kiekeboe* ook avonturenstrips voor volwassenen. Verder schreef hij, behalve strips, onder diverse pseudoniemen ook korte verhalen, detectives, hoorspelen en gedichten.

Als maker van de eerste krantenstrip van het land is Henk Backer een van de aartsvaders van het stripverhaal in Nederland. Het Stripschap huldigde hem in 1969 voor zijn pionierswerk.

1945 - 1975

De bloeitijd van de jeugdbladen en de krantenstrip

door Rob van Eijck

Na een aanlooperperiode vóór de Tweede Wereldoorlog beleefde de jeugdstrip vanaf 1945 een grote bloei, vooral in de striptijdschriften. In de jaren 1950 waren die strips - net als de jaren 1950 zelf - nog vrij sober van opzet, maar in de jaren 1960 werden ze al snel dikker en kleurrijker, door de toename van de welvaart en van het lezerspubliek als gevolg van de babyboom. Maar niet alleen de jeugdbladen, ook de krantenstrip beleefde hoogtijdagen na de Tweede Wereldoorlog, gestimuleerd door het ontstaan van tekenstudio's, waarvan die van Marten Toonder de belangrijkste was. Deze studio's deden dienst als leerschool voor jong talent en vele tekenaars uit deze studio's hebben later hun eigen weg in de stripwereld gevonden. Behalve van Nederlandse strips kon de jeugd ook genieten van buitenlandse import, vooral uit België, dat in deze periode het stripland van Europa was. Albums van Belgische boegbeelden als *Kuifje* en *Suske en Wiske* vonden ook in Nederland een gretig lezerspubliek.

Tegen het einde van de periode 1945-1975 vindt een duidelijke terugval plaats van zowel krantenstrips, door een afname van het aantal verschillende kranten en door buitenlandse concurrentie, alsook van jeugdbladen, door een vermindering van het aantal jongeren en vooral doordat de jeugd zich op andere manieren ging vermaken. Maar eind jaren 1960 komt de undergroundstrip op en daarmee begint een overgang van de jeugdstrip naar de strip voor volwassenen.

De bloeitijd van de jeugdbladen en de krantenstrip

De eerste decennia na de Tweede Wereldoorlog worden in Nederland op stripgebied gekenmerkt door twee stromingen: ten eerste de bloei van de krantenstrips, gestimuleerd door het studiosysteem, waarvan de Marten Toonder Studio's verreweg de belangrijkste zijn, en ten tweede de opkomst van de jeugdstripbladen, waaraan geleidelijk ook de uitgave van stripalbums wordt gekoppeld.

Vóór de Tweede Wereldoorlog was de weg op stripgebied al gebaad door beeldverhalen in kinderbijlagen van tijdschriften, zoals *Sjors*, behorend bij *Panorama*, en door krantenstrips als *Bulletje en Boonestaak*, maar van een regelmatige en grootscheepse Nederlandse stripproductie kun je dan nog niet spreken. Er bestonden enkele jeugdtijdschriften die strips publiceerden, zoals *Doe Meel*, *Bravol*, *Elck wat wils* en *Olijk en Vrolijk*, terwijl in tijdschriften voor volwassenen soms ook strips verschenen, zoals in *Unicum*, *De Humorist* en *Cinema & Theater*. Voor een deel kwamen deze strips uit het buitenland, zoals de Verenigde Staten, maar er waren ook Nederlandse tekenaars actief, zoals Marten Toonder, Auke Tadema, Henk Backer, Freddie Langelier, Frans Funke Küpper, Boy ten Hove, Daan Hoeksema en Frans Piët.

Stripboeken waren zeldzaam en stripreeksen al helemaal. Maar hierin nam Nederland geen uitzonderingspositie in: ook in andere Europese landen kwam het stripboek niet bepaald overvloedig voor. Zelfs niet in de Verenigde Staten, hoewel daar al vóór de Tweede Wereldoorlog de comic-industrie op gang begon te komen.

John Kennis, De anti-Duitse strip *De sprinkgermanenplaag*, Uitgave G.W. Breughel, Amsterdam 1945. Collectie Matla.

stripproductie op touw te zetten. Maar ze moesten zich wel, toen de oorlog was afgelopen, staande weten te houden in de concurrentiestrijd met nieuwe Amerikaanse strips, die weer onbelemmerd konden worden geïmporteerd.

Een voordeel voor de nieuwe Nederlandse striptekenaars in deze concurrentiestrijd was dat zij strips maakten van Nederlandse bodem, die dus beter aansloten bij de Nederlandse belevingswereld, en daardoor populairder konden worden dan de Amerikaanse, die uit een ander wereldbeeld voortkwamen. Hoewel juist die Amerikaanse verbeeldingswereld een extra aantrekkelijke factor kon zijn door zijn licht exotische uitstraling. Denk hierbij bijvoorbeeld aan de Duck-wereld zoals die door Carl Barks is geschapen, een wereld waarin al veel meer luxe, comfort en rijkdom was

In het *Eric de Noorman*-verhaal *De wonderen van Mu* (1948) neemt Eric het op tegen potsierlijke 'Duitse' soldaten.

De krantenstrip

Tijdens de Tweede Wereldoorlog en zeker na de Amerikaanse deelname daaraan sinds december 1941, was de aanvoer van Amerikaanse strips gestopt, waardoor kranten en tijdschriften op zoek waren gegaan naar producten van eigen bodem. Hierdoor hadden Nederlandse tekenaars zich warm kunnen lopen om na de oorlog met succes een eigen

doorgedrongen dan in de onze, in de sobere jaren 1940 en 1950. Het Amerika van de fifties liep wat welvaart betreft ver vooruit op het Europa van die jaren, en dat schemerde door in de wereld van Donald Duck, waardoor die iets exotisch en extra aantrekkelijks kreeg.

De Nederlandse eigenheid uitte zich ook in anti-Duitse kenmerken in de naoorlogse strip.

Tijdens De Tweede Wereldoorlog waren strips op kleine

Pieter Kuhn, *Kapitein Rob deel 1, De avonturen van het zeilschip De Vrijheid*. Uitgave Het Parool, Amsterdam 1946. Collectie Matla, Den Haag.

schaal ingezet als propagandamateriaal aan beide zijden en na de oorlog werden enkele anti-Duitse strips gepubliceerd, zoals *De Sprinkgermanenplaag* en *de stoute dingen die Toontje deed* (John Kennis) en *De daverende dingen dezer dagen* (Ton van Tast, pseudoniem van Anton van der Valk). Ook was in de naoorlogse jaren van anti-Duitse stemming sprake in enkele van de populairste krantenstrips, als *Eric de Noorman* (*De wonderen van Mu, Storm over China*)¹ en *Kapitein Rob* (*Het geheim van de Bosplaat*)². En in deel 21 van de *Dick Bos*-serie nam deze beeldromanheld het in bezet Nederland hoogstpersoonlijk tegen de Duitsers op.

Aflevering van het verhaal *De zoon van Eric de Noorman* in de *Nieuwe Haarlemsche Courant* van 14 april 1950.

Kranten hadden een strip nodig, vond men in de naoorlogse jaren, maar die strip was wel bedoeld voor kindertjes. Dat was voor de oorlog zo geweest en dat moest na de oorlog zo blijven. Dat volwassenen ook strips zouden lezen, was nog niet algemeen aanvaard. In Amerika was dit al lang het geval, maar in Nederland vond men een krant een serieuze zaak, waar niet al te veel lichtzinnigheid in thuis hoorde. Strips waren voor kinderen en daarvan moest je er niet te veel in je krant hebben.

Hans Kresse, *Eric de Noorman deel 1, De Steen van Atlantis*. Uitgave 't Kasteel van Aemstel, Amsterdam 1948.

Toch waren er bij deze krantenstrips enkele die een vaste plaats hebben weten te veroveren in het cultuurbezit van de jaren 1950. Tekenaar Pieter Kuhn creëerde eind 1945 de tekststrip *Kapitein Rob*³ – oorspronkelijk Rob van Stoerem – die in *Het Parool* het zeegat uit trok met een zeilboot; wat was er Hollandser dan dat? En die boot heette ook nog eens *De Vrijheid*, heel toepasselijk zo vlak na de Duitse bezetting. Geen wonder dus dat deze strip al snel enorm populair werd. *Kapitein Rob* is een goed voorbeeld van een avontuurlijke jongensstrip: in een klein zeilbootje reist de held de wereld over, om waar dat maar mogelijk is, boeven te bestrijden en wantoestanden recht te zetten. Dit waren exotische avonturen in verre landen, die toen nog niet door de televisie of internet in ieders huiskamer waren binnengedrongen. En kapitein Rob beleefde niet alleen avonturen in de eigen tijd, maar ook in het verleden en zelfs in de toekomst, wat deze strip helemaal spannend maakte. Het was avontuur pur sang, met duidelijke helden en duidelijke boeven, niet al te genuanceerd, vol van avonturen op zee, in onherbergzame gebieden, bij exotische volkeren en zelfs in verleden en toekomst, of beter gezegd met technische science fictionelementen die in de toekomst misschien realiteit zouden worden. Het waren gewoon de onderhoudende, spannende verhalen waar de jeugd van de jaren 1940 en 1950 om zat te springen.

In de strip *Kapitein Rob* had Pieter Kuhn na een paar verhalen zijn definitieve vorm gevonden en hij heeft dat niveau strak volgehouden tot en met de laatste aflevering. De eerste zesenvijftig verhalen werden door Het Parool/De Nieuwe Pers in oblongboekjes⁴ uitgegeven, die door de jeugd gretig werden aangeschaft.

De andere landelijk vermaarde jongensstrip vol avontuur van de late jaren 1940 en van de jaren 1950 was *Eric de Noorman* van Hans G. Kresse. Ook hierin was onmiddellijk duidelijk wie de helden en wie de boeven waren, en ook hier was de omgeving exotisch, vooral omdat de strip in het verleden speelde. Eerst in een vaag soort middeleeuwen, vol monsters en magische krachten, later meer precies in de historische tijd van de vijfde eeuw geplaatst. Een tijd van onrust en

Weekblad *Stripfilm*, 1ste jrg nr. 4, 16 november 1945, met omslagtekening van Henk Albers. Uitgave Stripfilm tekenfilmstudio.

chaos, waarin titelheld Eric alle kansen kreeg om onrecht te bestrijden, zwakken te beschermen en de strijd aan te binden met megalomane schurken. Anders dan bij Pieter Kuhns *Kapitein Rob* kende *Eric de Noorman* wel een duidelijke ontwikkeling in tekenstijl: Hans Kresse bleef zijn tekeningen voortdurend ontwikkelen en verbeteren, zodat hij algemeen beschouwd wordt als de beste realistische striptekenaar die Nederland heeft gekend. In totaal verschenen er van de *Eric de Noorman*-serie achtentwintig verhalen in vele binnen- en buitenlandse kranten, waarvan tussen 1948 en 1962 tweeënvijftig oblongboekjes verschenen.

De studio's

De strip *Kapitein Rob* werd rechtstreeks voor *Het Parool* geproduceerd, maar *Eric de Noorman* werd verspreid via een tekenstudio, namelijk de Marten Toonder Studio's, waaraan Hans Kresse verbonden was. Na de Tweede Wereldoorlog bestonden er in Nederland enkele van deze studio's, waarvan die van Marten Toonder verreweg de belangrijkste is geweest. De invloed van deze Toonder Studio's op de ontwikkeling van de strip is bijzonder belangrijk gebleken. Maar daarnaast hebben ook Studio Avan, Studio Joop Geesink en de Stripfilm Studio bestaan.

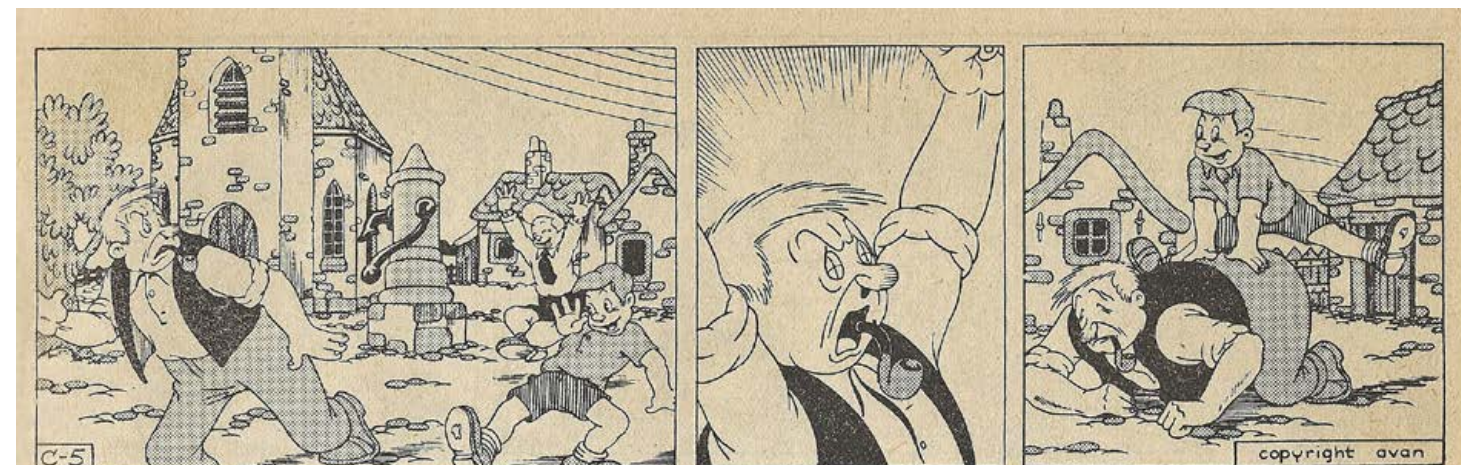
De studiegroep rond *Stripfilm* startte in oktober 1945 het tijdschrift met die naam, maar de studio was al in 1942 opgericht door Piet en John van Elk, die tekenfilms wilden gaan maken van het stripfiguurtje *Bim*. Daar kwam in de oorlogsjaren echter weinig van terecht. Na de oorlog richtte Piet van Elk het weekblad *Stripfilm* op, dat gevuld werd met strips en informatie over tekenfilms. De groep tekenaars van Stripfilm bestond op dat moment uit Piet van Elk met *Bim* en *Plucky Plus*, Siem Praamsma met *Bullie Pats*, Henk Albers met *Jimmy Stone* en *Chickey Walker* en Albert van Beek met *Frank Duffard*. Het blad heeft het slechts een paar weken uitgehouden, want meer dan vijf nummers zijn er niet van verschenen. De studio hield echter nog enige tijd stand. De tekenaars van de Stripfilmstudio gingen, aangevuld met Hans Nije, Willy Kuyper en Frans Piët (die zich, wegens de mogelijke naamsverwarring met de *Sjors*-tekenaar Frans Piët, Francis Paid noemde) dagstrips tekenen, die tot in 1949 in regionale kranten werden gepubliceerd. Zo verscheen van Siem Praamsma *Jochem Jofel* en *Ootje Teur*, en verschillende beeldromans; Piet van Elk tekende *Bim* en *Dokie Durf*, Albert

Henk Zwart en Henk de Wolf, *Uit het veelbewogen leven van Fokkie Flink: De gouden vogel van den maharadja, derde avontuur no. 1*. Uitgave Fokkie Flink 1945.

van Beek maakte *Ronny en Donny*, Francis Paid was de auteur van *Joris Voetangel*, Hans Nije produceerde *Tim Tuimel* en Willy Kuyper ten slotte was de tekenaar van *Tobias Sloom* en *Binky*.

Joop Geesink maakte zich in 1944 los van de vennootschap met Marten Toonder en begon zijn eigen studio voor poppenfilms en commercieel werk, de Geesink Studio, die ook strips produceerde. Heel succesvol was de reeks *Fokkie Flink* in *Trouw*, van de hand van Joop Geesink, Henk Zwart en Henk de Wolf, die de tekst schreef. Van *Fokkie Flink* verschenen in 1945/1946 zes verhalen in 66 wekelijkse boekjes. Henk Zwart maakte in 1948 ook twaalf deeltjes van *Ome Keesje*, op tekst van Willem van Capellen, gebaseerd op een populair radiohoorspel. Ook nog van Joop Geesink is *Pukkie Planta* (1953), getekend door Henk Kabos en Johan Veeninga, voor Unilever. Het bijzondere van deze *Pukkie Planta* is dat het een 3D-strip is, te lezen met het tegenwoordig alom bekende 3D-brilletje. Geesink maakte op tekst van Han Hoekstra ook nog *Flip en Flap*, voor Douwe Egberts. Deze laatste strips waren

5. Smidje Verholen vond, dat er geen enkele reden voor hem was om nu op zijn dooie eentje in de smidse achter te blijven. Hij volgde daarom het voorbeeld van boer Gradus en liep ook zijn werkplaats uit. Maar terwijl boer Gradus naar links ging, de kant van huis op, ging smidje Verholen naar rechts, de kant van de herberg op. Dat was natuurlijk niet zo verstandig, want we hebben in onze vorige verhalen genoeg kunnen lezen, waartoe dat overmatige herbergbezoek allemaal leiden kan. Maar goed, we kunnen aan de loop van dit verhaal toch niets veranderen en daarom zullen we de smid rustig volgen op zijn pad naar de Vergulde Zon. Dat was trouwens helemaal niet zo'n prettig pad voor de smid, want Piet en Jopie van de sigarenwinkelier hadden hem al gauw in de gaten. „Daor gaot zatte Verholen!” riep Piet uit. „Kom Jopie, we gaon hem pesten!” Dat was natuurlijk niet voor dovemansoren gezegd en weldra dansten de twee rakkers achter de arme Verholen aan. Ze staken hun tong tegen hem uit, trokken lange neuzen en zongen:
Smidje Verholen, smidje Verholen,

Zonder klanten en zonder kolen,
Zonder ijzer en zonder lood,
Ach, was smidje Verholen maar dood!

Nu wil het feit, dat de meeste mensen er niet erg op gesteld zijn met dit soort liederen toegezongen te worden. Het is dus begrijpelijk, dat onze smid daar evenmin van gediend was. Hij draaide zich om naar zijn kwelgeesten, schudde zijn zware vuisten, en schold ze de huid vol. Dat hielp echter niet veel, want het getier en gejoel werd er nog erger op. Nu werd Verholen eerst recht kwaad. „Akelige, miskleurige bolknakkies!” riep hij uit. „Beschimmelde stukken dekblad! W...wacht maar, ik z...zal jullie!” Maar wat hij zou, dat zei hij niet meer, want in zijn pogingen achter de twee kwajongens aan te rennen, lieten zijn stuurloze benen hem in de steek. Pats...!! Daar sloeg hij voorover op de grond tot groot vermaak van de achtenswaardige Piet en Jopie. „De smid gaot dubbeltjes zuuken veur 'n borrel!” gierde Jopie. Doch Piet maakte het nog een beetje erger. Die gebruikte namelijk de smid als bok en sprong brutaal haasje-over!

Loek van Delden, *De merkwaardige belevenissen van smidje Verholen, verhaal 1*. Uitgave Studio Avan 1952. Collectie Rob van Eijck, Haarlem.

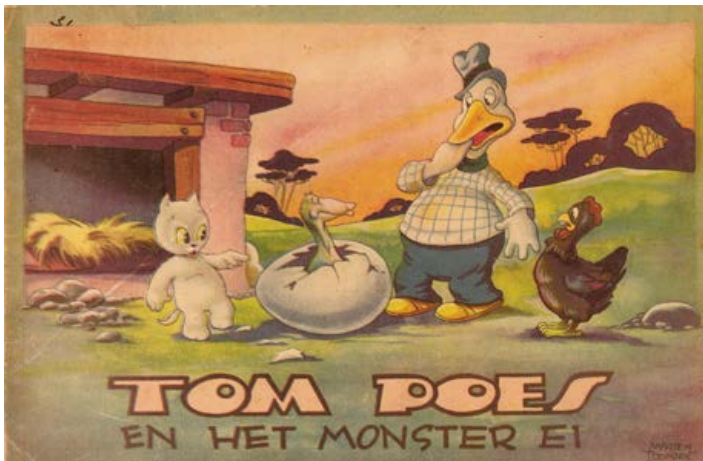
duo commerciële beeldverhalen, gemaakt in opdracht van bedrijven.

Studio Avan werd in 1949 opgericht door en genoemd naar A. van Delden. Hij was in 1945 even bij de Toonder Studio's werkzaam geweest, maar moest die betrekking beëindigen, omdat hij in militaire dienst ging. In 1948 publiceerde hij zijn eerste stripverhaal, *Mac Muzzle en het geheim van de gouden Boedha*, en maakte hij illustraties voor *Roomse Jeugd*, waarna hij zijn eigen studio oprichtte. Naast boekillustraties maakte deze studio ook strips, aanvankelijk naar oude volksverhalen. Ook *Smidje Verholen* begon als de bewerking van zo'n oud verhaal, maar kende zoveel succes dat het een stripserie werd die jarenlang heeft gelopen. Medewerkers van Studio Avan waren Frits Kloezeman, die meewerkte aan *Smidje Verholen*, net als Jan van Haasteren, verder Raymond Bär van Hemmersweil die bekend werd met *Pepito* en met *Wipperoen*, en Jan van Reek, die de teksten van *Wipperoen* schreef. In de jaren 1960 ging de Studio van Van Delden over op het maken van reclamestrips en ander reclamewerk, tot zijn opheffing in 1992.

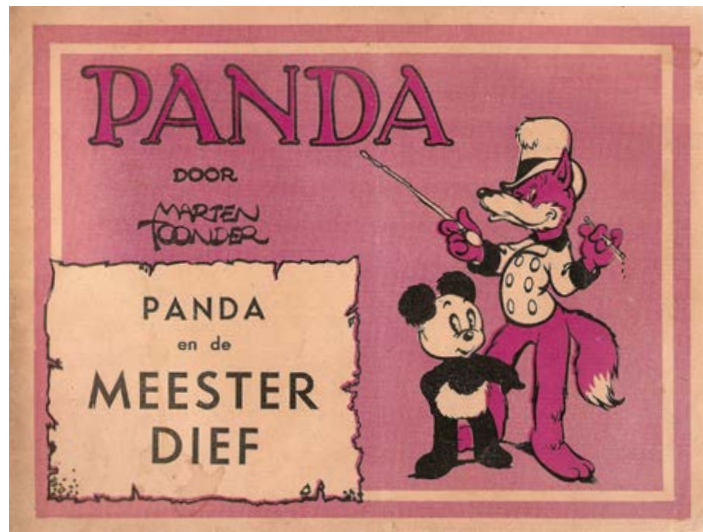
Maar voor de ontwikkeling van het Nederlandse beeldverhaal is de studio van Marten Toonder verreweg de belangrijkste geweest. De Marten Toonder Studio's werden in juni 1942 opgericht als een gezamenlijke studio van Marten Toonder en Joop Geesink, voor teken- en poppenfilms.

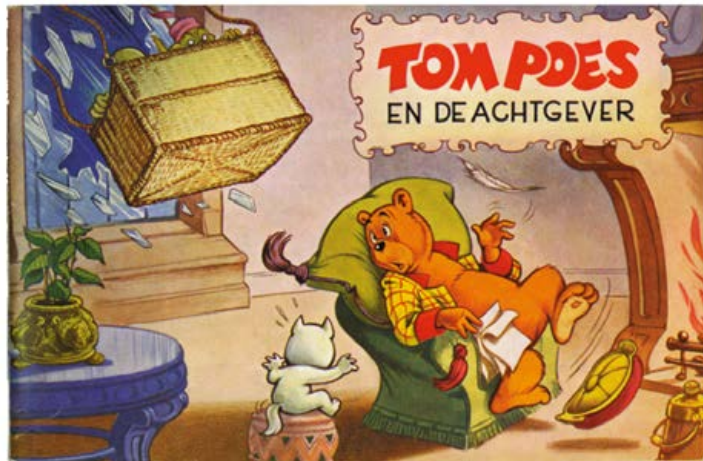
Overleg in de Marten Toonder Studio's, Amsterdam, 1944. V.l.n.r. Cees van de Weert, Frans van Lamsweerde, Marten Toonder, Jan Dirk van Exter, Geertje Knoef, Henk Kabos en Hans Kresse. Copyright Stichting het Toonder Auteursrecht

Marten Toonder, *Tom Poes en het monster ei*. Serie 1, deel 5, Uitgave De Muinck & Co, Amsterdam 1948. Collectie Rob van Eijck. Copyright Stichting het Toonder Auteursrecht

Marten Toonder en Ben van Voorn, *Panda en de meesterdief*. Uitgave J. Hoste, Brussel 1949. Collectie Rob van Eijck. Copyright Stichting het Toonder Auteursrecht

Marten Toonder, Ben van 't Klooster en Ben van Voorn, *Tom Poes en de achtgever*. Uitgave Theodorus Niemeijer, Groningen 1959. Collectie Matla, Den Haag. Copyright Stichting het Toonder Auteursrecht

Phiny Dick en Wim Lensen, *Olle Kapoen. Het betoverde bos, De gestolen kroon*. Uitgave Algemeen Handelsblad, Amsterdam 1948. Collectie Matla, Den Haag. Copyright Stichting het Toonder Auteursrecht

Phiny Dik, Mary Oosterdijk en Frits Godhelp, *Kappie en het neveleiland*. Uitgave D.A.V.I.D., Amsterdam 1947. Collectie Matla, Den Haag. Copyright Stichting het Toonder Auteursrecht

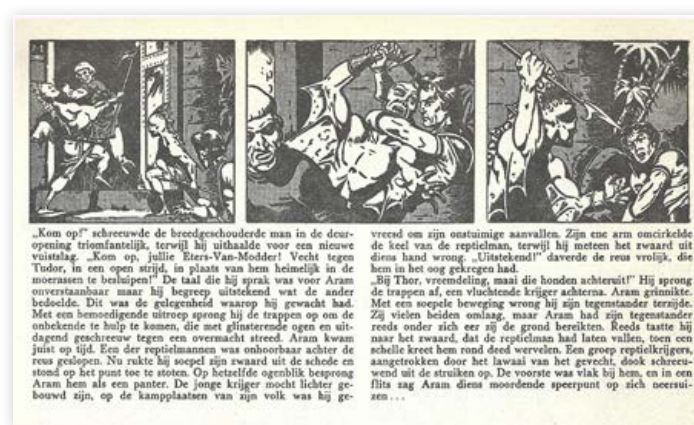
Henk Kabos en James Ringrose, *De lotgevallen van Tekko Taks*. Uitgave De Nieuwe Nederlander 1947. Collectie Matla, Den Haag. Copyright Stichting het Toonder Auteursrecht

Gerrit Stapel, *Otto van Irtin. De gouden haan*. Uitgave Wolters-Noordhoff, Goningen 1970, Collectie Rob van Eijck.

Marten Toonder, Wim Lensen, Cees van de Weert, *Tom Poes in het land van de blikken mannen*. Uitgave D.A.V.I.D., Amsterdam 1945. Collectie Matla, Den Haag. Copyright Stichting het Toonder Auteursrecht

Piet Wijn en Waling Dijkstra, *Aram van de eilanden*, verhaal 1, aflevering 7. Eerste publicatie in *Tom Poes weekblad*, 20 januari 1951. Heruitgave Skarabee, Laren (NH) 1973. Collectie Rob van Eijck, Haarlem.

Marten Toonder verzamelde een keur van medewerkers rond zich, zoals Ton Beek, Ben van Voorn, Hans Kresse, Waling Dijkstra, Richard Klokkers, Henk Kabos, James Ringrose, Piet Wijn, Wim van Wieringen, Frits Godhelp, Jan Gerhard Toonder, Wim Lensen, Ben van 't Klooster, Ton Kooreman, Frits Kloezeman, Henk Sprenger, Gerrit Stapel, Jan Steeman, Jan van Haasteren, Dick Matena, Gerard van Straaten, Cees van de Weert, Dirk Huizinga, Lodewijk Hartog van Banda, Willy Lohmann, Th e Tjong-Khing, Fred Julsing, Patty Klein en Andries Brandt, allemaal bekwame stripauteurs die kortere of langere tijd aan de Toonder Studio's verbonden zijn geweest.

Uit de Toonder Studio's kwamen niet alleen strips voort die door Marten Toonder zelf werden bedacht en ontwikkeld, zoals *Tom Poes/Ollie B. Bommel* (1941–1986), *Panda* (1946–1988), *Kappie* (1945–1972) en *Koning Hollewijn* (1954–1971), maar ook een hele reeks beeldverhalen die door andere tekenaars en scenaristen zijn ontworpen. Deze strips werden gemaakt door studiomedewerkers of door freelancers en werden door de marketingafdeling van de Toonder Studio's aan kranten en tijdschriften aangeboden, dus deze strips werden onder 'copyright Toonder Studio's' verspreid. Daartoe behoorden ook bekende reeksen als *Olle Kapoen*, *Tekko Taks*, *Eric de Noorman*, *Baron Bluff*, *Bas en Van der Pluim*, *Blix Kater*, *Don Sombbrero*, *Filo Fop*, *Sim en Pans*, *Verowin*, *Marion*, *Aram*, *Puk en Poppedijn*, *Holle Pinkel*, *Student Tijloos*, *Birre Beer*, *Otto van Irtin* en *S.S. Anne*.

Het meest bekende product van Marten Toonder en zijn Studio's is de *Tom Poes*-strip, die is verschenen tussen 1941 en 1986, met een korte 'onderduikperiode' aan het eind van de Tweede Wereldoorlog. Deze strip heeft zich ontwikkeld van een kinderserie tot een reeks verhalen die voornamelijk door volwassenen worden geapprecieerd, door de ironische kijk die ze geven op allerlei ontwikkelingen in de maatschappij, maar vooral ook door het uiterst bloemrijke taalgebruik. Marten Toonder is in 1954 dan ook benoemd tot lid van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde. Uit de *Bommel*-strip is een aantal neologismen in de Nederlandse taal opgenomen, zoals *denkraam*, *minkukel* en *kommer en kwel*.

Op een studio als die van Marten Toonder bestond een grote mate van samenwerking tussen de tekenaars. De meeste strips werden niet gemaakt door  en tekstschrijver en  en tekenaar, maar door een team. Schrijvers overlegden regelmatig met elkaar over hun plots en zij hielpen elkaar met het schrijven van teksten. Ook het tekenwerk geschiedde vaak door een team van tekenaars, waarbij de een de potloodschetsen opzette, een ander de achtergronden tekende en weer een ander de hele zaak in inkt zette. Niet alle strips van de Toonder Studio's zijn op deze wijze tot stand gekomen, want er waren ook strips die door slechts  en man geschreven en getekend werden, maar over het algemeen was teamwork, in meer of mindere mate de gebruikelijke arbeidsvorm.

Marten Toonder zelf was vaak degene die een nieuwe reeks bedacht en hij schreef en tekende dan de eerste verhalen,

waarna hij de serie aan zijn medewerkers overliet. Maar op een aantal reeksen bleef hij sterk zijn stempel drukken, zoals op – uiteraard – *Tom Poes*, *Koning Hollewijn*, *Kappie* en *Panda*, zodat deze strips steeds sterk de Toondersfeer ademen.

Alle strips die de vaste tekenaars van de Toonder Studio's maakten, werden gepubliceerd onder de naam van Marten Toonder: hij was degene die de strips bedacht had, en hij oefende voortdurende controle uit op de kwaliteit van de strips. Als zodanig waren het zijn geesteskinders, en ook al werden ze uiteraard niet allemaal door hem persoonlijk getekend en geschreven, toch bleef hij de geestelijk vader en eigenaar van de figuren. De naam 'Marten Toonder' werd op deze manier een merknaam, die garant stond voor kwaliteit, waardoor zijn strips een grote verspreiding vonden in binnen- en buitenland. Voor de tekenaars was het misschien minder leuk dat hun naam niet bij de strips stond waaraan zij (mee) gewerkt hadden, maar anderzijds kregen zij op de Toonder Studio's wel alle gelegenheid om het vak grondig in de vingers te krijgen. Een aantal van hen heeft dan ook na het verlaten van de Toonder Studio's op basis van de opgedane ervaring en inzichten een eigen stripcarrière kunnen opbouwen, hoewel het voor sommigen moeilijk bleek de typische Toonderstijl weer af te leren en een eigen stijl te ontwikkelen. Als opleidingsinstituut zijn de Toonder Studio's van groot belang geweest voor de ontwikkeling van de Nederlandse stripwereld.

Veel Toonderstrips waren tekststrips⁵, een vorm die nog lang in Nederland gehandhaafd is, en die daardoor bekend staat als de 'Hollandse School'. Deze vorm van stripmaken bemoeilijkte af en toe de verkoop naar het buitenland, zodat er soms concessies werden gedaan: de *Panda*-strip bijvoorbeeld werd zo geschreven en getekend, dat dezelfde stroken in Nederland als tekststrip en in Engeland als ballonstrip konden worden gepubliceerd.

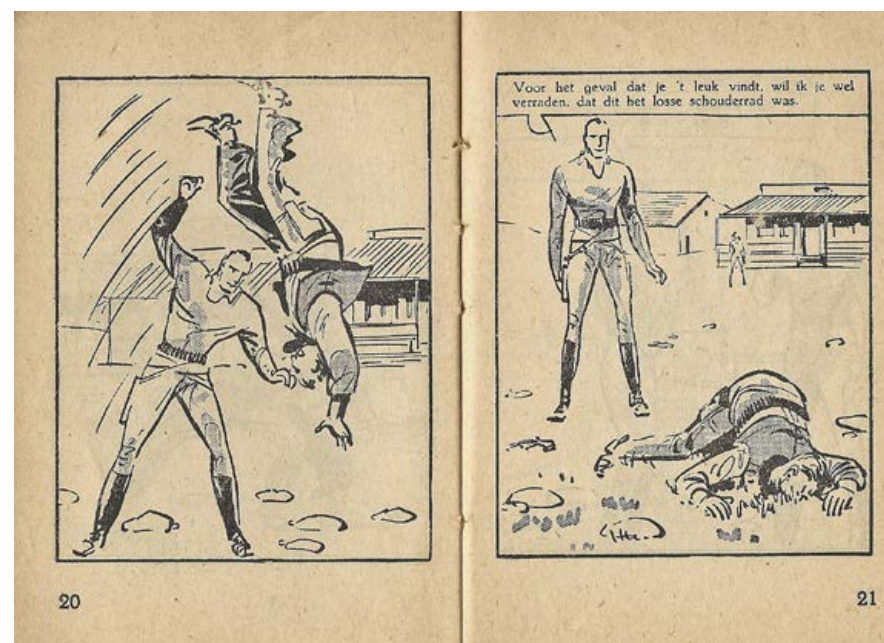
Henk Sprenger, *Kick Wilstra de wonder-midvoor*, Uitgave Het Parool / De Nieuwe Pers, Amsterdam 1955. Collectie Matla, Den Haag.

Verschillen van mening, vooral over de zakelijke kant van de Toonder Studio's, zoals het feit dat het geld dat met de strips werd verdiend grotendeels werd geïnvesteerd in de verlieslijdende tekenfilmafdeling van de studio's, zorgden eind 1953 voor een scheiding tussen Marten Toonder en zijn zakelijke compagnon Anton de Zwaan, die als gevolg hiervan Swan Features Syndicate oprichtte. Bij deze scheiding werden ook de tekenaars verdeeld: zo kreeg de Zwaan onder anderen Hans Kresse mee, met zijn zeer goed lopende strip *Eric de Noorman*, en ook Henk Sprenger en Piet Wijn, al keerde deze laatste na enkele jaren terug bij de Toonder Studio's.

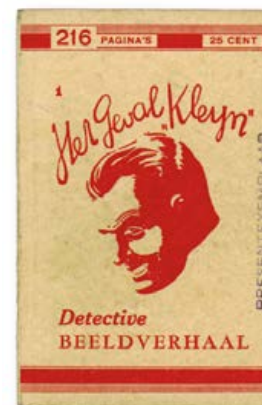
Van een aantal krantenstrips van de Toonder Studio's werden oblongboekjes uitgegeven, die deels zeer succesvol waren. De lage prijs van de boekjes en de grote populariteit van de striphelden zorgden voor hoge oplagen. Deze boekjes werden niet door de Toonder Studio's zelf uitgegeven, maar door onafhankelijke uitgeverijen of door de kranten waarin deze strips verschenen, zoals *Eric de Noorman* door *Het Laatste Nieuws* en *De Tijd* en *Aram* door Neerlandia/De Gelderlander Pers. Ook van strips die niet door de Toonder Studio's geproduceerd waren, verschenen oblongboekjes, zoals van *Kapitein Rob* door Het Parool en *Kick Wilstra* door Het Parool/De Nieuwe Pers.

De beeldroman

Beeldromans was de benaming voor kleine, goedkope stripboekjes ter grootte van een pakje sigaretten, waarin op elke pagina één tekening stond. De meest bekende held uit deze beeldromans is Dick Bos. Al tijdens de oorlog verscheen een eerste reeks *Dick Bos*-boekjes, in 1941–1942. Maar de serie werd door de Duitse bezetter verboden toen Alfred Mazure weigerde van zijn Dick Bos een nazi-held te maken. Na de oorlog werd de reeks in 1948 en 1949 voortgezet. In de jaren 1960 volgden een serie met nieuwe verhalen en herdrukken van de oude delen.

Alfred Mazure, *Dick Bos. Hela, Cowboy!*. Uitgave Ten Hagen, 's-Gravenhage 1948.

Dick Bos deel 1, door Alfred Mazure. Uitgave Ten Hagen 1941.

De Moker deel 2, door Hans Ducro. Uitgave J.A.G. Olie 1948.

Lex Brand deel 4, door Ben Abas. Uitgave Bell Studio 1947.

Als gevolg van het succes van de *Dick Bos*-reeks verschenen er in de late jaren 1940 vele andere beeldromans met welluidende titels als *De Moker*, *De Kat*, *Bob Crack*, *Lex Brand*, *Tom Wells* en *Spot Morton*. Ook de verhaaltitels logen er niet om: *Chantage*, *Aasgieren*, *Wraak*, *Verraad*, *Mijnen des doods*, *Dreiging uit het duister* en *De groene dood*. De belangrijkste tekenaars van deze series waren Ben Abas, Georges Mazure, Nico Raak, Hans Ducro, Siem Praamsma en Henk Albers. Het succes van *Dick Bos* droeg bij aan de hausse van de andere beeldromans. Het kleine formaat kwam ook goed van pas in een tijd van papierschaarste.

Beeldromans bevatten de avonturen van hardhandige lieden die de misdaad met vaak grof geweld te lijf gingen. Het krachtadig optreden van deze helden deed menige opvoeder de wenkbrauwen fronsen. Als gevolg van veelvuldige kritiek op de inhoud van deze 'verderfelijke beeldromannetjes' deed minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen F.J.T. Rutten in 1948 in een circulaire, gericht aan schoolbesturen en onderwijzend personeel de oproep om de verspreiding van stripverhalen zoveel mogelijk tegen te gaan, omdat zij '...over het algemeen van sensationeel karakter zonder enige andere waarde...' zouden zijn⁶. Van het aanbrengen van onderscheid tussen de ene strip en de andere was geen

sprake: de minister vond de beeldroman slecht en veegde met zijn circulaire de hele stripwereld op één hoop. Ook strips die wat betreft inhoud en geweldgehalte heel ver van de beeldroman afstonden, werden geacht slecht te zijn voor de tere kinderziel. Deze circulaire heeft het aanzien van de strip in Nederland dan ook een gevoelige slag toegebracht, want vele ouders verboden hun kinderen voortaan het lezen van strips, omdat dit immoraliteit in de hand werkte en ook nog eens de leesluide bevorderde. Het feit dat Godfried Bomans in zijn column in *Elseviers Weekblad* in december 1948 de beeldromans verdedigde door te stellen dat alleen de vorm en niet de gedachte erachter verkeerd was, mocht niet baten. De gevolgen waren groot: niet alleen verdwenen de beeldromans van het toneel, maar ook had deze ernstige vermaning zijn invloed op het voortbestaan van de stripbladen die na de oorlog op poten waren gezet.

De vroege stripbladen

De eerste was *Doe Mee!*, dat al voor de Tweede Wereldoorlog bestaan had en een grote populariteit had gekend, tot het blad eind 1942 werd opgeheven. In de vooroorlogse jaren was het gevuld met Amerikaanse strips (*Flash Gordon* van Alex Raymond, *Popeye* van Segar, *Henry van Anderson*, *Katzenjammer Kids* van Knerr, *Pete the Tramp* van C.D. Russell en anderen), die begin 1942, toen de VS na Pearl Harbor bij de oorlog betrokken raakten, grotendeels verdwenen. Hierdoor kregen enkele Nederlandse tekenaars hun kans, zoals Marten Toonder met *Japie Makreel*, Joop Geesink met *Prik en Prak*, Hans Kaales en A. Ekker met *Winnetou* en Pax Steen met *Binnitoe Billie* en *Nico Nijn*.

Halfmaandsblad *Okidoki* nummer 10, mei 1948. Uitgave Neerlandia. Collectie Rob van Eijck.

Cor Stork, *Olleke en Bolleke's guitenstreken*. In *Okidoki*, 1948.

Tom Poes weekblad, 1ste jaargang nummer 5, 1947. Uitgave Marten Toonder Studio's, Amsterdam. Collectie Rob van Eijck. Copyright Stichting het Toonder Auteursrecht

In 1946 beleefde *Doe Mee!* zijn comeback, wederom gevuld met Amerikaanse strips, onder meer met een paar delen van Classics Illustrated (*Oliver Twist*, *20.000 Mijlen onder zee*) als vervolgverhaal. Maar de oude glorie werd niet hersteld, het blad verscheen minder regelmatig en eind 1949 werd de handdoek in de ring gegooid. Ook dit blad kan het slachtoffer zijn geworden van de circulaire van de minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, maar het naoorlogse gebrek aan kwaliteit is een waarschijnlijker oorzaak.

Het blad *Okidoki*, een nakomeling van het vooroorlogse *Okido en Jumbo*, startte in 1947 en verscheen twee keer per maand. Het bevatte bijna uitsluitend Engelse strips, op *Kees en Keetje* en *Olleke en Bolleke's guitenstreken* na van de hand van Cor Stork (pseudoniem van H.M. Damen); waarschijnlijk was ook *Archibald + Okidoki* Nederlands, maar de maker is onbekend, net als van *Sullie Sok* en *Job Jubel* (Studio Scherp). In 1949 werd de naam veranderd in *Jumbo* en verschenen er geen Nederlandse strips meer in het blad. Kort daarop ging *Jumbo* ter ziele.

Waarschijnlijk heeft ook *Tom Poes weekblad* ernstig last gehad van de oekaze van de minister van O.K. en W. Het blad, dat een initiatief was van de Marten Toonder Studio's, startte in november 1947 en moest na drie en een half jaar alweer het hoofd in de schoot leggen. Het was een mooi uitevoerd – in het begin gedrukt met het sfeer creërende koperdiepdruksysteem – vrij duur blad dat gevuld was met werk van medewerkers van de Toonder Studio's.

Marten Toonder had met *Tom Poes weekblad* een dubbel doel. Ten eerste wilde Anton de Zwaan, de commercieel agent

Marten Toonder, Tom Poes ontmoet een oude bekende. In: Tom Poes weekblad, 1ste jrg nr 31, 1948. Collectie Rob van Eijck, Haarlem. Copyright Stichting het Toonder Auteursrecht

De afbeelding is afkomstig van de website van de Nederlandse Auteursrecht Stichting

van de Toonder Studio's die zorgde voor de internationale verkoop van de studioprodukten, meer verschillende strips in zijn orderportefeuille. Daarmee liep hij buitenlandse kranten en tijdschriften af. En ten tweede wilde Marten Toonder zijn tekenaars de gelegenheid geven hun eigen strips te maken. Hij had zelf in de jaren 1930 geleerd hoe dodelijk het kon zijn voor de creativiteit om in andermans stijl te moeten werken en daarom wilde hij zijn studiomedewerkers de vrijheid geven om buiten het keurslijf van de studiestrips hun creativiteit te kunnen uitleven in eigen stripverhalen.

In *Tom Poes weekblad* was werk te vinden van Piet Wijn met *De Moorse tovenaar*, *Manuello Y. Gonza*, *Verowin* en *Aram*, van Wim Lensen met *Sim en Pans* en *Professor Eureka*, van Henk Sprenger met *Piloot Storm*, van Wim van Wieringen met *Simpelman*, van Frits Godhelp met *Bas en Van der Pluim*, van Gerard van Straaten en Cees van de Weert met *Marco Polo*, van Ben van 't Klooster met *Filo Fop*, van James Ringrose met *Blix Kater* en van Marten Toonder zelf met *Don Sombbrero*. Bovendien kreeg het blad de primeur van de Nederlandse publicatie van *Eric de Noorman* van Hans Kresse, die inmiddels al anderhalf jaar in de Belgische krant *Het Laatste Nieuws* verscheen.

Bijzonder aan *Tom Poes weekblad* was, dat het vrijwel geheel gevuld werd met werk van Nederlandse tekenaars, en dan ook nog eens met strips die voor het grootste deel niet eerder gepubliceerd waren. Er verschenen slechts enkele buitenlandse verhalen in, zoals *Prince Valiant* (door Harold Foster), *Bronco Bill* (*Onbekende Stille*, door Bob Breen), *De kapitein en de rakkers* (*Katzenjammer Kids*, door Harold Knerr) en *Mast en Menie* (*Pitch and Toss*, door Roy Wilson).

Maar ondanks al zijn talentvolle medewerkers kon *Tom Poes weekblad* het niet bolwerken en medio 1951 verscheen het laatste nummer. Gedurende de slotperiode van zijn bestaan, tussen eind 1950 en begin 1951, verscheen er een alternatieve versie van *Tom Poes weekblad*, onder de naam *Bommelbode*. Van deze versie, die op de titel en het voorblad na identiek was aan *Tom Poes weekblad*, verschenen twaalf nummers, uitgegeven

Henk Sprenger, Pilot Storm. In: Tom Tom Poes weekblad, 1ste jaargang nummer 3, 1947. Collectie Rob van Eijck, Haarlem.

De afbeelding is afkomstig van de website van de Nederlandse Auteursrecht Stichting

door de *Volkskrant*, speciaal voor haar lezers. Maar ook dit kon de ondergang van *Tom Poes weekblad* niet voorkomen.

Naast *Tom Poes weekblad* bestonden er rond 1950 nog enkele stripbladen, zoals *De Ketelbinkie Krant/Kapitein Rob's Vrienden*, *Grabbelton* en *Rebellenclub*.

De oudste hiervan was *De Ketelbinkie Krant*, in 1948 opgericht door Wim Meuldijk, die in later jaren beroemd zou worden met zijn radio- en televisiewerk, met als hoogtepunt de jarenlang lopende serie *Pipo de clown*. Maar hij begon zijn carrière als striptekenaar. In de oorlogsjaren had hij voor de krant *Het Volk* de strip *Sneeuwvlok de Eskimo* (1942–1944) getekend, waarna hij om die strip heen in 1946 samen met Ton van Heusden het tijdschrift *Sneeuwvlok* opzette, waarvan slechts twaalf nummers verschenen. Twee jaar later begon hij, opnieuw met Ton van Heusden, *De Ketelbinkie Krant*, die het langer heeft uitgehouden. Die verscheen op groot formaat, ongeveer zo groot als een krant. De eerste 49 nummers

Ben van 't Klooster, Filo Fop en de wonderklok. In: Tom Poes weekblad, 2de jaargang nummer 19, 1949. Collectie Rob van Eijck. Copyright Stichting het Toonder Auteursrecht

(januari 1948 – januari 1950) verschenen halfmaandelijks, waren op krantenpapier gedrukt met een steunkleur en bevatten vier pagina's, die ongeveer voor de helft met strips waren gevuld en voor de andere helft met tekstverhalen, moppen en puzzels, en Bobbelmans Brievenbus, voor het noodzakelijke contact met de lezertjes.

De Ketelbinkie Krant was oorspronkelijk een Rotterdamse uitgave, maar vanaf april 1949 verscheen er ook een Amsterdamse editie, onder de naam *Kapitein Rob's Vrienden*, en daarmee bestreek het striptijdschrift nu een groter deel van de landelijke markt. Inhoudelijk was er geen enkel verschil tussen de twee tijdschriften, alleen de titel was anders.

Deze *Ketelbinkie Krant/Kapitein Rob's Vrienden* op groot formaat is een nogal slordig geheel. Vervolgstrips hebben geen vaste plaats, alles staat dwars door elkaar en bepaalde gagstrips staan er nu eens wel en dan weer niet in. Het lijkt op haastig knip- en plakwerk en het blad maakt een rommelige indruk. Je zou kunnen zeggen dat het blad op Meuldijs eigen strips lijkt: een rommeltje, maar met veel verve en flair gebracht.

De Ketelbinkie Krant/Kapitein Rob's Vrienden publiceerde veel buitenlandse strips, uit Frankrijk, België en Engeland, maar maakte ook ruimte voor eigen strips. Op de eerste plaats natuurlijk voor de strips van Wim Meuldijk zelf, wiens blad het tenslotte was. Van hem werden de *Sneeuwvlok*-strips uit de oorlogsjaren opnieuw gepubliceerd, en natuurlijk zijn *Ketelbinkie*-strip, die immers naamgever van het blad was, althans van de oorspronkelijke, Rotterdamse versie. Andere Nederlandse tekenaars waren Piet Deunhouwer, die *Koos* tekende, een voetbalstrip die je de voorloper van *Kick Wilstra* zou kunnen noemen; Henk (of Henry, zoals hij zich in die tijd vaak noemde) Albers, die een paar gagstrips maakte en

De afbeelding is afkomstig van de website van de Nederlandse Auteursrecht Stichting

Piet Wijn, Verowin. In: Tom Poes weekblad, 4de jaargang nr 24, 1951. Collectie Rob van Eijck, Haarlem.

De Ketelbinkie Krant, 1ste jaargang nummer 9, 1948. Uitgave Wim Meuldijk. Collectie Rob van Eijck.

verder *Tom Lucky* en *Niels Holgersson's wonderbare reis*; Overbeeke met *Pimba, een Afrikaans avontuur van een slim negerjoch*; en Reini Venema, met *Daantje staat pal*. En dan natuurlijk Henk Sprenger, die speciaal voor *Ketelbinkie Krant/Kapitein Rob's Vrienden* zijn grote successtrip *Kick Wilstra* opzette. Ondanks de naamgeving aan de Amsterdamse versie van *De Ketelbinkie Krant* verscheen de *Kapitein Rob*-strip niet in het blad, maar Pieter Kuhn illustreerde wel bijna twee jaar lang de tekstverhalen *Kapitein Rob vertelt*, geschreven door Evert Werkman.

In januari 1950 was het grote formaat kennelijk niet zo'n succes gebleken, want in dat jaar werd het formaat gehalveerd. De nummers 50–96, die verschenen tussen begin 1950 en maart 1952, kenden een nogal willekeurige verschijningsfrequentie. Eerst verscheen *De Ketelbinkie krant/Kapitein Rob's Vrienden* halfmaandelijks, daarna tweewekelijks en tot slot ook nog eens maandelijks van oktober 1951 tot februari 1952.

Henk Sprenger, *Kick Wilstra*. In: *De Ketelbinkie Krant*, 2de jaargang nummer 48, 1949. Collectie Rob van Eijck, Haarlem.

Robs Vrienden, 6de jaargang nummer 21, 1953. Uitgave Robs Vrienden. Collectie Rob van Eijck.

Maar toen was het uit met de ellende en werd *De Ketelbinkie Krant/Robs Vrienden* vanaf maart 1952 een normaal weekblad, dat onafgebroken in dezelfde frequentie, dezelfde vorm en met vrijwel dezelfde inhoud bleef verschijnen tot begin 1957. Het eerste nummer telde zeven strips, waarvan maar liefst vier Nederlandse: *Kapitein Rob*, *Ketelbinkie*, *Patava de holenjongen* en *Kick Wilstra*.

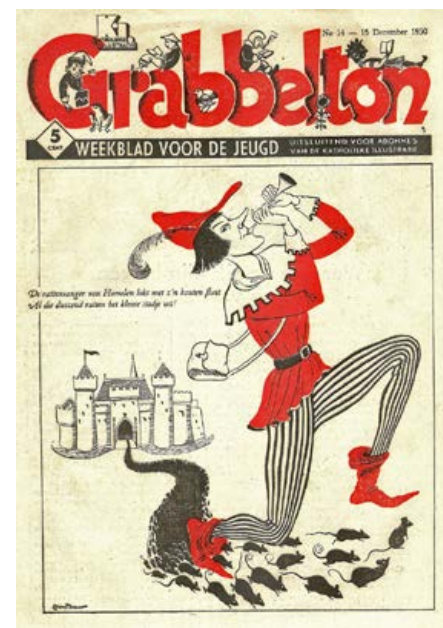
In de periode 1952–1957 zou steeds ongeveer de helft van het aantal pagina's door strips worden ingenomen. Op de overige pagina's stonden 'Oom Bobs Brievenbus', waarin lezersbrieven werden behandeld, een sportrubriek, een kort verhaal, puzzels en regelmatig een pagina wetenswaardigheden onder de titel 'Geloof het of niet', met tekeningen van Henk Sprenger. Sprenger maakte trouwens veel meer illustraties en was nauw met het blad verbonden.

Wim Meuldijk, *Ketelbinkie op de Olympische Spelen*. In: *De Ketelbinkie*, 5de jaargang nummer 1, 1952. Collectie Rob van Eijck, Haarlem.

Pieter Kuhn, *Kapitein Rob. Het scheepsjournaal van Peer de Schuymer*. In: *Robs Vrienden*, 5de jrg nr 1, 1952.

Grabbelton, 1ste jrg nr 14, 1950. De Spaarnestad.

Krant/Robs Vrienden het meest op *Sjors van de Rebellenclub*, dat tegelijkertijd verscheen. Maar *De Ketelbinkie Krant* is meer een jongensblad dan *Sjors*, dat het hele gezin wilde aanspreken, en maakte een minder knusse, kneuterige indruk. Aanvankelijk was ook een verschil met *Sjors*, dat *De Ketelbinkie Krant* het eerste jaar geen steunkleuren kende. Pas begin 1953 duiken er in *Ketelbinkie Krant* voorzichtig, en later uitbundig, de steunkleuren blauw, groen en rood op, met niet altijd fraaie resultaten.

Als latere Nederlandse strips kunnen nog genoemd worden *Monus, de man van de maan*, van Henk Sprenger en Anton D. Hildebrand (die ook een tijdje de redactie van het blad voerde), *Postduiven voor de prins*, door een onbekende tekenaar, *Joessoef, het knechtje van de sultan*, door Fred Franken en A.D. Hildebrand, en tenslotte *Met Jefke naar Lemurië*, door Piet van Elk, al eerder in

Rebellenclub, 3de jaargang nummer 4, 1952. Uitgave De Spaarnestad. Collectie Rob van Eijck.

Tombola, 1ste jaargang nummer 5, 1953. Uitgave De Spaarnestad.

Wat betreft grootte, papiersoort, wijze van drukken en stripkeuze, lijkt *De Ketelbinkie*

van alle nummers van *De Ketelbinkie Krant/Robs Vrienden* vertoonde gedurende deze jaren een bewonderenswaardige gelijkvormigheid: het aantal pagina's, de vaste strips, de prijs (12 cent), de puzzels, rubrieken en korte verhalen... Maar deze stabiliteit heeft niet mogen baten, want met nummer 6 van 1957 kwam er toch een eind aan het blad, waarschijnlijk ten onder gegaan aan de concurrentie van andere, kleurrijker en kwalitatief meer hoogstaande bladen.

De Ketelbinkie Krant/Robs Vrienden en *Tom Poes weekblad* waren zelfstandige striptijdschriften, die in de winkel of via een abonnement aangeschaft konden worden. Daarnaast bestonden er ook bladen die verkrijgbaar waren als bijlage bij een familieblad van uitgeverij De Spaarnestad: de *Katholieke Illustratie* had *Grabbelton* (vanaf 1950), bij de *Libelle* hoorde *Tombola* (vanaf 1953) en bij de *Panorama* kreeg je *Rebellenclub* (vanaf 1950).

Van deze drie bijlagen had *Rebellenclub* de langste geschiedenis. Na een aanloopperiode van een half jaar (1930–1931) verscheen *Sjors* van 1935 tot 1942 als bijlage bij

kranten gepubliceerd onder de serienaam *Bim*.

Verder verschenen er in *De Ketelbinkie Krant/Robs Vrienden* een paar Amerikaanse en enkele Engelse strips. Vaste kern in de periode 1952 tot 1957 waren steeds *Kick Wilstra*, *Kapitein Rob*, *Ketelbinkie* en de Engelse strip *Belinda*, waaraan wisselende strips, veelal van buitenlandse herkomst, werden toegevoegd. De inhoud

Henk Alleman, *De negerhut van Oom Tom*. In: *Tombola*, 2de jaargang nummer 20, 1954.

Bert Bus, *Olaf Noord*. In: *Sjors van de Rebellenclub*, 3e jaargang nummer 42, 1956.

Panorama en na de oorlog was er al even, van juni 1947 tot januari 1948, een nieuwe bijlage geprobeerd, maar pas in 1950 werd die definitief onder de naam *Rebellenclub*. Het tijdschrift *Grabbelton*, dat in hetzelfde jaar verscheen, leek veel op *Rebellenclub*: ze publiceerden grotendeels dezelfde strips. Beide bladen waren nog geen echte stripbladen. Het aantal strippagina's was gering vergeleken bij die met verhaaltjes, puzzeltjes, knutseltjes, gedichtjes en wetenswaardigheden. En heel opvallend: in *Rebellenclub* stond de strip *Sjors* niet, ondanks diens verbondenheid met de Rebellenclub (vandaar dan ook dat het blad niet *Sjors* heette), op het ene strookje *Uit de luijeren van Sjors* na. De strip *Sjors en Sjimmie* verscheen in *Panorama* en tekenaar Frans Piët had geen tijd om twee *Sjors*-strips te tekenen. De strips in *Rebellenclub* en *Grabbelton* waren bijna allemaal Engelse strips, op *Uit de luijeren van Sjors* (in *Grabbelton* onder de naam *Streken van een kleine Strop*) en *Olaf Noord* van Bert Bus (alleen in *Rebellenclub*) na.

In *Tombola* verschenen heel andere strips en het blad zag er heel anders uit. *Tombola* verscheen in oblongformaat, op beter

Carol Voges, *Sjors van de Rebellenclub*. In: weekblad *Sjors van de Rebellenclub*, 2de jaargang nummer 39, 1955.

Sjors van de Rebellenclub, 1ste jrg nr 1, 1954. De Spaarnestad. Collectie Rob van Eijck.

een alternatief tegenover *Donald Duck* te zetten, dat inmiddels al twee jaar een groot succes kende. De *Donald Duck* was van De Geïllustreerde Pers, dat de grote concurrent van De Spaarnestad was op de bladenmarkt. Dit nieuwe zelfstandige tijdschrift werd *Sjors van de Rebellenclub* gedoopt.

Net als zijn drie voorgangers ademde dit weekblad de sfeer van de jaren 1950 uit. In *Sjors* vond je het knusse, maar ook kneuterige en enigszins suffe sfeertje terug van het gezinsleven in die tijd. Een beetje spanning, een beetje avontuur, maar vooral niet te veel. Er werden geen werelden opengegooid, alles bleef veilig binnenshuis, rond de gezinstafel bij de kolenkachel.

In het eerste nummer van *Sjors van de Rebellenclub*, dat in september 1954 verscheen, werden enkele strips meegenomen uit *Rebellenclub* en *Grabbelton*, vier van de negen strips in totaal. Het lopende *Olaf Noord*-verhaal, een van de eerste authentiek Nederlandse science fictionstrips, werd gewoon voortgezet in *Sjors van de Rebellenclub*, met een korte inhoud van het voorafgaande voor de nieuwe lezers. De andere drie strips waren niet Nederlands, maar van Engelse oorsprong: *Bob en Bep*, *Kit Carson* en *Vikkie Vinnig*. Nieuw in het eerste nummer waren *De gevangen graaf* (*De graaf van Monte Christo*), *Spelend speelgoed*, *Met ons drietjes*, *Jannetje en Jennetje* en *Sjors en de Verschrikkelijke Sneeuwman*, door Hans Ducro, op de laatste na allemaal Engelse strips. Bij deze stripkeuze valt op dat *Sjors* op een heel breed publiek mikte: er zijn ook strips voor meisjes en voor kleine kindertjes. De rest van nummer 1 is gevuld met korte tekstverhaaltjes en een prijsvraag. In totaal telde *Sjors van de Rebellenclub* 32 pagina's, op een soort veredeld krantenpapier, met de karakteristieke rode en groene steunkleuren die het blad tot 1959 bleven kenmerken.

De *Sjors*-figuur in *Sjors van de Rebellenclub* was dus niet de 'echte' *Sjors*, die van Frans Piët, die in de jaren 1950 zijn strip nog voor de *Panorama* tekende. Frans Piët was de man die de *Sjors en Sjimmie*-strip grote bekendheid heeft gegeven. Al vóór de Tweede Wereldoorlog was hij volop bezig met

papier, met wat meer kleur en met de strips: *Ping*, *Plop* en *Boutje* (de Engelse strip *Pip*, *Squeak* and *Alfred*), *Prins Eddy en zijn vriendje* (*Prins en bedelknaap* uit de *Illustrated Classics*), *Tom Tippel*, een oude strip van Ben van Voorn, en *De negerhut van oom Tom* van Henk Alleman. Later verschenen nog *Jonker Lente* van Jean Trubert, *De jongens van Har Humpel*, door Piet Jansen, *Doctor Davis* van onbekende oorsprong, en vlak voor het einde nog *Tom en Bola op avontuur*, door Piet Jansen.

In 1954 besloot De Spaarnestad om van deze drie bijlagen één nieuw zelfstandig jeugdblad te maken, misschien om

Sjors van de Rebellenclub, 6de jaargang nummer 14, 1959. Collectie Rob van Eijck.

Frans Piët, *Sjors en Sjimmie bij de Arabieren*. Uitgave De Spaarnestad, Haarlem 1952.

strips. Hij maakte enkele one-shots, zoals *Wo-Wang en Simmy* (1932) en *De luchtroovers van Hoitika* (1936). Zijn belangrijkste werk bestond echter uit de voortzetting, sinds maart 1938, van de Amerikaanse strip van Martin Branner, *Perry and the Rinkydinks*, als *Sjors van de Rebellenclub*, waarin hij de hoofdpersonen verhuisde naar een Nederlandse setting. Deze strip verscheen tot 1942 in *Sjors*, de jeugdbijlage van *Panorama*. Na de oorlog werd Frans Piët hoofd van de tekenstudio van De Spaarnestad, waar onder anderen Bert Bus, Harry Balm en Nico van Dam werkzaam waren met het maken van strips en allerhande illustratie- en lay-outwerk.

De naoorlogse *Sjors* begon weer als gagstrip, maar werd geleidelijk een avonturenvervolgverhaal – met tekst van Spaarnestadredacteur Lou Vierhout, later van Hans Keller – toen de Rebellenclub werd vervangen door het negertje *Sjimmie*; en dit duo werd onderdeel van het Nederlands

Bert Bus, *Theban*. De eerste wereldreiziger. In: *Sjors van de Rebellenclub*, 4de jaargang nummer 48, 1957.

cultuurgood van de jaren 1950/1960. Er werden niet minder dan 25 *Sjors en Sjimmie*-boeken gepubliceerd, die gretig aftrek vonden bij de Nederlandse jeugd.

Gedurende de jaren 1950, de periode dat het weekblad *Sjors van de Rebellenclub* op krantenpapier verscheen met steunkleuren, veranderde er nauwelijks iets aan de formule uit de begintijd. *Sjors* bleef een blad voor het hele gezin. Die strips bleven voornamelijk uit Engeland afkomstig, maar er was enige ruimte voor een eigen Nederlandse inbreng. Bert Bus was in vrijwel elk nummer van *Sjors* van de partij. Behalve *Olaf Noord* tekende hij in de eerste nummers ook het stripje *Skokan, een slimmeling uit het jaar nul*, en na *Olaf Noord* maakte hij *Theban, de eerste wereldreiziger*. Ook in de jaren na de facelift van 1959 bleef Bert

Bus nog jarenlang voor *Sjors* tekenen, onder andere het zeer populaire *Archie de man van staal*. De tweede Nederlandse tekenaar die er in het begin al bij was, hield het na één verhaal voor gezien: Hans Ducro met het vervolgverhaal *Sjors en de Verschrikkelijke Sneeuwman*. Hij werd als *Sjors*-tekenaar afgelost door Carol Voges, die er een wekelijkse gagstrip van maakte. Voges heeft het uitgehouden tot 1963, toen Frans Piët met de 'officiële' *Sjors en Sjimmie*-strip verhuisde van *Panorama* naar *Sjors van de Rebellenclub*. *Panorama* was aan het moderniseren en daar paste de brave *Sjors*-strip niet meer bij.

Maar in de jaren 1950 zijn de meeste strips in *Sjors* dus van Engelse oorsprong, zoals *Sterke Boog de vriend der blanken*, *Captain Joker*, *Spelend speelgoed*, *Het geheim van Killarny*, *Max Bravo de vrolijke huzaar* en de populairste strip van de hele *Sjors*: *Billie Turf*, die in *Sjors* een heel lang leven beschoren is geweest en zelfs een eigen albumreeks heeft gekend.

Opvallend bij bladen als *Sjors van de Rebellenclub*, *De Ketelbinkie Krant/Rob's Vrienden* en *Tom Poes weekblad*, is de verhouding tussen het aantal strip- en tekstpagina's. Deze tijdschriften probeerden een band op te bouwen met hun

Frank Minnitt, *Billie Turf*. Het dikste studentje ter wereld. In: *Sjors van de Rebellenclub*, 2de jaargang nummer 33, 1955.

lezers, door middel van brievenrubrieken, inleidende praatjes, ruilrubrieken e.d. Maar ze hadden ook heel duidelijk een opvoedende taak: wetenswaardigheden van allerlei landen en volken, knutsel- en hobbyrubrieken, puzzeltjes en welgemeende raad van pedagogisch geschoolde redacteuren. Ook wilde men opvoeden op een ander vlak: men wilde de kinderen een juiste moraal bijbrengen. Men ging er kennelijk nog van uit dat de strip, mede als gevolg van de O. K. en W-vermaning uit 1948, een verdacht medium was, waardoor men aan het stripgedeelte in het blad voldoende opvoedkundig tegenwicht moest bieden.

Het tweede aspect dat opvalt, is het vertelritme van de strips. Als we de Belgische bladen *Robbedoes* en *Kuifje* vergelijken met *De Ketelbinkie Krant* en *Tom Poes weekblad*, zien we dat de strips in beide Belgische bladen allemaal gericht zijn op een wekelijkse verschijning: het zijn ballonstrips die volgens een min of meer identiek weekritme zijn opgebouwd. De Nederlandse bladen daarentegen lijken een vergaarbak van allerlei soorten strips, die vrij willekeurig bij elkaar in één tijdschriftje zijn gestopt. Wat betreft vorm wijken ze onderling nogal eens van elkaar af. In één blad zijn tekststrips, ballonstrips, mengvormen daarvan en woordloze strips verenigd, hetgeen het overzichtelijke karakter van het blad niet ten goede komt. Bovendien werden er dagbladstrips in deze weekbladen geplaatst (*Eric de Noorman*, *Kapitein Rob*, *Aram*, *Piloot Storm*) die helemaal niet voor weekbladpublicatie gemaakt waren en dus een ander beeld- en tekstritme vertonen.

Dit geeft de Nederlandse striptijdschriften uit de jaren 1950, in vergelijking met de Belgische, een onsamenhangend, meer amateuristisch aanzien.

De onafhankelijken

Niet alle stripmakers werkten in studioverband of in vaste dienst bij tijdschriften. Er waren ook onafhankelijken, die zelf hun strips aan de man brachten. Onderstaande tekenaars kunnen tot de belangrijkste van hen gerekend worden.

Jean Dulieu, het pseudoniem van Jan van Oort, was al meteen na de Tweede Wereldoorlog actief als stripmaker. Hij was een kleinzoon van Johan Braakensiek, dus hij had het van geen vreemde. Tijdens de oorlog was hij violist bij het Amsterdams Concertgebouworkest en in de hongerwinter bedacht hij allerlei kabouterfiguurtjes in een eigen boswereld, waaruit na de oorlog *Paulus de Boskabouter* is ontstaan, die vanaf 1946 in stripvorm verscheen in *Het Vrije Volk* en later ook in andere kranten. Van deze eerste stripreeks kwamen tussen 1947 en 1952 zes boekjes uit. In later jaren is *Paulus* ook in allerlei tijdschriften gepubliceerd, zoals in *Kris Kras* en *Fix en Fox*, vaak in kleur. Ook verschenen er vele boeken rond de Boskabouter, zoals *Het winterboek van Paulus* en werden er hoorspelen gemaakt, waarbij Jean Dulieu zelf bijna alle stemmen deed. Nog later werd Paulus een televisiefiguur, die in poppenfilms zijn avonturen op de buis beleefde, ook weer met Dulieu zelf als stemmetjesmaker.

Jean Dulieu, *Paulus de boskabouter*. De lotgevallen van een boskabouter, afl. 28. Uitgave De Arbeiderspers, Amsterdam 1947.

Ook de bekende schrijver Godfried Bomans heeft zich aan de strip gewaagd. Niet alleen met een *Dick Bos*-persiflage, *Het geheim van de roestige spijker*, met de veelzeggende ondertitel: ‘Proeve ter veredeling van de beeldroman, aangeboden aan allen, die een absolute gedachteloosheid aan een verheffende strekking wensen te paren’, maar ook met *De Volkskrant*-strip *Pa Pinkelman*. Van eind 1945 tot half 1954 schreef hij *De avonturen van Pa Knetterteen*, getekend door Carol Voges, waarvan de titel al na enkele afleveringen gewijzigd werd in *De avonturen van Pa Pinkelman en Tante Pollewop*. Bomans maakte er een absurde strip van, vol onverwachte wendingen, waarin bekende politici en maatschappelijke situaties op de hak werden genomen. Er verschenen in 1946 en 1947 drie oblongboekjes van het eerste *Pa Pinkelman*-verhaal en in 1997 werden de vier vervolgh verhalen opgenomen in *Godfried Bomans - Werken, deel III*. Ook enkele andere literatoren waagden zich aan de strip, zoals Annie M.G. Schmidt met *Tante Patent*, getekend door Fiep Westendorp, die in 1962 in provinciale dagbladen verscheen en later in boekvorm. En Robert van Gulik schreef de stripverhalen rond de Chinese *Rechter Tie*, getekend door Frits Kloezeman.

Jean Dulieu, *Het winterboek van Paulus*. Uitgave De Arbeiderspers, 1948.

Carol Voges tekende niet alleen *Pa Pinkelman*, hij verwierf ook bekendheid met de series *Jimmy Brown* en *Professor Creghel*. De strip *Jimmy Brown*, met tekst van H.J. Looman, over een sportieve aap, verscheen in provinciale kranten, van 1949 tot 1957. Tussen 1951 en 1962 verschenen van deze verhalen twaalf oblongboekjes. *Professor Creghel* werd door Carol Voges getekend op tekst van Arnold Goosen tussen 1947 en

Carol Voges en Godfried Bomans, *Avonturen van Pa Pinkelman, eerste reeks*. Uitgave De Volkskrant, Amsterdam 1946. Collectie Matla, Den Haag.

1956, en van deze strip verschenen in 1950 twee oblongboekjes. Johan Koeleman tekende van 1954 tot 1960 de albumreeks *Pinkie Pienter*, uitgegeven door Mulder & Zoon. *Pinkie Pienter* was zeer simpel getekend, maar desondanks waren de boeken van deze stripserie succesvol. De laatste drie verhalen werden getekend door Alex Overeijnder. De reeks verscheen tweemaal: eerst 18 delen in harde kaft, daarna dezelfde verhalen nog eens in 48 delen in geniete slappe kaft. Jan Dirk van Exter maakte van 1946 tot 1956 vijftienving verhalen van de detectiveserie *Rikki Visser* in de Regionale Dagblad Pers, waarvan tussen 1947 en 1951 vijf boekjes verschenen. Hij was ook de auteur van *Brommy en Tommy*, die vanaf 1958 in *Het Parool* verscheen. Van deze komische dierenstrip werden tussen 1959 en 1961 zes boekjes uitgebracht.

Al vóór de Tweede Wereldoorlog was *Monki* van Bernardus Reith een bekende strip, die van 1936 tot 1941 in *Okki* werd gepubliceerd. Na de oorlog maakte de chimpansee *Monki* zijn comeback in de *Katholieke Illustratie* en in *Sjors* in 1947 en 1948, en verschenen er acht boekdelen bij De Spaarnestad, van 1946 tot 1954. Naast zijn eigen stripfiguren liet Reith ook de bekende Amerikaanse stripheld *Popeye*, zonder zich veel van auteursrechten aan te trekken, gewoon meespelen in de *Monki*-reeks, hetgeen de populariteit van de reeks vanzelfsprekend ten goede kwam.

Bob van den Born tekende tien jaar lang *Professor Pi* in *Het*

Jan Dirk van Exter, *Rikki Visser. Terra Incognita*. Uitgave Amersfoortsche Courant 1948. Collectie Rob van Eijck.

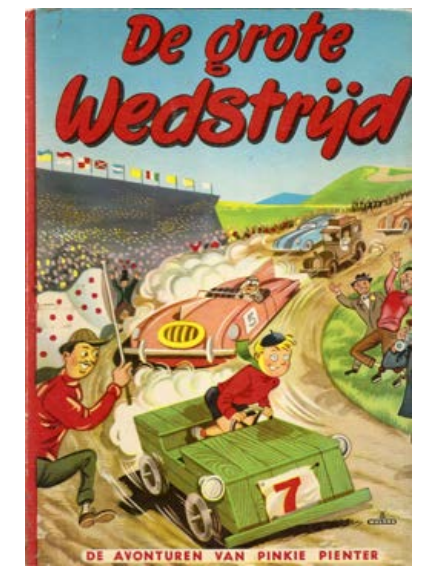

Carol Voges en H.J. Looman, *Jimmy Brown terug in de dierentuin*. Uitgave Het Goede Boek, Bussum 1956. Collectie Rob van Eijck, Haarlem.

Parool, vanaf 1955, een woordloze gagstrip, die zich door het absurde karakter van de grappen al snel een grote schare trouwe fans verwierf. Er verschenen vier boekjes met *Professor Pi*-strips, en ook buitenlandse kranten en tijdschriften publiceerden de strip.

Nu we toch met ‘de onafhankelijken’ bezig zijn, kunnen we hier voor het overzicht maar beter ook een aantal tekenaars van later tijdstip behandelen, ook al vallen ze niet in de tijdsperiode van de jaren 1950. Heel populair waren de strips van Dik Bruynesteyn, die aanvankelijk vooral bekend was door zijn sportcartoons. In 1959 begon hij de sportstrip *Kris Krek*, die niet zo lang liep en opgevolgd werd door een voetbalstrip voor Duitsland, *Fritzschen Wunder*. Halverwege de jaren 1960 tekende hij in *Pep* karikaturen bij een sportrubriek van Bob Spaak en in 1967 startte hij *Appy Happy*, maar ruilde die al snel in voor *Chris Crack*, die op zijn beurt in 1970 weer werd opgevolgd door *Appie Happie*, in *Het Vrije Volk* en andere bladen. En met hem had Dik Bruynesteyn nu eindelijk een stabiele stripfiguur in handen. Want *Appie Happie*, sportman tegen wil en dank, heeft het heel lang uitgehouden, tot 1993.

Na enkele losse strips en een carrière bij de Toonder Studio's, startte Willy Lohmann in 1962 in *Het Parool* zijn meest bekende strip, *Kraaienhove*, over een uiterst rationele geleerde, diens vrouw die zich met magie en bovennatuurlijke krachten bezig houdt, en hun suffe huisknecht. Allerlei mysterieuze, bizarre gebeurtenissen spelen zich af rond hun vervallen landgoed Kraaienhove. In 1972 verhuisde *Kraaienhove* van *Het Parool* naar *Pep*, waarin het tot 1975 verscheen. Daarnaast maakte Lohmann onder andere voor de *Donald Duck* de strip *Waldo* en tekende hij een aantal strips in het satirische tijdschrift *Mad*. Frits Kloezeman was aanvankelijk verbonden aan de Studio Avan, waar hij meewerkte aan de strip *Smidje Verholten*.

J.H. Koeleman, *Pinkie Pienter. De grote wedstrijd*. Uitgave Mulder & Zoon, 1954.

Bernardus Reith, *Monki met Popeye in China*. De Spaarnestad, 1951. Collectie Matla, Den Haag.

Dik Bruynesteyn, *Chris Crack*. Aflevering uit het eerste verhaal, 1969.

Gerrit Stapel, *Huan de Neveling*. *Het zwaard van Reinout*, verhaal 1, 1968. Uitgave Oberon, Haarlem 1980.

Willy Lohmann, *Kraaienhove*. Aflevering uit het eerste verhaal, 1962.

Thé Tjong-Khing en Lo Hartog van Banda, *Arman & Ilva*. *De perfecte kringloop*, 1973.

Robert van Gulik en Frits Kloezeman, *Rechter Tie*. *Het geheim van het landhuis*. In dagbladen in 1965. Boekuitgave Wolters-Noordhoff, Groningen 1971.

Nederlandse kranten. Van deze strip, die in de middeleeuwen speelde, verschenen in de jaren daarna een twintigtal boekuitgaven. Stapel stopte met *Huan* omdat hij het te druk kreeg met zijn werk voor de Toonder Studio's, waar hij aan de nieuwe strip *Floris van Rosemond* begon, naar de gelijknamige televisieserie.

En dan de laatste, en een van de meest belangrijke strips uit de reeks 'onafhankelijken', de krantenstrip *Arman en Ilva* van Thé Tjong-Khing en Lo Hartog van Banda. Al eerder hadden Thé en Van Banda zelfstandig een strip geproduceerd, *Iris*, een strip in popart-stijl, die in 1968 direct in boekvorm verscheen bij De Bezige Bij. Tussen 1969 en 1975 tekende Thé op scenario's van Van Banda de science fictionstrip *Arman en Ilva*, waarbij het echter niet ging om verre raketreizen naar onbekende planeten met een woeste bevolking van aliens, maar vooral om de intermenselijke relaties tussen de verschillende hoofdrolspelers in de strip. Door de intelligente scenario's van Lo Hartog van Banda en het uiterst subtiele tekenwerk van Thé Tjong-Khing kreeg *Arman en Ilva* veel waardering in de stripwereld.

De Belgen

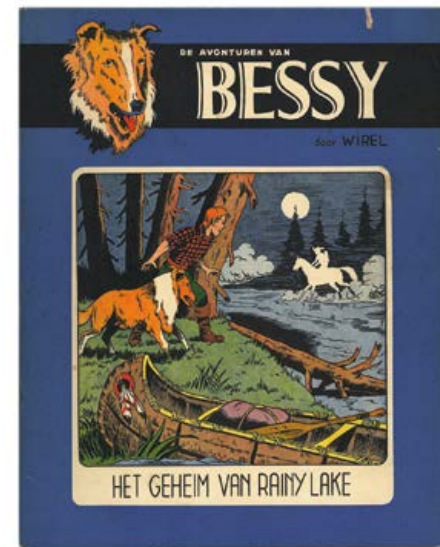
Behalve met goedlopende Nederlandse krantenstrips en met wisselend succesvolle Nederlandse stripbladen kon de jeugd in de jaren 1950 zijn striphonger ook stillen met buitenlandse beeldverhalen. De Belgische kwaliteitsbladen *Robbedoes* en *Kuifje*, en de daarbij behorende stroom boekuitgaven van

Hergé, *De avonturen van Kuifje*. *De Zwarte Rotsen*. Uitgave Casterman, Doornik 1946. Collectie Matla, Den Haag. Copyright Fondation Hergé / Moulinsart

Willy Vandersteen, *De avonturen van Suske en Wiske*. *De Tuftuf-club*. Uitgave Standaard Uitgeverij, 1952. Collectie Matla, Den Haag.

Willy Vandersteen en Karel Verschuere, *De avonturen van Bessy*. *Het geheim van Rainy Lake*. Standaard-Boekhandel, Antwerpen 1954.

uitgeverijen Dupuis, Lombard en Casterman, wisten vanaf eind jaren 1940 steeds meer terrein te winnen op de Nederlandse stripmarkt. De uitgeverij van het tijdschrift *Robbedoes*, Dupuis, publiceerde onder meer de albums van *Lucky Luke* door Maurice de Bevere (Morris) en René Goscinny, *Johan en Pirrewiet* door Pierre Culliford (Peyo), *Robbedoes* en *Guust* door André Franquin, *Buck Danny* door Victor Hubinon en Jean-Michel Charlier, *Baard en Kale* door Willy Maltaite en Maurice Rosy, *Guus Slim* door Maurice Tillieux, *Jerry Spring* door Joseph Gillain (Jijé) en *De Beverpatroelje* door Michel Tacq. Uit de uitgeverij van weekblad *Kuifje*, Lombard, kwamen reeksen als *Blake en Mortimer* door Edgar Jacobs, *Alex* door Jacques Martin, *Corentin* door Paul Cuvelier, *Chick Bill* en *Rik Ringers* door Gilbert Gascard (Tibet), *Pom en Teddy* door Frans Craenhals, *Michel Vaillant* door Jean

Graton, *Chlorophyl* door Raymond Macherot en *De Witte Ruiter* en *Harald de Viking* door Fred en Liliane Funcken. En Casterman publiceerde de albums van *Kuifje*, die zeer gewild waren bij de Nederlandse jeugd.

Een andere albumreeks die er in ging als koek was *Suske en Wiske* van Willy Vandersteen, die in de jaren 1950 en 1960 een enorme populariteit kende. Om de Nederlandse markt beter te kunnen bedienen kwam er een aparte Nederlandse uitgave waarin de Vlaamse tekst helaas werd aangepast en de namen van sommige hoofdpersonen vernederlandst moesten worden. In de jaren 1950 en 1960 leverde de Studio van Willy Vandersteen vele delen af van nieuwe reeksen als *Bessy*, *De Rode Ridder*, *Karl May*, *Jerom*, *Biggles*, *Safari* en *Robert en Bertrand*, die ook in Nederland een ruime verspreiding kenden.

Morris en Goscinny, *Lucky Luke*, *De spoorweg door de prairie*. Uitgave Dupuis, Antwerpen, Den Haag 1957. Collectie Rob van Eijck.

Peyo, *Een avontuur van Johan*. *De dwerg in het Rotsbos*. Uitgave Dupuis, Antwerpen, Den Haag 1955. Collectie Matla, Den Haag.

Weekblad *Kuifje*, nummer 31, 1953. Voorbladillustratie door E.P. Jacobs. Collectie Rob van Eijck, Haarlem.

Weekblad *Robbedoes*, nummer 667, 1953. Collectie Rob van Eijck, Haarlem.

Weekblad *Ons Volkske*, nummer 10, 1952. Collectie Rob van Eijck, Haarlem.

Weekblad *'t'Kapoentje*, nummer 1, 1947. Collectie Matla, Den Haag.

De andere Vlaamse topreeks uit die tijd naast *Suske en Wiske*, *Nero* van Marc Sleen, slaagde er in Nederland minder goed in grote populariteit te verwerven, maar kende niettemin toch ook een zekere bekendheid, vooral door de publicatie in kranten. Ook in Nederlandse tijdschriften verschenen Belgische strips, zoals *Suske en Wiske* in de *Revue*, en *Kuifje* en *Bessy* in de *Katholieke Illustratie*. Andere Vlaamse tekenaars, die in België veel succes kenden, drongen niet of nauwelijks in Nederland door, zoals Jef Nijs met *Jommeke*, Leo de Budt met *Thomas Pips*, Joseph ten Hove (Pom) met *Piet Pienter* en *Bert Bibber*, Rik Clément met *Dees Dubbel* en Bob Mau met *Pits* en *Kaliber* en *Kari Lente*.

Behalve *Robbedoes* en *Kuifje* kende België nog meer Nederlandstalige stripbladen, zoals *Wrill*, *Bravol*, *Story*, *De Kleine Zondagsvriend*, *Oheel* en *Ons Volkske*, maar die kregen nauwelijks voet aan de grond in Nederland. Een apart geval was *Pum Pum*, bijlage bij *Het Laatste Nieuws*, dat de eerste jaren van zijn bestaan grotendeels werd gevuld met materiaal van de Toonder Studio's, maar toch vrijwel uitsluitend bekendheid genoot in Vlaanderen en niet in Nederland.

Comics en andere import

Ook de Amerikanen deden weer mee in kranten en familiebladen, maar ook met het weekblad *Donald Duck* – waarover hierna meer – en met aparte magazines, de *Illustrated Classics*, beide in het in de VS gebruikelijke comicformaat. In 1956 werd uitgeverij Classics Nederland opgericht, die de Nederlandse stripmarkt overspoelde met felgekleurde boekjes met bewerkingen van meesterwerken uit de wereldliteratuur. Naast deze versimpelingen van beroemde boeken, met tekeningen van uiteenlopende kwaliteit, gaf Classics Nederland al spoedig andere Amerikaanse comicseries uit als *Wereld in beeld*, *Sprookjes in beeld*, *Avontuur classics*, *Sheriff*

classics, *Harteklop classics*, *Bonanza classics* en *Film classics*. In 1966 startte de reeks *Hip comics*, waarmee werd ingehaakt op de herleving in de Verenigde Staten van het superheldendom. Een eindeloze stroom Amerikaanse superhelden werd op Nederland losgelaten, onder wie *De Vier Verdedigers*, *Spinneman*, *Rauwe Bonk*, *De Wrekers* en *Durfal*, wier namen zoals men ziet toen nog in het Nederlands vertaald werden. Classics Nederland was ook de eerste uitgever van *Mad*, waarvan het eerste nummer verscheen in 1964. In de beginjaren was *Mad* vrijwel geheel gevuld met tekenwerk uit de Amerikaanse *Mad*, die in de VS al jaren een groot succes was. Deze Amerikaanse *Mad*, in 1952 opgericht door Harvey Kurtzman en Bill Gaines, publiceerde aanvankelijk vooral persiflages op stripseries, maar vrij snel daarna ook op films en televisieseries, terwijl eveneens allerlei maatschappelijke toestanden, de politiek en de reclame op de hak werden genomen. Beroemde tekenaars als Don Martin, Will Elder, Jack Davis, Al Jaffee en Sergio Aragones behoorden tot de vaste ploeg van *Mad*. En van hen verschenen dus ook in de Nederlandse *Mad* veel strips, later aangevuld met werk van Nederlandse tekenaars als Willy Lohmann en Wouter Lap. Maar erg belangrijk voor de ontwikkeling van de Nederlandse stripwereld is *Mad* niet geweest. Althans, niet de Nederlandse *Mad*, maar wel de Amerikaanse, omdat die grote Nederlandse stripmakers als Martin Lodewijk, Dick Matena en Daan Jippes in hun jonge jaren sterk heeft beïnvloed.

Naast Belgische en Amerikaanse strips was er ook andere import, zoals uit Italië en Duitsland de zogeheten lilliput-boekjes. Deze wekelijks verschijnende boekjes, die lang en smal waren en één stripstrook per pagina bevatten, hadden een gekleurde omslag, maar het binnenwerk was in zwart-wit uitgevoerd. In Duitsland bereikte uitgeverij Walter Lehning Verlag met deze boekjes enorme oplagen, vooral dankzij het feit dat ze erg goedkoop waren. Deze zelfde Walter Lehning

Hamlet. *Illustrated Classics*. Uitgave Classics Int. 1956.

Mad, nummer 20. Uitgave Classics Nederland 1967.

bracht een aantal van de Duitse series ook in Nederland op de markt, en ook hier zorgde de lage prijs voor behoorlijke oplagen. Aanvankelijk werden deze series in Italië getekend, maar omdat men in Duitsland steeds meer last kreeg van de censuur, uitgeoefend door de Bundesprüfstelle volgens het Reinheitsgebot, ging men er toe over nieuwe afleveringen in Duitsland te laten tekenen. Enkele van de meest bekende helden, die in deze doorgaans onbeholpen getekende boekjes hun avonturen beleefden, waren de van Tarzan afgeleide

Hip comics, nr 1949. *De Vier Verdedigers*. Uitgave Classics Nederland 1968.

junglehelden *Akim*, *Kim*, en *Tibor*, verder ruimtehelden als *Nick*, *Raka* en *Fulgor*, oudheidheld *Jezeb*, de indianen *Blauwe Pijl* en *De Rode Adelaar* en de ridder *Sigurd*, maar ook eigentijdse types als *Robbie* en *Jan Stavast*, *de krantenjongen*. Allemaal avonturenstrips dus, die de sensatiezucht van de jeugd van de jaren 1950 moesten bevredigen. In 1953 verschenen de eerste Lilliput-deeltjes en al spoedig doken ook de eerste Grote Lilliputs op, waarin dezelfde helden optraden, maar dan met iets meer bewegingsruimte, namelijk drie stroken op een pagina. Rond 1960 waren de Lilliput-series de een na de ander weer verdwenen, misschien mede onder druk van pedagogen die tegen dit soort goedkope lectuur – in twee betekenissen – ageerden.

Akim, deel 3, *Olak de gorilla*, 1953.

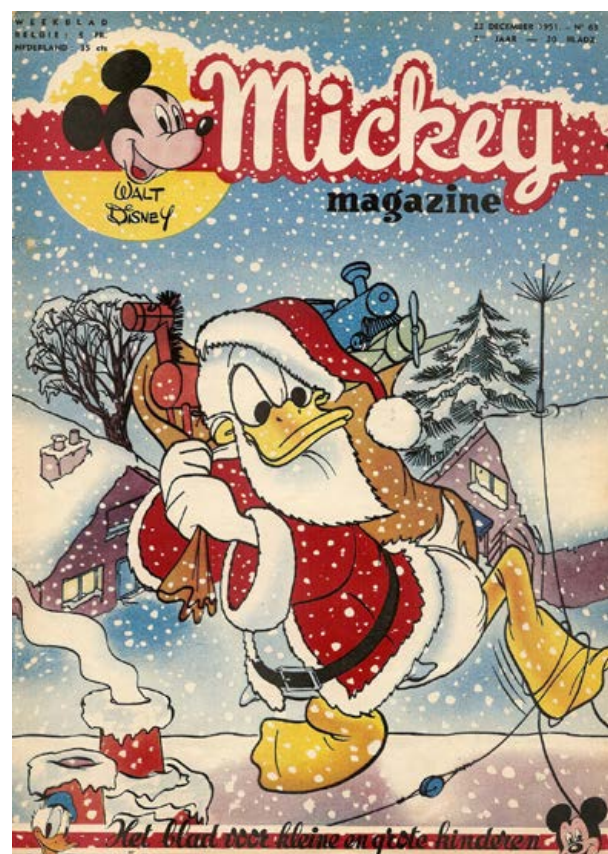
Donald Duck, nummer 37, 1953. Uitgave De Geïllustreerde Pers, Amsterdam. Voorbladillustratie door Carl Barks.

Donald Duck

Intussen verschenen er nieuwe Nederlandse bladen op de stripmarkt en veranderden reeds bestaande bladen van uiterlijk en inhoud.

In oktober 1952 werd ook in ons land, in navolging van andere Europese landen, een tijdschrift gestart met strips van de Walt Disney Company, onder de naam *Donald Duck, een vrolijk weekblad*. De figuur Donald Duck was tot dan toe in Nederland slechts bekend van zijn tekenfilms en van enkele boekuitgaven in compacte vorm uit 1949, maar zijn verschijning in een eigen tijdschrift kende onmiddellijk een groot succes. De zaak werd door uitgeverij De Geïllustreerde Pers dan ook grootscheeps en met veel gevoel voor publiciteit aangepakt: in een oplage van 2.500.000 exemplaren werd het eerste nummer gratis aan zo ongeveer de hele Nederlandse jeugd uitgereikt. En met een prijsvraag in dit eerste nummer vielen er ook nog eens 1000 polshorloges te winnen, een ongekende luxe in die sobere naoorlogse jaren. Velen hapten toe en het aantal abonnees bedroeg al snel 200.000.

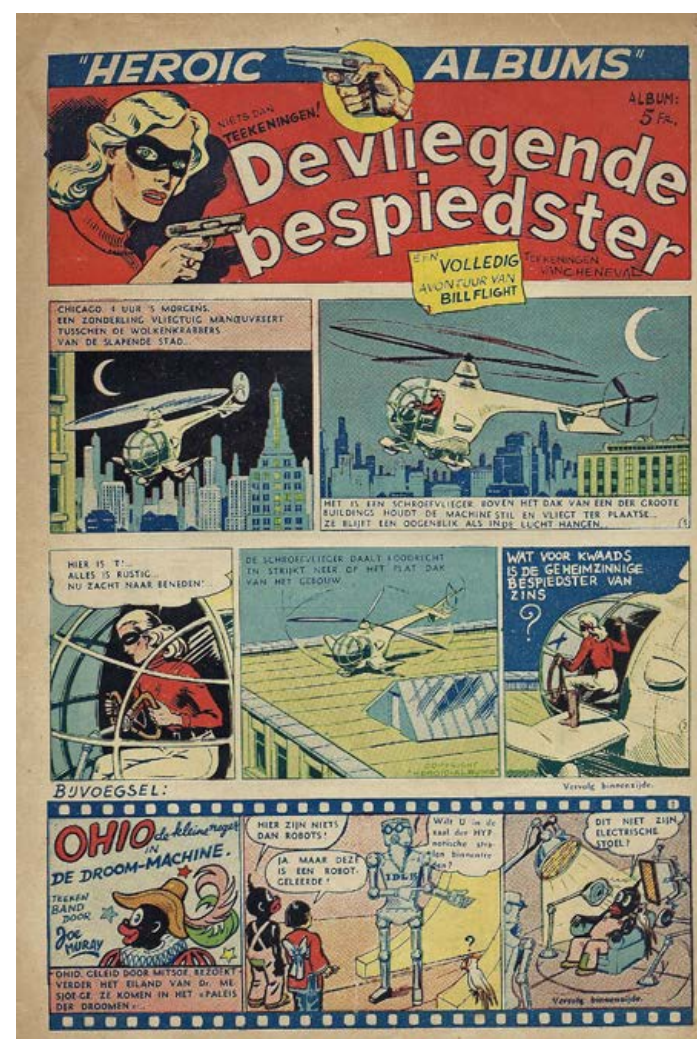
België liep wat een Disney-blad betreft overigens voor op Nederland, want daar verscheen al sinds 1950 het *Mickey Magazine*. Maar dit tijdschrift, dat niet het Amerikaanse

Mickey magazine, nummer 63, 1951. Uitgave Pont-Levis, Brussel.

comicformaat had en waarin de Disney-strips niet zoals in Amerika compleet in één aflevering verschenen, maar werden opgeknipt tot vervolgverhalen, heeft minder succes gekend en is in 1959 gestopt. Dus misschien is juist het handhaven van de Amerikaanse comicformule, namelijk het plaatsen van afgeronde verhalen in elke aflevering van het tijdschrift en het overnemen van het Amerikaanse comicformaat voor het succes van de Nederlandse *Donald Duck* de doorslag gevende factor geweest.

Helemaal nieuw in Nederland was de comicformule niet. Al sinds 1945 verschenen in België in deze vorm de *Heroic Albums*, gevuld met strips van Belgische tekenaars, van wie sommigen later carrière maakten bij de striptijdschriften *Robbedoes* en *Kuifje*. Vooral in het zuidelijke deel van Nederland waren deze *Heroic Albums*, waarin per deeltje afgeronde verhalen verschenen, redelijk bekend. Er heeft ook korte tijd een Nederlandse editie van *Heroic Albums* bestaan en tevens een extra uitgave voor Nederland: *Star Editie* (1948–1949), waarbij eenmaal per maand een nummer van *Star Editie* en eenmaal een nummer van de Nederlandse *Heroic* werd verspreid. Maar er bestonden ook echte Nederlandse comics, namelijk de maandelijkse blaadjes die vanaf 1953 verschenen bij uitgeverij ATH, onder leiding van Arnold Teeuwen. De ATH-boekjes werden grotendeels gevuld met werk van Nederlandse tekenaars. Deze blaadjes, met balloonstrips in zwart-wit, kunnen beschouwd worden als een soort opvolger van de beeldromans, die eind jaren 1940 op hun einde liepen.

Heroic albums, nummer 4, 1946. Uitgave Ontwikkeling, Antwerpen.

Tarzan, door Dick Vlottes, deel 1, De verdwenen wereld, uitgave A.T.H., 1955

Bekende ATH-reeksen waren *De Onbekende Stille*, *Fred Penner* en *Tarzan*. *Fred Penner* werd getekend door Dick Visser en *Tarzan* door Dick Vlottes. Deze laatste reeks verscheen vanaf 1955, maar was niet de eerste door een Nederlander getekende *Tarzan*-strip. Tussen 1947 en 1949 waren er al *Tarzan*-beeldromans verschenen, getekend door Nico Draak en Peter Veldheer.

Ook een tekenaar die later als een van de beste Nederlandse stripmakers beschouwd zou worden, heeft zich met de ATH-blaadjes beziggehouden. Martin Lodewijk tekende op jeugdige leeftijd tien delen in de science fiction-reeks *Ruimtevaart* en vervolgens zes delen van de piratenstrip *Arent Brandt*. Begin jaren 1960 kwam er een einde aan de ATH-bladenserie.

Maar nu terug naar die andere comic, de *Donald Duck*. Het blad, dat aanvankelijk onder de vleugels van het damesblad *Margriet* verscheen – vandaar nog jarenlang de margrietjes op de covers van de *Duck* – was de eerste jaren vrijwel geheel gevuld met strips die al in de Amerikaanse Disney-comics waren verschenen. Die werden aangevuld met een praatje van Oom Donald zelf, *Oom Donalds brievenbus*, de wetenswaardighedenrubriek *Ditjes en datjes van Donald Duck* en een geïllustreerd feuilleton en klaar was het blad. Een echte redactie kende het weekblad de eerste jaren nog niet.

De uitgevers van de *Donald Duck* waren zich van het begin af aan goed bewust van de stripvijandige houding van opvoeders als ouders en leraren, die was gestimuleerd door

Dick Vlottes. *Tarzan. De verdwenen wereld*. Uitgave A.T.H., Rotterdam 1955.

eerdergenoemde brochure van het ministerie van O.K. en W. in 1948, en dus opende nummer 1 met een artikeltje gericht aan de ouders, waarin betoogd werd dat de *Donald Duck* echt geen kwaad kon en zelfs door ‘paedagogen’ overal ter wereld werd aanbevolen.

In de jaren 1950 kende *Donald Duck*, behalve een vaste

formule, ook enkele vernieuwingen. Aanvankelijk stonden er stevast twee complete stripverhalen in en een geïllustreerd feuilleton, en als er ruimte over was, een of meer paginagags. Een van beide verhalen verscheen in kleur, het ander in zwart-wit. En dit was een beetje onhandig, omdat de kleuren- en zwart-witpagina's elkaar afwisselden, zodat ook de verhalen dat deden. Om een verhaal in één keer uit te lezen, moest je dus telkens twee pagina's overslaan.

Daarin kwam verandering in maart 1954. Toen werd wederom in heel Nederland een gratis nummer verspreid, waarin werd aangekondigd dat de *Donald Duck* voortaan volledig in kleur zou worden afgedrukt. Om dit te vieren bevatte dit gratis feestnummer een prijsvraag, waarmee maar liefst 150 fietsen te winnen waren. En dat was in die schrale jaren een buitengewoon gul gebaar van Oom Donald.

Dat de *Donald Duck* nu volledig in kleur verscheen, had tot gevolg dat de verhalen niet meer dwars door elkaar heen hoefden te worden afgedrukt. Nu kon men een verhaal zonder irritant doorbladeren gewoon in één keer uitlezen. In nummer 40 van 1955 komt de volgende verandering: *Tom Poes* doet zijn intrede. Voortaan is er naast de Disney-verhalen ruimte voor strips die niet uit de Disney-stal komen. *Tom Poes* heeft het heel lang volgehouden, en is de langst lopende niet-Disney strip in *Donald Duck* geweest.

Carl Barks, *Donald Duck*. In: weekblad *Donald Duck* nummer 4, 1954.

In 1958 steeg het aantal pagina's van 24 naar 32. De ruimte die nu ter beschikking kwam, werd onder andere ingenomen door een tweede niet-Disney strip, *Olle Kapoen*. In de decennia daarna zou *Olle Kapoen* worden opgevolgd door een grote variëteit aan strips van Europese, meestal Nederlandse bodem, zoals *Pipo de clown* (Wim Meuldijk en Jan van der Voo), *Ketelbinkie* (Wim Meuldijk en Jan van Haasteren), *De Smurfen* (Peyo), *Oom Arie* (Jan van Haasteren), *Waldo* (Willy Lohmann), *Snoesje* (Raymond Macherot) en *Douwe Dabbert* (Piet Wijn en Thom Roep).

In de eerste jaren werd de inhoud van de *Donald Duck* samengesteld uit de tot dan toe in de Verenigde Staten verschenen tijdschriften *Walt Disney's Comics and Stories*, *Donald Duck*, *Mickey Mouse* en *Uncle Scrooge*. Men had dus een rijke keuze aan verhalen om uit te putten, hoewel dit niet overdreven mag worden, omdat de Amerikaanse comics niet wekelijks, zoals de Nederlandse *Duck*, maar maandelijks verschenen en *Uncle Scrooge* zelfs om de drie maanden. Men publiceerde in het begin veel verhalen van Carl Barks⁸: in elk nummer van de eerste jaargang staat een tiempagina-verhaal van Barks, dus een sterke start van het blad was verzekerd. Als men in de jaren daarna ook de langere verhalen van Barks uit *Uncle Scrooge* of de *Four Color Comics* gaat overnemen, worden die in een aantal afleveringen geknipt, zodat ook de *Donald Duck*

Marten Toonder Studio's, *Tom Poes en het klerenkoffertje*. In: weekblad *Donald Duck* nummer 27, 1956.

Dick Dreux, *De verdwenen prins*. Feuilleton, geïllustreerd door Hans Kresse. In: weekblad *Donald Duck* nummer 28, 1956.

dan vervolghverhalen kent, zij het in flinke porties opgediend.

Een centrale plaats in het blad werd ingenomen door het feuilleton, dat gedurende het grootste deel van de jaren 1950 door een van de beste Nederlandse tekenaars werd geïllustreerd, namelijk Hans Kresse, die in deze periode het hoogtepunt van zijn populariteit heeft bereikt met de krantenstrip *Eric de Noorman*. Hij illustreerde eerst *Schateiland*, vervolgens *Toemai* en daarna een verhaal dat hij ook zelf schreef, *Tom in de greep van de Zwartvoet-indianen*. Ook de meeste andere verhalen in de loop van de jaren 1950/1960 zijn door Kresse geïllustreerd, maar andere tekenaars namen het werk af en toe van hem over.

Wat de strips in de *Donald Duck* betreft, al vrij snel kwam er een eigen Nederlandse inbreng, omdat bepaalde series die in Nederland populair waren, in de VS opraakten. De eerste eigen tekenaar was Endre (Eddy) Lukacs, die vanaf 1953 veel omslagen tekende en vanaf 1954 ook *Donald Duck*-verhalen. Daarna komen er andere tekenaars bij, zeker als halverwege de jaren 1960 de Toonder Studio's verhalen voor *Donald Duck* gaan leveren. Scenarioschrijvers als Andries Brandt en Patty Klein komen dan in beeld, en de tekenaars Carol Voges, Jan Steeman, Eddy van Schuijburg, Jan van Haasteren en Henk Albers. En ook al liep de medewerking van de Toonder Studio's na enkele jaren ten einde, toch bleef een aantal van hen voor *Donald Duck* werken. En nog meer

Nederlandse tekenaars, maar dan zitten we al diep in de jaren 1970, als Cees de Groot en Thom Roep de redactie van *Donald Duck* gaan leiden.

In de jaren 1960 zakte de *Donald Duck* een beetje in. De omslagen werden ongeïnspireerd getekend en minder aansprekend, en het blad maakte een vermoeide, uitgebluste indruk. De belangrijkste oorzaak hiervan was het feit dat uitgever De Geïllustreerde Pers in 1962 het strijtblad *Pep* opzette. Dit had tot gevolg dat de aandacht verschoof naar *Pep* en dat de *Duck* een ondergeschoven kindje werd, bedoeld voor de jongste doelgroep en daardoor minder de aandacht waard.

Aan deze verwaarlozing komt een einde met de ontdekking, begin jaren zeventig, van Carl Barks als 'the good artist', de maker van de beste Duck-verhalen in de jaren 1940/1950. Barks-fans Thom Roep en Cees de Groot werden redacteuren van *Donald Duck* en krikten het niveau van het blad op, vooral door Barks-verhalen op te sporen en te publiceren, maar ook door een veel strakker toezicht te houden op de Nederlandse stripproductie, waarop de zo mogelijk nog grotere Barks-fan Daan Jippes als artdirector een beslissende invloed uitoefende. Verder werden zeer succesvolle albumreeksen met het volledige werk van Carl Barks opgezet. En deze inspanningen waren zo succesvol dat men gerust kan stellen dat de *Donald Duck* in de jaren 1970 nieuw leven is ingeblazen.

Andere (strip)bladen

Naast de *Donald Duck* en de *Sjors* waren er in de jaren 1950/1960 nog enkele andere bladen, die een minder lang bestaan hebben gekend of niet helemaal stripbladen waren. Zo had je het geïllustreerde kindertijdschrift *Kris Kras*, dat je een reactie zou kunnen noemen op de circulaire van de minister van O.K. en W. uit 1948. Het blad werd van 1954 tot 1966 uitgegeven door de Stichting Kinderbelangen te Amsterdam en verscheen de eerste jaren tweewekelijks, daarna 24 keer per jaar. *Kris Kras* kun je dus eigenlijk geen striptijdschrift noemen en vooral de eerste jaren zette het blad zich juist af tegen de bestaande stripbladen en werden er nauwelijks stripverhalen in gepubliceerd. Maar goed, *Sjors* en *De Ketelbinkie Krant/Robs Vrienden* hadden ook veel redactionele tekstpagina's, dus laten we *Kris Kras* ook maar in deze grote hoop meenemen.

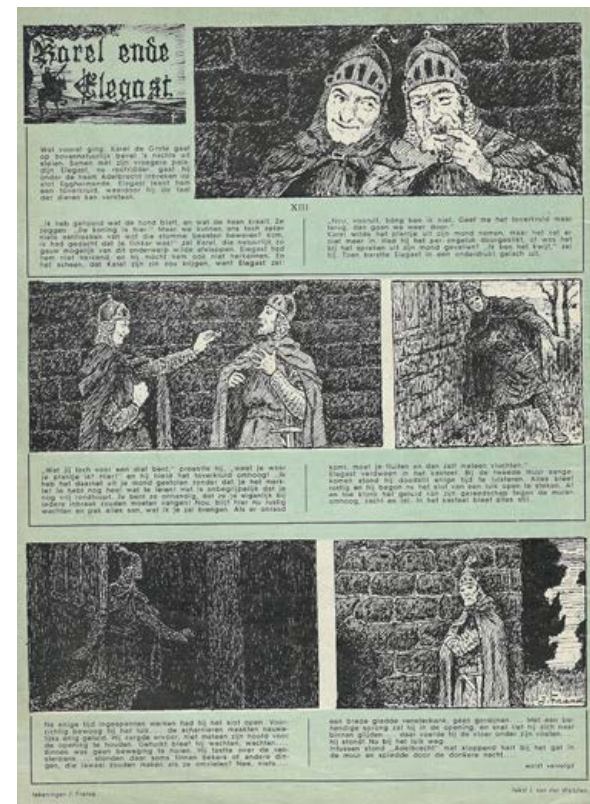
Oprichtster en hoofdredactrice was de Hongaarse, met een Nederlandse man getrouwde, Ilona Fennema-von Zboray, die een pedagogisch verantwoord literair jeugdtijdschrift wilde maken, omdat ze het niveau van de bestaande commerciële jeugdbladen zacht gezegd aan de matige kant vond. Redactioneel werd zij bijgestaan door de pedagoog D.L. Daalder en de kinderboekenschrijver Leonard Roggeveen. *Kris Kras* moest het dus opnemen tegen de *Donald Duck* en de *Sjors*, maar heeft deze strijd na een moeizaam bestaan verloren. *Kris Kras* wilde een podium bieden aan jonge schrijvers, maar er werd ook werk van gevestigde auteurs gepubliceerd. We komen bekende namen tegen als Paul Biegel, Jan

Kris Kras, 7de jaargang nummer 21, 1961. Uitgave Stichting Kinderbelangen, Amsterdam. Collectie Rob van Eijck.

Blokker, Miep Diekmann, Tonke Dragt, Hella S. Haasse, An Rutgers van der Loeff-Basenau en Annie M.G. Schmidt. Illustratoren waren onder meer Jean Dulieu (die ook een tijdje in de redactie heeft gezeten) met *Paulus de Boskabouter*, Fiep Westendorp, Gerrit Stapel, Jenny Dalenoord, Charles Boost en Thé Tjong-King. En als de jeugd dan zo graag strips wilde lezen, nou ja, dan moesten er ook maar een paar strips in. Maar natuurlijk wel verantwoorde verhalen en niet zo iets verderfelijks als de beeldromans. De eerste jaren waren dit alleen degelijke tekststrips, want het moest wel op literatuur lijken, en vaak waren het meer rijk geïllustreerde verhalen dan echte tekststrips. Later verschenen er zelfs enkele balloonstrips, maar dit leek eerder een wanhoopspoging om de ondergang te keren. De belangrijkste strips en hun makers waren: Rie Kooyman met *Hoki en Poki* en *Avontuur in het oerwoud*, Friso Henstra en D.L. Daalder met *De historie van de vier heemskinderen*, Gerard Wiegel met *Tiep* en *Professor Vliegop*, Carol Voges en Han Hoekstra met *De bewoners van Laag-Wapperen*, J. Franse en J. van der Weijden met *Karel ende Elegast*, Gerrit Stapel met *Otto van Irtin*, Hans Noordhoff met *Eppo*, Anne Mieke van Ogtrop met *Mannetje Oh!* en Guus Boissevain (Gub) met *Bliep en Barthol*.

Kris Kras werd dus gevuld met louter verantwoorde verhalen en strips, en dat was geen succes bij de toenmalige jeugd. Het werd zouteloos gevonden, te braaf en niet spannend genoeg. De oplage is nooit groot geweest, en altijd onder de 10.000 exemplaren gebleven, met het gevolg dat het blad voortdurend met financiële problemen te kampen heeft gehad. In de laatste jaren van zijn bestaan werd nog het steunfonds

J. Franse en J. van der Weijden, *Karel ende Elegast*. In: *Kris Kras* nummer 24, 1961.

Arend, 1ste jaargang nummer 1, 8 oktober 1955. Uitgave Bureau Jeugdblad Arend.

De wonderen van Jezus. In: *Arend* nummer 26 van 1957.

Vrienden van Kris Kras opgericht, maar ook dat hielp niet. In maart 1966 viel het doek en verscheen het laatste nummer dat heel toepasselijk *Kris Kras gaat naar de maan* heette.

Het tijdschrift *Arend* dat in oktober 1955 van start ging, was bijna een kopie van het Engelse stripblad *Eagle*, dat toen al

vijf en een half jaar verscheen. *Eagle* was opgezet door dominee Marcus Morris, die zich zorgen maakte over de gestage stroom van Amerikaanse comics in Groot-Brittannië na de Tweede Wereldoorlog, veelal van dubieus niveau en dus niet geschikt voor de Engelse jeugd. De stripbladen in het Engeland van die tijd konden daar weinig tegenover stellen: ze waren vaak gevuld met niet al te best getekende verhaaltjes met humor van een beperkt niveau. Morris wilde dus een striptijdschrift opzetten van hoge kwaliteit dat ook inhoudelijk de Engelse jeugd kon verheffen.

Zijn meest vooraanstaande medewerker was Frank Hampson, met wie hij de belangrijkste strip van *Eagle* opzette, over een raketpiloot in de toekomst, *Dan Dare*. Vijf en een half jaar later verscheen *Eagle* in Nederland, met als grootste troef, net als in Engeland, raketpiloot *Daan Durf*. Hier was de concurrentie van andere, reeds gevestigde stripbladen echter veel groter dan in Engeland. Dus was het voor de *Arend* moeilijker om een stevige poot aan de grond te krijgen. Maar *Arend* had wel het voordeel dat het een licht godsdienstige en daardoor meer positief-opbouwende grondslag had. Veel kinderen voelden dit misschien niet direct als een voordeel, maar ouders en andere opvoeders wel. Als uitgever stond vermeld Bureau Jeugdblad Arend, Wageningen en achter deze benaming ging het keurige Zomer & Keuning in Wageningen schuil, een uitgever met een christelijke signatuur. Dus zo'n blad moest wel deugen.

Voor Nederlandse stripmakers is *Arend* niet van belang geweest, omdat het tijdschrift alleen uit Engeland geïmporteerde strips publiceerde, meestal uit *Eagle*. Maar desondanks heeft *Arend* het nog elf jaargangen volgehouden, en dus bekleedt het blad een duidelijke plaats in de striphistorie van de jaren 1950 en 1960.

Arend was niet alleen voor jongens, maar ook voor meisjes bestemd. Daarom waren er steeds strips in te vinden met meisjes in de hoofdrol, naast rubrieken als 'De kleine keukenprinses' en 'De kleine dame'. Maar ook de christelijke signatuur was herkenbaar: er stonden strips over de Bijbel in en allerlei moralistisch opvoedende rubrieken.

Het formaat van *Arend* was, naar het Engelse voorbeeld, groter dan andere Nederlandse stripbladen en het blad zag er goed uit. Het was gedeeltelijk in kleur gedrukt, met strips van redelijk tot hoog niveau. En de ster van *Eagle* was natuurlijk ook de ster van *Arend*: *Dan Dare*, oftewel *Daan Durf, de piloot van de toekomst*.

Naast gagstrips en vervolgstrips bevatte *Arend* korte strips met een educatief karakter, feuilletons, Bijbelverhalen, grote doorsnedetekeningen van vliegtuigen, schepen en technische toestellen, flora en fauna, wetenswaardigheden, knutselrubrieken, puzzels en een redactionele pagina waarop de redacteur een educatief praatje hield, op lezersbrieven werd

'De kleine keukenprinses'. In: *Arend* nummer 2 van 1955.

ingegaan en oproepen voor het ruilen van verzamelobjecten konden worden geplaatst. Kortom, het familie-idee nam in *Arend* een belangrijke plaats in.

Inhoudelijk veranderde er gedurende de *Arend*-jaren weinig. Af en toe verscheen eens een nieuwe strip of feuilleton, er werd eens een rubriekje vervangen, gagstrips wisselden elkaar af; dat is het eigenlijk. Veel variatie zat er niet in de nieuwkomers. *Arend* sudderde rustig door. Wel bleef er jarenlang aandacht voor de meisjes die *Arend* lezen. Er stonden altijd een of meer verhalen in met een meisje in de hoofdrol, en ook een of twee rubrieken met 'meisjesdingen'. En dat is opmerkelijk, want de meeste andere striptijdschriften waren toch vooral jongensbladen.

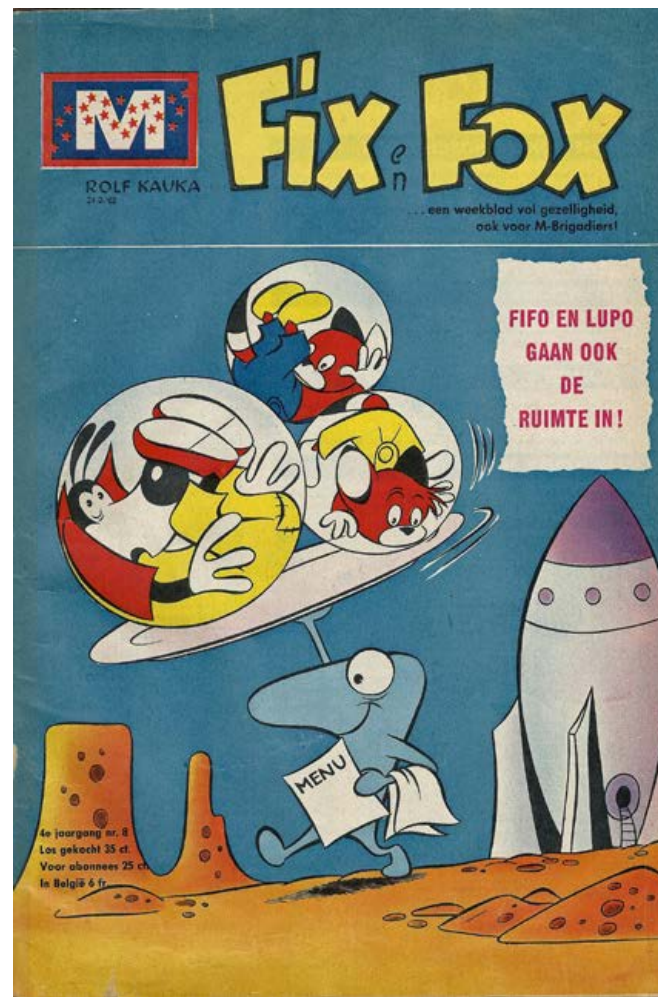
Langzamerhand verdwenen gagstrips als *Wouter Wegenwacht* en *De kleine drie*, en kwamen er steeds meer realistische strips voor in de plaats. Die verhalen waren meestal niet slecht getekend, maar konden niet echt boeien. Uiteindelijk moesten zelfs oeroude gagstrips als *Harrie Twiet* en *Lettie Droeflot* het veld ruimen ten voordele van weinig interessante realistische strips. En veel christelijken viel er in *Arend* in het laatste jaar ook niet meer te beleven.

Een enkele keer verscheen er iets van uitzonderlijke klasse, zoals aan het eind van de zesde jaargang, toen de strip *Dwars door het oerwoud* (*Fraser of Africa*) begon. Die was namelijk getekend door Frank Bellamy, een van de allerbeste tekenaars die de Engelse stripwereld heeft gekend. Hij zou ook een jaar lang *Daan Durf* overnemen en de strip *Heros* tekenen, die in *Arend* jammer genoeg afschuwelijks slecht is afgedrukt, zodat er van de kracht van Bellamy's tekeningen weinig overblijft. In de laatste jaren probeerde *Arend* aansluiting te vinden bij de moderne jeugd door af en toe een foto en een artikeltje te plaatsen van een popster, maar ook dit kon de neergang niet

stuiten. *Arend* was geen blad dat jaren lang gesprankeld heeft van vitaliteit. In het begin nog wel een beetje, maar er kwam na enkele jaren een matte stemming over het blad. *Arend* had weinig uitstraling en was een beetje saai. Misschien dat de Engelse, vaak wat ouderwetse realistische strips niet goed aansloten bij de leefwereld van de Nederlandse striplezer, die zo langzamerhand werd verworpen te worden met strips van hoge kwaliteit uit België en uit eigen land. Stripbladen als *Kuifje* en *Robbedoes* bereikten hun hoogtepunt toen *Arend* halverwege zijn bestaan was, terwijl er in 1962 ook nog eens

het nieuwe Nederlandse blad *Pep* bij kwam. En misschien was de Nederlandse jeugd de religieus-educatieve ondertoon van *Arend* ook wel zat, in de loop van de jaren 1960. Het is mogelijk dat hierdoor de belangstelling voor *Arend* steeds verder terugliep, zodat het blad de concurrentie met de andere striptijdschriften in Nederland niet meer aankon en in 1966 de ongelijke strijd moest staken.

Fix en Foxi, later *Fix en Fox*, is de naam van een stripblad dat verscheen van 1959 tot 1966, als jeugdblad bij het damesblad *Eva* van de Nederlandsche Rotogravure Maatschappij, zoals de *Donald Duck* gekoppeld was aan de *Margriet* van De Geïllustreerde Pers. *Fix en Fox* werd geheel gevuld met stripverhalen die de Duitse uitgever Rolf Kauka publiceerde in zijn bijna gelijknamige blad *Fix und Foxi*. Al die strips droegen à la Walt Disney de naam van Kauka, maar geen van deze strips heeft hij zelf getekend, eveneens à la Disney. Hij bedacht en produceerde ze, en verzamelde een groep internationale stripmakers om zich heen, die in zijn naam de strips schreven en tekenden. Naast Duitse, Italiaanse, Spaanse, Turkse en Griekse stripmakers, werkte ook een Nederlander voor Rolf Kauka, namelijk Dorul van der Heide, zijn oudste medewerker, die tot 1955 de titelstrip van het blad maakte, over de twee rode vossen Fix en Foxi. De enige andere Nederlander van wie gedurende een bepaalde periode werk in *Fix en Fox* verscheen, was Jean Dulieu, van wie enkele *Paulus*-verhalen werden opgenomen. *Fix en Fox* haakte in op de in die tijd zeer populaire met-melk-meer-mans-reclames van de Melkbrigade met Joris Driepinter, door het beeldmerk van deze 'brigade' op de cover te plaatsen en onder meer een tekenwedstrijd over het drinken van melk te organiseren, waarbij de winnende tekeningen in *Fix en Fox* werden gepubliceerd.

Fix en Fox, 4de jaargang nummer 8, 1962. Collectie Rob van Eijck.

In de laatste jaren van *Fix en Fox* verschenen er Belgische en Franse strips in het blad, omdat Kauka in 1964 in Duitsland een nieuw striptijdschrift was begonnen, getiteld *Lupo*, waarin hij deze strips publiceerde; die konden dus gelijk mee in *Fix en Fox*. Zo verschenen daar toen *Robbedoes* en *Kwabbernoot* in, onder de namen *Pit en Piccolo* (en de marsupilami heet Krokootje...!), maar ook *Roodbaard* en *Blueberry* werden daarin opgenomen. De Duitse uitgave, *Fix und Foxi*, was een groot succes, de Nederlandse versie niet. In ons land moest er geconcurrereerd worden met bladen die op een veel hoger stripniveau stonden, zodat het blad in 1966 de koers radicaal omgooide, zowel inhoudelijk als wat uiterlijk betreft. De opvolger van *Fix en Fox* kreeg de naam *TV2000* en verscheen op groot formaat: het leek op een krant en de voorpagina was in het begin ook als zodanig opgemaakt. Het blad werd voornamelijk gevuld met Engelse strips, afkomstig uit de tijdschriften *TV Century 21*, voor jongens, en *Lady Penelope*, voor meisjes: zo hoopte men met *TV2000* beide doelgroepen te bereiken. Dat 'TV' in de titel was niet voor niks, want het blad haakte in op televisieseries die op dat moment populair waren. Zo verschenen er strips van *Thunderbirds* en een paar spin-offs daarvan, en van *Daktari*, *The Monkees*, *The man* (en de *girl*) *from U.N.C.L.E.*, *De schone heks* en *Thierry la Fronde*, allemaal

TV2000, 1ste jaargang nummer 37, 1966. Collectie Rob van Eijck.

The man from U.N.C.L.E. In: *TV2000*, nummer 13, 1967.

televisieseries die ook in Nederland een groot kijkerspubliek trokken. Bij het blad waren goede tekenaars betrokken, zoals Frank Bellamy, die *Thunderbirds* tekende, Ron Embleton, met *Captain Scarlet*, en John Burns, de tekenaar van *Ruimtefamilie Robinson*. De enige Nederlandse strip die in *TV2000* heeft bestaan, was *Joris Valckenier* van Gerrit Stapel. In 1967 kreeg het blad het gewone stripbladenformaat, maar kwamen er meer pagina's bij, om het geslonken formaat te compenseren. In grote lijnen werden nog wel dezelfde strips gepubliceerd. Halverwege 1968 werd *TV2000* nog een slag

kleiner, en werd het drukwerk minder mooi; het blad oogde nu erg goedkoop. Bovendien kwamen er nu ook humorstrips in van een zeer bedenkelijk niveau. Het was dan ook geen wonder dat eind 1969 definitief het doek viel en TV2000 werd opgeheven.

OKKI (Onze Kleine Katholieke Illustratie) was de jeugdbijlage van de (grote) *Katholieke Illustratie*, van 1936 tot 1941. Na de oorlog dook *Okki* in 1953 weer op als de voortzetting van *Kleuterblaadje*, bedoeld voor de eerste drie klassen van de lagere school, tegenwoordig basisschool geheten. Nederlandse strips in *Okki* waren onder meer: *De verstrooide professor* van Theo Funke Küpper, *Ali Baba* van Piet Broos, *Kimo* van Gerard Wiegel, *Okki en Ankie* van Willy Lohmann, *Katoen + Pinbal* van Joost Swarte en *Okki Bokki Boef* van Ton Beek en Patty Klein.

Het was de bedoeling dat de lagere schoolleerlingen na *Okki* het blad *Taptoe* zouden gaan lezen, die als een soort opvolger van *Okki* bedoeld was, voor de hogere klassen van het lager onderwijs. Tot 1953 bestond het tijdschrift *Roomse Jeugd*, dat een lange geschiedenis kende. Al in 1911 was het opgericht, onder de titel *Het Weekblaadje voor de Roomsche Jeugd* en het bleef bestaan tot 1941, toen het in de oorlogsjaren sneuvelde. Ook in *Roomse Jeugd* stonden enkele Nederlandse strips, zoals van Frans Funke Küpper *Kobus Knol en Thijs Slof* en *Het geheim van de vliegende schotel*.

Okki, 38ste jaargang nummer 17, 1957. Collectie Rob van Eijck.

In *Taptoe* waren naast enkele buitenlandse strips als *Oscar en Isidoor*, van Frédéric-Antonin Breyse, ook Nederlandse strips te vinden: Wim den Hollander met *Strip en Stropdas*, Jan Steeman met *Rik, Clio en Pluk*, Corver (Cor Versteeg) met *Julius Hofnar*, Piet Jansen met *Billie en Buster*, Willy Lohmann met *De Familie Spokeling*, Jan Kruis met *Tommy* en Jan van Wensveen met *Baron Bluff*.

Olidin was een strijblad dat anders was dan de andere bladen uit de jaren 1950. Het was namelijk gratis. Maar *Olidin* was niet voor iedereen gratis, maar alleen voor leden van de Shell Junior Club. Je kon je lid laten maken door een volwassene die over een auto beschikte en bij Shell benzine tankte. Aan deze volwassene moest je twee keer per maand je lidmaatschapskaart meegeven en hij of zij kon dan bij het pompstation jouw *Olidin* ophalen; maar er moest natuurlijk wel eerst even getankt worden.

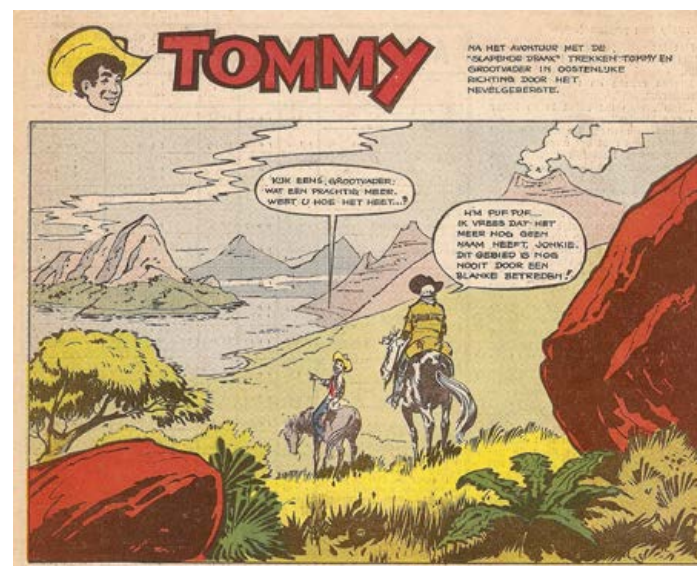
De eerste jaargang van *Olidin*, dat werd geproduceerd door Reclamebureau Van Maanen in Amsterdam, telde slechts tien nummers en de jaargangen daarna elk vierentwintig nummers. De eerste drie jaargangen verschenen op groot formaat, hoewel dit toen al uit de mode leek. Na een paar jaar vond men kennelijk ook bij *Olidin* dat dit grote formaat niet zo modern meer was en daarom ging men in de vierde jaargang over op halvering van het blad: van bijna A3 werd het nu iets kleiner dan A4.

Taptoe, 35ste jaargang nummer 6, 1953. Collectie Rob van Eijck.

Olidin, 1ste jaargang nummer 1, 1957. Collectie Rob van Eijck.

Jan Kruis, *Tommy*. In: *Olidin*, nummer 12, 1960.

De naam *Olidin* is te danken aan de titelstrip, die de voorpagina sierde. De hoofdfiguur uit deze strip van Friso Henstra is een jongen die Olivier Dinmans heet en in de allereerste aflevering op de vuilnisbelt een ijzeren schelp (een

'shell') vindt die à la Aladin een geest kan oproepen die wensen vervult. Deze geest heeft moeite met Oliviers naam, trekt die samen en noemt hem voor het gemak *Olidin*, en die naam blijft hij gedurende zijn hele striploopbaan behouden.

Behalve de titelstrip bevatten de acht pagina's van het eerste nummer slechts twee andere strips: *Opa* door Carol Voges en *Roland de jonge jager* door Hans Kresse. De rest van de pagina's is gevuld met informatie voor clubleden, wetenswaardigheden, nieuwtjes, een knutselrubriek, een kort verhaal en aandacht voor de verjaardag van prins Bernhard. Alle zeven jaargangen lang is er op de pagina's van *Olidin* veel ruimte voor de bevordering van het clubgevoel. Dat is logisch, omdat *Olidin* in feite een clubblad was en alleen bestond bij de gratie van het aantal leden, die dus door middel van een knusse sfeer, een stroom van kleine cadeautjes en kleine of grotere prijsvragen behouden dienden te blijven.

In de loop van de eerste jaargang komen er nieuwe strips bij: het gagstripje *Tippy*, afgewisseld met *Ben je een goed detective?*, beide door P. Visser, of met *Bolletje Bolleboos*, de Amerikaanse strip *Henry* van Carl Anderson. Ook een tweede strip uit de VS duikt al op in de eerste jaargang: *De Kattekwajongens*, in de versie van Joe Musial. In de tweede jaargang komen er ook nieuwe Nederlandse strips bij, zoals *Ted Start*, een motoragent die dienst gaat doen als autocoureur, door Roberic (Ted Mathijssen), en *Ahmed*, door Chris Roodbeen.

Ook duiken regelmatig illustraties op van Jan Kruis, die in nummer 19 begint met de strip die een andere constante van *Olidin* zal worden: *Tommy*. Deze strip is bedoeld als western, maar vliegt alle kanten op, zodat je van een echte western nauwelijks kunt spreken. Daarnaast tekende Jan Kruis ook *Baldino*, over een middeleeuwse minstrel. Vanaf het tweede verhaal werd het tekenwerk gedaan door Jan van der Voo, die daarna ook *De kleine hertog* tekende, op tekst van Jan Kruis. Een andere nieuwe strip is *Pim en de Venusman*, van Hans Kresse, waarvan in *Olidin* twee verhalen zouden verschijnen. Tegen het eind van het jaar begint een gloednieuwe strip van een andere Nederlandse stripveteraan, Piet Wijn. Hij tekende voor *Olidin* twee verhalen van *Dick Durfal* (*Het Oog van Siva* en *De kale jonker*), terwijl een tien jaar oude strip van hem, indertijd gemaakt voor *Tom Poes weekblad*, in *Olidin* een reprise kreeg: *De Zwarte Hertog*.

In de jaren daarna komen er nog een paar buitenlandse strips bij, maar ook Nederlandse, als *Kareltje*, bedoeld voor heel jonge lezertjes, getekend door Joost Rietveld, *Dannie ben ik*, in een nogal experimentele stijl getekend door Emile Brumsteede, *Papom* van Roodbeen en *De avonturen van Mex*, door Carol Voges. En ten slotte Dick Vlottes, met *Botje Boon's ballonnetje*, kort daarop gevolgd door zijn realistische strip *Senmoet*, die zich in het oude Egypte afspeelt.

En dan breekt in 1963 de laatste jaargang aan, waarin

Piet Wijn, Dick Durfal en het oog van Siva. In: *Olidin* nummer 7, 1960.

alleen nog maar strips van Nederlandse origine verschijnen: *Olidin*, *Tommy*, *Ted Start*, *Baldino*, *Senmoet*, *De kleine hertog*, *Papom* en *Botje Boon*. Maar met nummer 24 is het definitief afgelopen: Shell stopt geen geld meer in de Shell Junior Club en in *Olidin*, maar gaat zich richten op andere promotieactiviteiten.

Opvallend aan zeven jaar *Olidin* zijn vooral twee dingen. Ten eerste is er altijd veel aandacht geweest voor strips van Nederlandse bodem, en meer dan dat, voor een eigen productie van Nederlandse strips, wat in die tijd, zeker voor een commercieel blad als *Olidin*, geen vanzelfsprekendheid was. Want een eigen productie is duurder dan het aankopen van reeds eerder gepubliceerde strips. Maar wellicht kon de *Olidin*-redactie relatief veel geld in het blad steken, omdat het onder het reclamebudget van Shell viel.

Ten tweede hebben er voor *Olidin* veel tekenaars gewerkt

die uit de reclame afkomstig waren, en verder weinig of geen strips hebben gemaakt. Dat lag waarschijnlijk aan het feit dat Reclamebureau Van Maanen de opdracht voor de productie van *Olidin* had gekregen. Bij het samenstellen van het blad viste men in eigen vijver, namelijk die van de reclametekenaars. Voor *Olidin* hebben slechts een paar tekenaars gewerkt die echte striptekenaars waren, zoals Hans Kresse en Carol Voges. Maar opvallend is dat ook een paar *Olidin*-reclamatekenaars later grotendeels de strip in zijn gegaan, zoals Jan Kruis en Jan van der Voo.

Olidin was dus een commercieel stripblad. Maar daarvan waren er in die tijd meer. Zo had je *Prins Leo*, een uitgave van Leeuwenzegel Margarine, die vanaf 1956 de verkoop van deze margarine moest stimuleren. De voorganger van *Prins Leo* was *Haak in*, met hetzelfde doel opgericht, waarin strips te vinden waren van Henk Albers en Friso Henstra. In *Prins Leo* tekende Kees van Lent de titelstrip over het leeuwje Leo. De enige andere strip was *Het stoomhuis*, naar een verhaal van Jules Verne, getekend door Jan Steeman. Het tijdschrift *Prins Leo* ging na drie jaar op in *De Keukenprinses*, niet bedoeld voor de kleintjes maar voor de moeders. De strip *Prins Leo* werd nog enige tijd voortgezet in *De Keukenprinses*.

Ook *Remia Post* was een commercieel stripblad, of beter gezegd een commerciële versie van *Rob's Vrienden*, waarvan het de inhoud overnam onder een andere titel. Het was gratis verkrijgbaar bij aankoop van een aantal Remia-producten. Er zijn 42 nummers van verschenen, tussen april 1954 en januari 1955. In 1967 kwam Albert Heijn met een commercieel stripblad, *Heintje*, een tweewekelijkse uitgave, die geheel gevuld was met Amerikaanse strips en een enkele Franse en Italiaanse, op *Rick de Kikker* van de Geesink Studio's na. In 1969 werd *Heintje* opgevolgd door de wekelijks verschijnende *Heintje Jeugdkrant*, eveneens gevuld met buitenlandse import.

In datzelfde jaar kwam *Ping* op de markt, uitgegeven door de Raiffeisen Bank, met de avonturen van *Ping-Li-Ping* door Gerard van Straaten en Harry Baljet. Andere strips waren *Buffalo Kid* en *Ruimte-patrouille SP-3*, ook door Gerard van Straaten (onder het pseudoniem Sidoan) en Baljet, die in de zevende jaargang ook nog *Kleine Ping* tekende.

En dan had je in 1972 nog *Jamin Junior*, waarvan in dat jaar zesentwintig nummers verschenen. Dit blaadje haakte in op de formule die *TV2000* had gekend, want het was voornamelijk gevuld met Engelse strips die voor het grootste deel

bewerkingen waren van Engelse televisieseries als *Catweazle*, *On the buses* en *Please sir*, die ook in Nederland populair waren.

De moderne stripbladen

De manier waarop de *Donald Duck* was uitgevoerd, in kleur en op goede kwaliteit papier, vond navolging in het nieuwe gezicht dat *Sjors* in 1959 aangemeten kreeg. Inhoudelijk was het nu gedaan met de oude, knusse *Sjors van de Rebellenclub* uit de jaren 1950. Door deze facelift ging het blad meer deel uitmaken van de stripwereld van de jaren 1960. Er kwam kleur in de *Sjors*: het verscheen voortaan voor de helft in vierkleurendruk, voor de helft met steunkleuren. De papierkwaliteit werd beter en op de omslag werd nu niet meer, zoals vroeger, een strip gepubliceerd, maar een paginagrote tekening van, meestal, *Sjors* in een komische situatie. Maar aan de stripkeuze veranderde aanvankelijk weinig.

In 1963 groeide *Sjors* een paar centimeter, van iets kleiner dan A4 naar echt A4, en verscheen het blad volledig in kleur. Er kwamen nieuwe strips, zoals *Winnetou* van de Spaanse tekenaar Juan Arranz, terwijl Frans Piët met zijn *Sjors*-strip verhuisde van *Panorama* naar *Sjors*. Carol Voges, die *Sjors* nu kwijt was, ging *Dinkie* tekenen. Geleidelijk werden de Engelse strips nu verdrongen door Frans-Belgische, Spaanse en Italiaanse strips, zoals die van Michel Regnier alias Greg (*De club van vijf*), Victor Hubinon (*Tiger Joe*) en Benito Jacovitti (*Hoenderoog* en *Plathoef*). Geheide toppers in de jaren zestig waren *Archie*, *de man van staal* en *Trigië*. *Sjors* was nu een echt jongensblad aan het worden. De strips voor de kleintjes en de meisjesstrips verdwenen langzaam maar zeker en *Sjors* begon wat uiterlijk en opzet betreft meer op de Belgische stripbladen te lijken.

Wie waren de Nederlandse tekenaars in *Sjors*? De ervaren medewerker Bert Bus natuurlijk, met verschillende losse verhalen en reeksen als *Cliff Rendall* (1963–1965) en *Lance Barton* (1967–1968). Later nam hij de van oorsprong Engelse strip *Archie*, *de man van staal* (1971–1974) over. Henk Rotgans

De ouderwets geworden *Sjors* en *Sjimmie* van Frans Piët werden afgelost door de hypermoderne *Sjors* en *Sjimmie* van Jan Kruis, 1969.

Sjors van de Rebellenclub, 16^e jaargang nummer 24, 1969

tekende *Het schateiland* (1963–1964), *De schipbreukelingen* (1965) en *De prins en de bedelaar* (1966–1967). Frans Piët nam, zoals hierboven al gezegd, de *Sjors*-strip weer voor zijn rekening, tot zijn pensionering in 1969. Harry Balm ten slotte verzorgde een aantal korte historische biografieën. Maar deze nieuwe formule had geen blijvende uitwerking en tegen het einde van de jaren 1960 begon de oplage van *Sjors*

Prins Leo, nr 1, 1956. Reclameweekblad voor Leeuwenzegel margarine. Uitgave Brinkers Margarinefabriek.

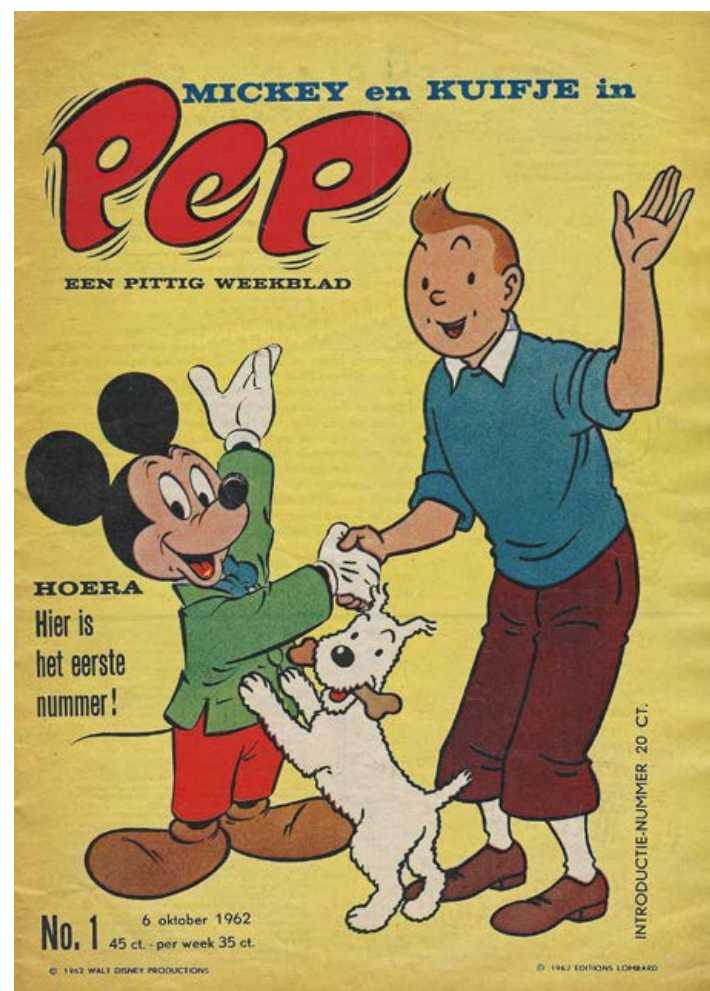

Jamin Junior, nummer 15, 1972. Reclameweekblad. Uitgave C. Jamin. Collectie Rob van Eijck, Haarlem.

Bert Bus, *Archie*, *de man van staal*. In: *Sjors*, nummer 35, 1974.

te dalen, omdat de oudere lezers wegliepen en er te weinig aanwas van jongeren was. Dit leidde tot een tweede facelift, in 1969, onder leiding van hoofdredacteur jeugdbladen Peter Middeldorp en *Sjors*-redacteur Frans Buissink, waarbij de koers verlegd werd naar de oude Dupuis-strips en een gedeeltelijk eigen productie. De ouderwets geworden *Sjors* en *Sjimmie*-strip werd als eerste onder handen genomen door de nieuwe tekenaar Jan Kruis, die er een hypermoderne strip met twee geheel eigentijdse jaren 1970 jochies van maakte. Na een jaar, toen Jan Kruis aan zijn uiterst succesvolle familiestrip *Jan, Jans en de kinderen* begon, nam Jan Steeman de *Sjors*-strip in de moderne versie over en tekende hij daarnaast de science fictionstrip *Arad en Maya*. Andere nieuwe tekenaars in *Sjors* waren Carry Brugman met *Joris Jofel* en *Professor Breinbreier*, Jan van Haasteren met *Tinus Trotyl* en Henk 't Jong met *Rhodekijn en Zijderick*. De teruggang van *Sjors* bleef op ongeveer 180.000 lezers steken, en dat was voorlopig genoeg om het blad te redden. Maar door deze inhoudelijke modernisering leek *Sjors* nu meer dan ooit op de Belgische stripbladen.

Weekblad *Pep*, 1ste jaargang nummer 1, 6 oktober 1962. Collectie Rob van Eijck.

Dit was in nog grotere mate het geval bij de concurrent van *Sjors*, het door De Geïllustreerde Pers in 1962 in het leven geroepen stripblad *Pep*, dat de lezersgroep moest bedienen die te oud werd voor de *Donald Duck*: men vermoedde dat er

Hans Kresse, *Erwin, de zoon van Eric de Noorman*. In: *Pep*, nummer 5, 1967.

Hans Kresse, *Vidocq*. In: *Pep*, nummer 45, 1967.

Martin Lodewijk, *Agent 327*. In: *Pep*, nummer 30, 1970.

Dick Matena, *Grote Pyr*. In: *Pep*, nummer 43, 1971.

Peter de Smet, *De generaal*. In: *Pep* nummer 11, 1972.

Fred Julsing, *Wellington Wish*. In: *Pep* nummer 12, 1971.

nog een markt was voor lezers die ouder waren dan de *Donald Duck*-lezer. Het nieuwe tijdschrift, dat als ondertitel droeg *Een pittig weekblad met Mickey en Kuifje*, moest net als de *Donald Duck* en de *Sjors* een niet al te duur blad worden en dus werd het gevuld met aangekocht materiaal. Zo werd de *Pep* in het begin volgestopt met Disneystrips en met strips uit het weekblad *Kuifje* van uitgeverij Lombard. Dit laatste tijdschrift kende in Nederland niet zo'n grote verspreiding, dus de verhalen uit dit blad waren voor het grootste deel van de Nederlandse jeugd onbekend.

Pep was op dezelfde leest geschoeid als de Belgische bladen *Robbedoes* en *Kuifje*, met dit belangrijke verschil dat de Belgische bladen primeurbladen waren, dat wil zeggen dat ze geheel gevuld waren met strips die in deze tijdschriften hun eerste publicatie kregen, terwijl *Pep* in de beginperiode gevuld was met stripmateriaal dat al eerder in het buitenland was verschenen, en soms ook al in Nederland in albumvorm. De enige eigen strip in *Pep* was *De avonturen van Pep en zijn hond Stef*, omdat men een soort titelfiguur voor het blad noodzakelijk achtte. Deze strip werd echter niet door een Nederlander gemaakt, maar door de Fransman Louis Santels alias Tenas en de Belg André-Paul Duchateau. Via de Amerikaanse import kwam wel de eerste Nederlandse tekenaar *Pep* binnen: omdat het beschikbare materiaal van de strips *Spin en Marty* en *Zorro* opraakte, werd Hans Kresse, die al voor de Geïllustreerde Pers tekende en begin 1964 met zijn krantenstrip *Eric de Noorman*

was gestopt, gevraagd deze series voort te zetten. Niet lang daarna begon Hans Kresse in *Pep* met zijn eigen reeksen *Vidocq* en *Erwin, de zoon van Eric de Noorman*, later gevolgd door Indianenverhalen.

In 1964 werd het beleid omgegooid, toen Peter Middeldorp, die eerder redacteur van *Robbedoes* was geweest, algemeen hoofdredacteur van de jeugdbladen van De Geïllustreerde Pers werd en dus ook *Pep* onder zijn hoede kreeg. De oplage die *Pep* na twee jaar bereikt had, was beduidend lager dan die van concurrent *Sjors*, dus moest men op een andere strategie overgaan. De Disney-strips en Belgische strips uit weekblad *Kuifje* werden er grotendeels uitgegooid en Middeldorp verving die door strips uit het in Frankrijk zeer succesvolle blad *Pilote*, die in Nederland nog niet bekend waren. Daarnaast begon hij met het aantrekken van Nederlandse tekenaars, om ook van *Pep* deels een primeurblad te maken. Er vond een instroom plaats van nieuwe tekenaars, die voor een deel bij de Toonder Studio's vandaan kwamen: Dick Matena (*De Argonautjes*, *A. den Dooier*, *Grote Pyr*, *De Macaroni's*, *Ridder Roodhart*), Jan Wesseling (*Athi*), Gerrit Stapel (*Ivanhoe*, *Athi*), Lo Hartog van Banda (*Ambrosius*, *De Argonautjes*, *Baron van Tast*, *Blook*, *Ridder Roodhart*, *Titus*), Willy Lohmann (*Kraaienhove*), Thé Tjong-Khing (*Arendsoog*) en Martin Lodewijk (*Agent 327*, *Bernard Voorzichtig*, *Johnny Goodbye*).

Het feit dat Peter Middeldorp in *Pep* een eigen productie ging opzetten, mag geen verrassing genoemd worden, omdat hij jarenlang bij de redactie van *Robbedoes* had gewerkt, waar bijna alle strips uit eigen productie voortkwamen. Middeldorp heeft er ook voor gezorgd dat er een albumprogramma kwam, eerst met de uitgave van de albums van *Asterix* en *Lucky Luke*, daarna ook met strips van Nederlandse tekenaars die rechtstreeks voor *Pep* werkten. En dat was nieuw: de stripbladen die al bestonden, zoals *Donald Duck*, *Sjors*, *Arend* en *Olidin* brachten niet of slechts heel beperkt albums uit. Terwijl de grote Belgische stripbladen als *Kuifje* en *Robbedoes* sinds eind jaren 1940 een gestage stroom van kleurenalbums op de markt hadden losgelaten, was dit in Nederland bij de striptijdschriften nog een onbekend fenomeen.

Pep werd onder het bewind van Peter Middeldorp een tijdschrift waarin Belgische (Lombard) en Franse strips (uit *Pilote*), en een enkele Amerikaan, gecombineerd werden met een eigen Nederlandse productie. Hoewel *Pep* als stripblad op de Belgische leest was geschoeid, was het niet een blad waarin alleen strips stonden. Er stonden ook allerlei rubrieken in met zaken waarvan de redactie dacht dat die de jeugd interesseerden, zoals sport, popmuziek, interviews en techniek. Verder waren er korte tekstverhalen in *Pep* te vinden, geïllustreerd door onder meer Jan Wesseling, Thé Tjong-Khing en Hans Kresse. Laatstgenoemde maakte prachtige tekeningen bij zijn favoriete onderwerp, de Indianen, in de reeksen *De schreeuw van de Dondervogel* en *De Indiaanse opperhoofden en hun oorlogen*.

De nieuwe aanpak van Peter Middeldorp had gewerkt: toen hij hoofdredacteur werd, was de oplage van *Pep* ongeveer

Poppagina in *Pep*, nummer 43, 1967.

Poppagina in Pep, nummer 43, 1967.

125.000, toen hij vertrok was die opgelopen tot bijna 200.000. Hetty Hagebeuk, die eind 1968 de opvolgster werd van Peter Middeldorp, ging voortvarend aan de slag om de plannen van haar voorganger uit te bouwen. Zij wilde *Pep* opstuwen

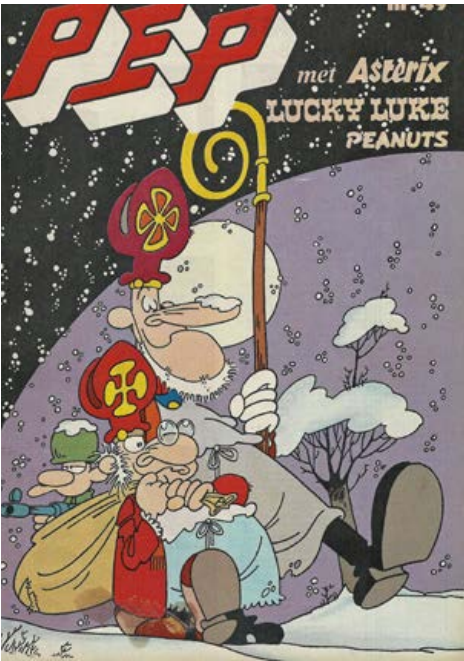
Tina, 1ste jaargang nummer 1, 1967. Collectie Matla.

in de vaart der volkeren en nam allerlei nieuwe Nederlandse stripmakers aan, vooral toen *Pep* in 1970 van 32 naar 48 pagina’s groeide. Tekenaars als Johnn Bakker (*Blook*, *Dan Teal*), Gideon Brugman (*Ambrosius*), Daan Jippes (*Bernard Voorzichtig*), Fred Julsing (*De broertjes Samovarof & Co*, *Wellington Wish*), Peter de Smet (*De generaal*, *Joris PK*, *Anna Tommy*, *Fiedel*), Willy Lohmann (*Kraaienhove*, *Engelbert*), Peter van Straaten (*Llewellyn Fflint*),

Conan de barbaar. In: *Peptoe*, bijlage bij *Pep*, nummer 24, 1974.

Conan de barbaar. In: Peptoe, bijlage bij Pep, nummer 24, 1974.

Pep, 12de jaargang nummer 49, 1974. Collectie Rob van Eijck, Haarlem.

Pep, 12de jaargang nummer 49, 1974. Collectie Rob van Eijck, Haarlem.

Henk ’t Jong (*Titus*), Robert van der Kroft (*Pepijn*), Henk Kuijpers (*Franka*), Jos Looman (*Dzjengis Khan*), Carl Hollander (*Rosie Geur en Manus Gein*), Jan van Haasteren (*Baron van Tast*, *De Argonautjes*) en Uco Egmond (*Eppo*) kwamen de gelederen versterken. Bovendien nam Hetty Hagebeuk enkele vernieuwende strips in *Pep* op, zoals *Corto Maltese*, en experimentele als *Philemon*, en modern werk van Claire Bretécher, Nikita Mandryka en Dominique Vallet alias Alexis. Bij *Pep* werd nu dezelfde strategie gevoerd als bij *Pilote*, waar die strategie tot groot succes had geleid: het blad probeerde met de lezers mee te groeien. De lezers werden ouder en om hen vast te houden moest het niveau van de strips volwassener worden. Maar hierdoor werd het in *Pep* uiteindelijk een rommeltje. Tussen echte jeugdstrips stonden nu strips voor een ouder publiek, redacteuren leken hun eigen voorkeuren op stripgebied te laten prevaleren boven de vraag wat het publiek wilde en de redactie was niet eenduidig meer in het aanspreken van één bepaalde publieksgroep. Daardoor viel het blad als het ware in delen uiteen en vertoonde het geen compacte eenheid meer, waardoor uiteindelijk geen enkele lezer zich meer aangesproken voelde. De jeugdige *Pep*-lezer wilde geen experimenten, die wilde gewoon een blad met leuke strips lezen.

In 1972 werden alle Nederlandse jeugdtijdschriften gebundeld in uitgeverij Oberon. Al in 1964 had er een fusie plaatsgevonden van De Spaarnestad en De Geïllustreerde Pers tot de V.N.U. (Verenigde Nederlandse Uitgeversmaatschappijen), maar De Spaarnestad in Haarlem en De Geïllustreerde Pers in Amsterdam bleven voorlopig nog zelfstandig functioneren, waardoor ook de stripbladen *Sjors*, *Donald Duck* en *Pep* nog gewoon met elkaar bleven concurreren. In 1968 kwam de Nederlandse Rotogravure Maatschappij ook bij de V.N.U. Toen waren alle stripuitgaven in één hand

Piet Wijn en Andries Brandt, *Jennifer Scott*. In: weekblad *Tina*, 1974.

Piet Wijn en Andries Brandt, Jennifer Scott. In: weekblad Tina, 1974.

verenigd. Maar inhoudelijk veranderde er pas iets toen alle Nederlandse jeugdtijdschriften in 1972 onder de hoede kwamen van uitgeverij Oberon.

In september 1972 verdwenen bij *Pep* hoofdredactrice Hetty Hagebeuk en chef-redacteur Jan van Gelderen, en kreeg de hoofdredacteur van *Sjors*, Frans Buissink, ook de redactie van *Pep* onder zijn hoede. Maar dit waren iets te veel taken tegelijk, en zodoende raakten zowel *Pep* als *Sjors* steeds verder in het slop. *Pep* werd stuurloos en richtingloos, de ene paniecreactie volgde op de andere, het aantal pagina’s werd minder, alle experimenten zoals die met de *Peptoe* (een op krantenpapier gedrukt middenkatern dat een complete strip bevatte of een groot deel van een lang verhaal) mislukten, kortom het blad was niet meer te redden. De directie van de VNU overwoog nu beide bladen op te heffen, maar uiteindelijk werd toch besloten tot voortzetting, maar wel als één blad: *Pep* en *Sjors* gingen in oktober 1975 fuseren tot *Eppo*, onder leiding van Frits van der Heide als hoofdredacteur en Martin Lodewijk als art director.

Ondanks zijn uiteindelijke ondergang is de invloed van *Pep* op de Nederlandse stripwereld groot geweest, omdat in dit blad voor het eerst op grote schaal Nederlandse stripmakers hun ei kwijt konden. Zij kregen in *Pep* de gelegenheid om een volstrekt eigen strip te maken. Tot dan toe konden stripmakers voornamelijk terecht bij de Toonder Studio’s, maar dan werkten ze meestal aan strips die door Toonder opgezet waren en in zijn stijl voortgezet dienden te worden, of bij *Donald Duck*, waar ze strips moesten tekenen in de stijl van Disney. *Sjors* kende maar een heel beperkte eigen productie en ook bij *Olidin* waren de mogelijkheden beperkt, terwijl de *Arend* uitsluitend strips uit Engeland, en dan vooral uit *Eagle*, publiceerde. Maar bij *Pep* lag een ruime mogelijkheid om de eigen creativiteit bot te vieren, en die kans hebben veel tekenaars, die het gezicht van de Nederlandse strip in de komende jaren zouden bepalen, dan ook met beide handen aangegrepen.

Gideon Brugman en Lo Hartog van Banda, *Patty. The sound of the sea*. In: weekblad *Tina*, 1974.

Gideon Brugman en Lo Hartog van Banda, Patty. The sound of the sea. In: weekblad Tina, 1974.

Gideon Brugman en Lo Hartog van Banda, Patty. The sound of the sea. In: weekblad Tina, 1974.

Maar vóór de ondergang van *Pep* en *Sjors* was er in 1967 een nieuw stripblad bijgekomen, speciaal voor meisjes. In die tijd steeg de oplage van *Pep* nog sterk, naar de 200.000 exemplaren, terwijl die van *Sjors* inmiddels rond de 230.000 lag. Omdat er dus kennelijk een ruime markt was voor jeugdtijdschriften, bracht uitgeverij De Spaarnestad *Tina* op de markt, waarvan de strips overgenomen werden van de Engelse uitgeverij Fleetway, die toen met een promotiecampagne op het Europese vasteland bezig was. De beginoplage was 45.000, maar na een jaar was die al gestegen tot 120.000, waarna die nog doorgroeide naar ongeveer 270.000. *Tina* begon als een integrale overname van het Engelse blad *Princess Tina*.

In Engeland bloeide de meisjesstrip al vele jaren, maar in Nederland was het een vrijwel onbekend fenomeen, op enkele – ook uit Engeland overgenomen – meisjesstrips in *Sjors* en in *Arend* na. De strips in *Tina* spelen zich vooral af rond emoties: de actie is minder belangrijk dan de manier waarop er op die actie wordt gereageerd. Na enkele jaren begon *Tina* naast de Engelse strips ook werk van Spaanse en Nederlandse tekenaars te publiceren. Bert Bus was in 1969 de eerste met *Nancy Drew* en *Jola en de ruimterace*, gevolgd door Gideon Brugman en Lo Hartog van Banda met *Patty*, Georges Mazure met *Mignon*, Piet Wijn met *Jennifer Scott*, *Gloria van Goes* en *Maartje*, Nico van Dam en Patty Klein met *Vera van de Risico*, Jaap Vermeij en Andries Brandt met *Winny de Wilde*, Jan Steeman en Patty Klein met *Noortje*, Thé Tjong-Khing met *De twee van Oldenhoek* en Dick Vlottes met *Ineke van Rijswijk* en *Leonie*.

En meisjes zijn kennelijk minder wispelturig dan jongens, want in tegenstelling tot *Pep* en *Sjors* en hun hele reeks nakomelingen bestaat *Tina* nog steeds. De *Tina*-formule is standvastiger gebleken dan die van de jongensstripbladen, die een voor een te gronde zijn gegaan.

Herwaardering van de strip

In de jaren 1960 was de eerste naoorlogse generatie triplezers zo langzamerhand volwassen geworden, en dit had zijn invloed op de algemene kijk op het beeldverhaal in Nederland. De Stichting Jeugdsentiment ‘De Jaren Vijftig’, opgericht in november 1966, was de eerste organisatie die een herwaardering van de strip propageerde. Dat deed zij onder meer door in Amsterdam een tentoonstelling in te richten en in 1968 het *Groot Gedenkboek van de Jaren Vijftig* uit te geven. Daarin verschenen artikelen vol weemoed en nostalgie, onder andere over de strips die in de jaren 1950 door de jeugd in grote hoeveelheden werden verslonden, zoals *Eric de Noorman*, *Kapitein Rob*, *Dick Bos* en *Donald Duck*.

Stripschrift, nr 35-36, 1971. Uitgave Levisson MPS, Rijswijk, ZH.

Inkt, nummer 2, 1975. Uitgave Ubboo van der Veen e.a.

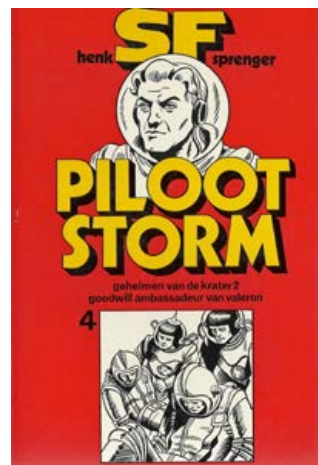
Stripprofiel, nummer 3, 1974. Uitgave Gerard Aartsen / Peter de Wit. Copyright Stichting het Toonder Auteursrecht

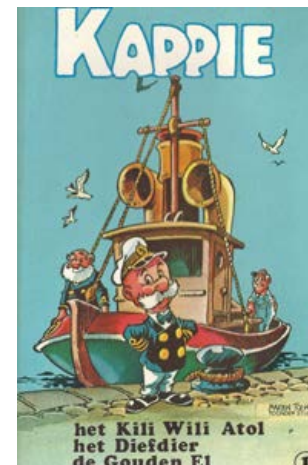
Ciso magazine, nummer 2, 1972. Uitgave Brabantia Nostra, Breda.

Marten Toonder, Grofstoffelijke trillingen. Bundeling drie Bommel-verhalen. Uitg. De Bezige Bij, 1976. Copyright Stichting het Toonder Auteursrecht

Henk Sprenger, Pilot Storm. Bundeling. Skarabee, 1974.

Eiso Toonder e.a., Kappie. Bundeling. Skarabee, 1973.

In oktober 1967 werd in Amsterdam Het Stripschap opgericht en in december verscheen het eerste nummer van een toen nog naamloos periodiek van dit schap, dat vanaf de tweede aflevering *Stripschrift* ging heten en na twee jaar een professionele uitgever vond. Dit was het eerste tijdschrift waarin stripverhalen het enige onderwerp vormden; nou ja, af en toe aangevuld met artikelen over tekenfilms en cartoons. Behalve *Stripschrift* verschenen er nog meer fanzines, zoals de *CISO magazines*, later *CISO stripgids*, vanaf 1972, weliswaar uitgegeven door de Nederlander Kees Coenders, maar vrijwel geheel gericht op de Vlaamse strip. Verder kwamen in 1972 *Stripmix*, na twee nummers omgedoopt tot *Bommelkoerier* en in 1975 tot *Hipper*, in 1973 *Stripprofiel* en in 1974 *Inkt* en *Stripbewust* op de markt. Ook werden er speciale stripwinkels geopend, de stripantiquariaten, waarvan Lambiek in Amsterdam de eerste in Europa was.

De Stichting Jeugdsentiment, de stripwinkels, Het Stripschap, *Stripschrift* en andere fanzines trokken al snel de aandacht van andere media, zodat er een hernieuwde belangstelling ontstond voor de strips die velen in hun jeugd hadden gelezen. Daar haakten weer uitgevers op in, die een mogelijkheid zagen om via herdrukken van deze oude strips een groot lezerspubliek te bereiken. Zo verschenen er in paperbackvorm – naar het voorbeeld van de zeer

succesvolle reeks uitgaven van de *Bommel*-strips van Marten Toonder door De Bezige Bij – heruitgaven van oude strips als *Aram*, *Ketelbinkie*, *Sjors*, *Kapitein Rob*, *Kick Wilstra* en *Piloot Storm* bij uitgeverij Skarabee, terwijl het Algemeen Handelsblad oude verhalen van *Bruintje Beer* opnieuw uitgaf. Ook andere Toonder-strips dan *Bommel* werden als paperbacks uitgegeven: *Panda*, *Koning Hollewijn*, *Kappie*. Van *Eric de Noorman* verschenen heruitgaven bij verschillende uitgeverijen, zoals Tango, Wolters-Noordhoff en Skarabee. Helaas werd de markt met al deze herdrukken overvoerd en bleek de belangstelling minder groot dan gedacht, zodat de meeste series al na enkele delen moesten worden stopgezet.

Underground

Onder invloed van de underground- en volwassenenstrips, zoals die in de jaren 1960 in de Verenigde Staten en Frankrijk ontstonden, begonnen ook in Nederland verschillende tekenaars zich op dit gebied te roeren. Geleidelijk ontstonden ook hier strips die niet bepaald voor een jong publiek bedoeld waren, maar uitsluitend voor de meer grijpde lezer. Uiteraard waren deze strips ook een uiting van de protestgeneratie van de jaren 1960, zodat niet alleen grenzen werden doorbroken op het gebied van seks, maar ook op politiek en maatschappelijk gebied scherp stelling werd genomen. Het moderne stripverhaal begon nog wat aarzelend in het nieuwe

Aloha, nummer 31, 1970.

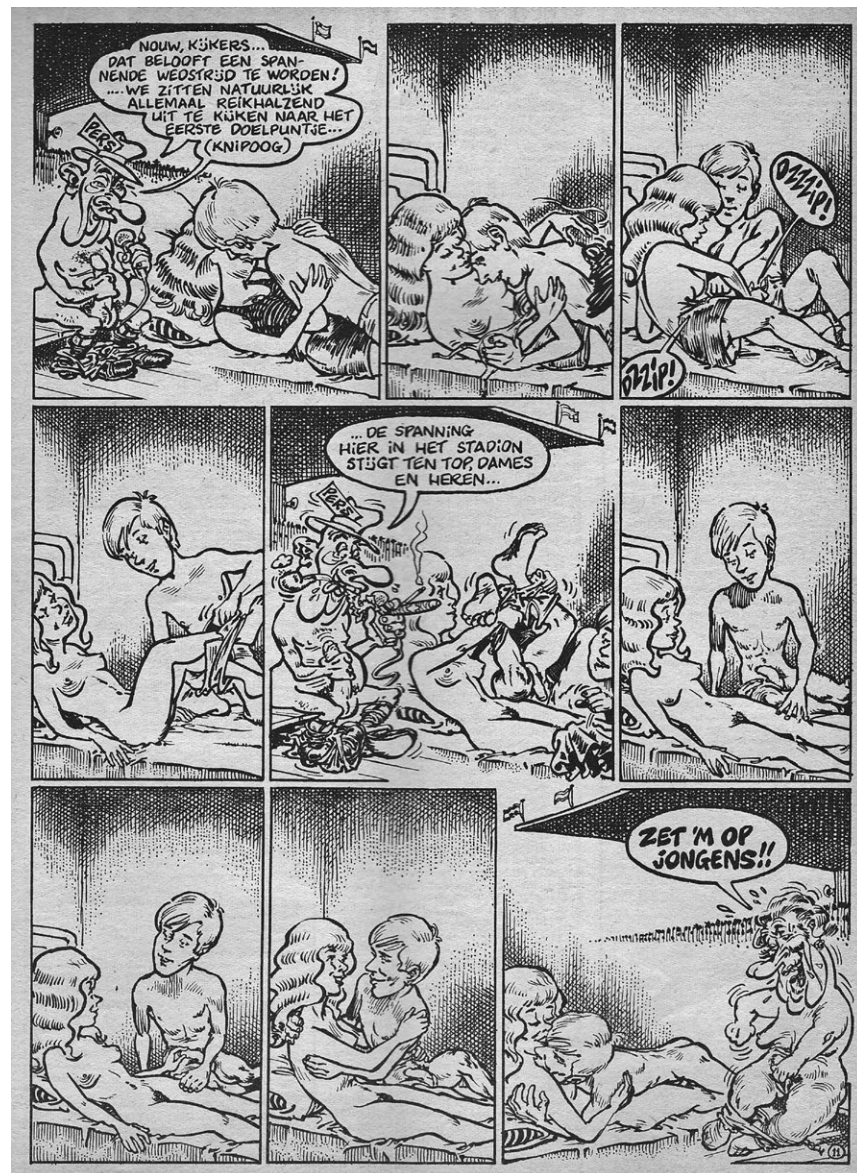
Hitweek, 2e jaargang, nummer 10, 1966.

Theo van den Boogaard, Witje. In: *Hitweek*, 3de jaargang nr 48, 1968.

Willem Holtrop, *Piet Por verliefd!*. In: *Aloha*, nummer 12, 1971.

Theo van den Boogaard, *Ans en Hans*. In: *Aloha*, nummer 20, 1970.

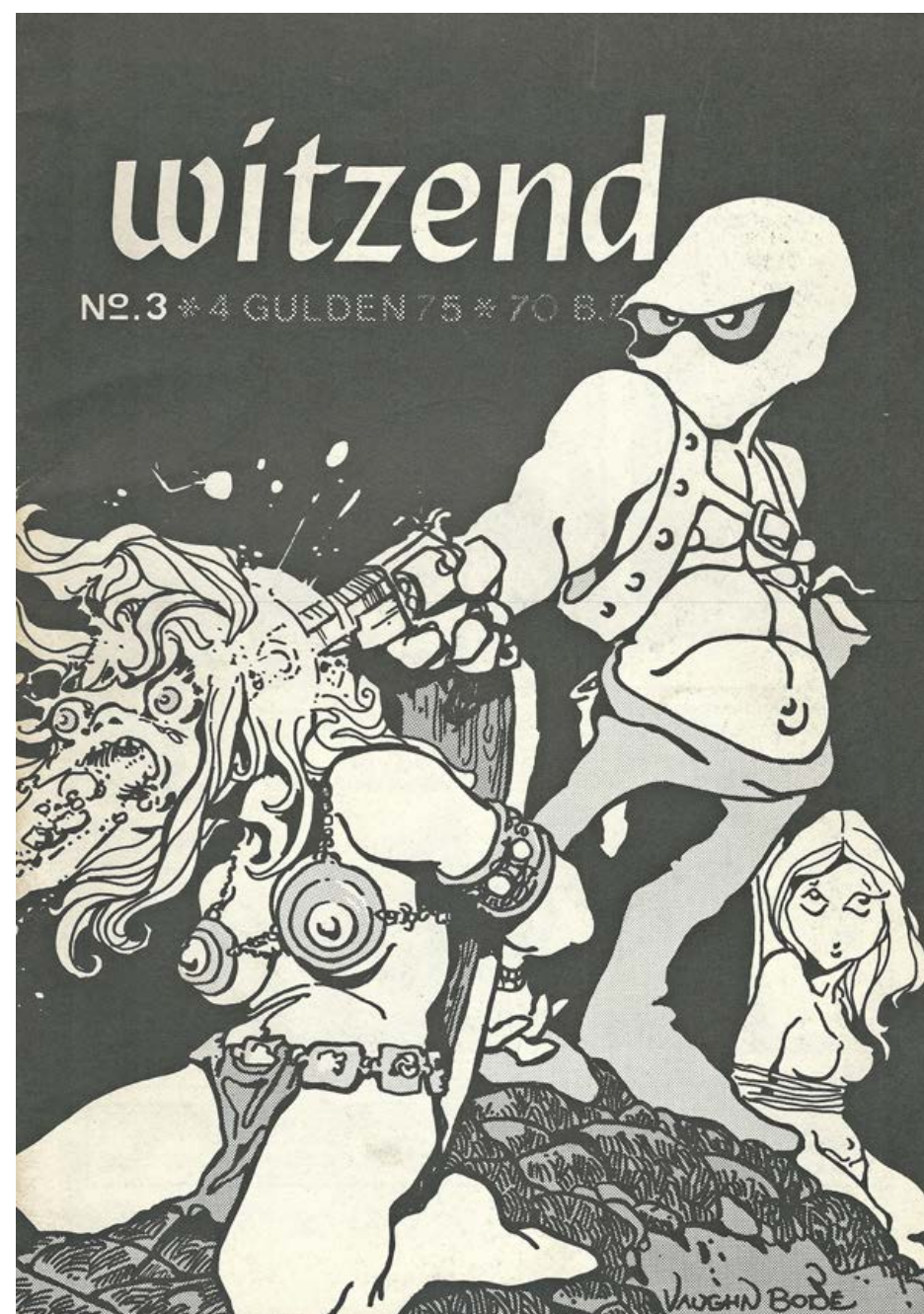
tijdschrift *Hitweek* van Willem de Ridder, dat vanaf juli 1965 wekelijks berichtte over popmuziek en de subculturen van de jaren 1960. In de eerste twee jaargangen verschenen cartoons van Willem (Bernard Willem Holtrop, die voornamelijk in Frankrijk werkte en publiceerde) en strips van Theo van den Boogaard, en waren artikelen over beeldverhalen te vinden van Tom Steen. Verder werden Amerikaanse strips in *Hitweek* opgenomen die men bijzonder vond, niet alleen klassieke Amerikaanse strips als *Krazy Kat*, maar ook de nieuwste trends, zoals de tweede golf superhelden, die blijk gaven van zelfspot en maatschappijkritiek, en tegelijk ‘camp’ werden gevonden, zoals *De Vier Verdedigers* van Stan Lee en Jack Kirby. In de derde jaargang ging Theo van den Boogaard de stripreeks *Witje* tekenen en kwamen Marc Smeets, Bill Bodéwes en Harry Buckinx erbij, met zeer gevarieerde strips of stripachtige tekeningen, die seks en maatschappijverandering propageerden. In de vierde en laatste jaargang van *Hitweek* dook ook Evert Geradts op,

met zijn *Diertjes*. Na drie en een half jaar werd *Hitweek* opgeheven en vervangen door *Aloha*, dat tweewekelijks ging verschijnen.

Hitweek is van grote invloed geweest op de Nederlandse stripwereld, omdat het jonge, alternatieve tekenaars de kans heeft gegeven te publiceren en het ook nieuwe trends in de Amerikaanse stripwereld in Nederland heeft geïntroduceerd. Dit deed het blad door aandacht te besteden aan het werk van tekenaars als Robert Crumb en Wallace Wood, en aan de tweede golf superhelden, die vanaf het begin van de jaren 1960 in de VS opdoken.

Aloha, de opvolger van *Hitweek*, verscheen van mei 1970 tot april 1974. Naast de al genoemde tekenaars – Theo van den Boogaard tekende in *Aloha* zijn voor velen shockerende strip *Ans en Hans krijgen de kans* – doken nu ook Rob Peters op, met de vervolgstrip *Topsland*, en Aart Clercx, Joost Swarte, Peter Pontiac/Pollmann, Peti Buchel, Armand Stijnen en Dick Maas. Ook de latere tekenaars van *Heinz*, René Windig en Eddie de Jong, debuteerden in *Aloha*. Daarnaast werden er ook weer Amerikaanse undergroundstrips gepubliceerd, en verschenen er strips van het Vlaamse collectief *Ercola*, waarvan de tekenaars in 1971 en 1972 zelf het ‘maandelijks mannekenblad’ *Spruit* uitgaven. *Aloha* ruimde ook af en toe plaats in voor artikelen over strips, geschreven door Evert Geradts, Jan Donkers en Wim Noordhoek.

De betekenis van *Aloha* ligt in het verlengde van die van *Hitweek*: ook in *Aloha* was er alle gelegenheid voor tekenaars om te publiceren zonder enige censuur. De tekenaars werden volledig vrijgelaten en konden dus geheel

Witzend, nummer 3, 1970. Uitgave Real Free Press, Amsterdam. Collectie Rob van Eijck.

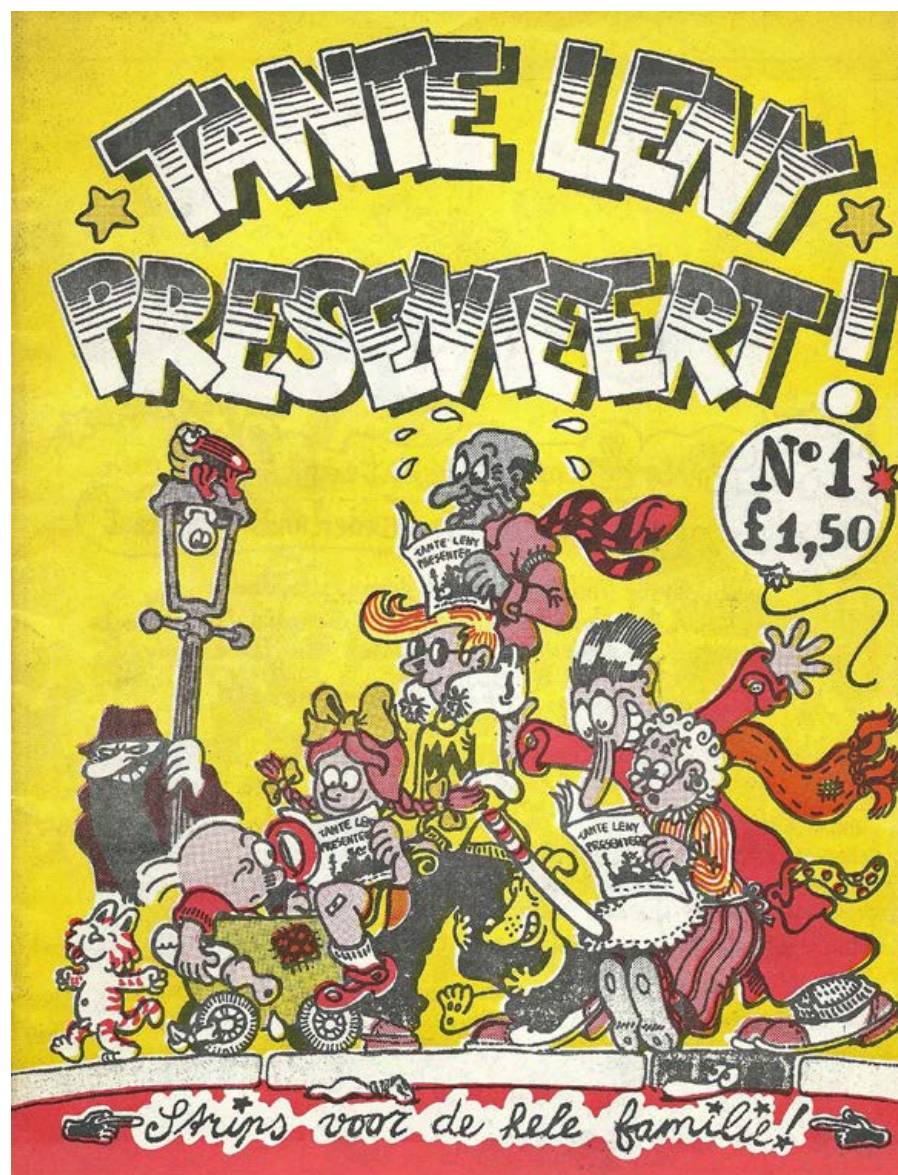
nieuwe wegen bewandelen, die in de wereld van de gevestigde jeugdstrip onbegaanbaar waren. Intussen hadden in Amsterdam Olaf Stoop en Martin Beumer in 1965 *Real Free Press* opgericht, dat zich bezighield met import van moderne en klassieke strips uit de Verenigde Staten. Ze gaven deze strips ook uit, in *Real Free Press Illustratie*, waarvan tussen 1968 en 1974 zes nummers verschenen, en in vier nummers van *Witzend*. Dit blad was een Nederlandse versie van het tijdschrift van dezelfde titel dat in de VS door Wallace Wood werd uitgegeven. Behalve Woods eigen werk bevatte *Witzend* onder meer strips van Frank Frazetta, Steve Ditko, Al Williamson, Harvey Kurtzman, Mike Kaluta en Vaughn Bodé. Door deze uitgaven kregen de nieuwe Amerikaanse strips meer bekendheid bij Nederlandse jongeren, die daardoor geïnspireerd raakten tot het scheppen

van eigen gelijksoortig werk.

De oprichting eind 1970 van de twee undergroundtijdschriften *Tante Leny presenteert!* en *Modern Papier* kan als een direct gevolg van *Hitweek/Aloha* worden beschouwd, omdat tekenaars die elkaar in deze bladen hadden leren kennen, nu hun werk in een eigen stripblad gingen uitgeven.

Tante Leny presenteert! was het tijdschrift van Evert Geradts en Leny Zwolve, dat voortborduurde op het voorbeeld van de zelfstandige Amerikaanse undergroundcomics. Het blad werd puur voor de lol opgericht en alle tekenaars leverden – net als bij *Hitweek* het geval was geweest – hun werk gratis; er aan verdienen en winst maken hoefde helemaal niet, het ging er puur om een publicatiekanaal te hebben voor de eigen tekeningen. Naast werk van Evert Geradts zelf verschenen er in *Tante Leny* voornamelijk strips – die over het algemeen maatschappijkritisch waren en bepaald niet vies van seksuele actie – van andere tekenaars die tot nu toe voor *Aloha* getekend hadden, zoals Armand Stijnen, Bill Bodéwes, Theo van den Boogaard, Peti Buchel, Harry Buckinx, Aart Clercx, Dick Maas, Ever Meulen, Peter Pontiac, Marc Smeets, Joost Swarte, Jan Verburg en Bernard Holtrop. Ook enkele buitenlandse strips van Robert Crumb, Kim Deitch, George Herriman en Skip Williamson werden in *Tante Leny* opgenomen. In totaal verschenen er, in een aanvankelijk regelmatige frequentie maar later steeds minder vaak, tussen 1970 en 1978 vijftientig nummers van *Tante Leny presenteert!*.

Tante Leny's zusterblad *Modern Papier* is ongeveer tegelijk met *Tante Leny presenteert!* begonnen, maar niet als een echt stripblad; het was meer gericht op grafische kunst in het algemeen. Oprichter was Joost Swarte, die daarnaast ook aan *Tante Leny* mee bleef werken. Geleidelijk verschenen er meer strips in *Modern Papier*, en vond een uitwisseling plaats van tekenaars tussen *Tante Leny* en *Modern Papier*: dezelfde tekenaars werkten voor beide bladen. Het is dan ook logisch dat de twee tijdschriften fuseerden, ook al om organisatorische en administratieve rompslomp te verminderen. In mei 1973 verscheen *Tante Leny* nummer 13, dat tegelijk *Modern Papier* nummer 11 was. In *Modern Papier* vinden we werk van Bob Heiligers, Bill Bodéwes, Harry Buckinx, Rob Figeo, Evert Geradts, Jan Schoen, Dick Maas, Peter Pontiac, Ruud Straatman, Jacques Verbeek en Sander Wissing.

Tante Leny presenteert!, nummer 1, 1970. Uitgave Tante Leny.

Aflevering 25 van *Modern Papier/Tante Leny presenteert!* was weliswaar het laatste nummer, maar het blad werd opgevolgd door *Talent*, van Uitgeverij Drukwerk, zodat tekenaars die niet konden of wilden werken voor de gevestigde uitgeverijen, hierin alsnog hun werk konden publiceren.

En met deze ontwikkeling naar de strip voor volwassenen, in het begin van de jaren 1970, zijn we aan het eind gekomen van de periode van de eerste decennia na de Tweede Wereldoorlog, die op stripgebied gekenmerkt worden door twee grote stromingen. Enerzijds is dat een sterke ontwikkeling van de Nederlandse krantenstrip, bevorderd door de oprichting van de Marten Toonder Studio's, waar vele jonge tekenaars het vak konden leren. En deze krantenstrips werden niet meer uitsluitend door kinderen gelezen, maar ook steeds meer door volwassenen. Anderzijds zien we een krachtige ontwikkeling van de jeugdstripladen, in de jaren 1950 nog sober van opzet en met veel buitenlandse import, maar in de jaren 1960 dikker en kleurrijker, met de nadruk op strips van eigen bodem. In die jaren 1960 verschoof de belangstelling voor de zwartwit-strip met ondertekst naar de balloonstrip in full colour, onder invloed van de buitenlandse, vooral Belgische, strips. Dat de stripladen een grotere omvang en een luxer uiterlijk kregen, heeft uiteraard ook te maken met de groei van de welvaart en met het groeiende aantal jongeren als gevolg van de naoorlogse 'babyboom'.

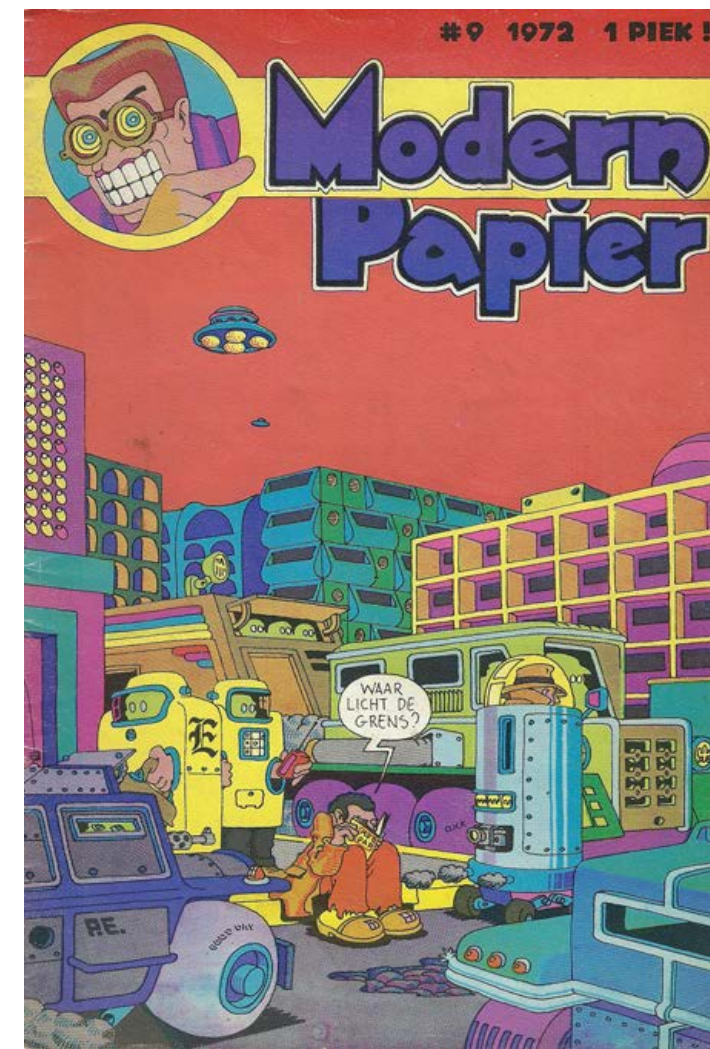
Evert Geradts, Jan Zeiloor. In: *Tante Leny papiert modern!* nummer 13, 1973.

Aart Clerckx, *Anton Trut*. In: *Tante Leny presenteert!*, nummer 5, 1971.

Joost Swarte, *Jopo de Pojo*. In: *Modern papier*, nummer 10, 1972.

Modern papier, nummer 9, 1972. Uitgave Joost Swarte. Collectie Rob van Eijck.

Omstreeks 1970 begon het minder goed te gaan met zowel de krantenstrips als de jeugdbladen. Wat de krantenstrip betreft werd dit grotendeels veroorzaakt door krantenfusies en het grote aanbod van goedkoop buitenlands materiaal, waardoor de plaatsingskans in dagbladen voor Nederlandse striptekenaars geleidelijk afnam. En de stripladen kregen te lijden van het feit dat het geboortecijfer daalde, waardoor er domweg minder jeugd was. Daarbij was er ook de stijging van productieprijzen, de concurrentie van de televisie met steeds meer netten, en andere vormen van nieuw vermaak. Ook de concurrentie van stripalbums zorgde ervoor dat de oplagen van stripladen terugliepen.

Maar met de opkomst van de undergroundstrip en de strip voor volwassenen slaat de stripwereld nieuwe wegen in, die in latere jaren zullen leiden tot een breder aanbod, gevarieerdere lezersgroepen en een algemene erkenning van het beeldverhaal als geaccepteerde cultuuruiting.

Noten

1. In *De wonderen van Mu* bestrijdt Eric de Noorman de staat Materia, waar soldaten in potsierlijke Duits geïnspireerde uniformen en met Pruisische snorren een schrikbewind uitoefenen, en in *Storm over China* helpt hij de Chinezen een Japanse invasie te weerstaan.
2. In *Het geheim van de Bosplaat* ontdekt Kapitein Rob een groep Duitse militairen, die na de oorlog vanuit een basis bij Terschelling door middel van bacteriële oorlogvoering wraak op de Geallieerden willen nemen voor de Duitse nederlaag.
3. De teksten van *Kapitein Rob* werden geschreven door Parool-journalist Evert Werkman, op basis van

aantekeningen die Pieter Kuhn voor ieder verhaal bij zijn striptroken voegde. Alleen het eerste verhaal werd geschreven door Wijnanda Abersson.

4. Oblongboekjes zijn albums in liggend formaat, waarbij dus de breedte groter is dan de hoogte.
5. Tekststrips zijn beeldverhalen waarbij de tekst los staat van de afbeelding; meestal staat er een tekstblok onder één of meer tekeningen.
6. De volledige tekst van de circulaire van O.K. en W. luidt: 'De Minister van O.K. en W. doet een beroep op de directeuren der Rijksscholen, Gemeentebesturen en schoolbesturen om te bevorderen dat het verspreiden van z.g. beeldromans zowel op school als daarbuiten zoveel mogelijk wordt tegengegaan. Deze boekjes, die

een samenhangende reeks tekeningen met een begeleidende tekst bevatten, zijn over het algemeen van sensationeel karakter zonder enige andere waarde.'

7. Deze en andere cijfermatige gegevens zijn vooral ontleend aan het *Handboek voor de Nederlandse Pers/Handboek voor Pers en Publiciteit* van de jaren 1955–1957, 1961–1965 en 1971–1972.
8. Carl Barks wordt algemeen beschouwd als de auteur die de stripwereld van Donald Duck zijn definitieve vorm heeft gegeven. Hij was de tekenaar van de meeste – en vooral de beste – *Duck*-strips in de jaren 1940, 1950 en 1960. Hij 'stichtte' Duckstad en voegde een aantal belangrijke bijfiguren toe aan de wereld van Donald Duck, zoals Oom Dagobert, de Zwarte Jongens, Guus Geluk en Willie Wortel.

Frans Piët

Op jeugdige leeftijd speelde Franciscus (Frans) Antonius Henricus Piët (Haarlem, 17 februari 1905 – aldaar, 5 januari 1997) viool en saxofoon, onder meer bij de Blue Ramblers van Pi Scheffer, en volgde hij een tekencursus van de Press Art School in Londen. Daarna studeerde hij aan de Vrije Academie in Parijs. Aanvankelijk was hij freelance tekenaar, die aan onder meer *De humorist* en *Libelle* van uitgeverij De Spaarnestad cartoons en illustraties leverde. In 1938 trad hij bij deze uitgeverij in vaste dienst. In deze periode tekende hij ook voor enkele kranten zijn eerste strip, *Wo-Wang & Simmy* (1932–1933). Daarna volgden in de jaren 1930 nog *De gebroeders „Goochem”* (1935–1936), *De luchtroovers van Hoitika* (1936), *De lotgevallen van Piet Krent* en *Jan Oliebol* (1937) en tijdens de oorlogsjaren *Jossie Jovel* (1941–1944).

In maart 1938 nam hij de strip *Sjors van de Rebellenclub* over, een vertaalde versie van *Perry Winkle* van de Amerikaan Martin Branner. Piëts versie werd opgenomen in *Sjors*, bijlage van het weekblad *Panorama*. De Spaarnestad had de rechten gekocht van King Features Syndicate om de strip zelf te mogen voortzetten. Piët liet na enige tijd het Amerikaanse decor achter zich en zette Sjors neer in een Nederlandse omgeving; hij liet Sjors dus van de Verenigde Staten naar Nederland verhuizen. Ook de Amerikaanse leden van de Rebellenclub verdwenen en werden vervangen door oer-Hollandse clubleden.

In 1950, toen de *Rebellenclub* weer als bijlage bij *Panorama* verscheen, werd Frans Piët hoofd van de Spaarnestad-Tekenstudio, waar onder anderen Bert Bus en Nico van Dam werkten.

Piëts *Sjors* is verschenen in achtereenvolgens de *Sjors*, de bijlage van weekblad *Panorama*, tot 1942, vervolgens na de oorlog in de *Panorama* zelf tot 1963. Ten slotte, omdat de kinderlijke Sjors niet meer paste in het langzamerhand harder, sensationeler geworden imago van *Panorama*, weer in (nu geheten) *Sjors van de Rebellenclub*, dat sinds 1954 als zelfstandig striptijdschrift werd uitgegeven. Tot 1963 werd de *Sjors*-strip in dit weekblad door Hans Ducro en Carol Voges getekend.

De *Sjors*-strip kende inhoudelijk een duidelijke ontwikkeling: begonnen als gagstrip over een Amerikaans kwajongensclubje, verhuisde de strip naar een Nederlandse omgeving met nieuwe kwajongens, waarna Sjors na de oorlog vervolgvanturen ging beleven, eerst alleen, daarna in gezelschap van het negertje *Sjimmie* (wiens correcte Nederlands van de eerste pagina’s al snel veranderde in een komisch bedoeld kreupeltaaltje). Gedurende de laatste jaren dat Frans Piët de *Sjors*-strip tekende, veranderde hij het uiterlijk van zijn hoofdpersoon grondig, omdat de oude Sjors niet meer bij de moderne tijd zou passen. En dit uiterlijk werd opnieuw grondig gemoderniseerd toen Frans Piët in 1969 met pensioen ging en Jan Kruis de strip overnam. Enerzijds greep Kruis terug op het uiterlijk van de oorspronkelijke Sjors-figuur van Piët, maar tegelijk maakte hij er een volstrekt eigentijds jochie van. Na zijn pensionering tekende Frans Piët voor *Televizier* nog een aantal afleveringen van de strip *Ti-ta-tovenaar*, gebaseerd op de gelijknamige televisieserie.

Al vóór de Tweede Wereldoorlog zijn er vier

Sjors-boeken uitgebracht, waarvan twee van Branner en twee van Piët. In 1949 verscheen het eerste naoorlogse boek, met éénpagina-gags, nog met Sjors alleen, maar een jaar later ontmoette hij in *Sjors als circusartiest* zijn makker Sjimmie en vanaf dit album begonnen de lange avonturenverhalen, waarvan nog vierentwintig delen van Frans Piët zouden verschijnen. Deze boeken bereikten hoge oplagen en waren in heel Nederland populair, zodat voor vrijwel alle jongeren van de jaren 1950/1960 *Sjors en Sjimmie* onderdeel van het Nederlands cultuurgood zijn geworden.

Pieter Kuhn	
	
<div>Nadat Pieter Joseph Kuhn (Amsterdam, 22 mei 1910 – aldaar, 20 januari 1966) in de jaren 1920 enige tijd de Kunstnijverheidsschool Quellinus in Amsterdam had bezocht, volgde hij begin</div>	

jaren 1930 een avondcursus op de Rijksacademie voor Beeldende Kunstn. Tegelijkertijd werkte hij bij een drukkerij, waar hij een opleiding tot lithograaf volgde. In 1932 ging hij als reclametekenaar werken bij drukkerij Van Dooren in Vlaardingen, waar hij onder meer filmaffiches ontwierp. Van 1932 tot in 1951 maakte hij meer dan 250 grote illustraties voor bladmuziek. Daarnaast illustreerde hij vóór de Tweede Wereldoorlog enkele boeken. In 1939 ging hij werken bij reclamebureau Kastelein, tot hij in 1943 freelance illustrator werd. Tijdens de oorlog vervalste hij persoonsbewijzen en andere papieren voor het verzet en hielp hij onderduikers. Om als tekenaar onverdacht te kunnen blijven werken, illustreerde Kuhn in de periode 1943–1945 zo'n 90 boeken, voor vijftien verschillende uitgevers. Ook voor een paar Duits-gezinde, zoals de Volksche Uitgeverij Westland, waarvoor hij zelfs omslagen en boekillustraties tekende van enkele propagandistische nazi-boeken.

Naast de boekillustraties tekende hij tientallen advertenties en prachtige prentbriefkaarten met kinderhoofdjes, sprookjes en stedelijke voorstellingen en landtaferelen.

Nog voor de bevrijding maakte Pieter Kuhn een opzet voor een strip over een zeeman, die met zijn hond Skip de hele wereld over voer en overall avonturen beleefde. Het Parool accepteerde deze strip en zo begon *Kapitein Rob*, voor het eerste verhaal nog op tekst van Nanny Aberson, maar vanaf het tweede verhaal met teksten van *Parool*-redacteur Evert Werkman, in december 1945 zijn avonturen. Tot het overlijden van Kuhn in 1966 zouden de tekststrips van *Kapitein Rob* voortduren, met twee onderbrekingen, want in 1955/1956 werd de serie enige tijd stopgezet, omdat de tekenaar op *Kapitein Rob* was uitgekeken. In deze periode werd de strip vervangen door *Frank de Vliegende Hollander*, getekend door Piet Wiijn. Van eind 1958 tot half 1959 werd *Kapitein Rob* opnieuw onderbroken, omdat Kuhn een hartinfarct had gekregen.

In *Kapitein Rob* spelen vele kleurrijke bijfiguren een rol, zoals Cigaret Larry, Taaie Toon en Peer den Schuymer, maar vooral de megalomane geleerde Lupardi en zijn helper Yoto. Kapitein Rob beleefde detective- en avonturenverhalen, maar de strip kende ook science fiction- en historische elementen. Bij al deze avonturen speelde de zee een hoofdrol, want Pieter

Kuhn was een groot zeil liefhebber en hij beschikte over grote kennis van de zeevaart.

De avonturen van Kapitein Rob waren rechttoe-rechtaan avonturen, met duidelijke schurken en duidelijke helden, misschien met uitzondering van professor Lupardi, die wel slecht was, maar niet ongenuanceerd slecht.

In zijn tekenstijl heeft Pieter Kuhn al snel een eigen vorm gevonden, die hij door de hele serie consequent heeft volgehouden. Er zat weinig ontwikkeling meer in zijn stoere, stabiele stijl, die heel detaillistisch was.

De beste, want meest inventieve verhalen zitten in de eerste helft van de Kapitein Rob-serie. Na de twee onderbrekingen wist Kapitein Rob niet meer zijn oude niveau te bereiken, vooral wat de fantasievolle achtergrond van de oude verhalen betrof.

Van de serie zijn in de jaren 1950 al 56 oblongboekjes verschenen, die grote oplagen haalden, en in latere jaren nog een aantal herdrukken, waaronder in 1995–1997 een hardcovereditie van alle verhalen.

Marten Toonder	
	
<div>Marten Toonder (Rotterdam, 2 mei 1912 – Laren, NH, 27 juli 2005) kan met recht de godfather van de naoorlogse Nederlandse krantenstrip genoemd worden. Door de oprichting</div>	

van de Marten Toonder Studio's kregen veel tekenaars en scenarioschrijvers de gelegenheid het vak te leren en strips te publiceren in kranten en tijdschriften. Op deze manier waren de Marten Toonder Studio's vooral in de jaren 1940 en 1950 een opleidingsinstituut voor jonge stripmakers, die er daarna veelal op eigen kracht in slaagden een carrière in de stripwereld op te bouwen.

In 1933 werden de eerste strips van Marten Toonder gepubliceerd, *Bram Ibrahim* en *Tobias*, en trad hij in dienst bij de Nederlandsche Rotogravure Maatschappij in Leiden, als illustrator en striptekenaar. In 1938 maakte hij voor Diana Edition enkele gagstrips en in 1939 ging hij als freelancer werken. Toen in maart 1941 *Tom Poes* in *De Telegraaf* verscheen en Marten Toonder ook begon te werken aan teken- en poppenfilms, ontstond er een studio. In 1942 fuseerde hij met de studio van Joop Geesink. Daarin werd gezamenlijk gewerkt aan reclamefilms. Al een jaar later vond een splitsing plaats: Geesink ging zich toeleggen op poppenfilms en Toonder op tekenfilms en strips. Het aantal medewerkers van de Marten Toonder Studio's nam in de oorlogsjaren snel toe, mede om tewerkstelling in Duitsland te voorkomen. Tegen het einde van de oorlog produceerden de studio's het illegale blad *Metro*, uitgegeven door D.A.V.I.D., De Algemeene Illegale Vrije Drukkerij.

Na de Tweede Wereldoorlog namen de Marten Toonder Studio's een hoge vlucht, vooral toen Anton de Zwaan de internationale verkoop (syndication) van de strips op zich nam. De Toonderstrips vonden in Nederland en in veel landen daarbuiten een grote afzetmarkt. Vele nieuwe strips, vooral in de voor die tijd kenmerkende vorm van de tekststrip, ontstonden in de studio's, zoals *Kappie*, *Panda*, *Koning Hollewijn*, *Eric de Noorman*, *Olle Kapoen*, *Tekko Taks*, *Aram*, *Filo Fop* en *Marion*, die door medewerkers van

de studio's werden gemaakt en door de studio's internationaal werden verspreid. Tegelijkertijd nam de productie van tekenfilms toe, vooral toen de televisie geleidelijk aan belangrijker werd. Die werd een belangrijke opdrachtgever voor makers van reclamefilms en getekende tv-shots.

Eind 1953 verliet De Zwaan de Marten Toonder Studio's met medeneming van een aantal voor de studio's geproduceerde strips, zoals *Eric de Noorman* en *Piloot Storm*. De Toonder Studio's bleven zich bezighouden met de productie van tekenfilms en van de eigen Toonderstrips, zoals *Tom Poes*, *Kappie*, *Panda* en *Koning Hollewijn*.

In 1965 vond Marten Toonder dat hij te veel ondernemer en te weinig stripmaker was geworden. Hij verliet hij de studio's en verhuisde naar Ierland om zich nog uitsluitend aan de *Tom Poes*-strip te wijden.

In 1967 verscheen het eerste deel van de Bommelpaperbacks, uitgegeven door De Bezige Bij. Die uitgave en de 47 daaropvolgende uitgaven van de *Bommel*-verhalen, werden een enorm succes en Toonders naam werd daarmee in de literaire wereld definitief gevestigd. In 1983 ging de avondvullende tekenfilm *Als je begrijpt wat ik bedoel* in première, geproduceerd door Rob Houwer. Toonder zelf heeft met deze film niet veel bemoeienis en dat is aan het eindresultaat te merken.

In 1986 stopte Marten Toonder na een periode van 45 jaar met de *Bommel*-strip, waarvan 177 verhalen tot stand zijn gekomen met bijna 12.000 afleveringen. De verhalen hebben zich ontwikkeld van kinderstrips tot literair gewaardeerde meesterwerken, vol politieke, economische en maatschappelijke satire, geschreven met een filosofische ondertoon. In de loop der jaren heeft Toonder in zijn *Bommel*-verhalen een geheel eigen stijl van schrijven weten te ontwikkelen, die een aantal neologismen heeft opgeleverd.

Om zijn creatieve taalgebruik is hij alom geroemd en geprezen. Het is dus niet zonder reden dat Marten Toonder in 1954 tot lid is benoemd van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde. Voor zijn verdiensten voor het Nederlandse beeldverhaal werd hij in 1968 benoemd tot erelid van Het Stripschap en in 1982 ontving hij de Stripschapprijs. In 1992 ontving Marten Toonder de literaire Tollensprijs. In 1996 werd hem het erelidmaatschap aangeboden van het Genootschap Onze Taal. Naar hem is ook de eerste Nederlandse Staatsprijs voor het beeldverhaal vernoemd en deze wordt sedert 2009 uitgereikt.

Alfred Mazure	
	
<div>Al op achttienjarige leeftijd maakte Alfred Leonardus Mazure (Nijmegen, 8 september 1914 – Londen, 16 februari 1974) zijn eerste strips voor kranten, waaronder <i>De chef</i>, dat in 1935 als album werd uitgegeven. In de jaren hierna zwierf hij door Turkije, Noord-Afrika en de Balkan. Eind jaren 1930 ging hij als illustrator werken voor weekblad <i>De prins der geïllustreerde bladen</i>, waarvoor hij in de kinderbijlage <i>Jeugdland</i> een indianenstripje tekende. In 1940 startte in <i>De prins</i> zijn reeks over het in zichzelf pratende jiuïtsu-wonder Dick Bos, die wereldwijd met harde hand de misdaad bestreed. Dit verhaal, <i>Het geval „Kleyn…</i>, verscheen</div>	

daarna in boekvorm als zogenaamde beeldroman. Dit waren kleine boekjes, ter grootte van een pakje sigaretten, met op elke bladzijde een tekening. Deze boekjes waren goedkoop en eventueel makkelijk te verstoppoen voor opvoeders die morele bezwaren koesterden tegen de enigszins ruwe aanpak van Dick Bos.

Na dit eerste deeltje verschenen er tijdens de oorlogsjaren nog veertien *Dick Bos*-boekjes, ditmaal zonder voorpublicatie, dus rechtstreeks in boekvorm. De figuur van Dick Bos was losjes gebaseerd op de Haagse judoka Maurice van Nieuwenhuizen, die ook in drie door Alfred Mazure gemaakte *Dick Bos*-films de hoofdrol speelde.

Aanvankelijk verkochten de beeldromans niet goed, maar nadat er een reclamecampagne was opgezet, waarbij een aantal boekjes bij scholen gratis waren uitgedeeld, kende het enthousiasme van de jeugd geen grenzen meer en bereikten de Dick Bosjes topoplagen.

Wegens het grote succes van de *Dick Bos*-serie benaderde de Duitse bezetter Mazure met de vraag of hij van Dick Bos een SS'er wilde maken. Toen Mazure dit weigerde, moest de reeks op last van de bezetter worden stopgezet.

Om zijn films te kunnen bekostigen, sloot Mazure leningen af bij zijn uitgever, Ten Hagen, met het gevolg dat hij, toen deze films te weinig geld opbrachten, nog jarenlang vastzat aan de verplichte productie van *Dick Bos*-boekjes. Ook toen hij er eigenlijk al mee had willen stoppen om ander werk te gaan doen.

Vanaf 1948 verschenen er nieuwe *Dick Bos*-boekjes, terwijl ook de oude oorlogsreeks herdrukt werd. Maar de circulaire van de toenmalige minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, die in 1948 onderwijspersoneel en andere opvoeders opriep krachtig op te treden tegen de verderfelijke beeldromans, deed de serie de das om.

Door deze hetze en wegens de schulden die hij nog steeds had bij uitgeverij Ten Hagen, emigreerde Alfred Mazure naar Engeland, waar hij voor Engelse kranten strips ging tekenen als *Romeo Brown*, *Lindy Leigh* en *Jane*, *daughter of Jane*. Hij schreef ook boeken, zoals de serie *Sherazad*, waarvan hij – uiteraard – de covers zelf illustreerde.

Rond 1960 was de storm die de onderwijscirculaire had veroorzaakt, enigszins geluwd en vanaf dat jaar werden de oude delen van *Dick Bos* herdrukt, waarna Mazure tussen 1964 en 1968 de serie nog eens aanvulde met 45 nieuwe deeltjes.

De *Dick Bos*-boekjes, en de beeldromans in het algemeen, zijn dus een omstreten fenomeen geweest in de Nederlandse cultuur van de naoorlogse jaren. Enerzijds enorm populair bij de opgroeiende jeugd, die hierop zijn zucht naar wilde avonturen kon botvieren, anderzijds fel bestreden door leraren en andere opvoeders, wegens het vermeende ‘sensationele karakter zonder enige andere waarde’, zoals het door de minister van O.K. en W. werd geformuleerd. Feit is in elk geval dat ook andere vormen van het beeldverhaal van deze hetze last hebben gehad, zodat het nog jaren heeft geduurd voordat de strip weer algemeen als een normale cultuuruitring werd beschouwd. En inmiddels is ook Dick Bos zelf weer in ere hersteld, getuige de documentaire *Dick Bos weer in actie*, die in 2004 op de televisie is uitgezonden, en de luxe gekartonnerde uitgave van alle *Dick Bos*-verhalen, die in 2005–2013 is verschenen bij Uitgeverij Panda.

Henk Sprenger	
	
<div>Tijdens de Tweede Wereldoorlog maakte Jan Henk Sprenger (Oost-Knollendam, 3 januari 1919 – Amsterdam, 29 december 2005) deel uit van de afdeling tekenfilm van de Marten</div>	

Toonder Studio's. Tegen het einde van de oorlog tekende hij, samen met andere Toonder-tekenaars, in het illegale blad *Metro* van De Algemeene Vrije Illegale Drukkerij D.A.V.I.D.

Na de oorlog, toen de Marten Toonder Studio's tijdelijk gesloten waren, tekende hij de strip *Demonenciland*, die in 1947 als stripboek is uitgegeven. Daarna maakte hij in 1946/1947 een strip over een Nederlandse piloot tijdens WO II, *Arend Stork*, voor het tweeweeksblad *De geïllustreede*. In 1947 vroeg zijn oude werkgever, Marten Toonder, hem naar aanleiding van dit verhaal een vliegtuigstrip te tekenen voor *Tom Poes weekblad*. Dat werd *Piloot Storm*, waarmee hij dus terug was bij de Marten Toonder Studio's. Maar in 1948 werd hij weer freelancer, hoewel *Piloot Storm* nog wel via de marketingafdeling van de Toonder Studio's werd verkocht aan landelijke en buitenlandse dagbladen en tijdschriften. Toen eind 1953 Swan Features Syndicate door Anton de Zwaan werd opgericht, ging Sprenger met hem in zee en dus werden de verhalen van *Piloot Storm* voortaan door Swan Features verspreid. De strip was begonnen als een pilotenverhaal, maar al snel vloog Piloot Storm een stukje verder dan de aarde en werd het een science fiction-serie.

Van de *Piloot Storm*-strip werden in de loop der jaren een aantal delen in boekvorm uitgegeven. Bijzonder is dat Piloot Storms avonturen zonder onderbreking doorliepen en pas later, voor de boekuitgaven, werden verdeeld in aparte verhalen met eigen titels.

Als freelancer heeft Henk Sprenger altijd veel illustratiewerk gedaan, zoals de illustraties bij de boeken van *Monus de man van de maan*, gebaseerd op een toentertijd [wanneer] populaire hoorspelserie. Ook heeft hij veel pagina's wetenswaardigheden getekend, onder andere in de weekbladen *De Kettelbinkie krant* en *Pum Pum*, onder de titels ‘Wist u dat?’ en ‘Geloof het of niet’.

Begin 1952 wilde Wim Meuldijk in zijn *Kettelbinkie Krant* en *Robs Vrienden* een voetbalstrip, als opvolger van *Koos*, de strip van Piet Deunhouwer. Henk Sprenger had in zijn la een stripverhaal liggen rond de zeer Hollandse voetballer *Kick Wilstra*. Een flink deel hiervan was in 1949/1950 al gepubliceerd in drie verzamelalbums van Wim Meuldijk: *Het nieuwe avonturenboek van Kettelbinkie en zijn vrienden*, *Allemaal naar het land van avontuur* en *Het nieuwe boek van avontuur*. Maar vanaf 1952 beleefde Kick zijn voetbal- en andere avonturen in *De Kettelbinkie krant/ Robs vrienden* en in een aantal dagbladen. Het werden uiteindelijk achttien verhalen, die tussen 1955 en 1960 in evenzoveel oblongboekjes zijn uitgegeven.

In 1973, tijdens de gloriejaren van het Nederlandse voetbal, stopte Henk Sprenger met *Piloot Storm*, maar tekende hij nog wel een voetbalstrip over Piet Keizer, voor dagblad *Het Parool*.

Henk Sprenger was geen virtueuze tekenaar, maar hij was een uitstekend verteller in beelden. Hij kon heel goed spanning en avontuur verbeelden, maar ook humor, vooral in *Kick Wilstra*. En dat

maakte hem een zeer succesvol stripmaker in de jaren 1950, toen zijn *Piloot Storm* en vooral *Kick Wilstra* een begrip waren bij de Nederlandse jeugd. Hij plotte, schreef en tekende vrijwel alles zelf. In 2003 werd het belang van Henk Sprenger voor de Nederlandse stripwereld officieel erkend, toen hij door Het Stripschap voor zijn jarenlange verdiensten de Bulletje en Boonestaak Schaal kreeg uitgereikt. Ook recente heruitgaven tonen aan dat zijn werk nog steeds in de belangstelling staat: in 2000 verscheen *Arend Stork*, in 2003-2004 alle verhalen van *Kick Wilstra* en in 2004-2009 een aantal strips van *Piloot Storm*.

Jean Dulieu	
	
<div>Jean Dulieu, geboren als Jan van Oort (Soest, 13 april 1921 – Arnhem, 29 november 2006), was tijdens de Tweede Wereldoorlog tweede violist bij het Amsterdams Concertgebouworkest. Toen tijdens de hongerwinter het orkest niet meer kon optreden, ontwierp hij een aantal kabouters en andere mythische en gewone bosbewoners. Na de oorlog bood hij deze in stripvorm aan <i>Het Vrije Volk</i> aan, dat vanaf begin 1946 dagelijks de tekststrip <i>Paulus de boskabouter</i> ging publiceren. Al gauw werden Paulus’ avonturen, waarin hij het regelmatig opnam tegen de heks Eucalypta en haar helpertje ‘kale soepkip’ Krakras, erg populair. Paulus werd in zijn bezigheden bijgestaan door een hele reeks bijfiguren, onder wie de uil Oehoeboeroe, de raaf Salomo, de das Gregorius, de veldkabouter Pieter en professor Punt, uitvinder van ingenieuze maar nutteloze apparaten. Deze vroege strips zijn getekend in een simpele, levendige stijl, waarin Dulieus liefde voor de natuur duidelijk doorschemert. De natuur in zijn tekeningen is meer dan decor, de natuur zoals hij die uitbeeldt is beziel.</div>	

Tot 1957 verschenen de *Paulus*-strips in de krant en tussen 1947 en 1952 verschenen er zes oblongboekjes van de eerste verhalen van de boskabouter. Naast de krantenstrips verschenen er ook geïllustreerde verhalen van *Paulus de boskabouter* in stripbladen als *Kris kras* en *Fix en Fox*, en in andere tijdschriften als *Eva*, *VARA Gids*, *Bobo* en *Margriet*. Voor deze verhalen maakte Dulieu vaak prachtig uitgewerkte aquarellen, waarin hij zich een meester toonde in harmonisch kleurgebruik. Opvallend in zijn aquarellen is dat Dulieu de personages karikaturaal afbeelde in een realistisch natuurdecor. Er verschenen vele boekuitgaven van *Paulus de boskabouter*, waarvan *Het winterboek van Paulus* (1948) en *Paulus en de Eikelmannetjes* (1965) de bekendste zijn.

In 1955 begon *Paulus de boskabouter* als hoorspel op de radio, waarbij Dulieu zelf vrijwel alle stemmen insprak. Er verschenen grammofoonplaten en in 1967 dook de boskabouter ook op in poppenfilms op de televisie, hetgeen zijn populariteit nog meer vergrootte. In 1973 begon Jean Dulieu met een nieuwe stripreeks voor een aantal kranten en tot begin jaren 1980 bleef hij aan de wereld van *Paulus de boskabouter* werken.

Naast *Paulus* schreef en tekende Jean Dulieu in 1953 ook *Boffie en Buikie in de knoop*, een reclameproject voor Albert Heijn. Bij aankoop van

bepaalde producten konden stripstrookjes worden verkregen, die in een album moesten worden geplakt, zodat de kinderen op deze manier een compleet stripverhaal bijeen konden sprokkelen. Ook voor Albert Heijn maakte Dulieu het boek *De zeven wonderen van Kevertje Plop* (1965). En in 1956 schreef hij, na een reis door Italië, een boek over Franciscus van Assisi, *Francesco*.

Vanaf 1992 verschijnt er bij Uitgeverij De Meulder een lange reeks *Paulus*-boeken, die zeer verzorgd en met liefde voor het onderwerp tot stand komen. Deze uitgeverij geeft ook een speciaal tijdschrift over Jean Dulieu en zijn werk uit, *De bouterbode*.

In 1981 ontving Jean Dulieu de Stripschapprijs als erkenning voor zijn werk, waarmee hij in strips, illustraties in tijdschriften, boeken, hoorspelen en televisieseries van Paulus zonder meer de bekendste kabouter van Nederland heeft gemaakt.

Hans G. Kresse	
	
<div>Hans Georg Kresse (Amsterdam, 3 december 1921 – Doorwerth, 12 maart 1992) wordt algemeen beschouwd als de grootste realistische striptekenaar in Nederland. Zijn belangrijkste stripserie, <i>Eric de Noorman</i>, behoort tot het algemene cultuurgoeed van de jaren 1950.</div>	

Zijn eerste strip, *Tarzan van de apen*, verscheen in 1938 in het padvindersblad *De Verkenner*, waarvoor hij van april 1940 tot maart 1941 ook *De avonturen van Tom Texan* tekende. In 1943 trad hij in dienst van de Marten Toonder Studio’s, waar hij aanvankelijk aan tekenfilms meewerkte, maar al snel met het opzetten van stripseries begon. In 1945-1946 verschenen drie verhalen van de dierenstrip *Robby* in *Trouw*, waarin de invloed van Marten Toonder duidelijk in de tekeningen zichtbaar is.

Die invloed is niet meer zichtbaar in de realistische tekststrip *Eric de Noorman*, die vanaf 1946 verscheen in het Vlaamse dagblad *Het Laatste Nieuws* en daarna in vele andere kranten en tijdschriften, zowel in Nederland als in het buitenland. De avonturen van deze nobele Norenkoning verschenen tot begin 1964, en gedurende deze periode van bijna twintig jaar mocht de strip zich in een grote populariteit verheugen, die *Eric de Noorman* tot een van de belangrijkste stripfiguren van de jaren 1950 maakte. Tussen 1948 en 1962 verschenen er 52 oblongboekjes in Nederland en 36 uitgaven in Vlaanderen, die in enorme oplagen verspreid werden. In 1966 zette Hans Kresse de *Eric*-strip in gewijzigde vorm voort in het stripweekblad *Pep*: niet meer Eric, maar diens zoon Erwin werd de nieuwe hoofdfiguur en de stripvorm veranderde van tekststrip in ballonstrip.

Naast *Eric de Noorman* heeft Kresse zich ook met een aantal andere strips beziggehouden, zoals *Detective Kommer*, *Xander*, *Bonanza*, *Vidocq*, *Zorro* en *Alain d’Arcy*, maar zijn grote voorkeur ging uit naar zijn indianenstrips. Al in 1946 publiceerde hij *De gouden dolk* en in 1947 *De Grote Otter*, waarin hij het opnam voor de Noord-Amerikaanse indianen. Van 1948 tot 1953 schreef en tekende hij drie verhalen over het indianenopperhoofd *Matho Tonga* en van 1971 tot 1973 verschenen in *Pep* van zijn hand twee stripverhalen over indiaanse leiders. In 1973 startte hij voor uitgeverij Casterman met *De indianenreeks*,

waarin hij de hele geschiedenis van de Noord-Amerikaanse indianen wilde beschrijven. Door oogproblemen en tegenvallende verkoopresultaten is het echter bij een tiental albums gebleven.

Behalve strips heeft Hans Kresse ook een enorme hoeveelheid boekomslagen en illustraties getekend, zoals voor feulletons in *Donald Duck*, omslagen voor *Panorama* en schilderingen voor de middenpagina’s van *Revue* over onder andere ontdekkingsreizigers en wereldveroveraars. Voor *Pep* maakte hij vele omslagen en illustreerde hij talloze feulletons, met als hoogtepunt zijn tekeningen bij de series *De indiaanse opperhoofden en hun oorlogen* en *De schreeuw van de dondervogel*.

Vanaf 1981 kreeg Hans Kresse te kampen met oogproblemen, die hem het tekenen moeilijk maakten. Desondanks is hij altijd strips en illustraties blijven maken, tot aan zijn dood in 1992. Hij was toen net begonnen aan een verhaal over Djengis Khan. Deze strip had een nieuw meesterwerk moeten worden van de man die alom erkend werd, en wordt, als de beste realistische stripmaker die Nederland ooit heeft gehad.

Deze erkenning kwam in de vorm van de uitreiking van de Stripschapprijs in 1976 en in 1977 ontving hij, wat genoemd wordt de belangrijkste prijs op het gebied van het Europese beeldverhaal, de Franse Prix Alfred.

Tot tweemaal toe werd door Uitgeverij Panda een integrale uitgave van *Eric de Noorman* uitgebracht. Rond de persoon en het werk van Hans Kresse werden twee stichtingen opgericht, er zijn inmiddels vijftien boeken over hem verschenen, er werden diverse overzichtstentoonstellingen aan zijn werk gewijd en in 2010 kreeg Hans Kresse zijn eigen museum, in Gouda.

Piet Wijn	
	
<div>Pieter Cornelis Wijn (Hilversum, 17 mei 1929 – Leidschendam, 6 oktober 2010) was een tekenaar met een enorme productie aan stripverhalen, zowel voor de Marten Toonder</div>	

Studio’s als in eigen beheer. Van de Marten Toonder Studio’s is hij zonder meer een van de belangrijkste medewerkers geweest, al was het maar omdat hij meer dan twintig jaar de potloodtekeningen van de *Tom Poes*-dagstrip heeft getekend.

Piet Wijn kreeg tot 1947 les in illustratietekenen aan de Rex-tekenschool in Amsterdam. Daarna reageerde hij op een advertentie van de Marten Toonder Studio’s en vond er werk op de tekenfilmafdeling. Daarnaast tekende hij in 1947 illustraties voor *Tom Poes weekblad* en vervolgens voor dat blad zijn eerste strip, *De Zwarte Hertog*. Omdat de tekenfilmafdeling verlies leed, werd een aantal medewerkers, onder wie Piet Wijn, ontslagen, waarna hij freelance werd. Als zodanig bleef hij voor *Tom Poes weekblad* werken, waarin nog enkele strips van zijn hand verschenen, zoals *Verowin* en *Manuello y Gonza*. In 1951 begon Wijn aan zijn realistische serie *Aram van de Eilanden*, waarvoor hij tot 1960 vierendertig verhalen tekende en de meeste daarvan ook schreef. *Aram* begon in *Tom Poes weekblad* en werd, na het stopzetten van dit blad, via de Marten Toonder Studio’s in een aantal kranten gepubliceerd. Eind 1953, toen Swan Features Syndicate werd opgericht, ging Piet Wijn met dit

agentschap in zee en dus werd *Aram* voortaan door Swan Features verspreid.

In 1955–1956 liet Piet Wijn *Aram* tijdelijk in de steek om *Frank de Vliegende Hollander* te tekenen voor *Het Parool*, als vervanging van *Kapitein Rob. Aram* werd in die periode door Henk Alleman getekend, maar toen *Kapitein Rob* terugkeerde in *Het Parool*, nam Piet Wijn *Aram* weer terug. Het jaar daarna tekende hij ook *De scheepsjongens van Bontekoe* voor *Het Vrije Volk* en in 1959–1960 maakte hij twee verhalen van *Dick Durfal* voor het tijdschrift *Oliadin*, dat ook nog enkele oude strips van hem herplaatste. In 1960–1961 volgde nog *Alleen op de wereld* in het dagblad *Trouw*.

In 1959 keerde Piet Wijn terug bij de Marten Toonder Studio’s, waar hij als tekenaar werd ingezet bij alle grote Toonder-series: *Tom Poes*, *Koning Hollewijn*, *Panda* en *Kappie*. Aan Marten Toonders belangrijkste serie, de dagstrip *Tom Poes*, heeft Piet Wijn begin jaren 1960 enige tijd meegetekend. In 1971 hervatte hij zijn medewerking aan deze Toonder-topstrip, en dat heeft hij tot het einde van de reeks, in 1986, volgehouden.

Ondanks zijn drukke werkzaamheden aan de Toonder-strips zag Piet Wijn kans om in 1963–1964 enkele verhalen van *Holle Pinkel* te tekenen en bovendien van 1964 tot 1969 ook nog eens *Puk en Poppedijn* voor *De spiegel*. Tussen 1972 en 1974 maakte hij van deze reeks nog een aantal verhalen voor het weekblad *Prinses*. Of dat nog niet genoeg was, tekende hij ook verhalen van de *Kleine boze wolf* (1968–1969) en *Hiawatha* (1969) voor *Donald Duck*.

In de jaren 1970 ging Piet Wijn voor het meisjesstripblad *Tina* werken, waarvoor hij *Jennifer Scott* (1973–1975), *Heidi* (1976), *Gloria van Goes* (1977–1978) en *Maartje* (1979–1986) tekende.

In 1975 startte hij, op scenario van Thom Roep, een strip in *Donald Duck* die een geweldig succes zou worden: *Douwe Dabbert*. Ook tekende hij *Annemoon* in het weekblad *Okki* (1979–1982) en *Joker* in het kindertijdschrift *Ezelsoor* (1985–1987).

In 1984 kreeg Piet Wijn de Stripschapprijs uitgereikt voor zijn gehele, zeer omvangrijke oeuvre.

In september 1986 werd hij getroffen door een hersenbloeding, waardoor hij aan zijn rechterkant verlamd raakte. Maar met enorm veel geduld en doorzettingsvermogen slaagde hij er in met zijn linkerhand te leren tekenen, met zoveel succes dat, toen hij *Douwe Dabbert* weer opnam, het verschil met vroeger nauwelijks te zien was. In 1997 kreeg hij een tweede beroerte, waardoor hij ook linkshandig verlamd raakte. Dit betekende het einde van zijn tekencarrière.

Piet Wijn kon vele stijlen aan: hij heeft realistisch getekend, maar vooral ook karikaturaal, en dat in verschillende stijlen, van de typische Toonder-strips tot het semirealisme van *Puk en Poppedijn*. Hij voelde zich het meest thuis in een sprookjesachtige sfeer, met kabouters, elfen en sprekende dieren. Al in *Verowin* hing een magische sfeer, maar vooral in *Douwe Dabbert* kon hij zich helemaal uitleven en dat met groot commercieel succes.

Bert Bus	
	
<div>Albertus Bus (Santpoort, 19 juli 1931) heeft een carrière achter de rug die verschild van die van de meeste andere striptekenaars. Hij was namelijk geen freelance-tekenaar, maar een vaste dienstgewerkte, eerst bij De Spaarnestad, daarna bij Oberon. En als zodanig was hij minder meester over zijn eigen strips dan andere stripauteurs. Soms kon hij zijn eigen gang gaan en de strips maken die hij zelf wilde, soms kreeg hij strips opgelegd. Mede daardoor heeft hij niet zijn leven lang één grote stripserie getekend, maar een groot aantal verschillende stripverhalen. Soms in een serie, soms eenmalig. Desondanks is hij gedurende de naoorlogse jaren steeds een vaste waarde geweest in de striptijdschriften van De Spaarnestad en daarna Oberon: in <i>Sjors</i>, in <i>Tina</i>, in <i>Eppo</i>, in <i>Eppo wordt vervolgd</i> en in <i>Sjors en Sjimmie stripblad</i>.</div>	

Na de Tweede Wereldoorlog trad Bert Bus, op zeventienjarige leeftijd, in dienst bij De Spaarnestad, waarvoor hij jarenlang werkte in de Spaarnestad Studio aan het Nassauplein in Haarlem, samen met onder anderen de tekenaars Nico van Dam en Harry Balm. Eerst hield hij zich voornamelijk bezig met het tekenen van illustraties en patronen voor het vrouwenblad *Libelle*, maar in 1953 ging zijn stripcarrière van start met *Olaf Noord* en daarin kon hij een van zijn twee hobby’s kwijt: science fiction. Deze strip verscheen, zoals aanvankelijk al zijn verhalen, in het weekblad *Sjors*. Daarin liep ook, tegelijk met *Olaf Noord*, zijn gagstripje *Skokan* (1955–1956), over een prehistorisch jongetje.

In 1957 stapte hij van de science fiction over op zijn andere hobby, de geschiedenis, en schreef en tekende hij de avonturen van *Theban*, *de eerste wereldreiziger* (1957–1959). Maar toen *Sjors* in 1959 van formule veranderde, moest *Theban* op last van de redactie verdwijnen en tekende Bert Bus eerst een drietal op zichzelf staande verhalen, waarna hij met de series *Cliff Rendall* en *Lance Barton* terugkeerde naar de science fiction. Voor vriend en collega Nico van Dam schreef hij in die tijd ook de strip *Woep en Wap* voor het vrouwenblad *Rosita*.

In 1969 ging hij tijdelijk van de *Sjors* over naar het meisjesblad *Tina*, met de strip *Nancy Drew*, gevolgd door *Jola en de ruimterace*. Maar daarna keerde Bert Bus terug naar *Sjors* waar hij een gemoderniseerde versie van de Britse *Archie*, *de Man van Staal* ging tekenen, nadat de productie hiervan in Engeland was gestopt.

Toen de stripafdelingen van De Spaarnestad en De Geïllustreerde Pers samen verder gingen als Oberon, vervogde Bus zich bij het nieuwe stripblad *Eppo* en begon hij daarin de serie *Stef Ardoba* (1975). Hierin kon hij allebei zijn grote hobby’s kwijt, want deze strip was een combinatie van geschiedenis en science fiction. *Stef Ardoba* liep tot 1982 en werd opgevolgd door de historische strip *Malorix* (1983–1985). In 1986–1987 maakte hij ter afsluiting van zijn loopbaan, de trilogie *Russ Bender* voor *Eppo wordt vervolgd* en later voor *Sjors en Sjimmie stripblad*.

In januari 1990 ging Bert Bus vervroegd met pensioen, mede veroorzaakt door de reorganisatie van *Sjors en Sjimmie stripblad*. In 2004 ontving hij van Het Stripschap, samen met Harry Balm en Nico van

Dam, de Bulletje en Boonestaak Schaal voor zijn bijdragen aan de ontwikkeling van de Nederlandse strip. Eveneens samen met Nico van Dam werd Bert Bus in april 2010 benoemd tot Lid in de Orde van Oranje-Nassau, als erkenning voor zijn werk als amateurarcheoloog bij de opgravingen in Velsen en de verwerking daarvan in zijn strip *Malorix*. Want in *Malorix* kon Bert Bus weer zijn grote liefde voor de geschiedenis kwijt, gebaseerd op zijn eigen bijdrage aan de opgravingen van een Romeinse nederzetting in Velsen.

Thé Tjong-Khing	
	
<div>Thé Tjong-Khing (4 augustus 1933) geldt als een van de beste Nederlandse realistische striptekenaars, hoewel zijn striploopbaan slechts kort geduurd heeft en hij de laatste decennia meer naam heeft gemaakt als illustrator van kinderboeken.</div>	

Thé Tjong-Khing is op geboren in Purworedjo, Nederlandsch-Indië, waar hij de tekenacademie bezocht. Na een jaar verliet hij deze academie, omdat de voertaal Indonesisch werd en er bij hem thuis alleen Nederlands werd gesproken. Omdat er in Indonesië voor hem te weinig werk als tekenaar te vinden was, vertrok hij in 1956 naar Nederland. Na een mislukte poging om daar zijn tekenopleiding te vervolgen, meldde hij zich in 1957 bij de Marten Toonder Studio’s.

Daar tekende hij enkele korte realistische strips voor Engelse tijdschriften, waarna hij zo’n honderd stripstroken van *Student Tijloos* tekende en met Jan Wesseling samenwerkte aan veertien verhalen van *Marion*. Ook hielp hij Jan van Aasteren met het tekenen van *Horre*, *Harm en Hella*.

In 1961 vertrok hij bij de Marten Toonder Studio’s om illustraties en boekomslagen te gaan tekenen voor o.a. *De spiegel*, *Taptoe*, *Pep* en *Rosita*. Omdat hij na verloop van tijd het vertellen van een verhaal begon te missen, tekende hij in 1967 toch weer een strip, *Arendssoog*, voor *Pep*, op tekst van Paul Nowee.

In 1968 volgde *Iris*, met tekst van Lo Hartog van Banda, getekend in een moderne, modieuze popart-stijl naar Frans voorbeeld. *Iris* was een opmerkelijk stripexperiment, een roman voor kijkers, die zonder voorpublicatie meteen in boekuitgave verscheen bij De Bezige Bij.

De samenwerking met Lo Hartog van Banda werd in 1969 voortgezet met de stripserie die zijn belangrijkste zou worden: *Arman & Ilva*. Van 1969 tot 1975 verschenen zestien verhalen van deze sciencefictionreeks. *Arman & Ilva* is voornamelijk in decor een sf-strip, want het ging Thé Tjong-Khing en Lo Hartog van Banda meer om emotionele confrontaties en ontwikkelingen in hun verhalen dan om bloedstollende actie met groteske aliens. Arman en Ilva zelf zijn passieve ‘helden’, die de gebeurtenissen meer ondergaan dan dat ze bijdragen aan de goede afloop.

In al zijn strips is goed te zien dat Thé een groot liefhebber van speelfilms is. En niet alleen een liefhebber, maar ook een kenner, zoals hij bewees in de eerste reeks televisie-uitzendingen van *Voor een briefkaart op de eerste rang* (1970), waarin hij acht maanden achtereen elke tegenstander verpletterend versloeg.

Zijn laatste strips maakte Thé in de jaren 1970.

De twee van Oldenhoek, met Lo Hartog van Banda voor het meisjesblad *Tina*, het gagstripboekje *De rebbe*, met Don Dekker, en diverse korte verhalen, meestal met een satirische of kritische inslag, voor *De vrije balloen*, een stripblad waarvan Thé een van de oprichters was. De gags voor *De rebbe* en een aantal *Balloen*-verhalen tekende Khing al in een ‘uitgeklede’ stijl die vooruitliep op veel van zijn latere boekillustraties.

In 1997 ontving Thé Tjong-Khing ter gelegenheid van het dertigjarig bestaan van Het Stripschap tijdens de jaarlijkse Stripdagen een speciale oeuvreprijs, de Trentenaire.

Vanaf 1976 heeft Thé zich uitsluitend gewijd aan het tekenen van illustraties voor jeugdboeken, van onder anderen Miep Diekman, Els Pelgrom, Paul Biegel en Guus Kuijjer. Zijn werk werd meermaals bekroond, onder andere drie keer met een Gouden Penseel. Zijn door hemzelf ‘geschreven’ tekstloze platenboek *Waar is de taart?* werd in 2005 onderscheiden met de Woutertje Pieterse-prijs. In 2010 ontving Thé Tjong-Khing de prestigieuze Max Velthuis-prijs, als bekroning van zijn gehele oeuvre.

Evert Geradts

Evert Geradts (Den Haag, 9 juni 1943) werkte als computerprogrammeur bij Olivetti, toen hij in 1968 zijn eerste strips publiceerde in het alternatieve

poptijdschrift *Hitweek*. Deze eerste strips, *De Diertjes*, werden in *Aloha*, de opvolger van *Hitweek*, al snel gevolgd door onder andere verhalen over *Moe Koe* en *Jan Zeiloor*, alle met een licht maatschappijkritische inslag. Ook schreef hij in *Aloha* artikelen over het beeldverhaal, vooral over Carl Barks, de beste tekenaar van de *Donald Duck*-strips, die voor Geradts een belangrijke inspirator is geweest.

Geïnspireerd door de Amerikaanse undergroundtekenaars, die tegen het einde van de jaren 1960 hun eigen, door niemand gecensureerde magazines begonnen uit te geven, nam Evert Geradts het initiatief tot een soortgelijke Nederlandse uitgave, zodat eind 1970 het eerste nummer verscheen van *Tante Leny presenteert!*, genoemd naar Everts vrouw Leny Zwolve. In *Tante Leny presenteert!*, waarvan met wisselende tussenpozen tot 1978 vijftientig nummers verschenen, publiceerden jonge undergroundtekenaars, die Evert Geradts bij *Hitweek* en *Aloha* had leren kennen, hun alternatieve stripverhalen. Evert zelf tekende veel dierenstrips, zoals *Ollie de olifant* en *Karel Kater de karrenhater*, in een losse, zwierige, ronde stijl. Ook werkte Geradts mee aan het zusterblad *Modern papier* van Joost Swarte, waarmee *Tante Leny* in 1973 fuseerde. Eind 1975 organiseerde de Rotterdamse Kunststichting in het Lijnbaancentrum een grote tentoonstelling, getiteld *Tante Leny Exposeert*. Precies vijftientig jaar later kreeg deze tentoonstelling op dezelfde plaats een vervolg, nu als *Tante Leny Exposeert Weer*, ter gelegenheid waarvan een zesentwintigste nummer van het blad werd uitgegeven.

Ook in andere tijdschriften, zoals *Sextant*, *De tijd*, *Charlie* en *Suck*, tekende Evert Geradts illustraties en strips. Een aantal van zijn strips verscheen in boekvorm, waaronder die van Jan Zeiloor in *Wankele schreden* (1979) en *Alle machtig!* (*Wat*

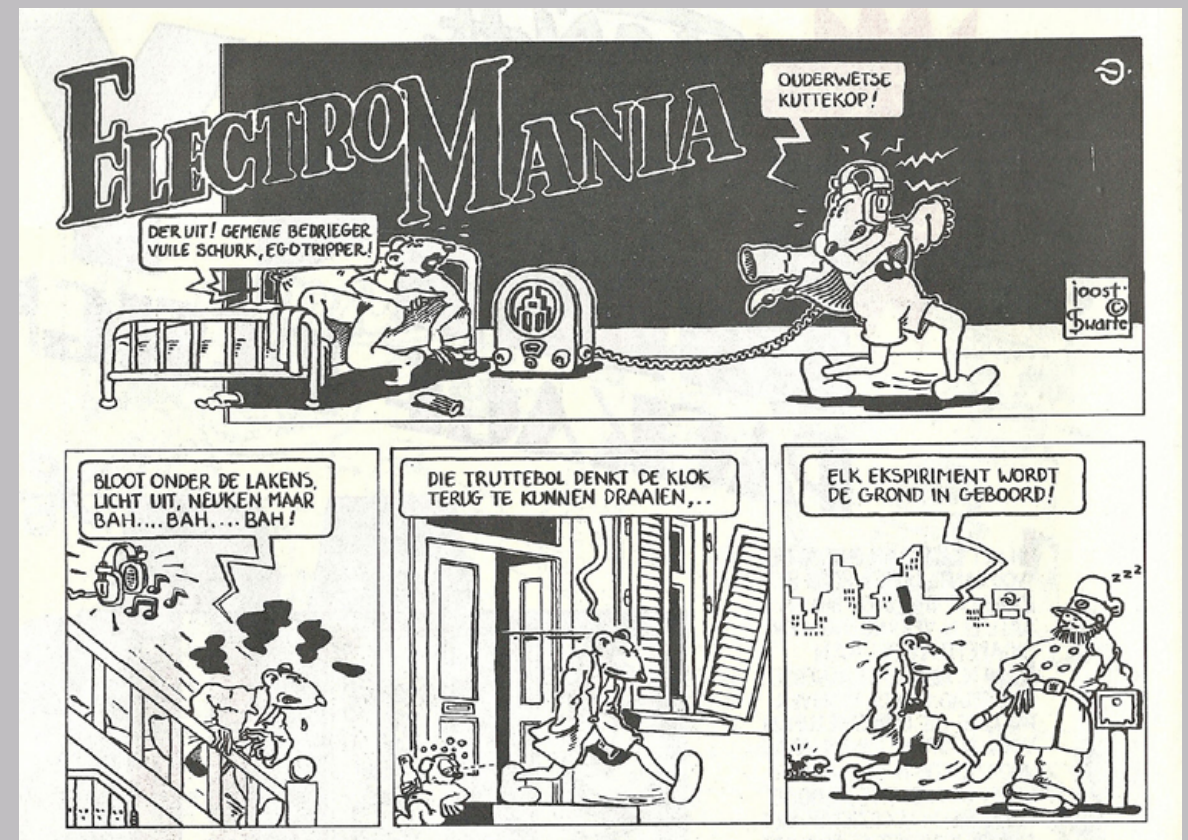
is de liefde prachtig...) (1982) en die van Ollie in *Vrouwen en kinderen eerst!* (1980) en een verzamelstripalbum onder de titel *Sappige dieren* (1983). Ook vertaalde en illustreerde hij in 1977 het in dichtvorm geschreven *The hunting of the snark*, door Lewis Carroll, onder de titel *De jacht op de strok*. Samen met Tatou Gutkowski publiceerde hij in 1987 het boek *Pin-up, een godin voor elke dag*.

In 1984 richtte Evert Geradts samen met andere tekenaars, onder wie Gerard Leeveer en Hanco Kolk, de Studio Arnhem op, waarin deze tekenaars aan allerlei opdrachten samenwerkten. Voor het stripblad *Eppo* tekende hij van 1984 tot 1988 *De Alsjenaar Bekend band!*, waarvan in 1986 een album verscheen. In die tijd begon hij zich meer toe te leggen op het schrijven van scenario's, zoals voor *Sjors en Sjimmie* en *Claire*, en vooral voor het weekblad *Donald Duck*, waarvoor hij vanaf 1982 een recordaantal scenario's schreef.

Ook op een andere manier is Evert Geradts belangrijk geweest voor de *Donald Duck*: hij is degene geweest die met zijn artikelen, in onder meer *Aloha*, als eerste in Nederland het werk van Carl Barks, de ‘good artist’ van de *Donald Duck*-strips, onder de aandacht heeft gebracht. En met deze ontdekking heeft hij de aanzet gegeven tot de wederopstanding van het Nederlandse tijdschrift *Donald Duck* in de jaren 1970, onder redactie van Barks-fans Thom Roep en Cees de Groot.

Vanaf 1989 tekende Evert Geradts voor *Sjors en Sjimmie stripblad* twee verhalen van *Henk Hond*, wederom met maatschappijkritische inslag en in 2000 startte hij met de strip *Kos & Mo* voor het jeugdblad *Okki*, die geheel op de computer is getekend.

Het belangrijkste aandeel van Evert Geradts in de Nederlandse stripwereld is gelegen in het feit dat hij de eerste is geweest die een tijdschrift voor undergroundstrips heeft opgericht, waarin jonge, onafhankelijke stripmakers hun verhalen konden publiceren zonder enige vorm van censuur en zodoende, geheel in de geest van de jaren 1960, hun kritiek op politiek en maatschappij onbelemmerd in stripvorm konden spuien.

1975 - 1990

Van tijdschrift naar album

door Jos van Waterschoot

In de periode 1975–1990 vond een grote culturomslag plaats binnen de Nederlandse stripwereld. Aan het begin van die periode waren de striptijdschriften toonaangevend, aan het einde van de periode de stripalbums. De tijdschriften werden door concerns uitgegeven die zich vooral concentreerden op tijdschriftuitgaven en minder geïnteresseerd waren in albums. De makers van tijdschriften met kleine oplagen waren dat doorgaans wel. Zij kregen steeds meer de overhand, samen met kleine stripuitgevers die met specialistische fondsen een steeds kritischer publiek beter konden bedienen. Daar bleek het stripalbum het meest geschikte middel voor.

De strips die traditioneel gemaakt werden voor jonge jongens moesten steeds meer de markt delen met de volwassenenstrips. Deze waren voortgekomen uit de undergroundstrips die eind jaren 1960 waren opgekomen en die steeds populairder werden. Enkele gespecialiseerde uitgevers gaven op dit gebied de richting aan. Een nieuwe generatie stripmakers vond onderdak bij deze uitgeverijen. Zij hadden de neiging zich af te zetten tegen de commercie die men evenwel tegelijkertijd nodig had om te kunnen overleven. Reclamestrips en 'gewone' strips in grote weekbladen als *Libelle* en *Nieuwe Revu*, zorgden ervoor dat een steeds groter publiek strips leerde kennen en waarderen. De veranderingen, de oplage- en verkoopcijfers, maar vooral de mensen die daarin de hoofdrol speelden, de stripmakers en de uitgevers, komen over het voetlicht. Verder wordt een aantal tijdschriften met en over strips gekarakteriseerd. Ook de winnaars van de Stripschapprijzen uit deze periode en hun verdiensten passeren de revue.

strip-
weekblad
nummer 7
1977

losse nummers f. 1.10
abonnees f. 0.95
belgië 18 f.

ZKH smith
spreekt zijn volk
toe

de partners:
een experiment
in mexico

OP
A zit de
directeur
weer
dwars

AGENT 327
MAAKT
KENNIS MET
OLGA LAWINA

Van tijdschrift naar album

Algemene ontwikkeling

In de periode na de Tweede Wereldoorlog werd de strip in Nederland langzamerhand volwassen. Maar in de periode 1975–1990 kreeg die jongvolwassene het nog even zwaar te verduren. Aanvankelijk was er sprake van een klimaat waarin striptijdschriften bepalend waren voor de stripmarkt. Deze stripbladen verzorgden de publicatie van strips die bij gebleken succes gevolgd werden door een albumuitgave. Dat was een lucratieve manier van werken, want de kleurenfilms en de eventuele vertaling en belettering, die voor publicatie in het tijdschrift waren gemaakt, werden bij de albumuitgave opnieuw gebruikt. Twee publicaties dus voor één geld. De publiekstijdschriften waren in de loop van de jaren in handen van grote concerns gekomen die zich in eerste instantie uitsluitend richtten op de uitgave van tijdschriften. Albums uitgeven was voor deze concerns iets volstrekt nieuws.

In 1972 waren twee grote Nederlandse uitgevers die strips in hun fonds hadden, gefuseerd: De Spaarnestad en De Geïllustreerde Pers, die beide kort daarvoor waren overgenomen door het concern Verenigde Nederlandse Uitgevers VNU. De stripactiviteiten werden in 1972 voortgezet onder een nieuwe, gezamenlijke uitgeversnaam: Oberon. De bladen *Sjors* (van De Spaarnestad) en *Pep* (van De Geïllustreerde Pers) werden om reden van kostenbesparing in 1975 samengevoegd onder de nieuwe naam *Eppo*.

De verzakelijking van de stripwereld viel niet bij alle tekenaars even goed en men besloot tot een tegenzet: het oprichten van een niet-commercieel striptijdschrift, *De vrije balloen*. Dat werd nadrukkelijk niet gestuurd door zakelijke overwegingen, maar ging uit van de stripmakers zelf en het was daardoor ook anders van inhoud. Alles wat bij de

commerciële stripuitgevers niet kon, kon daar juist wel. Waar de stripmakers enerzijds hun brood moesten verdienen door een groot en breed publiek te bedienen, konden zij nu meer hun persoonlijke stripwensen tot uiting brengen, in een blad dat dan wel een veel kleiner publiek bediende. Een publiek van liefhebbers dat tegelijkertijd als volwassen striplezer serieus genomen wilde worden. De stripmakers probeerden daarmee nieuwe stripvormen uit. Ook werden zij zelfbewuster, kozen duidelijk voor hun ‘eigen’ creativiteit en identiteit. Het pad van nieuwe ontwikkelingen werd op die manier geëffend voor een generatie jonge stripmakers als Gerrit de Jager, Eric Schreurs en Hein de Kort, die al waren opgegroeid met strips als een geaccepteerd en erkend verschijnsel. Zij waren graag bereid te experimenteren met nieuwe genres en thema’s, om daar uiteindelijk bij een steeds breder publiek aandacht voor te krijgen. Dat publiek kon zich prima vinden in de meer volwassen toon en onderwerpen van deze strips, die zich niet langer uitsluitend beperkten tot jonge lezers. Door de acceptatie van die nieuwe richtingen kwamen deze stripmakers uiteindelijk weer terecht bij grote publieksbladen, die wel belangstelling kregen voor een wat tegendraads imago, zoals het weekblad *Nieuwe Revu*.

In de loop van de periode 1975–1990 bleek de strip als publicatievorm zo veelzijdig te worden, dat de bladen alleen niet meer in alle stripbehoeften konden voorzien. Langzamerhand kwamen er meer stripuitgevers die zich door middel van boekuitgaven tot een bepaald stripgenre beperkten en op die manier een specifiek publiek bedienden. Zo begon bijvoorbeeld uitgeverij Yendor met het uitgeven van stripverhalen die in het buitenland in album waren verschenen, maar die de Nederlandse markt nooit hadden bereikt. Of er werden klassieke strips (her-)uitgegeven, maar dan in een bescheiden oplage en tegen een wat hogere prijs, omdat daar inmiddels een hernieuwde belangstelling voor

Een voorbeeld van het weekblad *Donald Duck*, het oudste nog bestaande stripblad in Nederland. Collectie Matla, Den Haag.

was gegroeid (onder andere door Uitgeverij Panda en Paul Rijperman). De stripbladen kregen hierdoor een relatief steeds kleinere rol. Door de dalende oplagen durfden bladen niet meer te experimenteren en zo nam hun rol als belangrijkste stimulator van de steeds groter wordende stripmarkt langzaam maar zeker af. De functie van kweekvijver voor nieuw talent werd bij die gevestigde bladen ook minder. Het omslagpunt voor deze ontwikkeling valt in 1990, als voor het eerst het aantal strippublicaties in albumvorm het aantal in tijdschriften overtreft⁴. Dit zou een belangrijke ontwikkeling blijken te zijn voor de strip in de jaren erna. De gespecialiseerde stripuitgevers zouden het pleit in hun voordeel beslechten, ten opzichte van de grote concerns die de tijdschriftenmarkt beheersten. Waren er in 1975 ongeveer 80 stripuitgevers actief in Nederland, in 1990 lag dat aantal op circa 150⁵. In de loop der tijd zouden de concerns zelfs bijna alle afhaken, waardoor alleen de VNU – die zijn stripbladen later zou overdoen aan het Finse concern Sanoma – nog kon overleven als grote uitgever in een specialistische markt. Een belangrijke rol in dit alles speelde ook de economische crisis van begin jaren 1980, maar daarover later meer.

Als we kijken naar de oplagecijfers van de drie grote stripbladen van de VNU, *Donald Duck*, *Eppo/Sjors en Sjimmië* en het meisjesstripblad *Tina*, zien we de hierboven geschetste

ontwikkeling goed terug. In de tabel zijn ze op rij gezet, met de oplagecijfers van de onafhankelijke *Vrije balloen*, een ‘amateur’-blad, gemaakt door professionele tekenaars en scenaristen, ter vergelijking ernaast.

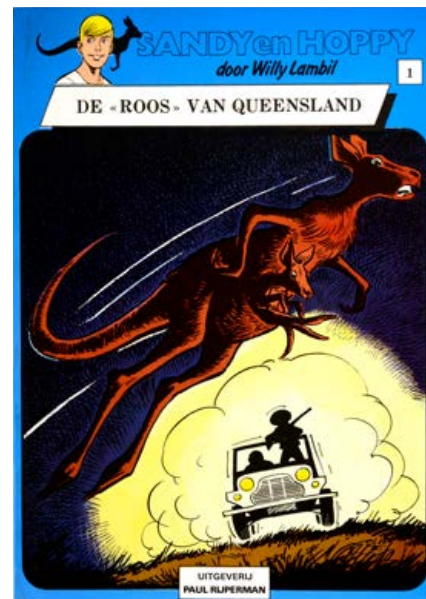
In de tabel wordt duidelijk hoe eind jaren 1970 de eerste tekenen van een cultuuromslag binnen de stripwereld zichtbaar werden. *Donald Duck* is de enige die aanvankelijk een tegenbeweging vertoonde, maar toen toch ook meeding in de daling die bij *Eppo* en *Tina* vanaf 1979 inzette. De oplage van *Eppo* daalde uiteindelijk naar minder dan een kwart van de beginoplage in 1990. *Tina* daalde grofweg tot een derde van die oplage. *Donald Duck* eindigde in 1990 waar het in 1975 begon, maar kende tussendoor wel een forse groei, die in de loop van vijftien jaar weer teniet werd gedaan⁶.

	Donald Duck	Eppo / Sjors en Sjimmië	Tina	De (vrije) balloen
1975	336 000		244 000	
1976	363 000	210 000	242 000	
1977	400 000	210 000	265 000	7 000
1978	430 000	210 000	265 000	7 000
1979	450 000	180 000	240 000	7 000
1980	450 000	180 000	240 000	8 200
1981	458 000	170 000	237 000	8 200
1982	448 000	156 000	235 000	6 000
1983	428 000	140 000	209 000	6 000
1984	406 000	119 000	185 000	
1985	377 000	100 000	156 000	
1986	369 000	83 000	124 000	
1987	362 000	67 000	113 000	
1988	360 000	50 000	108 000	
1989	350 000	50 000	106 000	
1990	336 000	50 000	107 000	

De vermindering van de belangstelling voor het striptijdschrift werd niet helemaal opgevangen door de stijgende belangstelling voor het stripboek. Verschenen er in 1981 700 titels, in 1982 waren dat 838 titels⁴, in 1983 ook 838 en in 1984 werden dat er 782, in 1985 zakte het terug naar 694.⁵ Zo werd in de tweede helft van de jaren 1980, met uitzondering dan van 1987, de 700 albums niet meer gehaald. Het lezerspubliek daalde in aantal namelijk evenredig mee. In 1989 las 24% van de Nederlandse bevolking wel eens een stripalbum, tien jaar later was dat nog maar 18%.⁶ Het grote publiek kreeg er die jaren nieuwe, nu niet meer weg te denken vormen van vermaak bij: de spelcomputer, de personal computer en het internet. Frappant is daarbij wel dat ondanks die ontwikkeling de albums die op de Nederlandse markt kwamen tot 1990 vooral verschenen bij uitgeverij die ook tijdschriften publiceerden⁷. Maar het grote verschil tussen de concerns en de

Frans Craenhals, *De koene ridder, De Salamander*. Uitgave Paul Rijperman. 's-Gravenhage 1988. Collectie Matla, Den Haag.

Willy Lambil, *Sandy en Hoppy, De "roos" van Queensland*. Uitgave Paul Rijperman, 's-Gravenhage 1980. Collectie Matla.

Fred en Lilian Funcken, *De Witte Ruiters, De onbekende vijand*. Uitg. Paul Rijperman, 's-Gravenhage 1979. Collectie Matla.

Tina, het grootste en langst bestaande stripblad voor meisjes. Collectie Matla, Den Haag.

gespecialiseerde stripuitgevers was, dat de laatste groep strips zag als een onafhankelijk, cultureel medium met zijn eigen intrinsieke kwaliteiten.⁸ Dat was van groot belang voor de emancipatie van de strip, die daardoor kon uitgroeien tot een gewaardeerd en volwassen medium. Concerns kijken over het algemeen vooral naar kille cijfers.

Het aantal uitgebrachte titels is één ding, maar hoe vertaalde dat zich in concrete aantallen? In de volgende tabel is dat af te lezen voor de jaren 1978–1987, toen het Centraal Bureau voor de Statistiek de verkoopcijfers van strips apart begon bij te houden. Ook hier is duidelijk de ontwikkeling zichtbaar.

	aantallen verkochte albums	omzet in euro's
1978	5 600 000	5 600 000
1979	5 000 000	6 600 000
1980	5 400 000	8 200 000
1981	5 600 000	8 500 000
1982	4 500 000	7 100 000
1983	3 600 000	3 900 000
1984	2 900 000	5 200 000
1985	2 200 000	4 200 000
1986	1 700 000	3 400 000
1987	2 200 000	3 800 000

(bron: De Vries)⁹

Zwaar metaal, de Nederlandse versie van het Franse striptijdschrift Metal Hurlant, was geen groot succes. Collectie Matla, Den Haag.

Van de jaren 1975–1977 zijn geen betrouwbare cijfers beschikbaar. Ook bestaan er geen aparte cijfers over strips in de periode 1988–2005, omdat strips toen geen aparte rubriek in de boekenverkoop-statistieken vormden¹⁰. De economische crisis van begin jaren 1980 speelt in dit vergelijkend overzicht een grote rol. Zij stopte de ontwikkelingen niet, maar temperde wel het succes. Duidelijk is te zien hoe het aantal verkochte albums en de omzet fors terugloopt van 1982 tot 1986. In jaren van economische malaise heeft het stripalbum nu eenmaal geen grote prioriteit. Reden voor de uitgevers om de matig en slechtlopende titels te verwijderen uit de fondsen, hetgeen de dalende verkoop verklaart. Uitgevers waren in die jaren niet al te zeer uit op experimenteren, wilden liever zekerheid en brachten alleen uit wat ook met een aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid nog goed verkocht kon worden.

De meeste uitgevers schroefden wegens de crisis het aantal striptitels flink terug. Uitgeverij CentriPress schrapte de plannen om albums uit te geven van strips afkomstig uit het blad van Franse origine *Zwaar metaal*. Ook Semic Press en Mondria Uitgevers schroefden het aantal stripuitgaven sterk terug. Omdat uitgeverij Dargaud de samenwerking met de Nederlandse uitgeverij Oberon staakte, verdween ook daar een flink aantal titels uit het fonds. Maar niet alleen daarom. Ook enkele minder goed verkopende Nederlandse reeksen, zoals *Steven Severijn* van René Follet, verdwenen uit het Oberon-fonds.

Het laatste album van Steven Severijn dat in Nederland verscheen; overige verhalen verschenen in België. Uitgave Oberon 1982.

Stripwinkels

Het toenemend belang van het stripalbum leidde ertoe dat de stripmarkt een eigen verkoopkanaal zocht. En dat werd de stripspecialzaak. De eerste was opgericht in 1968 in Amsterdam. Kees Kousemaker (1942–2010) begon toen zijn legendarische Stripantiquariaat Lambiek. Er werden oude, maar ook nieuwe strips verkocht en in 1986 kwam daar een galerie met artwork bij. Lambiek werd in toenemende mate als webshop actief, maar is inmiddels minstens zo bekend door zijn *Comiclopedia*. In dit online naslagwerk worden biografieën en bibliografieën van stripmakers uit de hele wereld verzameld. Daarbij is de geschiedenis van de strip in

Kees Kousemaker, in 1968 oprichter van het eerste stripantiquariaat ter wereld, Lambiek in Amsterdam.

Nederland ook in de *Comiclopedia* geboekstaafd, zij het in grote lijnen.

Lambiek werd in daaropvolgende jaren gevolgd door anderen, onder meer door Stripantiquariaat Panda in Den Haag, in 1970 opgericht door Hans Matla. Die zou van Panda later een uitgeverij van bibliografische naslagwerken op het gebied van strips en van stripproducties maken.

In de jaren daarna groeide het aantal stripwinkels gestaag. Medio jaren 1980 schommelde het aantal rond de 75. In 1985 waren er in Nederland 76 stripspecialzaken, in 1990 waren dat er 73. De crisis had een naijlend effect. Maar in 1995 stond de teller op 105. Al bij al waren dat aantallen die garant konden staan voor een redelijke afzet van de groep gespecialiseerde stripuitgaven die was ontstaan. In 2013 ligt het aantal stripwinkels rond de 80.¹¹

De winkels werden bevoorrad door enkele distributeurs die een grote rol spelen in de striphandel, maar die vaak vergeten worden. De grote uitgeverijen verspreidden hun uitgaven via grote distributeurs als Aldipress en Betapress. Kleinere uitgeverijen werkten veelal samen met distributeurs als Het Raadsel en Drukwerk.¹²

Stripantiquariaat Panda in Den Haag, de tweede stripspecialzaak in Nederland, in 1970 opgericht door Hans Matla.

De grote tijdschriften

Omdat het beeld aan het begin van de periode 1975–1990 werd bepaald door het weekblad *Eppo*, worden dit en een paar andere grote tijdschriften belicht.

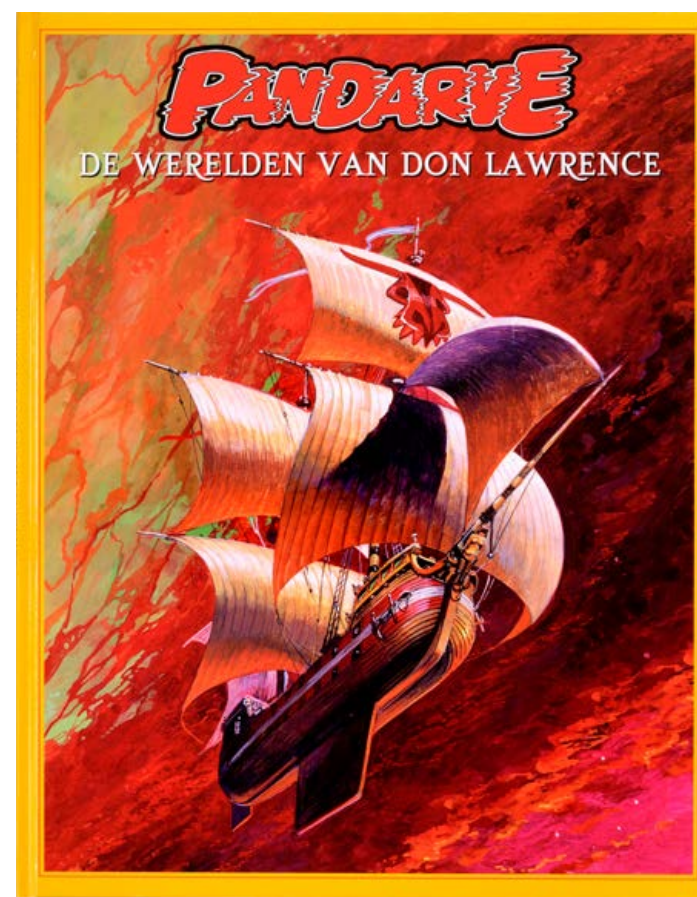
We schrijven 1975, het is oktober. De eerste aflevering van een nieuw striptijdschrift ligt in de schappen van boekhandels en kiosken. De naam is *Eppo*. Dit tijdschrift zou onder verschillende namen bijna een kwart eeuw gezichtsbepalend zijn voor het Nederlandse striplandschap. *Eppo* was de standaard, alle andere stripbladen werden daaraan afgemeten. *Eppo* was de maatstaf, de andere lagen onder en in sommige gevallen boven die streep. En die ‘andere’ waren groot in aantal en varieerden in kwaliteit. Dat

Martin Lodewijk. Origineel omslagontwerp voor stripweekblad *Eppo*. Stripcollectie Bijzondere Collecties UvA.

Een van de vele boekuitgaven van *Storm*, de succesvolste creatie van de Engelse striptekenaar Don Lawrence. Collectie Matla, Den Haag.

Pandarve, boek over het werk van Don Lawrence. Gesigeneerde uitgave. Uitgave Big Balloon, Heemstede 1991. Collectie Matla.

Het eerste avontuur van *Johnny Goodbye* dat in het stripblad *Eppo* verscheen, was *De peetmoeder*. Albumuitgave Oberon 1979.

was een gevolg van of een reactie op *Eppo*, zoals in het geval van *De vrije balloen*. Veel nieuwe tekenaars werden door *Eppo* 'gelanceerd' en behoren nu tot de 'gevestigde orde'. Maar even terug naar het begin.

Uit de samenvoeging van *Sjors* en *Pep* was *Eppo* ontstaan. Frits van der Heide en Martin Lodewijk namen de redactie op zich. Naast succesvolle buitenlandse reeksen als *Asterix* en *Lucky Luke* werd het nieuwe blad gevuld met werk van nog andere oudgedienden uit *Sjors* en *Pep*. Maar er stond ook een nieuwe lichter tekenaars op, bestaande uit Henk Kuijpers, Henk 't Jong, Uco Egmond en Robert van der Kroft. Zij waren

weliswaar soms al actief geweest in *Pep* of *Sjors*, maar zij zouden met *Eppo* definitief doorbreken. *Eppo* zou een typisch Nederlands striptijdschrift worden. Het weekblad richtte zich, net als de twee voorgangers, op het jongenspubliek. De naam van het blad was ontleend aan de gelijknamige strip van Uco Egmond, die al werd gepubliceerd in *Pep*. In *Eppo* begonnen veel nieuwe strips die al snel succesvol bleken te zijn. De strip *Storm* van Don Lawrence zou een overdonderend succes worden. De *Storm*-verhalen werden vooral getekend op scenario van Nederlandse auteurs; een aantal door Dick 'John Kelly' Matena, maar de meeste door

Martin Lodewijk. Lodewijk was de bedenker van de strip. Hij schreef voor het eerste verhaal de openingsscène en dat werd verder uitgewerkt door Philip Dunn. Lodewijk schreef daarna ook het scenario voor het tweede *Storm*-avontuur, in 1977. Hij zou daarna van 1982 tot 2010 de vaste scenarist zijn van de strip. *Storm* werd dan ook gezien als een Nederlandse strip, niet alleen omdat Dick Matena zeven *Storm*-verhalen heeft geschreven, maar ook omdat de huidige tekenaars Jorg de Vos en Romano Molenaar Nederlanders zijn.

Dick Matena was al een gevestigde naam toen hij aan *Eppo* ging meewerken. Daar werd hij behalve voor *Storm* voor nog meer strips verantwoordelijk. Zo bedacht hij samen met tekenaar Carry Brugman *De partners*. Matena koos hier voor zijn schrijverspseudoniem Dick Richards. Ook publiceerde hij een strip onder eigen naam van geheel eigen makelij: de cowboystrip *Dandy*. Hoewel er maar drie vervolgverhalen van zouden verschijnen, neemt deze reeks toch een bijzondere plaats in zijn oeuvre in. Matena introduceerde hier een nieuwe, heldere tekenstijl, die nog niet eerder was getoond en die inmiddels heel wat navolging heeft gekregen, ook in het buitenland.

Johnny Goodbye was een van de 'oudste' strips in *Eppo*. In 1969 werd het eerste avontuur in *Pep* gepubliceerd. Het negende avontuur van deze strip over een detective uit het Chicago van de 'roaring twenties', *De peetmoeder*, verscheen in 1975 in *Eppo*. Tot 1992 zou deze reeks doorlopen, meestal op scenario van een

Nederlandse scenarist, vooral Martin Lodewijk.

De strip *Sjors en Sjimmie*, in de laatste jaren van het tijdschrift *Sjors* getekend door Jan Steeman, kreeg een geheel nieuw aanzien, want het werden voortaan eenpaginagags. Het was de nieuwkomer Robert van der Kroft die de tekeningen verzorgde. De eerste 84 gags waren bijna alle op scenario van Patty Klein¹³, maar daarna werden de gagstrips bedacht door vele andere schrijvers, van wie Wilbert Plijnaar en Jan van Die de belangrijkste zijn. Wilbert Plijnaar, Robert van der Kroft en Jan van Die gebruikten de gezamenlijke werknaam

Robert van der Kroft, voornamelijk de laatste tekenaar van de immens populaire strips van *Sjors en Sjimmie*. Foto: Robin Schouten.

Eppo, van Uco Egmond, de naamgever van het gelijknamige tijdschrift.

Twee albums van *Roel Dijkstra*, links van de hand van Keith Watson (1984), rechts van het duo dat de strip bedacht, Andries Brandt en Jan Steeman (1982). Uitgaven Oberon, Haarlem. Collectie Matla.

de WiRoJa's. Zij zouden de strips tot 1987 samen produceren. In 1988 werden de figuren van Van der Kroft overgenomen door een Spaanse studio, die onder zijn supervisie de strips voortzette.

Jan Steeman begon met een nieuwe strip, de voetbalstrip *Roel Dijkstra*, die in een meer realistische tekenstijl getekend was. Van *Roel Dijkstra*, van de hand van Steeman, zouden in zes jaar tijds twaalf verhalen in album uitkomen, die van hoge kwaliteit waren. Keith Watson nam daarna als tekenaar de strip over, maar omdat zowel scenarist Andries Brandt als tekenaar Steeman met de reeks stopten, zou de strip niet meer het oude niveau halen, ondanks het feit dat Watson toch nog negen avonturen afleverde.

Agent 327 van Martin Lodewijk, al tientallen jaren razend populair. Album uit 1973. Uitgave Oberon, Haarlem. Collectie Matla.

Agent 327 van Martin Lodewijk was een strip van korte verhalen in *Pep*. Ook verschenen in *Pep* van *Agent 327* twee lange verhalen: *Dossier Stembkadrater* en *Dossier Leeuwenkuil*. In *Eppo* ging dat op dezelfde manier: lange en korte verhalen wisselden elkaar af. De verhalen van deze Nederlandse James Bond zouden de tand des tijds met gemak doorstaan, want de huidige uitgever is sinds 2001 bezig aan een heruitgave van alle verhalen, waarbij opnieuw van de originele getekende platen wordt gereproduceerd en deze opnieuw worden ingekleurd. *Agent 327* zou in elk geval tot het einde van *Eppo* daarin blijven verschijnen.

Gilles de Geus, de struikrover die in de Tachtigjarige Oorlog de Spanjaarden dwarszat, is een creatie van Hanco Kolk.

Stripmakers Hanco Kolk en Peter de Wit zouden door *Eppo* altijd met elkaar verbonden blijven. Hanco Kolk debuteerde aanvankelijk alleen met *Gilles de Geus* in het blad in 1982. Maar door de scenario's van Peter de Wit zou deze strip hun grootste gezamenlijke succes in dit blad worden. De in 1988 gestarte fotostrip *Mannetje & Mannetje* mag zeker ook niet vergeten worden. Deze strip met Kolk en De Wit zelf in de hoofdrollen zou het zelfs tot een televisie-carrière brengen. De animatieserie werd door de VPRO uitgezonden in 1992. Verder leverde Peter de Wit in zijn eentje een aantal legendarisch geworden strips af bij *Eppo*, waaronder *Stampede* en *De familie Fortuin*.

De favoriete vrouw uit de *Eppo* was ontegenzeggelijk *Franka*. Dit roodharige fenomeen dat nog debuteerde in de *Pep*, zou in *Eppo* uitgroeien tot een 'babe' van ongekende allure. Tekenaar Henk Kuijpers beperkte zich vanaf midden jaren 1970 vrijwel uitsluitend tot deze strip, die ongekend succesvol was en nog steeds is.

Bert Bus is ook een tekenaar die zijn roem voor een deel dankt aan zijn werk voor *Eppo*. Hoewel hij al menig historisch en science fiction-verhaal had gepubliceerd vóór *Eppo*, beleefde zijn *Stef Ardoba* acht lange avonturen voor het blad. De combinatie van geschiedenis en science fiction sloeg bij het *Eppo*-publiek enorm aan. Na *Stef Ardoba* maakte Bert Bus drie historische stripverhalen rond *Malorix*. Voor *Eppo*'s

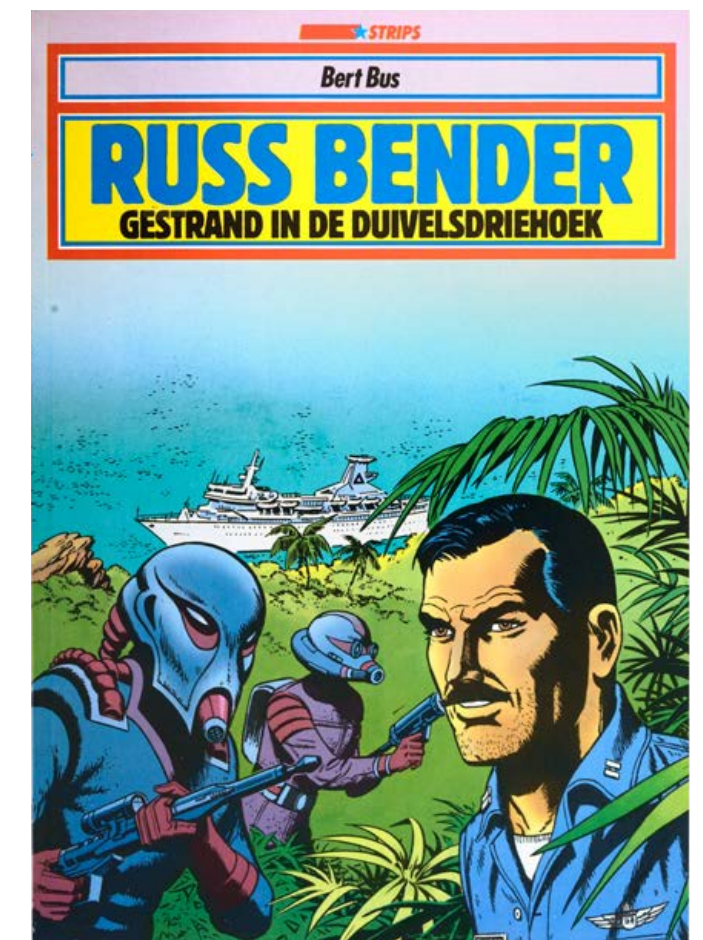

opvolgers *Eppo* wordt vervolgd en *Sjors en Sjimmie* stripblad schreef en tekende hij nog de trilogie in stripvorm over *Russ Bender*. In 1989 ging Bert Bus officieel met pensioen. In 2004 werd hem door Het Stripschap de Bulletje en Boonestaak Schaal 2004 uitgereikt, wegens zijn belangrijke inbreng in het Nederlandse beeldverhaal.

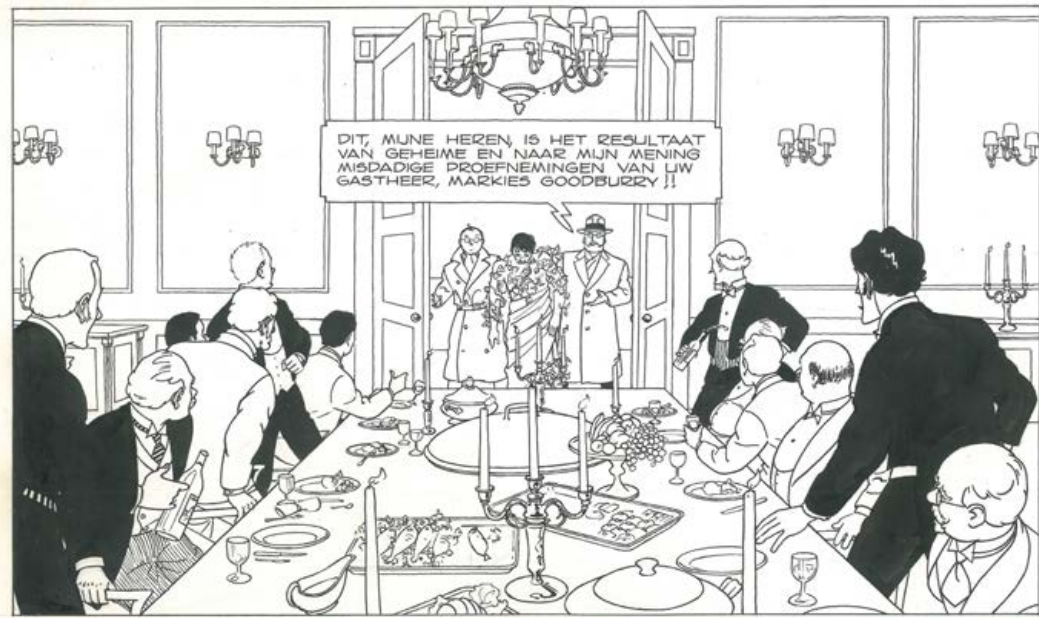
Originele tekening uit het verhaal *Gevaar uit het onderaardse*, een avontuur van *Stef Ardoba*, creatie van Bert Bus. Stripcollectie Bijzondere Collecties UvA.

Het meesterwerk, het tweede avontuur van *Franka* verscheen in *Eppo*. Creatie Henk Kuijpers. Albumuitgave Oberon, Haarlem 1978.

Russ Bender, de laatste strips van Bert Bus, verschenen tot 1989 in *Sjors en Sjimmie* stripblad. Albumuitgave Oberon, Haarlem 1988.

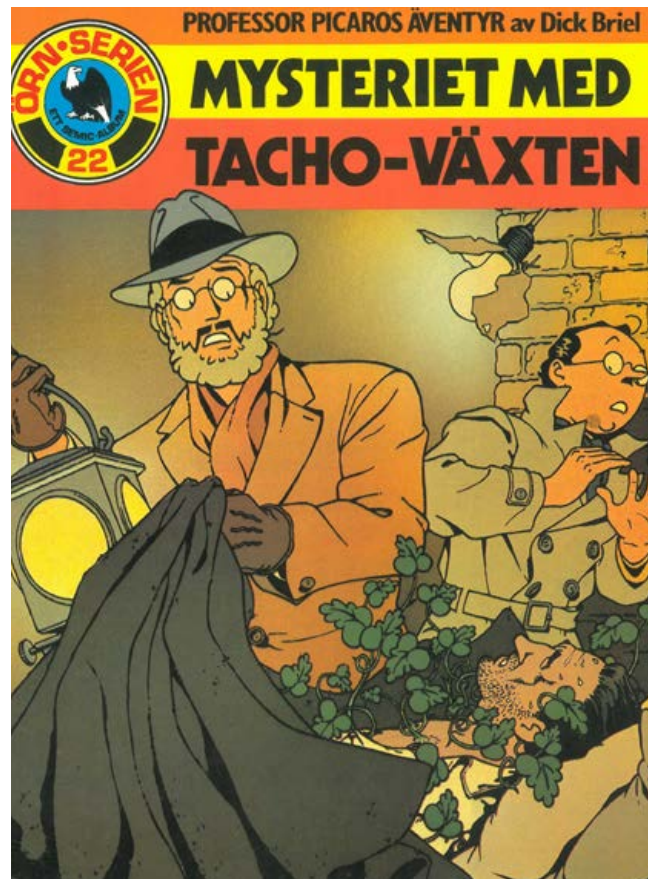

Originele tekening uit het verhaal *Het mysterie van de Tacho-plant*, een avontuur van Professor Palmboom, creatie van Dick Briel. Stripcollectie Bijzondere Collecties UvA.

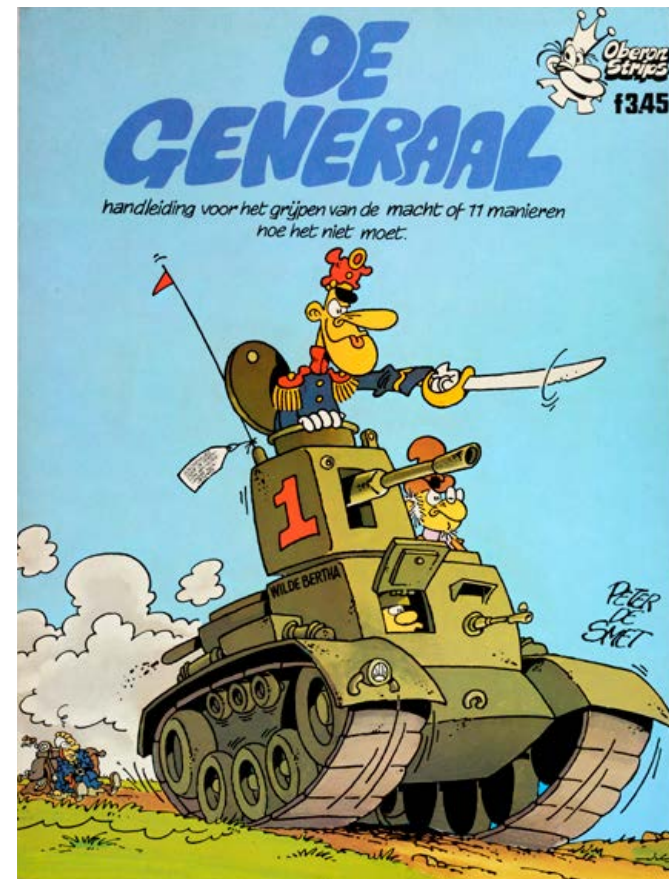
Dick Briel publiceerde niet veel verhalen over *Professor Palmboom*, maar de strip werd desalniettemin een internationaal succes. Van 1978 tot 1989 verschenen er drie vervolgh verhalen en een paar korte verhalen. De strip werd in verschillende talen vertaald en was vooral in Frankrijk ook populair. Een vierde vervolgh verhaal heeft hij niet meer kunnen voltooien. Briel overleed in 2011, op zestigjarige leeftijd.

De generaal van Peter de Smet was in *Eppo* even succesvol als de strip in *Pep* al was geweest. Van 1975 tot 1997 zou de strip een hoofdrol blijven spelen in *Eppo* en de opvolgers van het blad.

Eén naam mag niet vergeten worden als het om illustere medewerkers aan *Eppo* gaat. In 1977 wist de redactie het fenomeen Hans G. Kresse te strikken. Met de ietwat raadselachtige strip *Alain d'Arcy* begon Kresse aan een verhaal in twee delen: *Satanseiland 1* en *Satanseiland 2*.

Mysteriet med tacho-växten, Zweedse vertaling van *Het mysterie van de Tacho-plant*.

De generaal van Peter de Smet is de meest succesvolle mislukking uit de Nederlandse stripgeschiedenis. Uitgave Oberon, Haarlem 1973.

Satanseiland van de oude meester Hans Kresse verscheen in twee delen in het weekblad *Eppo*. Albumuitgave Oberon 1979.

Verder wemelde het in het blad van gagstrips. De oer-Nederlandse *Leukebroeders* vormden daar misschien wel het hoogtepunt van. Deze strip van Peer Coolen liep in *Eppo* van 1976 tot en met 1985. Ook publiceerde Coolen tussen 1982 en 1985 de middeleeuwen-strip *Falco en Donjon* in het tijdschrift. Uiteraard verschenen in het blad ook strips van

De leukebroeders van Uco Egmond en Peer Coolen bevat gags over een bierbrouwende monnikengemeenschap. Albumuitgave Oberon, Haarlem 1980. Collectie Matla.

buitenlandse makelij. *Leonardo* van Turk en De Groot, en *Luitenant Blueberry* van Jean Giraud zijn een paar goede voorbeelden, maar ook *Opa* van Eddy Ryssack en *Steven Severijn* van René Follet gaven kleur aan het stripblad. Vijf van de acht avonturen van *Steven Severijn* waren overigens geschreven door de Nederlandse filmscenarist Gerard Soeteman.

Naast stripverhalen werden er ook enkele tekstverhalen geplaatst en bevatte het blad educatief en informatief materiaal in de vorm van de rubrieken 'EppoVaria', 'Klapper', 'Eppop' en 'Eppo Interview'. Verder stonden er puzzels in en waren er regelmatig posters meegeniet. Frits van der Heide wilde dat graag om het blad wat meer tijdschriftelenten mee te geven en de stroom van strips af en toe even te onderbreken.¹⁴

Halverwege de jaren 1980 probeerde uitgever Oberon de daling van de verkoop- en abonentencijfers te keren. Men ging de samenwerking aan met het veel bekeken televisieprogramma over strips en tekenfilms 'Wordt vervolgd', waarover verderop meer. De naam *Eppo* werd veranderd in *Eppo wordt vervolgd*. De omroepwet verbood echter de aandacht voor het blad, want dat zou immers een ongeoorloofde vorm van reclame zijn. De makers van het programma en het blad wisten dat verbod echter met gemak te omzeilen. De striptekenaars die voor *Eppo* tekenden, waren vaak te gast in het programma en deden mee met de 'Wordt Vervolgd Clubdagen'. Het zal de meeste stripliefhebbers overigens om het even zijn geweest hoe het precies in elkaar stak. Hoofdzaak was dat men een stripblad kon lezen, een tv-programma over strips kon bekijken en naar de clubdagen kon gaan voor een ontmoeting met de favoriete striptekenaars.

Eppo veranderde een aantal keren van naam en heette van 1988–1994 *Sjors en Sjimmi* stripblad.

Nummer 1 van *De vrije balloen*, het eerste stripblad voor volwassenen dat door professionals werd volgetekend. Het verscheen in eigen beheer van de tekenaars, in september 1975. Collectie Matla.

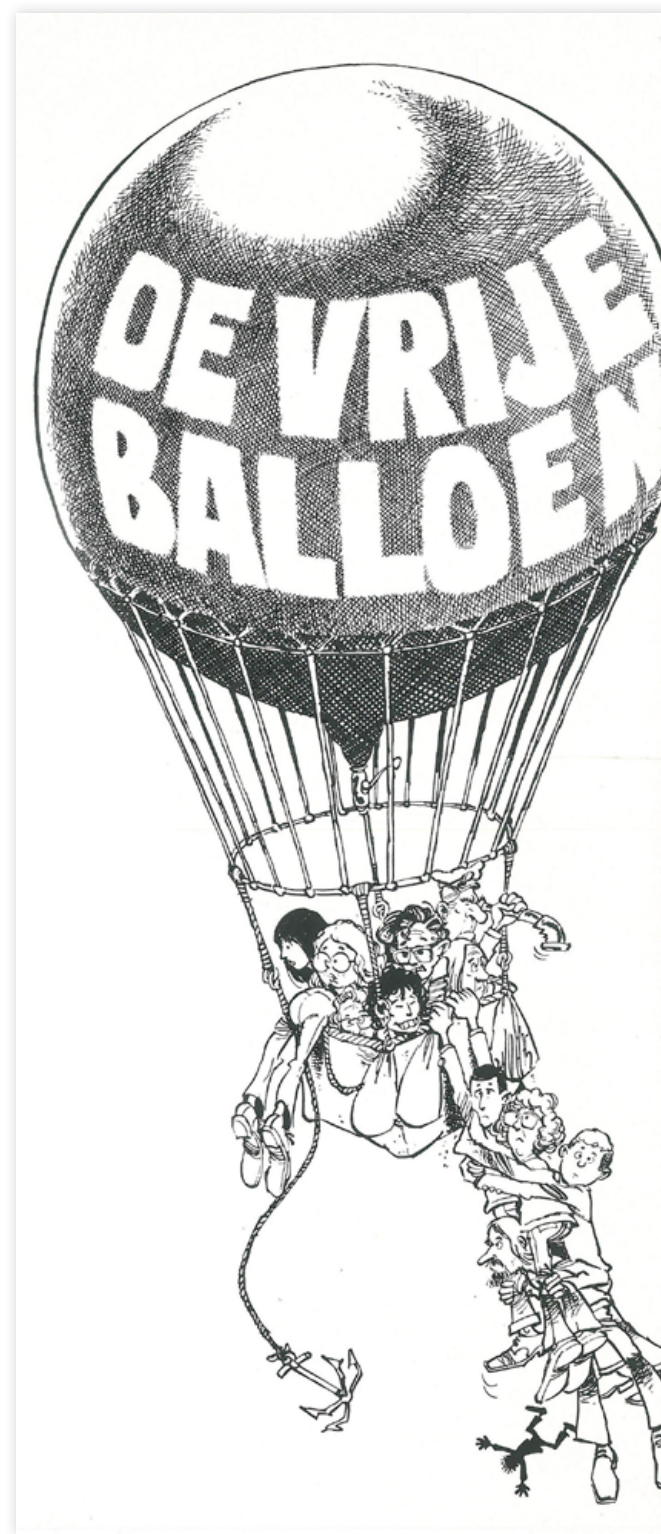
In februari 1988 werd de naam van het blad opnieuw veranderd, ditmaal in *Sjors en Sjimmie stripblad*. Onder deze naam kreeg de gelijknamige strip een prominentere rol dan ooit tevoren, maar die werd nu wel geproduceerd door een tekenstudio in Spanje, al was dat onder toezicht van Robert van der Kroft. De verschijningsfrequentie van het stripblad werd teruggebracht naar eens in de twee weken. In de periode daarna bleef het blad onder verschillende namen nog verschijnen, maar in april 1999 viel het doek.

publicatieruimte en, zo vermoedde men, ook een beperking van de creativiteit. Zeven stripauteurs, te weten de tekenaars Jan van Haasteren, Robert van der Kroft, Thé Tjong-Khing en Jan Steeman en de schrijvers Patty Klein, Andries Brandt en Lo Hartog van Banda besloten om die reden een eigen stripblad te starten. Uitgeverij Kobold BV werd opgericht waarvan Jan van Haasteren en Patty Klein de directeuren werden. In september 1975 was het zover, het eerste nummer kon aan een ballon op het Spui in Amsterdam worden opgelaten, door niemand minder dan Jef van Oekel.

Eppo was commercieel gezien een aantal jaren succesvol. Bij aanvang had het blad een oplage van 210.000 exemplaren, dat een beetje een fictief cijfer was, aangezien de *Sjors*- en *Pep*-abonnees in de herfst van 1975 gewoon bij elkaar waren geteld. Daarbij was genegeerd dat het *Sjors*-publiek gemiddeld wat jonger was dan de *Pep*-lezers. In 1979 was de oplage dan ook al gezakt naar 180.000. Halverwege de jaren 1980 hadden veel abonnees het wel gezien en slonk de oplage tot onder de 100.000 exemplaren. Met kunst- en vliegwerk werd het blad nog een tijd in de lucht gehouden, maar door steeds meer concessies te doen aan de commercie, werd het er voor de lezers niet beter op, net zo min als voor de stripmakers trouwens. Velen van hen hadden vanaf het begin zo hun twijfels over het blad, gezien de reacties die ze al meteen in 1975 gaven.

Vrijheid, blijheid: De Vrije Balloen

De vrije balloen is de naam van een door stripauteurs zelf opgericht Nederlands stripblad, dat heeft bestaan van 1975 tot 1983. Vanwege de op handen zijnde fusie van *Sjors* en *Pep*, ontstond er onrust onder een aantal Nederlandse stripauteurs. Het teruggaan van twee bladen naar één betekende immers minder

De Balloenvaarders, de oprichters van *De vrije balloen*, getekend door Jan van Haasteren, die zelf onderaan hangt. Collectie Matla.

In het voorwoord van het eerste nummer legden de ‘opstandelingen’ verantwoording af over hun beweegredenen. Er klonk een flinke nagalm uit de woelige jaren 1960 in door, de tijd waarin deze generatie al was opgestaan tegen de gezapigheid van de goegemeente en dat met dit blad feitelijk nog eens herhaalde, maar dan nu door middel van stripverhalen:

‘Hier is dan ’t eerste nummer van DE VRIJE BALLOEN. Ons eigen blad! Jawel, een groep striptekenaars en schrijvers heeft

dit blad opgezet om eens helemaal vrij te kunnen werken. Niet dat we anders zo verschrikkelijk onvrij zijn, maar toch...! Kijk, wanneer je thuis achter je tekenafel of schrijfmachine zit, ben je behoorlijk vrij. Maar wanneer je met je produkt onder je arm bij de uitgever binnenwandelt, dan stap je door de HELLEPOORT van de commercie. Je krijgt te maken met een machtig lichaam, bestaande uit: boekhouders en aandeelhouders, redakteuren, directeuren en controleuren, fotografen, lithografen en typografen, typistes, telefonistes en receptionistes. Voorts nog een legertje koffie- en dweildames. Echt ’n MACHTIG LICHAAM! En door z’n machtige aderen (als rioolbuizen) bruist de bloedstroom, bestaande uit geld. Welnu, je laat je werk zien en misschien is men bereid het te kopen. Ze willen er zelfs enig geld (hun hartebloed) voor afstaan, maar dan moeten ze wel zeker weten dat ze er nog méér geld aan kunnen terugverdienen. Veel abonnees is hun streven, grote oplagen betekenen winst. Je strip moet daarom afgestemd zijn op ’n zo groot mogelijk publiek. Dus niet te lollig, niet te lullig. Niet te slim, niet te sloom. Niet te ruw, niet te glad. Niet te droog, niet te nat. Niet te hoog, niet te plat. Niet te dit, niet te dat....’¹⁵

Wat deze oproep opleverde, toont de tabel op pagina 109. *De Balloen* had een beginoplage die we nu als vrij behoorlijk beschouwen. *De vrije balloen* moest dus een satirisch stripblad

De vrije balloen toonde in de eerste afl everingen opvallend veel mannelijke geslachtsdelen, hier in een verhaal getekend door Jan Steeman. Collectie Matla, Den Haag.

Marilyn Monroe getekend door filmfanaat en -kenner Thé Tjong-Khing in *De vrije balloen*, in een van Thé's *Storende verhalen*. Collectie Matla, Den Haag.

voor volwassenen worden, naar analogie van de Franse stripbladen *L'Écho des savanes* en *Fluide glacial*. Het blad zou het vrije werk van de auteurs publiceren, het werk dus waar redacties of uitgevers geen vat op hadden of mochten hebben. Er werd dan ook geen redactie gevormd, de stripmakers beslisten gezamenlijk over de inhoud van het blad. Vrijheid was in de ogen van de Balloenvaarders: vrij om kritisch te zijn ten opzichte van de maatschappij, de maatschappelijke verschijnselen en de politiek. De strips waren dus kritischer van toon. Tegelijkertijd waren ze ook liberaler, want naast maatschappijkritiek waren seks en geweld vaste onderwerpen. Dat was op zich niet nieuw, want undergroundstrips werden al jarenlang gekenmerkt door deze eigenschappen.

En, hoe Nederlands, de toon van *De vrije balloen* was dan wel ronduit baldadig, maar echt schokkend was het blad zelden; in elk geval niet als met het vergeleek met soortgelijke tijdschriftinitiatieven in het buitenland. Elk nummer bevatte dan ook seks en bloot, met daarbij opvallend veel mannelijke geslachtsdelen.

Voor een aantal tekenaars die voorheen moeiteloos *Bommel*-strips en Disney-strips tekenden, betekende het meewerken aan *De vrije balloen* dat men ineens in een eigen stijl mocht gaan werken. Het zal dan ook geen verbazing wekken dat er op los werd geëxperimenteerd. Robert van der

Kroft tekende elke strip in een compleet andere stijl, terwijl Jan Steeman zijn favoriete schilders ging parodiëren, onder wie Rembrandt, Dali en Jeroen Bosch. Thé Tjong-Khing schreef voor het eerst zijn eigen strips, die druk bevolkt werden door filmsterren als Marilyn Monroe. Hoe kon het ook anders, met Thé's fascinatie voor film, die hem grote bekendheid bracht door maandenlang in de toentertijd populaire filmquiz 'Voor een briefkaart op de eerste rang' op te treden voor de televisie. Andries Brandt liet iedereen doodgaan in zijn stripverhalen over de familie Van Kant, die wanhopig probeerde van opa af te komen, daarbij zelf stuk voor stuk sneuvelend.

De opzet van *De vrije balloen* en de lol die de strips uitstraalden, hadden een grote aantrekkingskracht op andere stripmakers. Tekenaars Gerry Voortman en Willy Lohmann, en tekstschrijvers als Frans Buissink en Bram Uil sloten zich al snel bij de 'Balloenvaarders' aan. Maar veel belangrijker was dat de *Balloen* een nieuwe, beginnende generatie tekenaars zou aantrekken. Op die manier kon het blad een kweekvijver worden voor dit 'nieuwe' type striptekenaar.

Een van de doelstellingen van het blad was om jonge, veelbelovende tekenaars die nog geen professionele ervaring hadden, een platform en publicatieruimte te bieden. Omdat iedereen gelijk was bij *De vrije balloen* konden jonge, getalenteerde tekenaars onder de hoede van geroutineerde collega's het vak leren. Het beoogde resultaat was, ironisch genoeg, om de stap voor de talentvolle jongeren naar commercieel succes mogelijk te maken. Een wervende advertentie bij de Rietveld Academie had al snel resultaat. Tekenaars als Gerrit de Jager en Wim Stevenhagen (samen als: Prutswerk), Paul Bodoni, Paul Schindeler en later ook Eric Schreurs debuteerden in *De vrije balloen*, waarna ze als professional verder konden. Gerrit de Jager, Wim Stevenhagen en Eric Schreurs zouden zelfs begin jaren 1980 uitgroeien tot gezichtsbepalende auteurs van de Nederlandse stripwereld, nadat ze bij de *Nieuwe revu* emploten hadden gevonden. Andere nieuwkomers waren Bert Tier, Fred Marschall, Bart Slijp en Stanley Heinze. Maar door het succes van de *Balloen* zouden ook de al wat meer geroutineerde tekenaars Aad Labadie, Ben Jansen en Aloys Oosterwijk meewerken aan dit tijdschrift.

Naast de vaste medewerkers zijn er ook veel tekenaars geweest die slechts één of maar een paar bijdragen hebben geleverd, zoals: Piet Wijn, Harry Balm, Carry Brugman, Gideon Brugman, Peter de Smet, Uco Egmond, Peter Coolen,

Kettingstrip uit de derde aflevering van *De vrije balloen*, januari 1976.

Hierboven een plaat getekend door Harry Balm, rechtsboven een plaat van Carry Brugman en hieronder een plaat getekend door Piet Wijn. Collectie Matla, Den Haag.

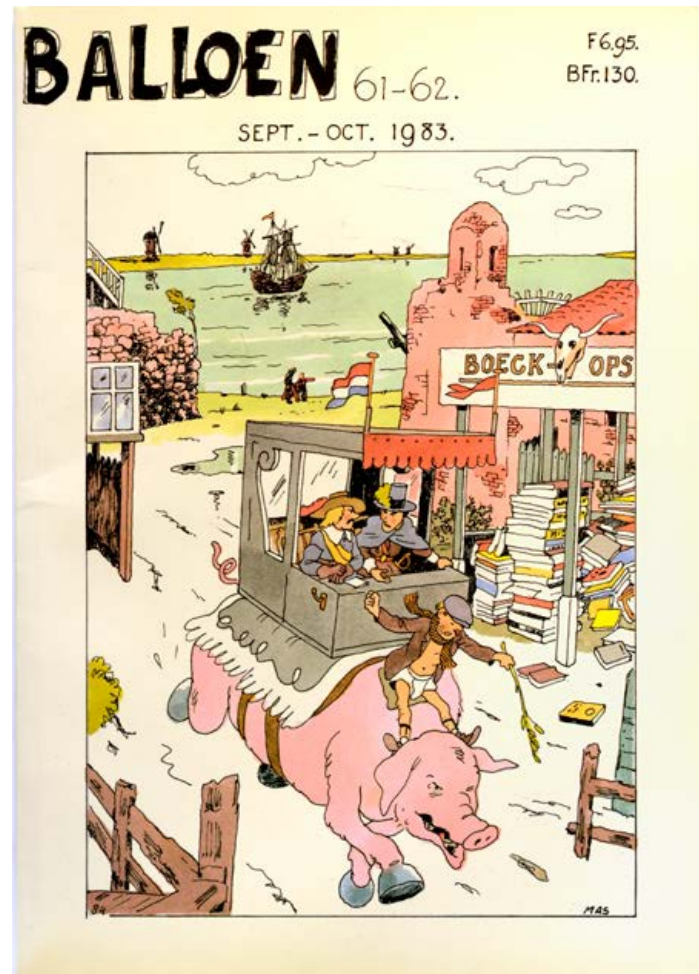
Hendrik J. Vos, Evert Geradts, Peter van Dongen en Marc Smeets. Ook Fay Luyendijk, die in later jaren bekend zou worden als zangeres onder de artiestennaam Fay Lovsky, heeft enkele strips voor het blad getekend. Het moet gezegd dat

zeker de oudere tekenaars onder de hierboven genoemden wel wat erg brave 'ondeugende' strips maakten. Maar het feit dat men uit zijn eigen stramen durfde te stappen, betekende al heel wat voor de emancipatie van de striptekenaar, die steeds serieuzer genomen werd als autonoom kunstenaar.

De vrije balloen had naast veel voordelen, ook een groot nadeel. De stripmakers werkten zonder geldelijke vergoeding mee aan het blad. Er kon niet betaald worden voor de strips. Daarom werd besloten om ook strips aan te kopen om zo de medewerkers wat meer ruimte en tijd te geven voor ander, betaald werk. Zo kon het gebeuren dat vanaf nummer 7 buitenlandse strips van tekenaars als Loro (Jean-Marc Laureau), André Franquin, Marcel Gotlib, Bonvi (Franco Bonvicini) en René Pétillon in het blad verschenen. Dat schaafde het imago van *De vrije balloen* allerminst. Bij nummer 13 werd al een oplage van 10.000 exemplaren genoemd, terwijl de werkelijke cijfers een dergelijk aantal tegenspreken, omdat het daadwerkelijk verkochte aantal natuurlijk lager lag.

Patty Klein herinnert zich: ‘We hebben altijd met z’n allen de inhoud en vorm van het blad bepaald (op lange en zeer alcoholische vergaderingen) en zonder redactie gewerkt. Echt jaren zeventig: iedereen had evenveel te vertellen. We zaten een avond lang keihard tegen elkaar in te schreeuwen en hadden dan weer een blad klaar. De tekenaars gingen steeds meer deze gemeenschappelijke kritiek op hun stripwerk omzeilen door op het allerlaatst, vlak voor het blad naar de drukker ging, hun werk in te leveren.... Met ingang van nr. 19 namen we een uitgever, Theo van den Broek. We hadden genoeg van het zelf afbundelen van de post, boekhouden en wat al niet meer. Helaas bleek van den Broek een oplichter. Het enige dat hij uitgaf was al het geld van De Vrije Balloen en dat allemaal aan zichzelf (bijvoorbeeld: Vrije Balloens in enveloppen stoppen à f 2,50 per stuk). Deze verwickelingen zijn te lezen in de Vrije Balloen in (ze)episodes van ‘De Blijke Kalkoen’ door Prutswerk. De Balloeners hebben van den Broek aan de kant gezet en daarna is Uitgeverij De Vrijbuiters *De Vrije Balloen* uit gaan geven, na enkele jaren gevolgd door Ger van Wulften.’ (bron: *Comiclopedia*)

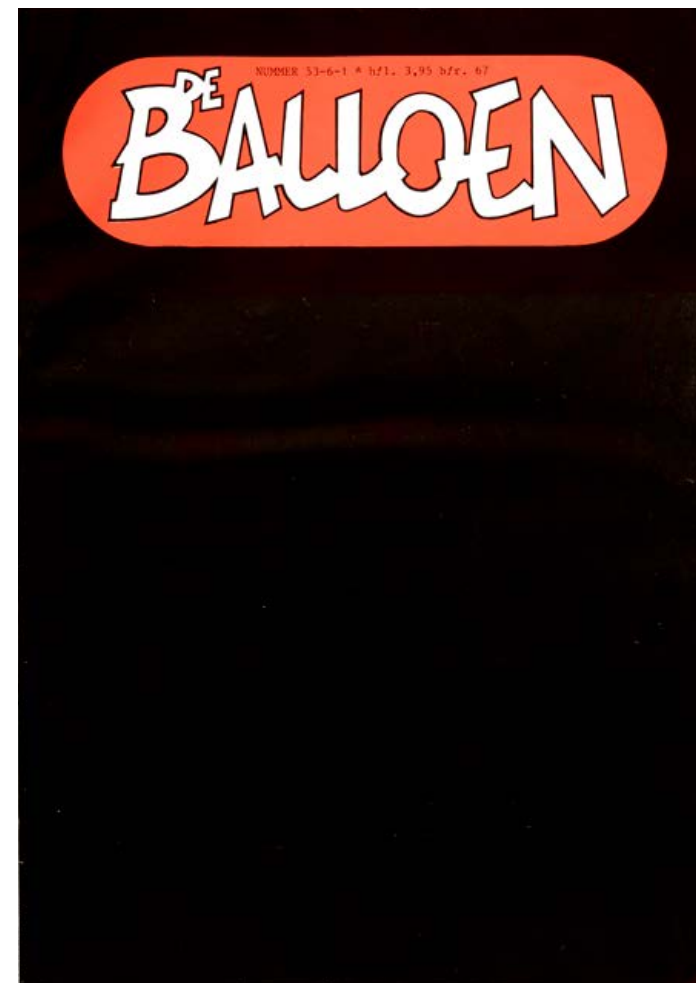
Na de slechte ervaringen met Van den Broek en het opheffen van Kobold BV besloot men het uitgeven helemaal uit handen te geven. Vanaf nummer 28 werd *De vrije balloen* daarom

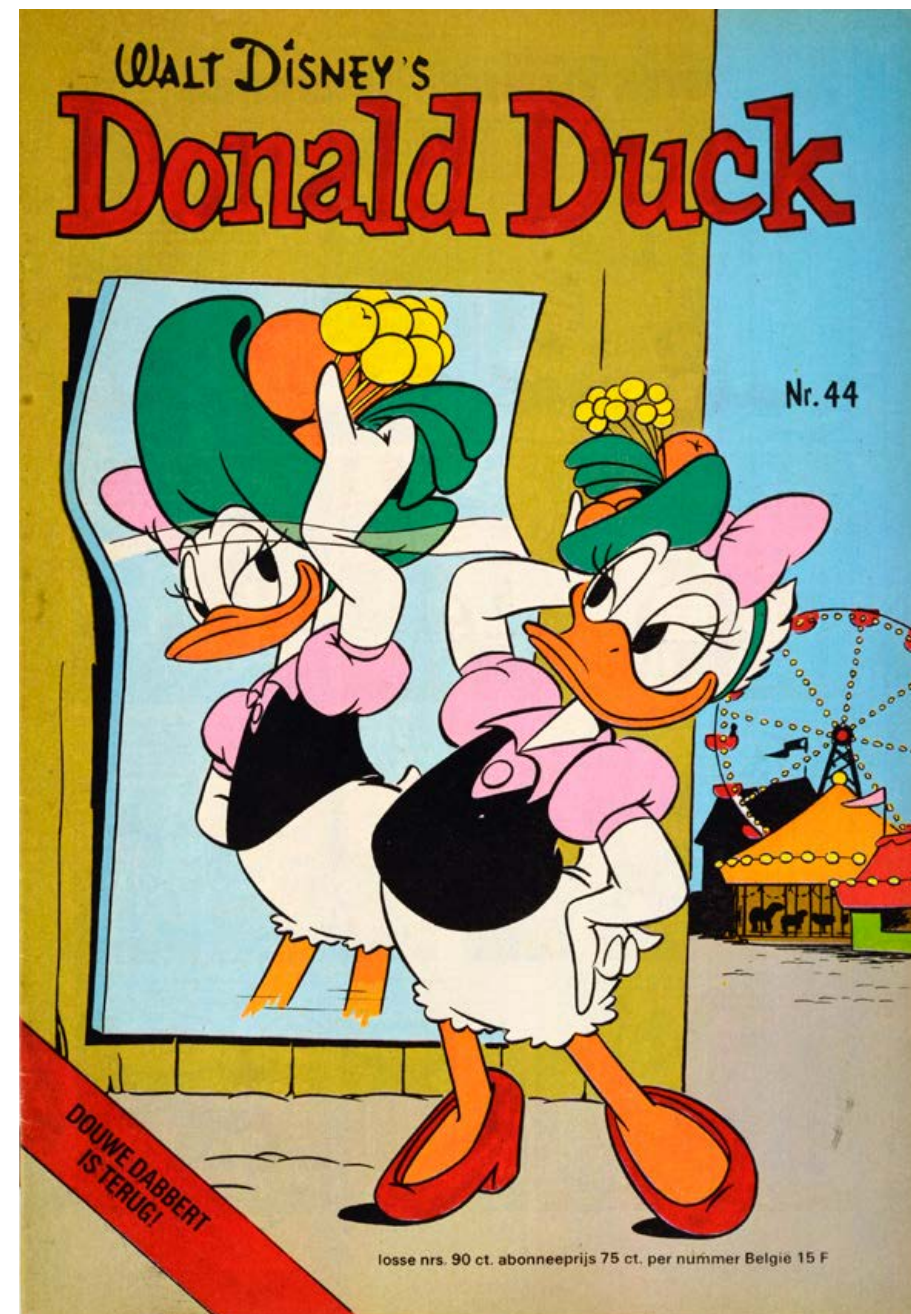
De laatste aflevering van *De balloen*, oktober 1983. Collectie Matla, Den Haag.

uitgegeven door uitgeverij Kontekst en niet door Uitgeverij De Vrijbuiters, zoals Patty Klein zich meende te herinneren. Op een gegeven moment vond de jonge garde, en dan vooral Gerrit de Jager en Wim Steenhagen, dat het blad te veel als los zand aan elkaar hing. Ze wisten de oprichters, voor zover die nog meededen, ertoe te bewegen toe te stemmen om een redactie in het leven te roepen. Ook stelde het duo wegens goede ervaringen voor om een professionele uitgever in de hand te nemen. Ger van Wulften, die onder de uitgeversnaam Espee ('small publishing') al eerder, van 1977 tot 1979, het stripblad *Gummi* had uitgebracht, bleek bereid het blad voort te zetten. Dat was enigszins verrassend, want bij de verschijning van *Gummi* had Van Wulften zich nogal laatdunkend uitgelaten over *De vrije balloen*.¹⁶ De nog overgebleven oude garde trok zich terug uit het blad en maakte alle vooruitbetaalde abonnementsgelden over aan Van Wulften. Zo kreeg het blad vanaf nummer 48 (1982) een redactie. Om die reden veranderde men de naam. Het woord *Vrije* werd uit de naam gehaald en vijf nummers later, in januari 1983, werd de naam zelfs helemaal teruggebracht tot de titel *Balloen*.

Dat er een tweede nummer 53 verscheen was te wijten aan een actie van *De balloen*. Eind 1982 verscheen nummer 53-6-1, waarin alle rechterpagina's blanco gelaten waren.

Aflevering 53 van *De balloen*, opvolger van *De vrije balloen*, waarbij alle rechterpagina's onbedrukt werden gelaten. Uitgave Van Wulften 1983. Collectie Matla.

Het weekblad *Donald Duck* haalde ongekend hoge oplagen. Op zijn hoogtepunt meer dan 450.000 exemplaren. In de afgelopen 62 jaar verschenen er al meer dan 3.200 nummers. Collectie Matla.

Dat was een statement om politiek rechts te bestrijden. Sympathiek of niet, veel abonnees voelden zich bekocht. En als die abonnees dan een boze ingezonden brief stuurden, werd die in de brievenrubriek gepubliceerd en maakte men de afzender ervan belachelijk. Dat zal niet veel sympathie opgewekt hebben. Ook bij de verkopers van het blad leidde dit nummer tot misverstanden, want veel exemplaren werden geretourneerd als misdruk of zelfs regelrecht bij het oud papier gegooid. Om die reden verscheen er in januari 1983 een nieuw nummer 53 (53-7-2) waarin alle pagina's wel waren bedrukt.

Van Wulften bracht natuurlijk zelf ook nieuwe medewerkers aan. Tekenaars uit zijn 'stal', als René Windig en Eddie de Jong (onder de werknaam 'Gezellig en Leuk'),

Hein de Kort, Willem Vleeschouwer, Aart Clerckx en Peti Buchel zouden de geleerden van het blad gaan versterken. Hoewel het de bedoeling was dat de professionele uitgeverij wat meer structuur zou bieden aan het blad, bleek na een paar nummers al het tegendeel. In plaats van strips werden er steeds meer pagina's ingeruimd voor artikelen en rubrieken. De lay-out werd steeds rommeliger en de kwaliteit van de strips liep, enkele uitzonderingen daargelaten, steeds verder achteruit. In oktober 1983 werd het dubbelnummer 61/62, als laatste, uitgegeven.

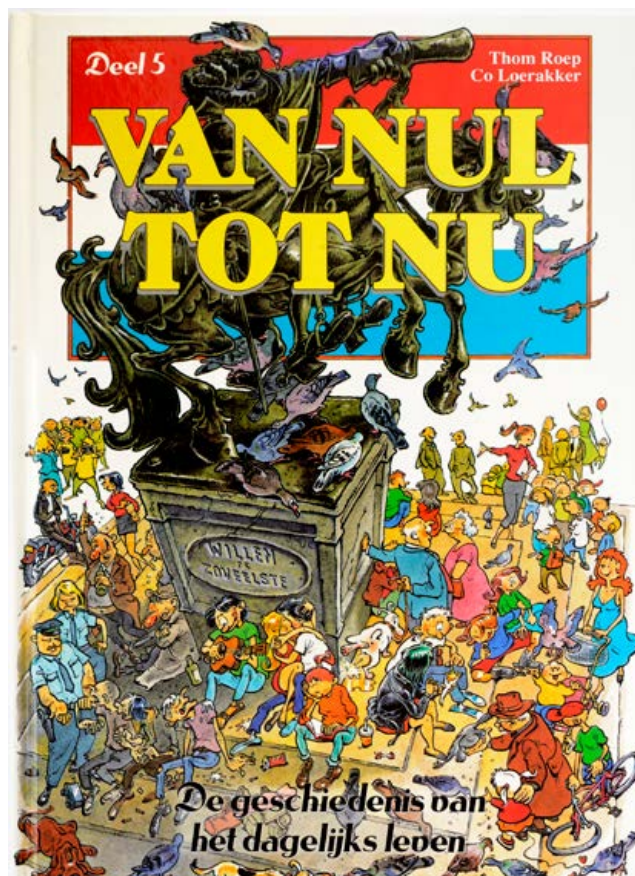
Andere grote en middelgrote tijdschriften Donald Duck

Donald Duck kende een tamelijk regelmatige oplage in de jaren 1970 en 1980. Hoewel de crisis ook niet helemaal ongemerkt aan dit blad voorbijging, bleek de formule van het 'vrolijke weekblad' de woelige baren van de economie voldoende het hoofd te kunnen bieden. Zo kon het gebeuren dat de oplagen in 1975 en in 1990 precies gelijk waren: 336.000, terwijl in de tussentijdse jaren de oplage was gestegen tot een maximale hoogte van 458.000 in 1981. Behalve de reguliere Disney-verhalen, die voor en groot deel het succes van het blad bepaalden, verscheen in de periode 1975-2001 een strip in *Donald Duck* die legendarisch zou worden: *Douwe Dabbert* van Thom Roep en Piet Wijn. De verhalen van de dikke dwerg met zijn toverknopzak ademen een sprookjesachtige sfeer die nergens kinderachtig wordt. Het geweldige tekenwerk en de even sterke scenario's van

Donald Duck-hoofdredacteur Thom Roep zorgden voor een constante kwaliteit. Omdat Wijn een hersenbloeding kreeg

Douwe Dabbert van Piet Wijn en Thom Roep introduceert zichzelf bij het *Donald Duck* publiek op pagina 13 van zijn eerste avontuur, *De verwend prinses*. Collectie Matla, Den Haag.

tijdens het maken van het laatste verhaal, nam Dick Matena het tekenwerk gedeeltelijk over. Er zouden 23 vervolgv verhalen en tien korte verhalen van Douwe Dabbert gemaakt worden en de strip werd in acht talen uitgegeven.

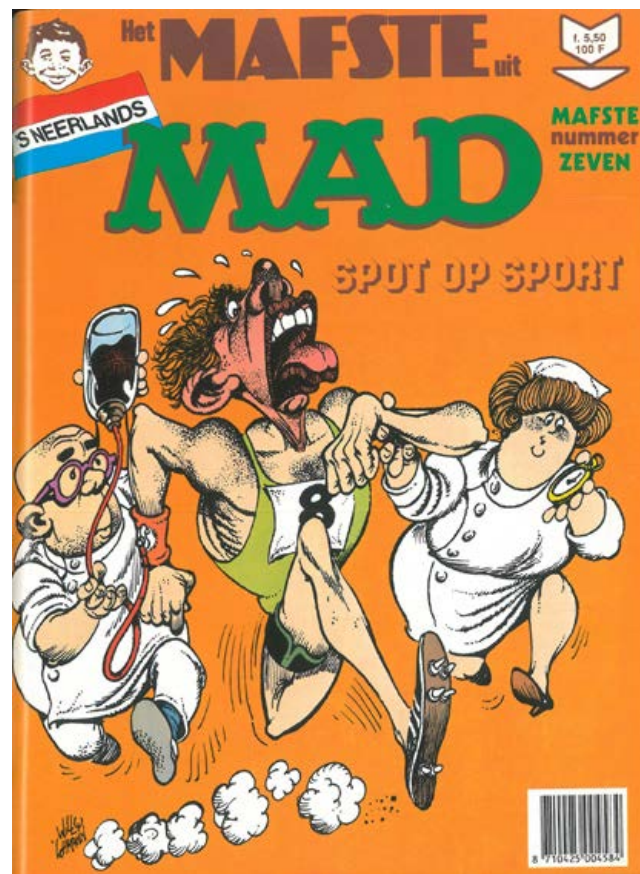
Thom Roep stond overigens aan de wieg van nog een andere succesvolle strip in Donald Duck: Van nul tot nu. In deze strip, getekend door Co Loerakker, werd op speelse wijze de geschiedenis van Nederland geschetst. Van nul tot nu zal op menige school in de geschiedenislessen zijn gebruikt om kinderen enthousiast te maken voor het vak. De vijf albums die verschenen gingen over: Deel 1– De vaderlandse geschiedenis tot 1648; Deel 2– De vaderlandse geschiedenis van 1648 tot 1815; Deel 3– De vaderlandse geschiedenis van 1815 tot 1940; Deel 4– De vaderlandse geschiedenis vanaf 1940; Deel 5– De geschiedenis van het dagelijks leven.

Mad

Mad is eigenlijk een Amerikaans stripblad en de Nederlandse editie, die al begon in 1964, publiceerde voornamelijk die Amerikaanse strips in vertaling. Toch waren er ook enkele Nederlandse tekenaars die oorspronkelijk werk maakten voor de Nederlandse editie, zoals Willy Lohmann, die dat zelfs veelvuldig deed en er min of meer zijn stempel op drukte. Maar omdat zijn bijdragen vaak persiflages waren, zij geen reeks vormden noch een vaste hoofdfiguur hadden, worden ze vaak en ten onrechte vergeten. In 1994 werd de uitgave van de

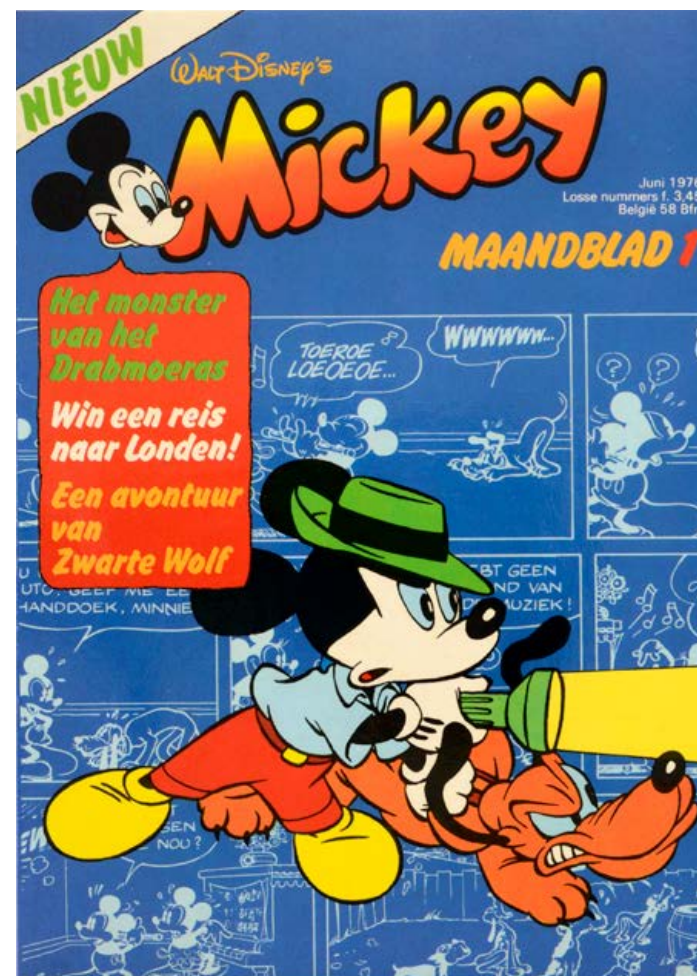

Twee delen van de educatieve geschiedenisstrip Van nul tot nu, geschreven door Donald Duck-hoofdredacteur Thom Roep en getekend door Co Loerakker. Collectie Matla, Den Haag.

Willy Lohmann was deels beeldbepalend voor de Nederlandse Mad. Omslag van zijn hand voor deel 7 van Het mafste uit Mad, 1985.

Nederlandse Mad gestaakt. In 2011 is nog een poging gedaan het blad opnieuw op te zetten, maar na zes nummers moest ook die, wegens gebrek aan belangstelling, worden opgegeven.

Mickey maandblad, waarin onder andere Virl van Dick Matena verscheen en Hulbert van Dick Briel. Hier nummer 1 van juni 1976. Collectie Matla.

Mickey maandblad

Mickey maandblad is een Walt Disney-tijdschrift dat tussen 1976 en 1989 bij Oberon verscheen. In totaal zijn er 153 nummers verschenen, die het uiterlijk hadden van een stevig boekje op het formaat van 22 bij 15 cm. Hoewel het grotendeels gevuld werd met Amerikaans werk, was er een kleine maar niet onbelangrijke bijdrage van Nederlandse tekenaars. De realistische sciencefictionstrip Virl van Dick Matena werd vanaf 1977 in Mickey maandblad gepubliceerd. Leo de Beo, de huisbeo van Goofy, die op de achterkant van het tijdschrift stond, was aanvankelijk van de tekenaar Manuel Gonzales, maar werd later getekend door Matena. Dick Briel publiceerde Hulbert, een komische strip, in Mickey maandblad.

Rhaa lovely

Rhaa lovely was een tijdschrift dat achttien nummers beleefde in Nederland. Het blad was van Franse origine waar het Fluide glacial heette. Marcel Gotlib startte het in 1970 om de

Een van de originele platen van de strip Hulbert, door Dick Briel. Stripcollectie Bijzondere Collecties Universiteit van Amsterdam.

Zelfportret van Marcel Gotlib.

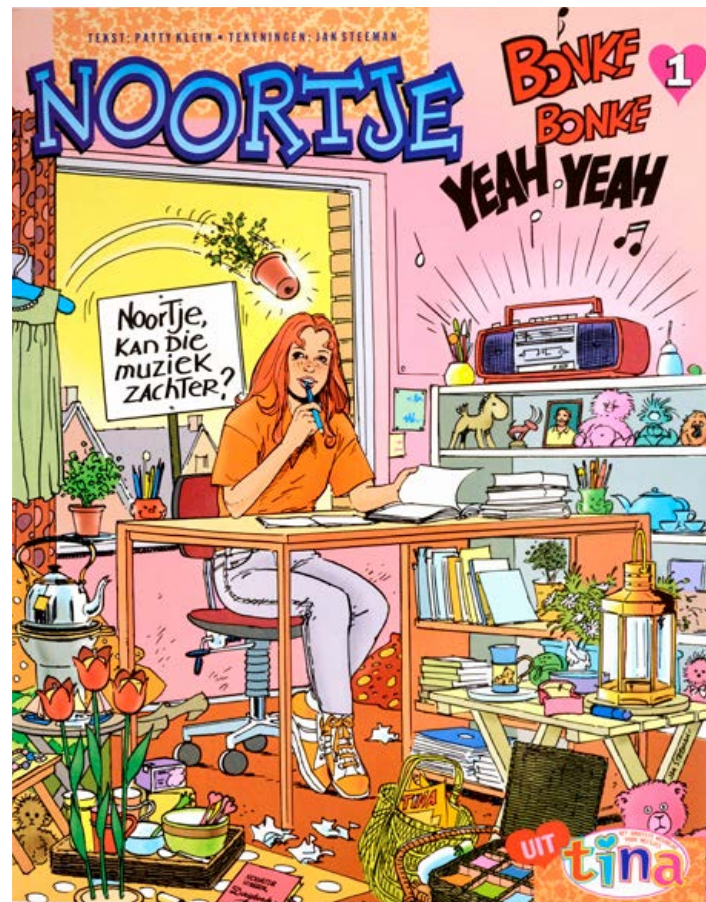
opkomende strips voor volwassenen een podium te bieden. Tenaars als Christian Binet, Edouard Karali (Édika), André Franquin en Marcel Gotlib zelf publiceerden er in. Naast dit blad werd ook een drietal Rhaa lovely-albums uitgebracht. In Nederland werden blad en albums uitgegeven door Yendor. Nederlandse strips werden er niet in gepubliceerd. Misschien heeft dat ertoe bijgedragen dat het blad maar zo kort heeft bestaan, van september 1982 tot februari 1984.

Stripkoerier

Deze stripkrant, gevuld met grotendeels oude Amerikaanse strips, onder andere *Hägar, Roodoog, Popeye, Steve Canyon, Mandrake* en *Rip Kirby*, verscheen voor het eerst in mei 1977 en zou het niet heel erg lang uithouden. Feitelijk had de *Stripkoerier* dezelfde redactie als *Eppo*, te weten Martin Lodewijk en Frits van der Heide. Nadat *Eppo* zich als blad gevestigd had op de markt, vond men het bij de VNU tijd voor een nieuw stripproject en de *Eppo*-redacteuren van het eerste uur waren bereid de schouders eronder te zetten. Wegens de lage kosten en gezien de hoge oplage van 60.000 exemplaren verwachtte men er veel van.¹⁷ Maar blijkbaar zaten de lezers er toch niet zo op te wachten en bleef het blad alleen interessant voor een te kleine groep liefhebbers. In maart 1978 hield het blad na 21 nummers alweer op te bestaan. Een poging van Ger van Wulften om het blad, onder de naam *Stripkrant*, voort te zetten, mislukte, na zeven nummers.

Tina

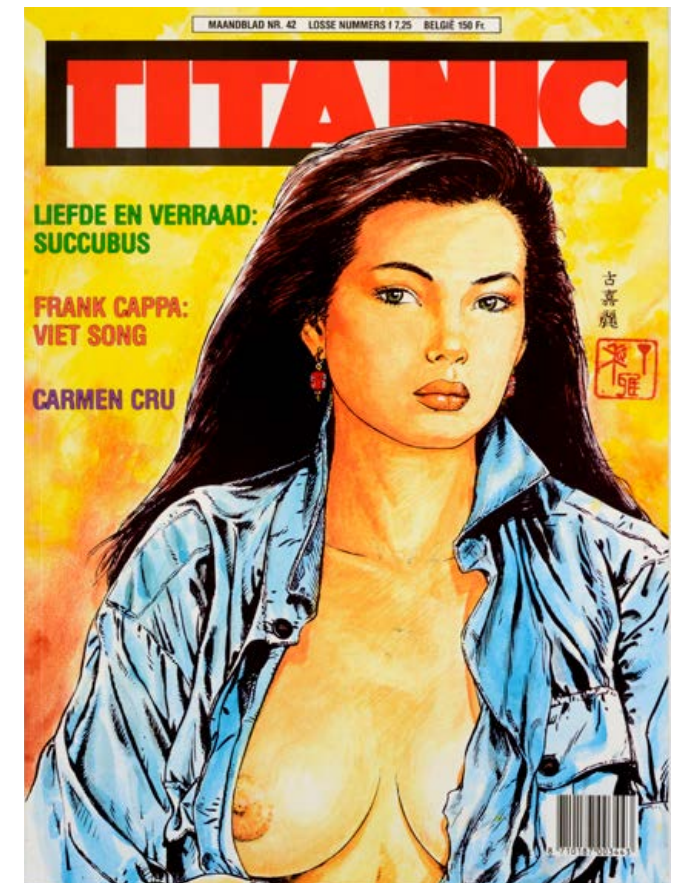
Het meest succesvolle en langst bestaande meisjesstripblad van Nederland mag in dit rijtje niet ontbreken. Het begon in juni 1967 en het verschijnt nog steeds elke week, al bijna een halve eeuw. Hoewel het een groep bedient die vaak, en ten onrechte, wordt vergeten, is *Tina* toch van belang voor de Nederlandse stripwereld, al was het maar omdat er grote

Noortje van Patty Klein en Jan Steeman, al veertig jaar een strip voor tienermeisjes. Collectie Matla, Den Haag.

Lo Hartog van Banda en Gideon Brugman, *Patty begint opnieuw*. Uitgave Oberon, Haarlem 1981. Collectie Matla, Den Haag.

Titanic strip magazine, dat vijftig nummers zou bestaan. Hier een omslag-illustratie van Paul Teng. Uitgave Titanic Strips 1988. Collectie Matla.

Het grootste stripweekblad voor meisjes *Tina* verscheen jarenlang met foto's van tienermeisjes op het omslag. Ook in de laatste jaren weer.

Originele tekening van kaperdochter *Gloria van Goes*, een schepping van Paul Deckers en Piet Wijn. Stripcollectie Bijzondere Collecties UvA.

stripmakers aan hebben meegewerkt. Bijvoorbeeld aan de langstlopende strip in het blad, *Noortje*, sinds 1975, die al die tijd gemaakt werd en nog steeds wordt door het ijzersterke duo Patty Klein en Jan Steeman. Maar ook Piet Wijn maakte voor *Tina* een aantal noemenswaardige strips, zoals *Jennifer Scott, Heidi, Maartje* en *Gloria van Goes*. En dan scenarioschrijver par excellence Lo Hartog van Banda, die zo'n beetje met elke grote stripmaker wel eens

heeft samengewerkt; hij schreef voor *Tina* strips als *Patty*, getekend door Gideon Brugman en *De twee van Oldenhoek*, met tekeningen van Thé Tjong-Khing.

Tina was trouwens niet het enige meisjesstripblad. Ook *Anita, Debbie, Gitta, Marjolein, Peggy* en *Penny* publiceerden louter voor meisjes. Maar zij hadden niet dat ongekende succes van *Tina*. Voor *Melanie* en voor *Topsy* bleef het zelfs maar bij één proefnummer.

Titanic strip magazine

Titanic strip magazine startte in 1984. Aanvankelijk was het de bedoeling het tijdschrift al in 1982 te lanceren, maar vermoedelijk doordat Martin Lodewijk maar niet op de proppen kwam met zijn voor de *Titanic* bedoelde bijdrage, trokken andere potentiële medewerkers als Dick Matena en Daan Jippes de stekker er voortijdig uit. Maar in 1984 werd het blad dan toch ten doop gehouden. De redactie bestond aanvankelijk uit Peter de Smet, Renée van Breukelen en Frits van de Heide en werd uitgegeven door Comics Design (vanaf nummer 5 trouwens al door uitgeverij Dendros). In het blad verscheen werk van onder anderen Peter de Smet, Gerrit de Jager, Peter de Wit en Hanco Kolk. De liefhebbers van volwassen strips kregen ook kwaliteit voorgeschoteld met het werk van buitenlanders als Yves Chaland, Alex Varenne, Jean-Claude Floc'h, Hermann Huppen en Tanino Gaetano

Liberatore. Het blad varieerde zowel in dikte als in kwaliteit, maar had uiteindelijk, net als alle andere stripbladen te lijden onder een sterk krimpende markt. De laatste redacteuren, Pieter van Oudheusden, Peter de Raaf en Hans van den Boom, konden uiteindelijk niet voorkomen dat 'het schip' in januari 1989 na vijftig nummers ten onder ging.

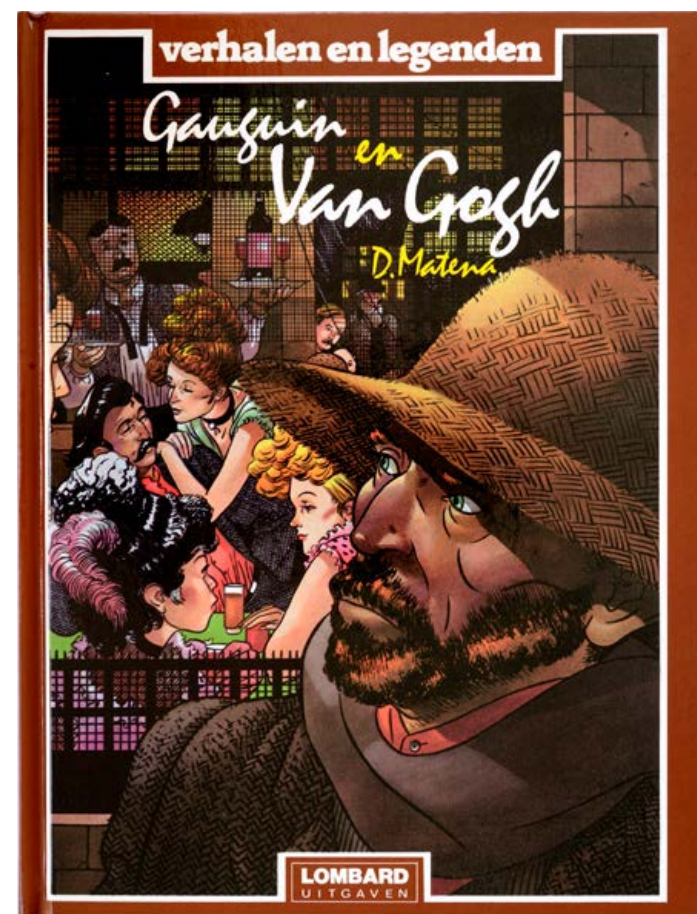
Kuifje en Robbedoes

Deze typisch Belgische bladen publiceerden over het algemeen Waalse en Franse strips. Maar na een interne ruzie bij Oberon werd Rob Harren eind jaren 1980 directeur bij de Brusselse uitgeverij Lombard, die al sinds 1946 het legendarische weekblad *Kuifje* uitgaf. Hij haalde enkele Nederlandse stripmakers naar dit blad: Dick Matena, Peter de Smet, Paul Teng, Willem Ritstier en Minck Oosterveer. Deze stripmakers publiceerden enkele strips in het weekblad en zo kon het gebeuren dat er ook albums van Nederlandse stripmakers verschenen bij deze Belgische uitgeverij. Van *Claudia Brücken* van Ritstier en Oosterveer verschenen er drie albums en *Mozart en Casanova* en *Gauguin en Van Gogh* van Matena verschenen in de reeks *Verhalen en legenden*.

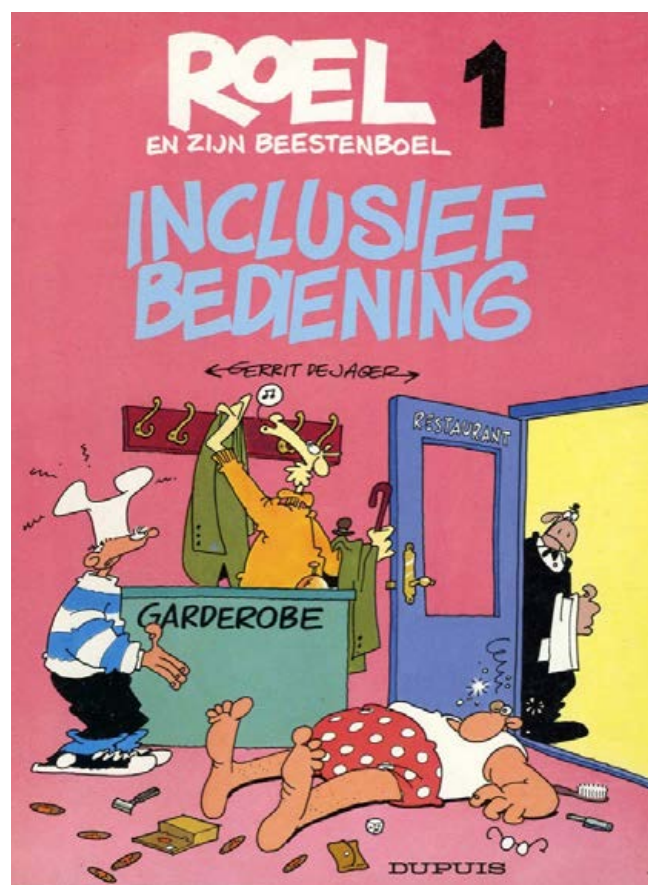
Ditzelfde gebeurde trouwens midden jaren 1980 bij het weekblad *Robbedoes* (sedert 1938 uitgegeven door Dupuis). Toen was er sprake van een Nederlands 'katern' in dit andere

Claudia Brücken van Willem Ritstier en Minck Oosterveer verscheen in weekblad *Robbedoes*. In albumvorm bij Boumaar, Zutphen 1999.

Gauguin en Van Gogh is een van de geromantiseerde mythische verhalen van Dick Matena, gepubliceerd in het weekblad *Kuifje*.

Gerrit de Jager en Wim Steenhagen verschenen met *Roel en zijn beestenboel* eveneens in *Robbedoes* en later in album bij Dupuis.

belangrijke Belgische stripblad. Tenaars als Toon van Driel, Gerrit de Jager, Gerard Leever en tekenaars van Studio Arnhem publiceerden er hun strips in. Er zijn zelfs tien stripalbums bij Dupuis verschenen van *Roel en zijn beestenboel*. Dat alles had te maken met de komst van redacteur Jos Wauters, die zich met zijn redacteurschap wilde profileren als redacteur met een bredere visie. Maar na zijn vertrek als redacteur, halverwege 1985, hield die Nederlandse inbreng alweer op en verdwenen de Nederlanders, behalve Gerrit de Jager, weer van het *Robbedoes*-toneel.

Wordt vervolgd

Ook het maandblad *Wordt vervolgd* – een vertaling van *À suivre* – was van Belgische origine; een uitgave van Casterman. Het blad werd dan ook op de ‘ouderwetse’ manier gebruikt, als voorpublicatie voor albumuitgaven. De verhalen kwamen na de voorpublicatie in de diverse reeksen van Casterman uit, zoals *Wordt vervolgd romans*, *Wordt vervolgd novellen* en *Wordt vervolgd select*. Hoewel vooral de grote Franse namen in dit blad een plaats kregen, werden in de beginjaren ook Nederlandse tekenaars gepubliceerd, zoals Peter Pontiac, Lian Ong, Bert van der Meij, Theo van den Boogaard, Dick Matena, Paul Teng, Peter van Dongen en René Windig en Eddie de Jong. Er verschenen, na het 0-nummer, nog 97 uitgaven van dit maandblad, tussen 1980 en 1989.

Kleine tijdschriften

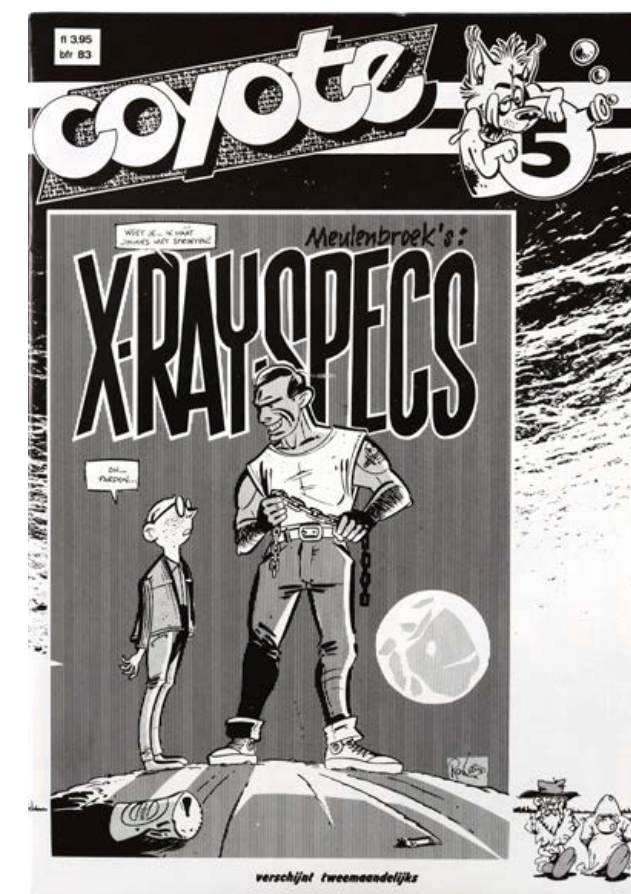
Behalve striptijdschriften die door grote uitgevers of concerns in de markt werden gezet, werd de periode eind jaren 1970, begin jaren 1980 gekenmerkt door een gestage stroom van kleine tijdschriften, die al dan niet professioneel werden uitgegeven, maar die met veel overtuiging en inzet werden gemaakt. Hierna volgt een beknopt beeld van dit soort tijdschriften om een idee te krijgen van wat er toen voor initiatieven waren.

Coyote

Het blad *Coyote* werd volgetekend door amateurtekenaars uit verschillende delen van het land. Het werd in 1983/1984 uitgegeven in Amsterdam, maar bevatte ook werk van de tekenaars van Studio Arnhem (Kees de Boer, Ben Jansen, Hanco Kolk). Naast deze groep, waren de talentvolste tekenaars Marius Brouwer, Rob Hogenbirk, Henk van de Meij, Aak Buur en Wout Paulussen. Het blad werd verspreid door Drukwerk Distributie en was zelfs te koop in sommige AKO-kiosken.

Fresco

Fresco was een blad dat twee jaar lang verscheen, van 1989–1991. De redactie werd gevormd door Sander van Baalen, Wilma Tenker en Stefan Nieuwenhuis en bevatte werk van onder anderen Kees de Boer, Gerard Leever en Steven Dupré.

Coyote, een amateurblad dat enige bekendheid genoot en zelfs bij de AKO-winkelketen te koop was. Collectie Matla, Den Haag.

Wordt vervolgd, de Nederlandse pendant van het Franstalige *À suivre*. Nummer 0, uit 1980. Uitgave Casterman, Doornik.

Fresco bood ruimte aan onder anderen Kees de Boer en Gerard Leever. Het eerste nummer verscheen in 1989. Collectie Matla.

Gezellig en leuk van René Windig en Eddy de Jong, was geen weekblad, geen maandblad, maar een jaarblad.

Gezellig en leuk

Een bijzonder stripblad was *Gezellig en leuk*, dat ongeveer éénmaal per jaar verscheen in de periode 1976–1986 en waarvan acht nummers werden uitgebracht. Het werd gemaakt door het legendarische duo René Windig en Eddy de Jong. Hun werk werd aangevuld met dat van bevriende collega's als Paul Bodoni, Aart Clercx, Peter Pontiac en Wim Stevenhagen. De legendarische persiflages *Uit den verhalentrommel van oom Wim* en *Dick Bosch* vonden in dit blad hun oorsprong.

Gummi

Van maandblad *Gummi* verschenen 24 afleveringen in de periode mei 1977 tot december 1979. Het was, na het verscheiden van *Tante Leny presenteert!*, weer een echt stripblad voor volwassenen en met die bedoeling ook op de markt gebracht door Ger van Wulften. Aanvankelijk stonden er vooral Franse strips uit stripbladen voor volwassenen in die zich in Frankrijk bewezen hadden, zoals *Charlie*, *Fluide glacial* en *Metal hurlant*. Maar de bedoeling was om ook Nederlandse striptekenaars een kans te geven. Daar kwam helaas maar weinig van terecht, al werkte bijvoorbeeld Aart Clercx mee vanaf het eerste nummer en maakte Dick Matena zijn eerste volwassenenstrips, later gebundeld in het boek *Amen*, voor het blad. Hoewel *Gummi* geen lang leven beschoren was en het tijdschrift geen groot succes, was het van grote betekenis voor de markt van de volwassenenstrips in Nederland.

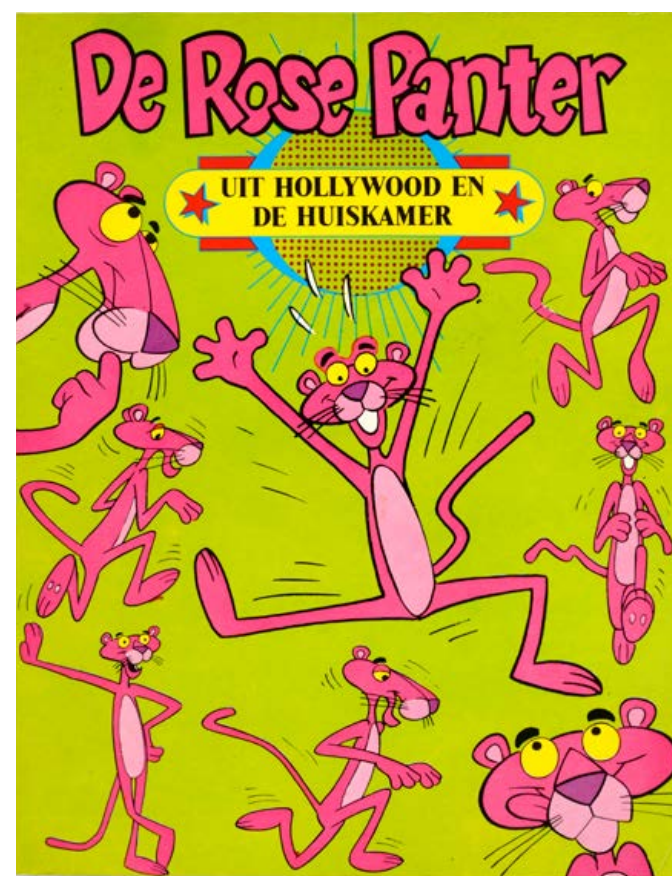
Gummi werd uitgegeven door Van Wulften en bevatte Nogal wat seks. Hier met een omslag van Dick Matena.

Semic Press-uitgaven

Semic Press was een van oorsprong Zweeds uitgeverijconcern dat in de markt van gemakkelijk scorende stripblaadjes actief is geweest. Van vrijwel alle *Looney Tunes* tekenfilmseries gaven zij striptijdschriften uit. Zo verschenen er op de Nederlandse markt onder meer reeksen van *De rose panter* (*Pink panther*) en *Hakkie Specht* (*Woody Woodpecker*). Het waren typische sigarenboerstrips die zelden in stripspecialzaken terecht kwamen. Met het uitsterven van deze tekenfilmseries op de televisie stierven ook de stripreeksen uit. Het grootste succes van Semic was echter het tijdschrift *Bobo* voor peuters en kleuters. Toen dat blad in 1975 een Nederlandse redactie kreeg, werd het overgedaan aan de VNU. Semic Press is als uitgever nog steeds actief, zij het niet met strips op de Nederlandse markt.

Talent

Talent was een blad dat door Drukwerk werd uitgegeven. Het verscheen van 1978 tot en met 1981 en bestond in totaal uit zeven nummers. De ondertitel van het blad luidde: visueel vakblad en het was dan ook geen stripblad pur sang. Er stonden zowel strips in als artikelen over strips, maar ook breder, over illustraties, vormgeving en dergelijke. Dat was ook te zien aan de samenstelling van de redactie die bestond uit Evert Geradts, Har van Fulpen (de uitgever van het blad), Piet Schreuders en later ook Hanco Kolk.

De rose panter werd van 1973 tot 1985 in Nederland uitgegeven door Semic Press. Dit is het eerste album dat uitkwam. Collectie Matla.

Het blad *Talent*, uitgegeven door Drukwerk in Amsterdam, bevatte niet alleen strips maar ging ook over vormgeving. Collectie Matla.

In 1972 startte Semic Intermerc (later: Semic Press) met een lange reeks rond de populaire tekenfilmfiguur *Woody Woodpecker*.

Uitgeverij De Vrijbouter

De Vrijbouter was onderdeel van het in 1958 in Tilburg opgerichte Audax-concern. Het gaf publicatiebladen uit, waaronder de succesvolle vrouwenbladen *Mijn geheim*, *Intiem* en *Candlelight*. In de jaren 1970 was de uitgever echter ook zeer actief op het gebied van striptijdschriften. Veel van die tijdschriften waren gelieerd aan animatieseries op televisie. Naast de tv-serie konden de jeugdige lezertjes ook op papier de avonturen van hun helden volgen. Die blaadjes en goedkope stripboekjes waren te koop bij de kiosk en kantoorboekhandels. Tekenfilmseries als de *Flintstones*, *Calimero*, *Knudde*, *Pinocchio*, *Scooby Doo*, *Sindbad* en *Yogi Beer* werden op de markt gebracht. Maar ook strips afkomstig uit voor ons minder bekende striplanden als Engeland en Duitsland werden door De Vrijbouter ingevoerd in Nederland, zoals de serie over de oude Romeinen *Jupiter* en de indianenserie *Zwarte Wolf*. Met de afnemende tijdschriftenmarkt stootte ook De Vrijbouter de strips even gemakkelijk weer af als men ze had aangekocht. En zo bleven de vrouwenbladen uiteindelijk over. De Vrijbouter bestaat nog steeds.

Yèch

Het blad *Yèch*, een pittig stripblad, was geen lang leven beschoren. Het verscheen van 1984 tot zomer 1986 slechts negen keer. De redactie werd gevormd door onder anderen een interessant duo waar de stripwereld nog veel van zou horen, namelijk Willem Ritstier en Minck Oosterveer. Ze werden bijgestaan door Adri van Kooten en Caren Peeters. Het blad bevatte zowel strips als interviews met striptekenaars.

Yèch, een pittig stripblad was een uitgave van Willem Ritstier en Minck Oosterveer. Nummer 0 is van mei 1984. Coll. Matla.

Tijdschriften over strips

In veel van de eerdergenoemde bladen stonden behalve strips ook artikelen over strips, maar er was een aantal tijdschriften dat puur gericht was op informatie over strips.

Stripprofiel

Stripprofiel werd in december 1973 bedacht door Peter de Wit. Het werd gemaakt door onder anderen Ger Apeldoorn, Joost Timp, Rudy Vrooman en Meerten Welleman en het had tot doel informatie over strips en stripmakers te geven. Bij het tijdschrift verscheen zo nu en dan een extra bijlage, een reclamestrip of een ‘vergeten’ strip, zoals *Fiedel* van Peter de Smet en *De heren Jansen en Tilanus in het land der Troegels*, een reclamestrip, in 1955 uitgegeven door de gelijknamige kledingfirma en gemaakt door de Toonder

Stripprofiel was jarenlang naast *Stripschrift* het informatieblad over strips, stripmakers en de stripwereld. Collectie Matla, Den Haag. Hierboven het eerste nummer, uit december 1973. Hieronder nummer 37, van eind 1979, met een portret van Dick Matena, getekend door collega Daan Jippes.

Studio's. Na de eerste zeven nummers van het blad werd Maarten J. de Meulder de uitgever. Hij is de man achter de *Paulus de boskabouter*-uitgaven. In 1983 won *Stripprofiel* een Stripschappenning wegens de grote verdiensten voor de Nederlandse strip. Of zoals het juryrapport vermeldde: ‘Stripprofiel, in 1973 ontstaan als liefhebbersblaadje van een aantal toen nog jonge stripenthousiasten, is in die tien jaar uitgegroeid tot een volwaardig stripfanzine, dat niet meer weg te denken is uit de nederlandse stripscene en veel waardering ondervindt bij stripminnend Nederland.’ Verder werd de professionaliteit genoemd waarmee het blad gemaakt werd.

In november 1987, na het verschijnen van nummer 60, viel het doek. De wat onregelmatige verschijning en het teruglopende abonneebestand zullen daar ongetwijfeld een rol bij hebben gespeeld.

Jansen en Tilanus van de Marten Toonder Studio's, 1955. Een heruitgave werd later jaren bij *Stripprofiel* gevoegd.

Stripschrift

Stripschrift werd opgericht in december 1967 en is daarmee het langst bestaande stripinformatietijdschrift ter wereld. Het begon als het informatieblad voor de leden van de net opgerichte vereniging van stripliefhebbers Het Stripschap en groeide geleidelijk uit tot het beste stripinformatieblad van Nederland. De artikelen waren vanaf het begin van hoog informatief en journalistiek niveau. Al 46 jaar beschrijft het blad letterlijk en figuurlijk de geschiedenis van het

Het nummer 0 van *Stripschrift*, door Het Stripschap uitgegeven, verscheen in december 1967 in een oplage van 500 exemplaren. Collectie Matla, Den Haag.

Nederlandse beeldverhaal, hoewel het interessegebied van het blad de hele stripwereld beslaat.

In de jaren 1975–1990 werd het blad volgeschreven door redacteurs als Rob van Eijck en Willem van Helden. Verder werkten in de loop van deze periode klinkende namen uit de stripwereld als redacteur mee, onder wie Hans van den Boom, Kees de Bree, Har Brok, Hans Duncker, Pieter van Oudheusden, Ernst Pommerel, Mat Schifferstein en Martin Wassington.

Stripschrift was in die periode toonaangevend en menige discussie werd in de kolommen van het blad gevoerd en uitgevochten, zoals bijvoorbeeld de kwestie van het

Stripschrift zoals het er nu uitziet. Het wordt sedert 2002 uitgegeven door Stichting Stripstift, Rotterdam. Collectie Matla, Den Haag.

vermeende plagiaat van het werk van Hergé en Willy Vandersteen begin jaren 1980. Maar *Stripschrift* deed veel meer. Zo publiceerde het blad ook specials, onder meer over erotiek in strips, vrouwen van papier, *Donald Duck*-tekenaar Carl Barks, *Lucky Luke*, *Suske en Wiske* en Marten Toonder. Sinds 1992 wordt het blad uitgegeven door de Stichting Stripstift, onder de bezielande redactie van Arco van Os.

Stripschrift publiceerde in de loop van de jaren een aantal specials, waaronder de *Toonder special* in 1996. Collectie Matla, Den Haag.

De Zaak Zonnebloem

De gelijknamige stripwinkel, gevestigd aan de Haarlemmerstraat in Amsterdam, gaf van augustus 1979 tot mei 1980 een tweemaandelijks tijdschrift op A4-formaat uit, met informatie over strips en stripmakers. Het oversteeft het niveau van een bedrijfs- of reclamekrantje door de artikelen die erin verschenen. Omdat het de doelstelling was om meer bekendheid aan strips voor volwassenen te geven, werd vanaf december 1983 de vorm veranderd in een tabloid krant en werd een landelijke distributeur ingeschakeld. Er werd een aparte uitgeverij opgericht en de oplage steeg naar maar liefst 40.000 exemplaren. Distributeur Betapress verspreidde het vernieuwde blad bij strip- en boekwinkels, terwijl de krant ook verkrijgbaar was in zo'n tweehonderd cafés en

coffeeshops in Amsterdam. De kosten voor de krant werden gedekt door de advertenties. Belangrijk onderdeel van het blad was de lijst met nieuwe titels die vaak ook kort besproken werden.²¹ Toen de uitgave van het blad in juni 1988 stopte, waren er 24 nummers verschenen.

Zozolala

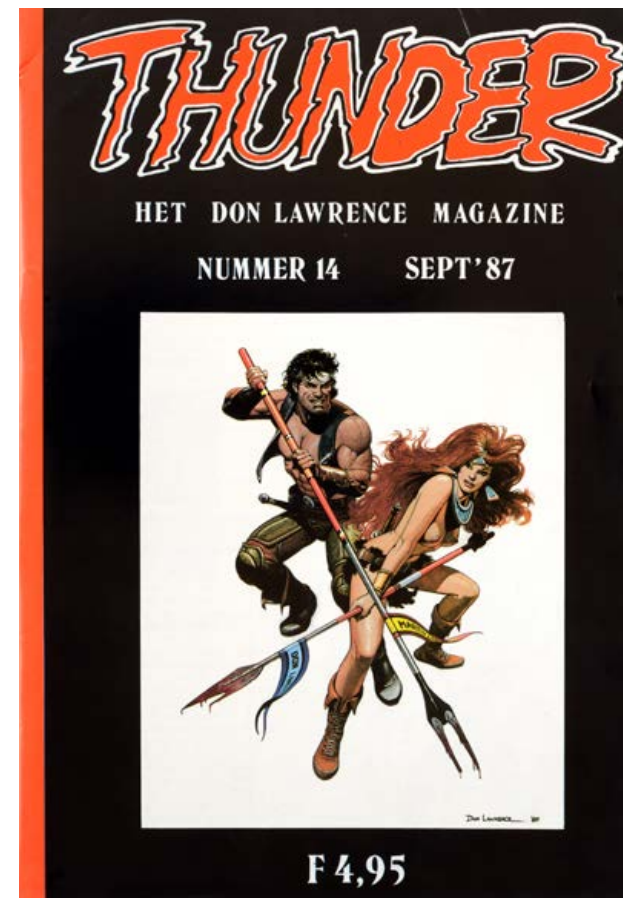
Dit stripinformatieblad verscheen van januari 1982 tot en met november 2011 met in totaal 180 nummers. Om het tijdschrift te kunnen financieren, werd het aan de deelnemende stripwinkels en andere verkooppunten tegen kostprijs verkocht. Deze verstrekten het gratis aan hun klanten. Op deze manier werd er aan klantenbinding gedaan. Omdat het zwaartepunt van het tijdschrift in de periode na 1990 lag, komt dit bijzondere stripinformatietijdschrift uitgebreider aan bod in het volgende hoofdstuk.

Fanzines

Een tweede categorie tijdschriften over strips zijn de fanzines, gemaakt door fans voor fans van een bepaalde strip of striptekenaar. Zo ontstonden halverwege de jaren 1980 kort achter elkaar het fanzine *Thunder* van de Don Lawrence Fanclub, het blad *Furora* van de Henk Kuijpers Fanclub en de *De Rebellenclub*, het lijfblad van *Sjors en Sjimmie*-liefhebbers. Aan al deze bladen werkten de bewonderde stripmakers graag mee.

Thunder, het blad voor Don Lawrence-fans kende een valse start in 1984, maar zou er later professioneel gaan uitzien.

Thunder, een van de latere nummers. Collectie Matla, Den Haag.

Don Lawrence Fanclub

De Don Lawrence Fanclub startte zijn activiteiten in 1982, maar omdat de redactie van *Eppo* aanvankelijk de fanclub niet zag zitten, kwam het niet goed van de grond, totdat Meerten Welleman, redactielid van *Eppo*, zich er actief mee mocht gaan bemoeien. Vanaf 1984 verscheen het blad *Thunder*, vol met informatie over Don Lawrence en zijn werk. Al snel groeide de club uit tot een van de grootste stripfanclubs van Nederland. Van het blad verschenen in totaal vijftien nummers. In juli 1988 kwam het laatste nummer uit, maar dit werd in oktober van dat jaar opgevolgd door het *DLF bulletin*, dat na drie jaar op zijn beurt werd opgevolgd door het prachtig uitgevoerde *DLF magazine*. Vanaf juli 1999 kreeg het fanclubblad de naam *Pandarve* mee.

Henk Kuijpers Fanclub

Furora, het blad van de Henk Kuijpers-fanclub, stond in de jaren 1985/1986 zes nummers lang vol met informatie, schetsen, reclame-uitingen en nog veel meer van de schepper van *Franka*. En omdat de nadruk bij Kuijpers en de fans op *Franka* lag, ging het vanaf 1987 *Franka-info-krant* heten. Van die krant, eigenlijk dat tijdschrift, verschenen nog eens meer dan twintig nummers. Het blad werd uitgegeven door Arthur Griffioen in Hilversum, een handelaar in grafiek en originele striptekeningen, die flink wat werk van Kuijpers te koop had.

Ook Franka kent haar eigen fanbladen. Nummer 1 uit maart 1987, uitgegeven door Arthur Griffioen. Collectie Matla, Den Haag.

De Rebellenclub

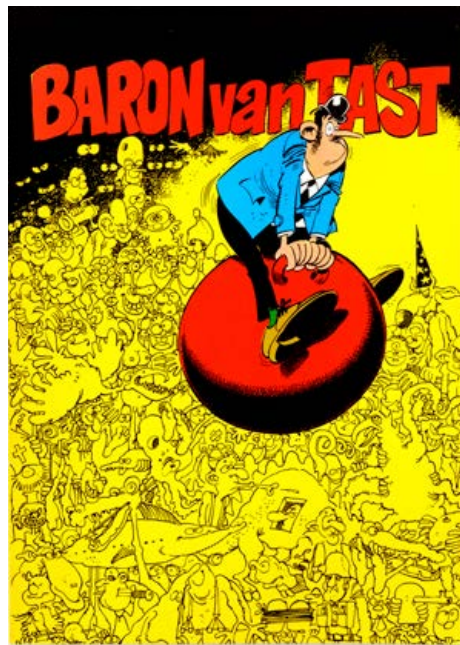
De Rebellenclub was in 1986 een initiatief van Stripwinkel Sjors in Dordrecht, nadat in augustus 1985 al een 0-nummer was gepresenteerd. De bedoeling was de diehard *Sjors en Sjimmie*-fans steeds te verrassen met bijzonderheden. Zo stond in nummer 1 het begin van het verhaal van *Wo-Wang en Simmy*, zoals dat oorspronkelijk in kranten verschenen was. Die krantenversie week af van wat er in de boekuitgave stond. Verder publiceerde men een niet eerder gepubliceerde *Sjors*-pagina van Jan Kruis. In nummer 2 werden de eerste drie pagina's afgedrukt van *De bromstar*, die niet in het album terecht waren gekomen. Nummer 3 bevatte een sticker 'Valt hier nog wat te rampe stampen' en een roze velletje met een afbeelding van Sjors, Sjimmie en Sally. Bovendien plaatste men vier platen die niet in het boek *De Pintoplaneet* zaten, maar daar wel bij hoorden. Helaas moest het blad na vier nummers alweer stoppen. Het bleek toch te weinig succesvol.

Stripuitgevers en stripuitgeverijen

Grote en kleine stripuitgevers kregen in de loop van de periode 1975–1990 steeds meer grip op de stripmarkt. Hier volgt daaruit een keuze.

Arboris / Dendros

Uitgeverij Arboris begon zijn activiteiten in Nederland in 1982 onder leiding van oprichter Hans van den Boom, stripliefhebber en redacteur van *Stripschrift*. In de periode

Arboris is al jarenlang een toonaangevende stripuitgeverij. Hier uitgaven van Jan van Haasteren's *Baron van TAST* en een deel uit de succesvolle reeks *Uit de Toonder Studio's*. Collectie Matla.

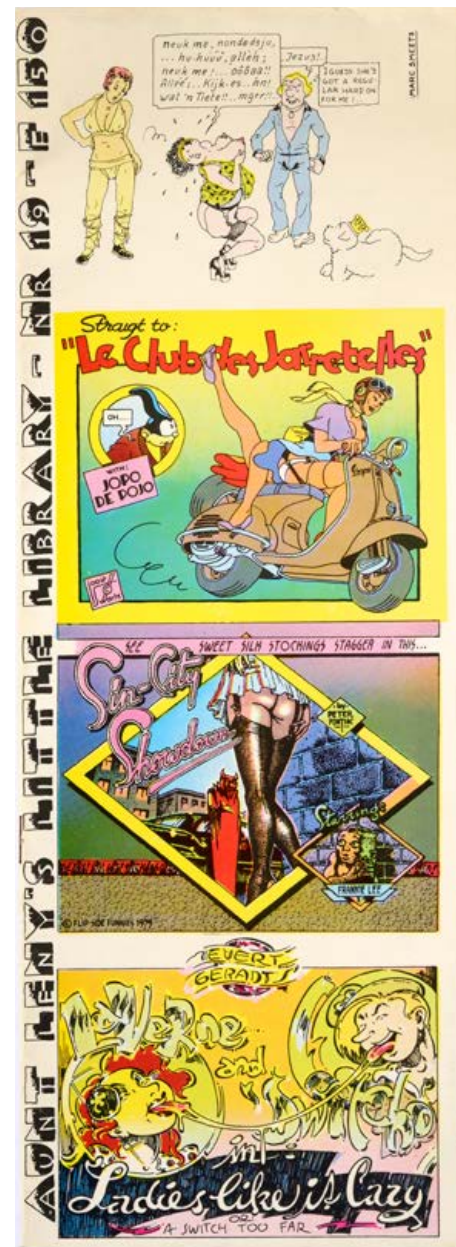

1982–1990 verschenen er meer dan 500 stripgerelateerde uitgaven: stripalbums, striptijdschriften en boeken over strips. Een van de bijzondere reeksen van Arboris was bijvoorbeeld *Uit de Toonder studio's*. In die reeks werden 25 albums opgenomen die door studiomedewerkers voor kranten en tijdschriften werden geproduceerd. Namen als Lo Hartog van Banda, schrijver van verscheidene strips, Gerrit Stapel met *Floris* en *Joris Valckenier*, George Mazure met *Myra van Dijk*, Dick Vlottes met *Martin Evans* en Andries Brandt en Jan van Haasteren met *Aafje Anders* en *Horre, Harm en Hella* zijn voorbeelden uit deze reeks stripverhalen van Nederlandse bodem. Van Jan van Haasteren verschenen bij Arboris tevens enkele bundelingen van *Baron van TAST van Zeveren* en van de aan explosieven verslaafde *Tinus Trotyl*. Maar ook Dick Matena publiceerde werk bij Arboris, onder andere *De prediker* en *Sterrenschip*. Verder waren er de *Stripjaarboeken* (zes opeenvolgende), die de gebeurtenissen in de Nederlandse stripwereld van de jaren 1980 boekstaafden. Naast Arboris richtte Van den Boom nog een tweede uitgeverij op, Dendros, waarbinnen hij ook veel strips uitbracht. Naast oorspronkelijk Nederlandse strips verschenen er vele buitenlandse uitgaven in vertaling bij Arboris, een uitgeverij die anno 2013 nog steeds actief is.

Drukwerk

Drukwerk werd opgericht door en stond onder de bezielende leiding van Har van Fulpen. Drukwerk zou ruim tien jaar bestaan, van 1976 tot 1986, en er verschenen ongeveer honderd stripalbums, stripgerelateerde uitgaven en tijdschriften. Daarnaast was Drukwerk breder geïnteresseerd, want behalve strips was ook ander drukwerk van belang voor de uitgeverij. Maar we bepalen ons hier tot de stripuitgaven. Drukwerk

was de uitgever van menig stripblad. Voorbeelden zijn *Talent*, *Trouwens*, *Inkt* en *Tante Leny presenteert!*, *Speedo* en *De gekleurde omelet*. Daarnaast gaf Drukwerk strips uit van Evert Geradts (*Jan Zeiloor en Suusje*), Harry Buckinx (*Titula & Titul*), Dick Maas (inderdaad, de latere filmregisseur; *Mug en Zifter*), Aloys Oosterwijk (*In de bruine omelet*), Wil Raymakers (*Boes*) en Peter 'Pontiac' Pollmann (veelvuldig in *Tante Leny presenteert!*). Behalve als uitgever was Drukwerk ook actief als distributeur.

Tante Leny presenteert! was het eerste undergroundstripblad in Nederland. Collectie Matla, Den Haag.

Uitgeverij De Lijn maakte menig stripliefhebber gelukkig met de reeks *Bibliotheek van het Nederlandse beeldverhaal*. Hier twee voorbeelden: van Martin Lodewijk *Frank de Vliegende Hollander* en van Henk Sprenger *Piloot Storm*. Collectie Matla, Den Haag.

De Lijn

Oprichter Nico Noordermeer had zijn sporen in de stripwereld al verdiend toen hij in 1982, tijdens de Strip-3-daagse in Breda, de Jaarprijs voor Bijzondere Verdiensten kreeg toegekend voor zijn vele uitgaven van Nederlandse strips. Begin jaren 1970 was hij al als stripbibliograaf actief. Eerst verzorgde hij een index op *Kuifje weekblad* die hij in 1971 in eigen beheer uitgaf. Er volgden nog twee belangwekkende bibliografieën, van Hans G. Kresse en van Piet Wijn. In 1981 richtte hij uitgeverij De Lijn op en begon hij stripklassieken te publiceren in de reeks *Bibliotheek van het Nederlandse Beeldverhaal*. Dat waren uiterst verzorgde stripboeken, waarvan sommige in het oorspronkelijke oblongformaat. Titels als *Frank de Vliegende Hollander*, *Gloria van Goes*, *Jennifer Scott*, *Liselore*, *Piloot Storm*, *Senmoet de Egyptenaar*, *Tekko Taks* en *Verowin* werden zo aan de vergetelheid ontrukkt. Maar ook de Bert Bus-bibliografie in 1984, enkele strips van Gerrit Stapel en de albums die ontstonden uit de samenwerking tussen Rob Peeters en Jules Deelder, *Amber & Akka* en *Professor Hilarius*, werden in

Oberon gaf, samen met Het Stripschap, de zogenoemde Zwartwit-reeks uit met klassieke strips die niet meer verkrijgbaar waren. Collectie Matla, Den Haag.

de goedverzorgde reeks uitgebracht. Helaas bleek er niet voldoende publiek te zijn voor deze reeks, zodat al in 1985 de laatste albums verschenen. Desalniettemin was De Lijn een uitgeverij die liet zien hoe klassiekers dienen te worden gepubliceerd.

De Meulder

Klein, maar al 35 jaar actief is uitgeverij De Meulder onder de bezielende leiding van Maarten J. de Meulder. In 1978 startte hij de uitgeverij om *Stripprofiel* te kunnen voortzetten. Al spoedig leverde het tijdschrift een spin-offreeks op, *Stripprofiel presenteert* waarin secundaire literatuur over strips werd uitgegeven van onder anderen Joost Timp, maar ook strips en tekenwerk van Peter de Smet, Fred Julsing en anderen. Meer en meer zou De Meulder zich in de jaren daarna gaan toelleggen op *Paulus de boskabouter* en ander werk van Jean Dulieu.

Oberon

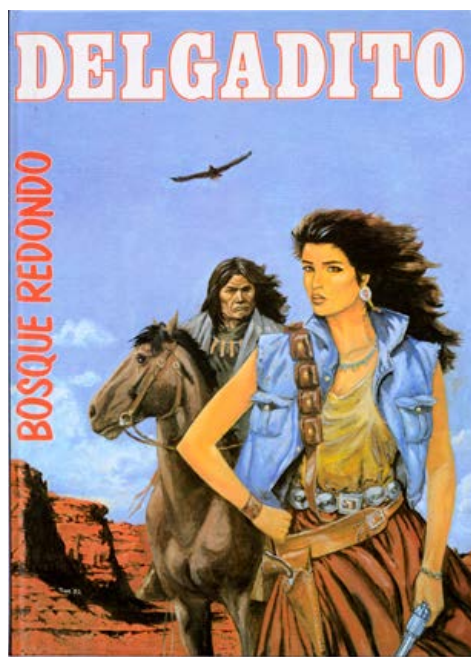
Oberon begon in 1972 als onderdeel van uitgeversconcern de VNU. Oberon zou de afdeling worden die de jeugd uitgaven verzorgde. In die tijd vielen strips daar automatisch onder. Behalve het uitgeven van de in *Sjors*, *Pep* en later *Eppo* voorgepubliceerde strips, deed men ook bijzondere projecten. In 1976 begon Oberon, in samenwerking met Het Stripschap, de 'zwartwit-reeks' uit te geven. Het betrof daarbij klassiekers uit de *Pep*-tijd die nooit in albumvorm waren verschenen. De oplage was beperkt, zo'n 1500 exemplaren per titel, maar het succes ook. Verder gaf men vooral de strips uit die in *Eppo* werden voorgepubliceerd. Het fonds omvatte dus veel namen die er toe deden in die tijd. In 1990 deed Oberon zijn strips over aan de nieuwe uitgeverij Big Balloon.

Paul Teng's strip *Delgadito* werd van 1981–1984 uitgegeven door Uitgeverij Panda in Den Haag. Foto: Robin Schouten.

Panda

Panda begon zijn uitgeefactiviteiten vier jaar na het opzetten van het gelijknamig stripantiquariaat. Hans Matla's eerste uitgave was Henk R. Mondria's *Bommelbibliografie* (1974). Die werd gevolgd door een aantal Marten Toonder-studies, een Jean Dulieu-studie, met medewerking van Maarten de Meulder, en een Pieter Kuhn-studie door Lex Ritman. Na een jaar lang *Striprofiel* uitgegeven te hebben en de verschijning van de eerste *Stripkatalogus*, in 1976, gaf Matla al snel ook strips uit, oude, maar ook nieuwe. Zo debuteerde Paul Teng met *Delgadito* bij Panda in 1981 en gaf Panda onder meer boeken uit van Marten Toonder (*Panda*), Piet Wijn (*Aram*) en Dick Matena (*Mythen*). Verder geeft hij sinds 1976 de volledige werken uit van *Eric de Noorman* (Hans G. Kresse), *Tom Poes en Heer Bommel*, *Panda* en *Koning Hollewijn* (Marten Toonder), *Kapitein Rob* (Pieter Kuhn) en *Dick Bos* (Alfred Mazure). Ook Uitgeverij Panda is anno 2013 nog steeds actief met stripuitgaven.

Deel 3 van Paul Teng's debuutstrip *Delgadito*. Uitgave Panda, 's-Gravenhage 1982.

Paulus de boskabouter wordt al sinds jaar en dag in boekvorm uitgegeven door Maarten J. de Meulder.

Rijperman

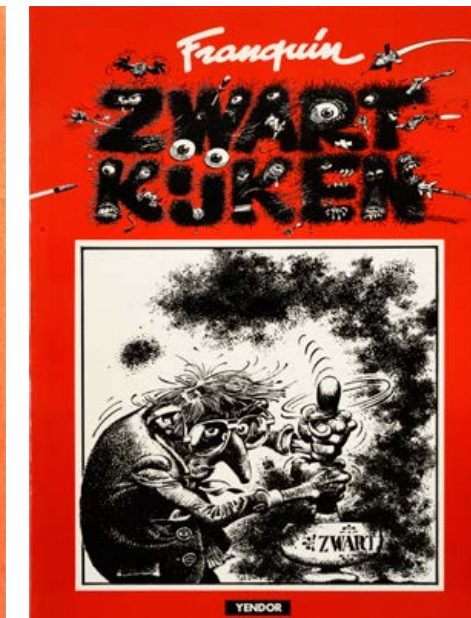
Paul Rijperman was een uitgever die klassieke strips, die in de jaren 1970 en 1980 niet meer verkrijgbaar waren of eenvoudigweg nog nooit verkrijgbaar waren geweest in Nederland, (opnieuw) uitgaf. Daarvoor kocht hij de rechten van vooral Belgische strips en gaf hij oude albums opnieuw uit. Hij startte zijn uitgeverij in 1978 met strips als *Jari* van Raymond Reding en *Pom en Teddy* van François Craenhals. Het werk van Fred en Liliane Funcken had zijn grote voorkeur en van hen gaf hij een hele reeks haast vergeten verhalen uit,

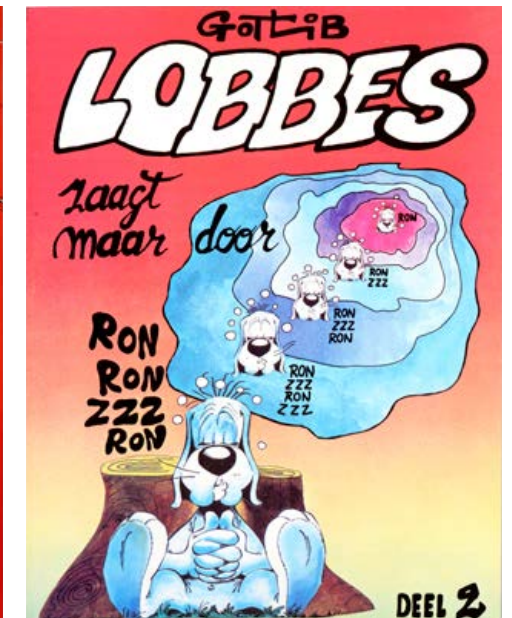
Paul Rijperman gaf klassieke buitenlandse strips uit, maar ook Nederlandse, zoals *Sjef van Oekel* van Theo van den Boogaard en Wim T. Schippers. Collectie Matla, Den Haag.

Yendor zorgde er voor dat moderne Franse undergroundstrips in Nederland verschenen, zoals Binet's *Familie Suikerbuik*.

Franquin toonde in *Zwartkijken* zijn zwartste Kant. Een uitgave van Yendor uit 1981. Collectie Matla, Den Haag.

Lobbes van Marcel Gotlib, ook al een succesuitgave van Yendor. Collectie Matla, Den Haag.

Daan Durf, een heel andere strip, maar dezelfde uitgever: Yendor. Collectie Matla, Den Haag.

onder meer *Harald de Viking* en *De Witte Ruiters*. In 1982 startte hij met de *Buldog*-reeks waarin Belgische en Franse strips verschenen in kleiner formaat, maar met linnen rug en harde kaft. De reeks telde twintig delen. *De Koene Ridder* en *Sandy en Hoppy* kwamen daarna. In 1983/1984 volgden zes delen niet meer verkrijgbare *Chick Bill*-titels. De enige Nederlandse strip die Rijperman in die tijd uitgaf, was *Sjef van Oekel* van Theo van den Boogaard en Wim T. Schippers. Met die uitgave onttrukte hij deze humoristische strip aan de vergetelheid. Met een aantal albums op zeer groot formaat, het originele formaat van de tekeningen, deed hij velen een genoegen. Op dat formaat gaf hij vijf verhalen uit van de reeks *Blake en Mortimer* van Edgar P. Jacobs.

Yendor

Uitgeverij Yendor was verbonden aan stripwinkel Fantastic Visions in Rotterdam. De winkel bestond vanaf 1977 en met ingang van 1979 begonnen de uitbaters Henk Baard, Peter de Raaf en Ton van Loon met het uitgeven van stripalbums en later ook nog van een tijdschrift, *Rhaa Lovely*. De verhalen die daarin verschenen, waren vanaf 1973 gepubliceerd in het Franse striptijdschrift *L'Écho des savanes*. Dit blad betekende in Frankrijk een doorbraak voor ongecensureerde strips voor volwassenen. De meeste albumuitgaven van Yendor waren direct terug te voeren op het tijdschrift. Veel titels waren van Marcel Gotlib, waaronder *Lobbes*, *Koos Voos*, *Hamster Joviaal* en *Waanzin*, *waanzeit*. Verder was er werk van Dominique Vallet (Alexis), Jean-Marc Rochette, Edouard Karali (Édika), André Franquin (*Zwartkijken*) en Martin Veyron. Er zaten slechts twee albums van Nederlandse origine bij de ruim honderd titels die Yendor uitgaf: *De Kat in Constantinopel* van Hendrik Jan Vos en Martin Lodewijk, en *Dick Matena's Amen*, beide in 1980. Behalve een uitgeverij en boekwinkel dreven de drie eigenaren ook stripdistributiebedrijf en -groothandel Atlantis.

Ger van Wulften

Pep en later *Eppo* werden jarenlang vormgegeven door Ger van Wulften. Toen Oberon hem vroeg de markt te verkennen voor vernieuwende strips en strips voor volwassenen, richtte hij in 1975 uitgeverij Espee ('small press') op. In mei 1977 bracht hij het maandblad *Gummi* op de markt, dat echter geen lang leven beschoren was, omdat de Nederlandse tijdschriftverkopers niet wisten wat ze aan moesten met een striptijdschrift voor volwassenen met veel seks erin. Daar kwam bij dat Van Wulften erop stond zijn auteurs te betalen en dat hij

Ger van Wulften, decennialang toonaangevend in de wereld van de Nederlandse volwassenenstrips.

Joop Klepzeiker van Eric Schreurs, jarenlang een succes in de *Nieuwe Revu* en uitgegeven door Van Wulften (Collectie Matla)

Ook *De balloen* kwam terecht bij Van Wulften, maar toen had het blad zijn beste tijd al gehad. Collectie Matla, Den Haag.

het blad deels in kleur wilde laten drukken. Daardoor werden de kosten te hoog. Na tweeënehalf jaar bleek dat een koers te zijn die niet was vol te houden. Dit lovenswaardige experiment van Van Wulften was voor uitgeverij Oberon uiteindelijk niet interessant genoeg om het blad over te nemen. Van Wulften bleef echter vasthouden aan zijn eigen ideeën en hij zou daardoor uitgroeien tot de ‘godfather’ van de volwassenenstrip in Nederland. Zo zette hij *Gummi* min of meer voort in *Supergum*, geen tijdschrift maar groot formaat-albums met complete stripverhalen van de Nederlandse *Gummi*-tekenaars.

Andere legendarische Nederlandse uitgaven waren het tijdschrift *Gezellig en leuk* van René Windig en Eddie de Jong en natuurlijk het werk van Prutswerk (Gerrit de Jager en Wim Stevenhagen; *De familie Doorzon*). Verder verscheen het werk van Hein de Kort (*Eikels, Dirk & Desiree, Jean-Pierre*) en Eric Schreurs (*Joop Klepzeiker, Dick van Bil*) bij Ger van Wulften. In 2010 ontving hij van Het Stripschap, voor zijn bijzondere verdiensten voor de Nederlandse stripwereld, de P. Hans Frankfurtherprijs.

Krantenstrips

Tijdschriften en albumuitgaven zijn de stripvormen waarmee een stripminnend publiek bediend wordt. Maar de ‘gewone’ Nederlander kent de strips voornamelijk uit de krant. Hoewel het verschijnsel strips in kranten zo oud is als de strip zelf en de oorsprong van de moderne strip zelfs rechtstreeks op (Amerikaanse) kranten is terug te voeren, is dat heden ten dage veel minder vanzelfsprekend. In de jaren 1975–1990 mogen we echter spreken van een bloeitijd. In de stripcollectie van de Bijzondere Collecties van de Universiteit van Amsterdam wordt een aparte verzameling bewaard van duizenden uit

kranten geknipte strips, die goeddeels in die periode geknipt zijn. Het toenmalige Strip Documentatie Centrum Nederland, onder leiding van Rob Richard, had een ‘knipselketen’ opgezet die, zo niet landelijk dekkend, dan toch redelijk gelijkmatig over het land verdeeld was. Familie en vrienden van bibliotheekmedewerkers hadden op hun beurt vrienden en familie aangesproken. En zo werd in het hele land geknipt. Dat leidde tot een knipselarchief dat zijn weerga niet kent en dat gebruikt kan worden bij de heruitgave van nooit eerder in album gepubliceerde krantenstrips. In die periode werd ook een lijst bijgehouden van de strips die werden gepubliceerd en in welke kranten.

Kast met krantenknipsels, deel uitmakend van de rijke Stripcollectie van de Bijzondere Collecties van de Universiteit van Amsterdam.

Originele stripstrook van de internationaal succesvolle krantenstrip *Wipperoen*, van Raymond Bär van Hemmersweil en Jan van Reek. Stripcollectie Bijzondere Collecties Universiteit van Amsterdam.

Veel krantenredacties kochten hun strips in het buitenland. Vooral de klassieke krantenstrips uit Amerika en Engeland waren in de kranten te vinden. Dat gold ook zeker voor *Suske en Wiske* die in veel kranten werd voorgepubliceerd. Bestaande strips kopen was vaak goedkoper dan ze zelf laten maken. Zelf laten maken had het theoretische voordeel dat men de strip vervolgens weer kon doorverkopen aan andere Nederlandse kranten of wellicht zelfs aan buitenlandse kranten, waardoor de kosten konden worden terugverdiend. Maar Nederlandse krantenstrips hadden het nadeel dat ze, indien ze verkocht werden aan het buitenland, vertaald moesten worden. Daardoor werden ze voor een buitenlandse krant weer duurder. Hierdoor werd de kostenbesparing, ten opzichte van het zelf een strip laten maken, tenietgedaan.

Desalniettemin stonden in de Nederlandse kranten toch ook flink wat strips van vaderlandse bodem. Naast de langlopende strips van bijvoorbeeld de Toonder Studio's met strips als *Tom Poes* en *Panda*, kwam er een groot aantal nieuwe sterren aan het firmament, onder wie Dik Bruynesteyn, Peter van Straaten en Lex Overeijnder. Misschien was het door de opkomst van deze tekenaars met hun ballonstrips dat in ieder geval een van de klassieke Toonder-strips een concessie deed aan de nieuwe tijd. *Panda* werd vanaf 1977 een ballonstrip. Bij de *Bommel*-verhalen bleef Marten Toonder echter vasthouden aan tekeningen met tekst eronder.

Toch signaleerde *Stripschrift* eind 1977 een negatieve tendens. Het blad publiceerde in het decembernummer (106) alarmerende berichten. Van de vijftig verschillende krantenstrips die in dat jaar in alle Nederlandse kranten stonden, was slechts 25% van Nederlandse makelij. Lezers zouden geen belangstelling meer hebben voor vervolgstrips in een krant, waardoor een aantal Nederlandse strips zou zijn afgevallen. Een andere reden zou zijn dat er eenvoudigweg niet meer voldoende jong talent was om het stokje van oudere stripmakers over te nemen. Hoe het ook zij, de negatieve tendens zette zich in de loop van de jaren voort, al hadden een paar stripmakers daar geen last van. *Appie Happie*, *Tom Poes*,

Panda en *Paulus de boskabouter* bleven razend populair.

Dik Bruynesteyn, eigenlijk Dik Bruijnesteijn (1927–2012) publiceerde al vanaf 1947 cartoons, maar zijn grote doorbraak had hij toch met de voetbalstrip *Appie Happie*. Het eerste avontuur verscheen in 1970, het laatste in 2007. Het succes van deze strip zat hem vooral in het feit dat het een echte krantenstrip was die de lezers lazen, direct voor of na het lezen van het sportnieuws. Bruynesteyn schreef en tekende mee met de voetbalactualiteit. Nieuwe sterren aan het voetbalfirmament werden vrijwel onmiddellijk opgenomen in een bijrol in de strip. Als het voetbalseizoen in de zomer stillag, zette Bruynesteyn *Appie Happie* op de fiets tijdens de Tour de France. Misschien was de reden dat *Appie Happie* weinig in albumvorm is verschenen wel, dat het zo'n typische krantenstrip was, die meeging met de actualiteit. Slechts zeven albums kwamen op de markt. Pas in de laatste jaren is uitgeverij Stripstift de ‘schade’ aan het inhalen en verschijnen de avonturen opnieuw op krantenstrookformaat, maar nu als boekje.

Jaap Vegter (1932–2003) is bekend geworden met zijn maatschappijkritische strips, die vanaf 1967 verschenen in tijdschriften als *Sextant*, *De Tijd* en *Vrij Nederland*. Hij nam allerlei maatschappelijke wantoestanden op de hak, meestal in éénpagina strips met een ironische en satirische toonzetting. Hij tekende ook enkele vervolgstrips, en van zijn werk is een tiental boeken verschenen.

Peter van Straaten (1935) is vooral bekend geworden door zijn politieke cartoons en prenten over het dagelijks leven, in onder meer *Het Parool* en *Vrij Nederland*. Eveneens in *Het Parool* begon hij in 1968 met zijn strip *Vader & Zoon*, waarvan tussen 1970 en 1988 met groot succes een hele reeks boeken verscheen. In *Vader & Zoon* behandelde Peter van Straaten tegelijkertijd de generatiekloof tussen de gevestigde orde en de opstandige jeugd van de jaren 1960, en de politieke problemen van die tijd, waarin deze beide generaties partij kozen. Heel duidelijk schaarde hij zich niet aan een van beide kanten, maar hij wist wel haarfijn de uitwassen van beide partijen op de korrel te nemen. In de jaren 1980 beschreef hij nog de verkiezingsstrijd en het politieke leven in de boeken *Bij ons in 't dorp*, *De janboel* en *De kruistocht van Dries de Betonne*.

Vader & Zoon van Peter van Straaten, jarenlang een succes in Het Parool. Collectie Matla, Den Haag.

Knudde-tekenaar Toon van Driel.

De succesvolle voetbalstrip F.C. Knudde bestond in 2013 veertig jaar. Collectie Matla, Den Haag.

Toon van Driel (1945) is de geestelijke vader van de voetbalclub F.C. Knudde, waarvan de stripverhalen vanaf 1973 in het *Algemeen Dagblad* verschenen. Van Knudde, zoals de strip later zou heten, zijn inmiddels veertig albums gepubliceerd. Van Driel is ook bekend om zijn *André van Duin*-avonturen in stripvorm, en de onvergetelijke kroeglopers uit *De stamgasten*, die we onder andere nog steeds in *De Telegraaf* tegenkomen. In mei 2013 verscheen er een monografie over Van Driel en zijn werk, naar aanleiding van veertig jaar F.C. Knudde. Andere striptekenaars die in kranten publiceerden, waren Willy Lohmann (1936), die in de jaren 1980 in verschillende provinciale kranten de strip *Dr. Silvester* publiceerde. Gerrit Stapel (1921), tekenaar van vele historischs strips, maakte zich sinds de jaren 1980 in Friesland onsterfelijk door in de *Leeuwarder Courant* de avonturen van *Okke Okkinga* te publiceren, in de eigen taal van deze van oorsprong Friese held.

De gagstrip *Boes* kwam oorspronkelijk uit de Geesink Studio's voort en werd getekend door Wil Raymakers (1960). In deze strip werden in twee of drie plaatjes grappen gemaakt met dieren, gadeslagen door de koe Boes. Van de strip verscheen ook een populaire animatieserie op televisie.

René Windig (1951) en Eddie de Jong (1950) leverden ook bijdragen aan de jeugdbijlage *Goochem* van *Het Parool*. Vanaf 1987 begon *Heinz*, aanvankelijk de kat van de stripfiguur muzikant Rockin' Belly, in *Het Parool* en andere regionale kranten te verschijnen. *Heinz*, genoemd naar Heinz Stuy, de voormalige keeper van Ajax, bleek een enorm succes. Maar liefst 24 albums en enkele verzamelalbums zijn er tot nu toe met zijn avonturen verschenen.

De Courant - Het Nieuws van de Dag in Amsterdam, publiceerde van 1980 tot en met 1991 een aparte stripbijlage, getiteld *Minitoe*. *Minitoe* had tot doel het jonge publiek, dat in de krant zelf niet voldoende aan zijn trekken kwam, aan zich te binden. Na een test, waarin allerlei andere zaken

Rockin' Belly, eigenaar van de kat *Heinz*, die zijn eigen reeks zou krijgen en veel bekender werd dan zijn baasje.

Willy Lohmann tekende onder meer *Kraaienhove* en *Dr. Silvester* en vele andere krantenstrips.

naast strips waren geplaatst, bleek dat de jeugdige lezers eigenlijk alleen strips wilden en zo geschiedde. De krant had de grootste verspreiding in Amsterdam en omgeving, met de aanzienlijke oplage van 80.000 stuks.¹⁸

In *Minitoe* werden strips uit de stal van de Standaard Uitgeverij en Dupuis gepubliceerd, zoals *Natasja*, *luchtstewardess*, *Agar en Zarra*, *De Blauwbloezen*, *De bijzondere belevenissen van Redeye*, *Guust Flater*, *Yoko Tsuno*, *Bollie en Billie*, *Jommeke*, *Tom en Jerry*, *Steven Sterk*, *De kattestrekken van Minnolt* en

Minitoe, van 1980 tot 1996 wekelijkse stripbijlage bij *De Courant - Nieuws van de dag*. Collectie Matla, Den Haag.

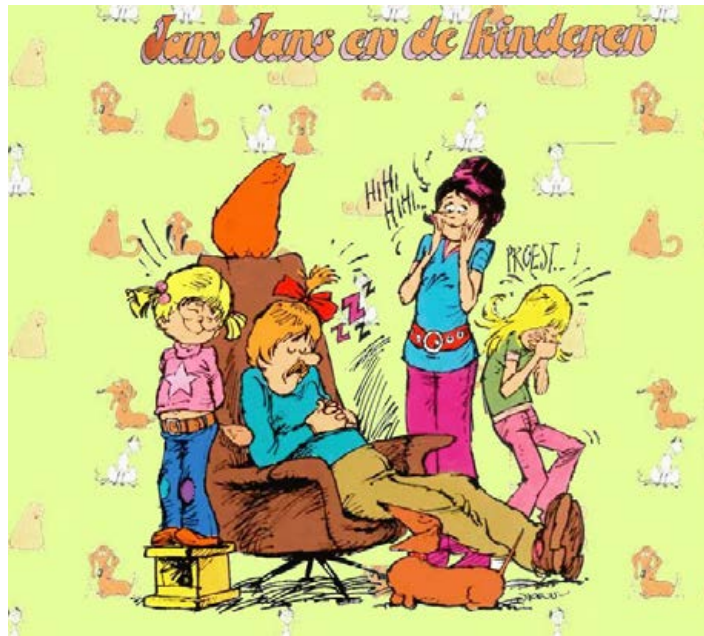
de Rode Ridder. *Minitoe* was zestien pagina's dik en verscheen van 5 juni 1980 tot en met 31 oktober 1991. Daarna werd het, tot 12 oktober 1996 als uitneembare pagina in de krant zelf opgenomen.

Een van de populairste dagbladstrips in Nederland bleef toch vele jaren lang *Suske en Wiske* van Willy Vandersteen. Deze Belgische strip stond lange tijd op nummer 2 in de top 20, na de absoluut populairste strip *Appie Happie*.

Familiestrips

In de jaren 1970 en 1980 deed zich een opvallend verschijnsel voor in de Nederlandse stripwereld. De familiestrip werd ineens immens populair. *Jan, Jans en de kinderen* van tekenaar Jan Kruis (1933) verscheen vanaf 1970 als weekstrip in het vrouwenblad *Libelle*. Het zou het startschot zijn van een verschijnsel dat in Amerika tientallen jaren eerder al de nodige furor had gemaakt met strips als *Bringing up father* van George McManus (1882–1954), *Blondie* van Chic Young (1901–1973) en *Hi and Lois (De familie Achterop)* van Mort Walker (1923) en Dick Browne (1917–1989): de familiestrip. De tijd was er in Nederland eindelijk rijp voor om een ballonstrip in een vrouwenweekblad te plaatsen. *Jan, Jans en de kinderen* kenmerkte zich vanaf het begin door typische dagelijkse gezinsproblematiek en de *Libelle*-lezersessen vielen vrijwel vanaf het begin massaal voor de strip. De VNU had dat niet voorzien en was dan ook niet van zins om albums van *Jan, Jans en de kinderen* uit te geven. Het paste eenvoudigweg niet in het albumprogramma, dat toegesneden was op jongens tussen acht en achttien jaar. Er werd daarom gezocht naar een externe uitgever die er brood in zag. Men vond Joop Wiggers bereid het risico te nemen.¹⁹ Al na enkele albums kreeg de VNU spijt, maar toen was het te laat. Kruis haalde onwaarschijnlijk hoge oplagen van 300.000 en meer per album, iets dat enorm bijdroeg aan de faam van de strip en de acceptatie van stripverhalen in het algemeen. De lezeressen werden immers wekelijks geconfronteerd met het feit dat strips leuk waren en allerminst verderfelijk hoefden te zijn. *Jan, Jans en de kinderen* loopt anno 2013 nog steeds, al wordt de strip sinds 1999 gemaakt door Studio Jan Kruis en heeft de geestelijke vader van de strip zijn schepping overgedragen.

De hoofdrolspelers zijn Jan Tromp en zijn vrouw Jans, hun dochters Karlijn en Catootje en, in de latere albums, nakomertje Gert. Catootje heeft een vriendje, Jeroentje, bekend om zijn rijmpjes ('Jeroen, poep aan je schoen'). Het karakter Jeroentje is overigens gebaseerd op de zoon van stripmaker Jan van der Voo. Ook opa, de vader van Jan, speelt een prominente rol. Gaandeweg volgden er nog veel nieuwe bijfiguren die, al naar gelang de tijd waarin ze opduiken, een bepaalde rol spelen, zoals bijvoorbeeld de BOM-vrouw. Minstens zo belangrijk waren echter de dieren uit de strip, te weten de grote rode je-weet-wel-kater, Loedertje, het Siamese katje, en Lotje de teckel. Zij maakten de strip nog interessanter; door hun commentaren op de gebeurtenissen

Jan, Jans en de kinderen, immens populair bij Nederlandse lezeressen.

Jan Kruis, de schepper van Jan, Jans en de kinderen.

gaven zij meer diepgang aan de strip. Met name de rode kater gaf Jan Kruis de gelegenheid om wat meer te filosoferen over huis-, tuin- en keukenzaken.

Een reactie op dit succes kon niet uitblijven, niet van de concurrentie en niet van andere stripmakers. Het andere grote vrouwenweekblad *Margriet* dat in de jaren 1950 nog geflirt had met *Donald Duck*, zocht en vond een alternatief in *De familie Achterop* een strip van de Amerikaanse stripmakers Mort Walker en Dik Browne. Deze strip werd al in 1954 bedacht, maar was in Nederland onbekend gebleven. De strip zou vele jaren de pagina's van *Margriet* sieren. Van 1977 tot en met 1985 verschenen er twaalf albums en diverse uitgaven in pocketvorm. Hoewel de serie Amerikaans was, was de problematiek die er in aangesneden werd net zo herkenbaar als bij *Jan, Jans en de kinderen*.

Een andere reactie die volgde, kwam van een heel ander soort stripmaker: Gerrit de Jager. Met zijn *Familie Doorzon*, bijna net zo succesvol als *Jan, Jans en de kinderen*, maar van een heel andere toon, bereikte hij een ander publiek. *Doorzon* was eerder een persiflage op de familiestrip. De 'brave', conservatieve familiestructuur van de strip van Jan Kruis was hier ingeruild voor een vette knipoog naar het 'moderne' gezin. Dat uitte zich in de hypocriete vaderfiguur die naar de geile, jonge buurvrouw gluurde en de kinderen die er wat betreft seks- en beroepsleven heel andere regels op nahielden. *De familie Doorzon* begon in februari 1980 in *Nieuwe Revu* waar men na jaren de strips van de Française Claire Bretécher te hebben gepubliceerd, toe was aan iets nieuws. Ger van Wulften introduceerde het duo Prutswerk (Wim Steenhagen en Gerrit de Jager) bij *Nieuwe Revu*, nadat hij hen had voorgesteld een familiestrip te gaan maken. Zo gezegd

zo gedaan, Prutswerk hapte en *Nieuwe Revu* op zijn beurt ook. Het zou tot een jarenlange samenwerking leiden en *De familie Doorzon* zou uitgroeien tot een waar fenomeen. Ook toen Wim Steenhagen opstapte, bleef de strip zijn kwaliteit behouden.

De hoofdfiguren in het kort: John Doorzon is een vertegenwoordiger in lampenkappen die eigenlijk vooral thuis te vinden is. Dat is niet in de laatste plaats om naar zijn mooie, jonge buurvrouw te gluren of naar porno te kijken op papier, video en later internet. Mieke Doorzon, de moeder, is een doorgewinterde feministe die zich niets aan haar echtgenoot gelegen laat liggen en die haar eigen leven leidt. Omdat haar echtgenoot uitsluitend aan virtuele seks doet, gaat zij regelmatig vreemd. Dochter Doortje houdt er een vrije seksuele moraal op na omdat haar man Arie nooit wil. De oudste zoon Tonnie is homoseksueel en krijgt een relatie met de broer van Arie, Kees. Arie en Kees zijn overigens Surinamers.

Nakomertje Ronnie loopt erbij als een Blues Brother. Hij gaat al op jonge leeftijd aan de drugs en wordt een steeds zwaardere crimineel die bij menig louche zaak betrokken is. Dozo is het vroegwijze kind van Arie en Doortje. De hond ten slotte is een buitengewoon pienter beest. Van *De familie Doorzon* verschenen meer dan dertig albums, waarvan veertien in de periode 1975–1990.

Reclamestrips

Het maken van commercieel interessante strips, zoals de hierboven genoemde familiestrips, is voor de meeste striptekenaars niet weggelegd. Strips maken is veel werken in de marge. Gelukkig kunnen striptekenaars sinds jaar en dag rekenen op belangstelling uit de reclamewereld. Vaak

Peter de Smet maakte ook reclamestripboekjes. Onder meer voor de Postcheque- en Girodienst *De lotgevallen van de heer Pieter Pienter met de Postgiro*, in 1976. Collectie Matla, Den Haag.

wordt daar een beetje besmuikt over gedaan, alsof het vies is om als striptekenaar voor geld reclametekeningen te maken. Maar voor het grote publiek is dat vaak de manier om voor het eerst kennis te maken met strips en met een striptekenaar. Tegelijkertijd is het voor een stripmaker vaak een prima vingeroefening, die niet zelden een stap voorwaarts betekent in zijn of haar ontwikkeling. Vrijwel iedere stripmaker heeft wel eens reclametekeningen gemaakt.

In de jaren 1970 begonnen de overheid en diverse staatsbedrijven gebruik te maken van de strip als medium om informatie en voorlichting te geven. Figuurtjes als Droppie Water, bedacht door Robert van der Kroft begin jaren 1980, en Ardje Gas, naar het figuurtje La linea uit de tekenfilms van de Italiaanse tekenaar Osvaldo Cavandoli, gaven voorlichting over water en aardgas, de productie en het zuinige gebruik ervan.

Waar in Nederland in de jaren 1960 Jan Kruis en Jan van der Voo de boventoon voerden met hun reclames voor producten als Mars, Treets en Bounty, namen in de jaren 1970 ook andere tekenaars reclameopdrachten aan. Ze tekenden strips niet alleen om producten aan de man te brengen. Ook tekenden ze bijvoorbeeld strips voor lesmethoden op basisscholen of om overheidsdiensten onder de aandacht te brengen.

De Postgiro schakelde Peter de Smet in om een strip te maken voor jeugdbladen. Dat werd *Pieter Pienter met de Postgiro* die in 1975 in tijdschriften als *Donald Duck* en *Tina* verscheen. In 1976 werd het ook als oblongboekje uitgebracht. In 1977 tekende De Smet voor de Postgiro een stripboekje over de geschiedenis van het geld. De tekst was geschreven met medewerking van de bekende econoom Arnold Heertje en het boekje was bestemd voor leerlingen in het basisonderwijs.

Voor de Postgiro maakt hij in navolging van *Pieter Pienter* in de vroege jaren 1980 *Recruut Karel en de poen*. En voor het frituurvetmerk Diamant maakte De Smet twee boekjes over *De Diamannetjes*, terwijl *Rudolf Rozijn* en *Kareltje Zorgdrager* verschenen in *Straks Studeren*, een voorlichtingsblad van het Ministerie van Onderwijs.

Een andere bekende reclametekenaar in deze periode was de geestelijk vader van *Eppo*, Uco Egmond. Hij bedacht een strip voor de kledingzakenketen Piet Kerkhof die jarenlang de folders van de keten zou sieren. Ook maakte hij in opdracht van Veilig Verkeer Nederland vier stripalbums met *Het Bordenvolkje*, die door Standaard Uitgeverij werden uitgegeven in 1987/1988.

Voor Van den Berg en Jurgens, fabrikant van Diamant frituurvet, bedacht Peter de Smet *De diamannetjes*. Collectie Matla, Den Haag.

Toch steekt één strip met kop en schouders uit boven de andere reclamestrips: *Suske en Wiske*. Studio Vandersteen wist perfect de populaire strip te combineren met allerlei producten en bedrijven die zich graag spiegelden aan het succes van de *Suske en Wiske*-strips. Of het nu om zeepmerken (Ariel, Dash) of snoepjes (Smarties, Fruitella) ging, om een supermarktketen (merchandiseproducten via Albert Heijn) of een hamburgerketen (McDonalds), *Suske en Wiske* stonden garant voor extra aankopen. Het was Cyril Speijer die met zijn Wavery Productions het reclameproduct op succesvolle wijze aan de man wist te brengen.

Stripmakerscollectieven

Reclamestrips tekenen mag dan een lucratieve manier zijn om een inkomen te verwerven, hoe vestigt een stripmaker de aandacht op zichzelf en zijn werk? Tegenwoordig heeft vrijwel elke striptekenaar een website waarop hij zich kan presenteren. In de jaren 1980 stonden de stripmakers andere middelen ter beschikking.

In de jaren 1980 deed zich een ‘nieuw’ fenomeen voor in de Nederlandse stripwereld dat nog de nodige navolging zou krijgen: het stripmakerscollectief. Dit verschilde van de Marten Toonder Studio's dat een bedrijf was waar mensen in dienst waren en gezamenlijk werkten aan de strips van Toonder. Stripmakers zaten veelal in hun eentje te ploeteren en probeerden zo goed en zo kwaad als dat ging hun strips aan de man te brengen. Soms verenigde men zich in een blad om zo gezamenlijk aandacht te trekken. Maar het samenwerken in een eerder stadium bleek ook mogelijk. Studio Arnhem, opgericht in januari 1981, was een van de eerste stripmakerscollectieven die de aandacht op zich wist te vestigen. Het collectief bestond uit Evert Geradts en de toen nog jonge, beginnende tekenaars Ben Janssen, Hanco Kolk, Gerard Leever, René Meulenbroek en Aloys Oosterwijk. Ze waren voortgekomen uit een collectief dat samen het blad *De gekleurde omelet* had gemaakt. Toen dat ophield te bestaan, bedacht men dat het samen strips maken misschien tot succes zou kunnen leiden. *Otto Raaf* was de eerste collectieve strip die gepubliceerd werd en wel in de Amsterdamse krant *Het Parool*. Hanco Kolk stapte er spoedig weer uit, maar de rest bleef. Werken voor een studio betekende niet voor iedereen werken in de studio, maar samen verwierf men opdrachten en samen voerde men de reclameopdrachten uit. Daarnaast werkte iedereen aan zijn persoonlijke carrière, maar alles onder de vlag van de studio.²⁰

Dit vond in de jaren daarna de nodige navolging en er ontstonden verschillende studio's met tekenaarscollectieven. De grootste en meest succesvolle was Comic House, een organisatie van stripmakers, cartoonisten en animatoren, die werd opgericht in 1984 in Amsterdam. Het collectief bestond in het begin uit twintig kunstenaars, maar inmiddels is dat

uitgegroeid tot tachtig zelfstandige stripmakers die hun talenten en krachten hebben gebundeld. Aan de wieg stonden de striptekenaars Marcel Bosma en Hans Buying die met een studio een droom in vervulling zagen gaan. Naarmate het succes toenam, nam het aantal leden van naam toe. Vrijwel alle belangrijke striptekenaars van nu zijn aangesloten bij Comic House, zoals Peter de Wit, Hanco Kolk, Hein de Kort, Wilbert Plijnaar, Steven Degryse (Lectrr), Eric Heuvel, Mark Retera, Daan Jippes, Maaïke Hartjes en vele anderen. Sinds 2000 werden de zakelijke en creatieve belangen van deze groep vanuit de centrale vestiging in Oosterbeek behartigd. In 2013 opende Comic House een tweede vestiging in Amsterdam en ontving het collectief de P. Hans Frankfurtherprijs van Het Stripschap.

Parodie of plagiaat

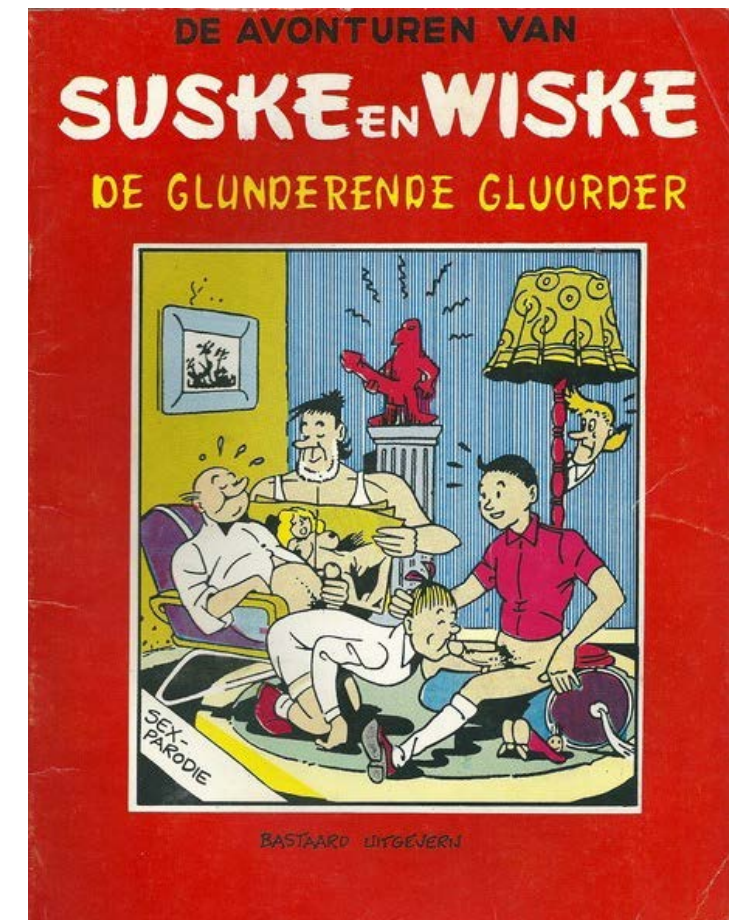
Als strips succesvol zijn, lopen ze een zeker risico. Illegale uitgaven van het werk is er een. Toonder had daar veel mee te maken. Plagiaat is een ander risico. Aan het eind van de jaren 1970 speelde er een bijzondere kwestie op het gebied van illegale uitgaven van bekende strips en van zogenaamde parodieën op die strips. Vooral de rechtszaak rond de parodie *Kuifje in Zwitserland* (1978) werd geruchtmakend. In dit album werd Kuifje ineens een ongeschoren zuiplap die ook nog eens seks had met Bianca Castafiore, terwijl thuis zijn brave burgermansouders hun saaie leventje voorbij zagen gaan.

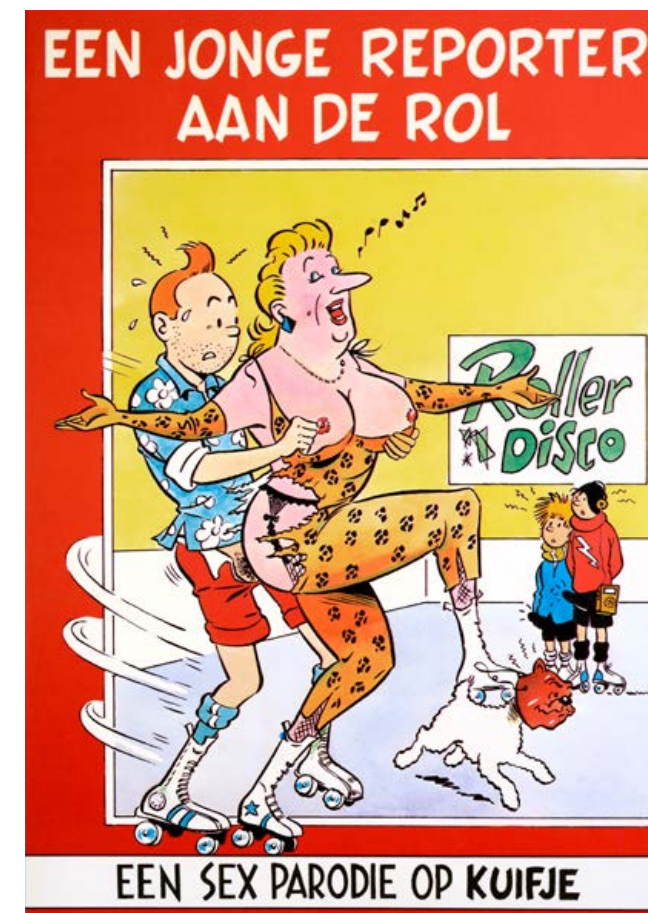
Kuifje-parodie die veel stof deed opwaaien in België en Nederland. Geschreven en getekend door Filip Denis, 1978. Collectie Matla.

Ook Kapitein Haddock gaat in deze parodie aan de rol. Hergé probeerde de verkoop van deze parodie tegen te gaan omdat hij vond dat zijn auteursrechten werden geschonden. De Belgische maker van de strip werd in eigen land schuldig bevonden en veroordeeld tot een geldboete. Toen in 1980 de parodie in het Nederlands jongerentijdschrift *Caramba* verscheen, opende Hergé opnieuw de aanval via een juridische procedure. Maar in Nederland werd de maker vrijgesproken, omdat parodieën nu eenmaal toegestaan zijn. Om het preciezer te zeggen: de rechter vond dat *Kuifje in Zwitserland* niet als plagiaat kon worden beschouwd omdat het duidelijk was dat het werk niet van Hergé afkomstig was. Er had dus geen inbreuk op de Auteurswet plaatsgevonden, evenmin als op zijn morele rechten.²²

Een andere grote striptekenaar die last kreeg van ongeautoriseerde navolging, was Willy Vandersteen. In 1982 was er veel te doen over twee parodieën op *Suske en Wiske*. Enerzijds het pornografisch getinte *De glunderende gluurder* van Ben Jansen en Hanco Kolk, anderzijds de krakersparodie *De Keizerkraker* van Johnn Bakker. Beide boeken waren een doorn in het oog van Vandersteen en van zijn uitgever. Omdat de boeken er precies zo uitzagen als de officiële uitgaven van Standaard Uitgeverij werd door de uitgever geëist dat ze uit de handel werden gehaald. De uitgevers van de parodieën maakten hierop uitgaven met een heel ander omslag en konden zo de verkoop voortzetten. De rechter vond de

De glunderende gluurder, een seksparodie op *Suske en Wiske*. Collectie Matla, Den Haag.

Brave stripfiguren in compromitterende posities: *Kuifje in Een jonge reporter aan de rol*, uit 1982. Collectie Matla.

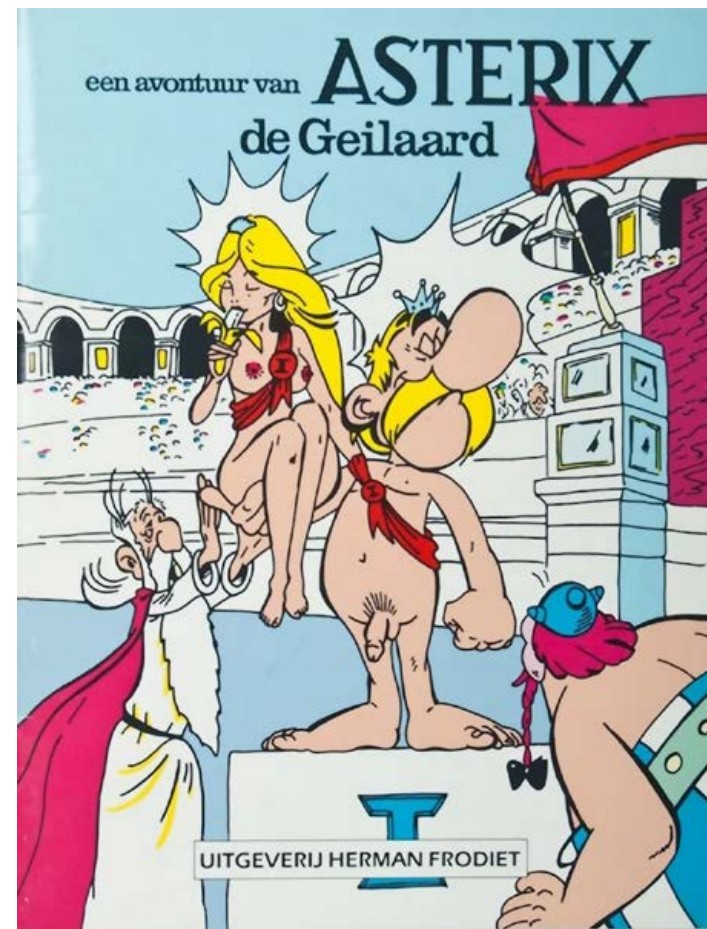
De keizerkraker, door *Suske en Wiske*-maker Willy Vandersteen naar verluuid stiekem bewonderd. Collectie Matla, Den Haag.

Asterix werd in 1979 ook voor politieke actie tegen kerncentrales ingeschakeld. Collectie Matla, Den Haag.

pornografische situaties in *De glunderende gluurder* en het antiautoritaire gedrag van de hoofdfiguren in *De Keizerkraker* zo afwijkend van het gebruikelijke gedrag van Suske en Wiske, dat de boeken mochten blijven verschijnen.

In *Stripschrift* (162/163, p. 31–36) verscheen een brandbrief van Har Brok en in een interview met Martin Lodewijk schetste deze wat de uitspraak van de rechter zou kunnen betekenen voor de Nederlandse stripwereld. Beiden waren van mening dat stripfiguren vogelvrij waren en dat anderen met het succes van de oorspronkelijke stripmakers winst zouden kunnen gaan maken. Probleem was de dunne lijn die er loopt tussen een parodie of plagiaat. De rechter betoogde dat mits de geparodieerde stripfiguren overduidelijk dingen deden die ze in hun reguliere verhalen nooit zouden doen, er dan sprake zou zijn van een parodie. In het geval van *De glunderende gluurder* en *De Keizerkraker*, en ook in geval van *Kuifje in Zwitserland*, zou dat het geval zijn geweest en daarom werden de makers niet vervolgd. Maar de stripmakers waren een andere mening toegedaan. In geval van *Kuifje* betoogde Hergé dat hoe dan ook niemand aan zijn creatie mocht zitten, omdat hij, de maker, zich zodanig identificeerde met zijn creatie *Kuifje*, dat er aan zijn integriteit werd gemorrelt bij een parodie. In de zaak rond het werk van Vandersteen werd uiteindelijk in hoger beroep vastgesteld dat de nabootsing

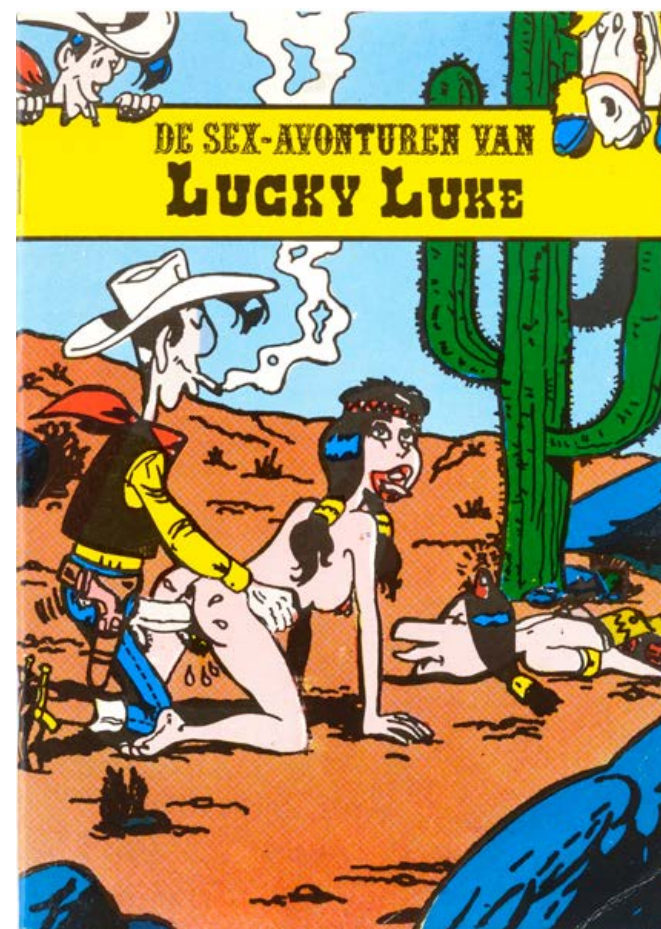

Asterix en Obelix werden eveneens blootgesteld aan seksuele parodie. Collectie Matla, Den Haag.

van de hoofdfiguren veel verder was gegaan dan voor een parodie noodzakelijk was. Ook daarin werden Vandersteen en zijn uitgever uiteindelijk in het gelijk gesteld. De uitgaven verdwenen uit de winkels.

Asterix was eveneens een dankbaar onderwerp voor parodisten. Er verschenen kort achter elkaar drie parodieën die overigens niet tot rechtszaken hebben geleid, eenvoudigweg omdat makers en uitgever daar geen heil in zagen. De eerste parodie was een nogal slordig uit plaatjes uit alle *Asterix*-albums samengesteld protest tegen de kerncentrales, getiteld *Asterix en de kerncentrales*. Daarna kwamen er twee pornografische parodieën op de markt onder de titels *Asterix, De geilaard* (1982), gevolgd door *Rammerix en Parodix en de echte geilaard* (1983). Het eerste album was deels gemonteerd, deels opnieuw getekend. Maar het laatste album was geheel nieuw getekend en zat wat beter in elkaar, of om het anders te formuleren, deed wat meer eer aan het voorbeeld.

Lucky Luke bleek ook geschikt om in een pornografische setting op te voeren. De kwalificatie ‘de man die sneller schiet dan zijn schaduw’ kwam zo in een heel ander perspectief te staan. In 1976 verschenen al de eerste ‘sex-avonturen’ van de cowboy van Belgische origine. Paul Schuurmans wist de stijl van Morris goed te imiteren. In 1982 verscheen er nog

Van *De sex-avonturen van Lucky Luke* verschenen twee albums. Collectie Matla, Den Haag.

een tweede deel, maar toen vonden de fans het wel genoeg. Schuurmans maakte ook nog een seksparodie op *Tarzan: Tarzoen, 1001 sexavonturen*. Verder verscheen er in 1978 nog een seksparodie op de *Smurfen*.

Parodieën zijn eigenlijk alleen maar goed en leuk als ze een soort eerbetoon vormen aan de strip die geparodieerd wordt. Zo verscheen in 1981 het album *Ouwe troep* van Windig & De Jong dat alleraardigste parodieën bevatte op *Donald Duck*, *Dick Bos* en *De verhalen van oom Wim*. In die zin zijn ook *De Keizerkraker* en *Rammerix en Parodix en de echte geilaard* goede parodieën. Nog sterker is het als striptekenaars zichzelf parodiëren, zoals Morris deed met *Lucky Luke* en Victor Hubinon met *Buck Danny*. Gelukkig voor Hergé, Vandersteen en al die andere stripmakers bleek de neiging om op het succes van bekende strips voort te borduren een kort leven beschoren, zeker na de hoger beroepszaak door Vandersteen. Met bovengenoemde titels was eigenlijk het hele parodieverhaal wel verteld. Er verscheen na 1985 nauwelijks nog een parodie die tot een rechtszaak aanleiding heeft gegeven. Daarmee was het door Brok en Lodewijk geschetste gevaar geweken.

Zelfs de brave blauwe *Smurfen* ontkwamen niet aan seksavonturen. Collectie Matla, Den Haag.

Het Stripschap en de prijzen

Wat levert al dat harde werken een striptekenaar op behalve geld? Erkenning en zeker als dat van een organisatie komt die uit de stripwereld zelf is voortgekomen.

‘De vereniging Het Stripschap werd op 11 oktober 1967 opgericht met als doel de waardering te bevorderen voor het beeldverhaal in het algemeen en het Nederlandse beeldverhaal in het bijzonder. Het Stripschap probeert dit doel onder meer te bereiken door het leggen en onderhouden van contacten met alle belangstellenden in het beeldverhaal, het uitgeven of doen uitgeven van publicaties, het organiseren van evenementen en het promoten van het beeldverhaal buiten de stripwereld.’

Aldus de website van deze vereniging die al 46 jaar actief is. Het toekennen van de prijzen is een van de belangrijke activiteiten van deze vereniging. Maar ook de een- en meerdaagse festivals die Het Stripschap organiseerde en nog steeds organiseert onder de titel *De Strippedagen*, zijn een begrip in de Nederlandse stripwereld.

In augustus 1996 kwam P. Hans Frankfurter, oprichter van Het Stripschap, op tragische wijze om het leven. Het bestuur van Het Stripschap besloot hem te eren door *De Jaarprijs voor Bijzondere Verdiensten* vanaf dat jaar naar hem te vernoemen.

HET STRIPSCHAP

nederlands centrum voor belangstellenden in strips

De Jaarprijs voor Bijzondere Verdiensten / P. Hans Frankfurterprijs werd tot nu toe uitgereikt aan:

- 1981 Scenariste Patty Klein
- 1981 Uitgevers Annemieke en Har van Fulpen
- 1982 Uitgever Nico Noordermeer
- 1983 Uitgever en hoofdredacteur Maarten de Meulder
- 1983 Redactie *Donald Duck weekblad*
- 1983 Betty Sluizer, Cees Taheij en Fred Marschall voor Stripwerk
- 1984 Het televisieprogramma *Wordt vervolgd*
- 1985 PTT Post en postzegelontwerper Joost Swarte
- 1986 Uitgever Hans van den Boom
- 1987 Scenarist Martin Lodewijk en tekenaar Don Lawrence
- 1988 Scenaristen/tekenars Wilbert Plijnaar, Jan van Die en Robert van der Kroft
- 1989 Ron Abram, hoofdredacteur van het *Algemeen*

Dagbladt1990 Tekenaar Joost Swarte

- 1991 Uitgeverij Big Balloon
- 1992 Stripantiquaren en uitgevers Franny en Hans Matla
- 1993 Coloriste Wilma Leenders
- 1994 Uitgevers/hoofdredacteurs Peter Kuipers en Mat Schifferstein van Uitgeverij Sherpa
- 1995 Striptijdschrift *Zone 5300*
- 1996 Het Nederlands Stripmuseum
- 1997 Schrijvers Sunnyva van der Vegt en René van Royen van *Asterix en de waarheid*
- 1998 Uitgever en distributeur Hansje Joustra
- 1999 Stripantiquaar, uitgever en promotor beeldverhaal Kees Kousemaker
- 2000 Beheerster van de Bibliotheek Rotterdam Karin van Wylick
- 2001 Striptijdschrift *Stripper*
- 2002 Stichting Teken mijn Verhaal

Stripschapvoorzitter P. Hans Frankfurter schudt de hand van *Sjors en Sjimme*-tekenaar Frans Piët. (foto: Het Stripschap)

- 2003 Uitgever Gerard Roord van *Illustrated Classics*
- 2004 Jan Joosse van Biblion
- 2005 Striptijdschrift *Stripster*
- 2006 Redactie en uitgever *Strips in stereo*
- 2007 Onderzoeker en schrijver Ronald Grossey voor zijn boek over Studio Vandersteen
- 2008 Oprichter en beheerder van museum De Bommelzolder Pim Oosterheert
- 2009 Promotors van het beeldverhaal Hanco Kolk, Jean-Marc van Tol en Ronald Plasterk
- 2010 Uitgever Ger van Wulften
- 2011 Redactie *Stripschrift*
- 2012 Distributeur Strips in Voorraad

De Stripschapprijzen

De Stripschapprijs is een oevreprijs die sinds 1974 jaarlijks wordt toegekend aan een striptekenaar of tekstschrijver die zich buitengewoon verdienstelijk heeft gemaakt voor het beeldverhaal in het algemeen en het Nederlandse beeldverhaal in het bijzonder. De Stripschapprijs wordt toegekend door het bestuur van Het Stripschap op voordracht van een onafhankelijke commissie, die ieder jaar opnieuw wordt samengesteld. De commissieleden hebben ieder op hun eigen manier een raakvlak met de stripwereld. De Stripschapprijs bestaat uit een bronzen plastiek met oorkonde, die tijdens De Stripdagen wordt uitgereikt. De Stripschapprijs is gemaakt door de beeldhouwer Ton van Beest.

- 1974 Uitgeverij Skarabee
- 1975 Maurice Tillieux en Jijé (Joseph Gillain)
- 1976 Hans G. Kresse en Lo Hartog van Banda
- 1977 *Tante Leny presenteert!*
- 1978 Martin Lodewijk
- 1979 Jaap Vegter
- 1980 Jan Kruis
- 1981 Jean Dulieu
- 1982 Marten Toonder
- 1983 Peter van Straaten
- 1984 Piet Wijn
- 1985 Peter de Smet
- 1986 Dick Matena
- 1987 Gerrit de Jager
- 1988 Toon van Driel
- 1989 Theo van den Boogaard
- 1990 Henk Kuijpers
- 1991 René Windig en Eddie de Jong
- 1992 Hein de Kort
- 1993 Kamagurka
- 1994 Don Lawrence
- 1995 Wilbert Plijnaar, Jan van Die en Robert van der Kroft
- 1996 Hanco Kolk
- 1997 Peter Pontiac (Pollmann)
- 1998 Joost Swarte

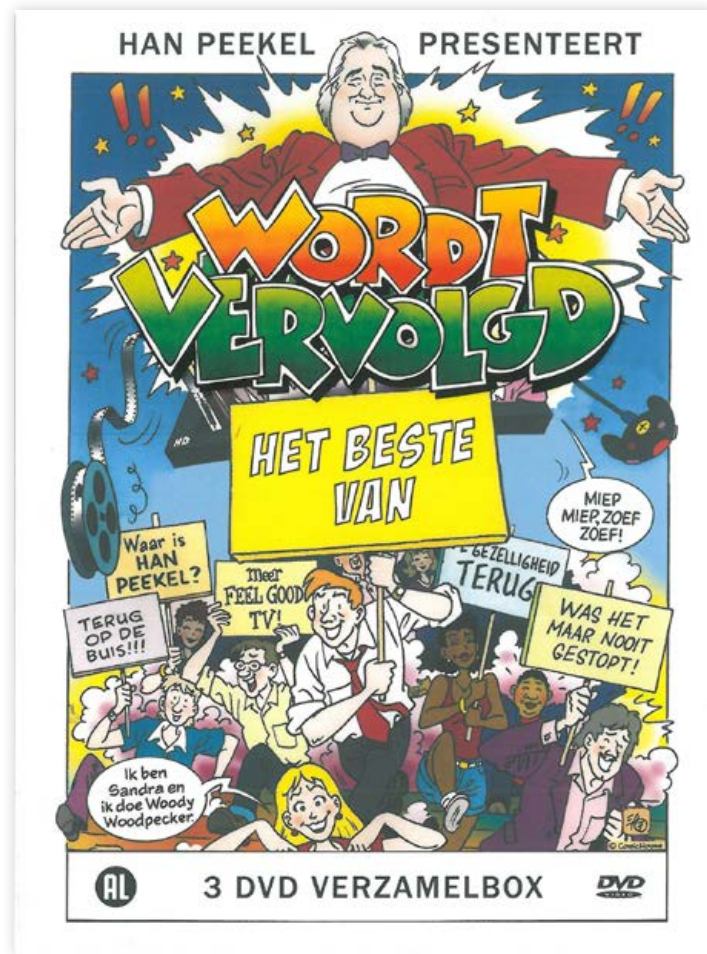
- 1999 Peter de Wit
- 2000 Willem (Bernhard Holtrop)
- 2001 Daan Jippes
- 2002 Eric Schreurs
- 2003 Bastiaan Geleijnse, John Reid en Jean-Marc van Tol
- 2004 Mark Retera
- 2005 Jan Steeman
- 2006 Gerard Leever
- 2007 Aloys Oosterwijk
- 2008 Erik Kriek
- 2009 Barbara Stok
- 2010 Jesse van Muylwijck
- 2011 Minck Oosterveer
- 2012 Eric Heuvel
- 2013 Paul Teng

Wordt vervolgd

Bij de beschrijving van het tijdschrift *Eppo* was al sprake van een verbintenis met het televisieprogramma *Wordt vervolgd*. Het was op de Nederlandse televisie te zien van oktober 1983 tot mei 1993 en werd uitgezonden door de AVRO. Het programma ging over strips, maar er waren ook veel tekenfilms te zien. Het werd gepresenteerd en geproduceerd door Han Peekel. Nadat het een jaar van de televisie verdwenen was, keerde het in 1994 terug op Kindernet, waar het werd uitgezonden van april 1994 tot 16 februari 1997 met weer Han Peekel als presentator. Inhoudelijk werd het programma gemaakt door de strippenkenner Kees de Bree. De Bree stond bekend om zijn encyclopedische kennis op het gebied van de strip en publiceerde er veel over. De televisie gaf hem een extra mogelijkheid het hem zo geliefde medium strip bij een groot publiek aan de man te brengen. Belangrijke onderdelen in het programma waren de interviews met striptekenaars. Menig inmiddels overleden tekenaar werd zo voor het nageslacht vastgelegd. Verder waren de Strip Top 10 en de Stripquiz regelmatig terugkerende onderdelen. Vanaf 1987 was het ook mogelijk lid te worden van de Wordt Vervolgd Club. Men kreeg dan een clubpas waarmee men gratis naar de clubdagen kon gaan. Ook kreeg men een gratis clubblad toegezonden. Eén van de onderdelen van de clubdag was de imitatiewedstrijd, waarbij tekenfilmfiguren zoals Donald Duck, Woody Woodpecker en Roadrunner werden geïmiteerd.

In 1985 ontstond er een samenwerkingsverband met de kwijnende *Eppo*, reden om de naam van het blad te veranderen in *Eppo wordt vervolgd*. Peekel ging zich actief met de inhoud van het blad bemoeien, maar maakte geen deel uit van de redactie. Zo kwam er een getekende moppenrubriek met ingezonden moppen. De titel was 'Victor Vrolijk', de begeleidende tekeningen werden vervaardigd door Peter de Wit en het hoofdpersonage vertoonde grote gelijkenis met Han Peekel. Het resultaat was tegengesteld aan wat men gehoopt had: de oudere lezers wilden dit niet en haakten nu definitief af, terwijl er geen jongere lezers voor in de plaats kwamen.

Vanaf 1986 tot en met 1989 was er ook een *Wordt Vervolgd Clubblad*. In eerste instantie was dat een onafhankelijk blad, maar waarschijnlijk om financiële redenen werd het op een gegeven moment een bijlage in de *AVRO-bode/Televizier*. Maar dat bleek toch geen succes en vanaf 1988 verscheen het weer als onafhankelijk tijdschrift. De leden van de Wordt Vervolgd Club kregen het blad ook gratis toegezonden toen het een katern was van de *AVRO-bode/Televizier*.

Han Peekel zorgde voor grote bekendheid van de strip met zijn jarenlang lopende televisie-programma *Wordt vervolgd*.

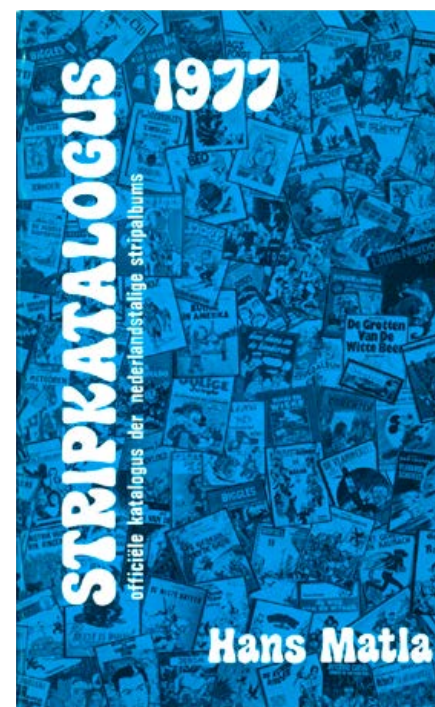
Wordt vervolgd heeft een grote invloed gehad. Tien jaar lang was er bijna wekelijks een televisieprogramma dat aandacht besteedde aan strips, een ongekennde luxe. Het programma heeft veel gedaan voor de roem van een aantal strips en tekenaars. Tegelijkertijd was het voor strippenkeners te mager om er echt iets aan te hebben. In het *Stripjaarboek '83-'84* (p. 60) wordt gesproken van een 'oppervlakkig en infantiel niveau' dat de oudere stripliefhebber 'het schaamrood naar de kaken' joeg. Desalniettemin keek men er toch wel naar, omdat de interviews vaak een eerste 'ontmoeting' betekenden van fans met de door hen bewonderde stripmakers.

Stripkatalogus

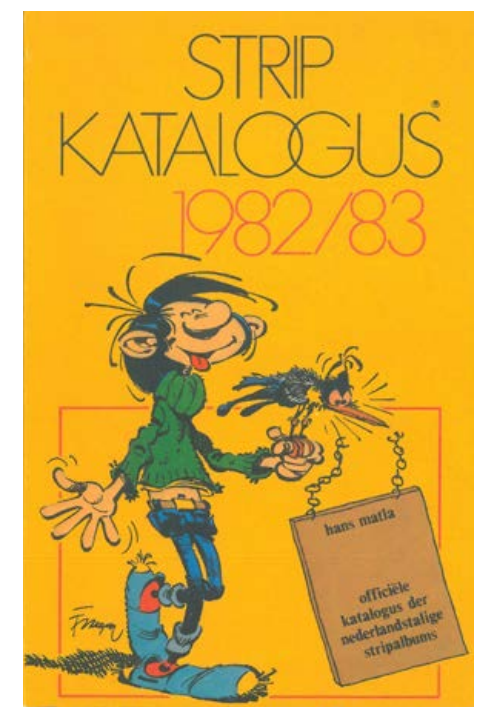
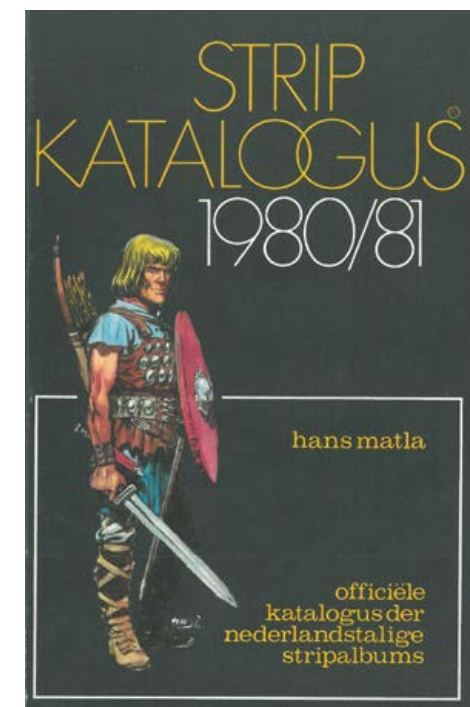
De toename van het aantal strips en de wirwar van uitgeverijen, tijdschriften, reclame- en illegale uitgaven deed de behoefte ontstaan aan een naslagwerk waarin de verzamelaar alles kon terugvinden. In de jaren 1960 was het voor verzamelaars van strips moeilijk om te weten wat er nu precies bestond van hun favoriete stripreeksen. Een van hen, Hans Matla, maakte van zijn stripboeken lijstjes die hij nauwkeurig bijhield, telkens als hij weer achter nieuwe wetenswaardigheden kwam. Matla verzamelde actief alle uitgaven die verschenen, wat in het geval van obscure werkjes en reclamemateriaal vaak geen sinecure was. Ook oudere, antiquarische strips en tijdschriften voegde hij toe aan zijn collectie. Dat leverde hem uiteindelijk de status op van 'de man die alles heeft wat ooit in het Nederlands verschenen is' en op die titel kan hij in elk geval als geen ander aanspraak maken. Om zijn stripcollectie te kunnen uitbreiden, opende Matla zelfs in 1970 het Stripantiquariaat Panda.

In 1974 begon hij met het uitgeven van Henk R. Mondria's *Bommelbibliografie* en met klassieke Nederlandse strips en de eerste 'stripstudies', onder de naam Uitgeverij Panda. In 1976 besloot hij van zijn lijstjes een bibliografisch overzicht te laten drukken, met fotootjes van alle boeken, zodat ook anderen wat aan zijn werk zouden hebben. In dat jaar verscheen de *Stripkatalogus 1977: Officiële catalogus der Nederlandstalige stripalbums*. Matla stelde de catalogus samen door zijn eigen verzameling te beschrijven. De strips werden daarin alfabetisch opgenomen op strippersonage, met daarbij zoveel mogelijk gegevens als druk of editie, reeks en altijd een prijsindicatie, zodat de verzamelaar wist wat de betreffende uitgave op de markt deed op een bepaald moment.

Zijn passie voor het beeldverhaal leidde ertoe dat hij in 1980 Stripgalerie Panda opende, waar hij originele striptekeningen te koop aanbood. Deze eerste Nederlandse stripgalerie werd geopend door André Franquin, in aanwezigheid van Willy Maltaite en Yvan Delporte. Maar het belangrijkste was toch wel dat hij de zware taak op zich had genomen om alle in Nederland verschenen strips en striptijdschriften onder te brengen in een bibliografisch naslagwerk. Naast de stripalbums werden de striptijdschriften opgenomen in een apart hoofdstuk en in de eropvolgende edities werd ook de secundaire literatuur beschreven: de stripinformatiebladen en de boeken over strips. Pas vanaf de zesde editie, die van 1984/'85, ging hij de computer gebruiken, wat zijn werk aanmerkelijk vergemakkelijkte. Het boek zou uitgroeien tot een ware bijbel van het Nederlandse beeldverhaal. Tot 1998 zouden er liefst negen edities verschijnen. Telde de eerste uitgave nog een oplage van 2.000 exemplaren, bij de zesde editie was die al toegenomen tot 5.000 exemplaren. Matla werkt al heel lang aan de tiende editie, waarin hij alle 70.000 stripboeken van Nederland ook in kleur wil opnemen, 'een jongensdroom'.

De eerste, de vierde en de vijfde editie van de *Stripkatalogus* van Hans Matla, bibliografische 'bijbel' van de Nederlandse stripverzamelaar.

Met zijn bibliografische naslagwerk, de *Stripkatalogus*, bediende hij stripminnend en stripverzamelend Nederland op onnavolgbare wijze.²³

Tekenfilm van een Nederlandse stripheld

Een lang gekoesterde wens kwam uit in 1983: de eerste avondvullende tekenfilm van Nederlandse makelij kwam tot stand, *Als je begrijpt wat ik bedoel*. Schepper Marten Toonder en producent Rob Houwer hadden jarenlang de wens gekoesterd om een *Bommel*-tekenfilm te maken. Voor het scenario van de

film werden enkele *Bommel*-verhalen gecombineerd. Van het verhaal *De zwelbast* werd het meeste gebruikgemaakt, maar de geboorte van de draak *Zwelgje* uit een ei is ontleend aan het verhaal *Het monster-ei*. Het plan van Bul Super om gasten op een chic feest te beroven, is afkomstig uit het verhaal *De doffe Doffer*. Marten Toonder was achteraf maar matig tevreden over het resultaat. Hij vond dat de film te veel slapstick geworden was en de echte *Bommel*-fans konden zich in die uitspraak wel vinden. Bij het grote publiek vond de film veel weerklink en het heeft Toonder ongetwijfeld menig nieuwe lezer opgeleverd.

Noten

- R.W. de Vries, *Comics and co-evolutions - A study of the dynamics in the niche of comics publishers in the Low Countries*. 2012, p. 88.
- De Vries, p. 89.
- Handboek van de Nederlandse pers en publiciteit*. 1975-1990.
- 'De Stripproduktie van '82-'83'. In: *Stripjaarboek '83-'84*, p. 23.
- 'De Stripmarkt van '85: Het blijft tobben'. In: *Stripjaarboek '85-'86*, p. 7.
- De Vries, p. 10-11.
- De Vries, p. 100.
- De Vries, p. 117.
- De Vries, p. 184.
- De Vries, p. 185.
- <http://www.strips-tekoop.nl/stripwinkels.html>.
- 'Een roemrucht jaartje! 12 maanden storm op de stripmarkt'. In: *Stripjaarboek '84-'85*, p. 25-27.
- <http://mmoree.home.xs4all.nl>.
- Rob van Eijck, 'Eppo: een ouderwetse formule in een nieuw blad'. In: *Stripschrift* 109/110, maart/april 1978, p. 4.
- 'Beste lezer(es)'. In: *De vrije balloen*, jrg. 1, 1975, nr. 1, p. 2.
- <http://www.lambiek.net/comiclopedia.html>.
- Martin Wassington en Marcel van der Hoff, 'Gummi, een rekbaar begrip, staat voor het zorgeloos genieten van strips'. In: *Stripschrift* 99, maart/april 1977, p. 34-35.
- Martin Wassington, m.m.v. Hans Frederiks, 'Stripkoerier. "Als het waar is dat in Nederland alles 40 jaar later gebeurt, dan zijn we precies op tijd"'. In: *Stripschrift* 99, maart/april 1977, p. 33.
- 'De stripbladen in binnen- en buitenland'. In: *Stripjaarboek '85-'86*, p. 45.
- 'De stripbladen in binnen- en buitenland'. In: *Stripjaarboek '85-'86*, p. 47.
- Volgens Picarta: <http://www.picarta.pica.nl>, de landelijke bibliotheekdatabank.
- Albert Tol, 'Stripdoorsnede. Verschraling van de Nederlandse dagbladstrip'. In: *Stripschrift* 106, december 1977, p. 27.
- Har Brok en Hans van den Boom, 'Minitoe, nieuw ministripblad in de randstad'. In: *Stripschrift* 141, november 1980, p. 13-14.
- Hans van den Boom m.m.v. Martin Wassington, 'De Haarlemse stripbladen. Een gesprek met Peter Middelkoop'. In: *Stripschrift* 104, oktober 1977, p. 19.
- Mat Schifferstein, 'Studio Arnhem. Over blaadjes maken, studiowerk en krantestrips ...'. In: *Stripschrift* 172, 17de jaargang, p. 3-8.
- Oppenoorth, *De Zaak Kuffje*.
- Har Brok, 'Het lukratieve idealisme van parodie, plagiaat en piratedruk' en Rob van Eijck, 'Martin Lodewijk over de zaak Suske & Wiske: Er is een grens overschreden die niet overschreden mag worden'. In: *Stripschrift* 162/163, resp. p. 31-32 en 33-36.
- <http://www.stripschap.nl>.
- Martin Descendes, 'Strips en media'. In: *Stripjaarboek '84-'85*, p. 60.
- 'De Stripkatalogus'. In: *Stripjaarboek '84-'85*, p. 74-75.

Lo Hartog van Banda

Lodewijk Hartog van Banda (4 november 1916–2 februari 2006) was 20 jaar toen hij besloot de tekenacademie te verlaten en naar Nederlandsch-Indië te vertrekken. Daar deed hij,

bij een Indische krant, enorme ervaring op in het schrijven en tekenen.

Na de Tweede Wereldoorlog kwam hij terug in Nederland en startte hij het sciencefictiontijdschrift *Fantasia en wetenschap* dat hij zelf bijna geheel volschreef, onder diverse pseudoniemen. Maar toen hij een gezin stichtte, werd het freelance schrijven te risicovol en daarom zocht hij een vaste baan. Het bloed kroop waar het niet gaan kon en achter zijn bureau schreef hij tijdens kantoortijd zijn eerste stripscenario: *Fabulus de klokkendokter*, dat werd gepubliceerd in een vakblad voor klokkenmakers.

Gestimuleerd door dit geslaagde scenario stapte hij naar de Toonder Studio's, waar hij aanvankelijk afgewimpeld werd. Banda's tegenzt was het schrijven van een nieuw scenario dat hij aanbood aan het *Algemeen Handelsblad*. Daar had men veel belangstelling en hij kreeg een enthousiaste brief terug, die hij vervolgens doorstuurde naar de Marten Toonder Studio's met het verzoek of men daar een tekenaar had voor het verhaal.

Zo deed Banda in 1952 zijn intrede bij Toonder. Hij zou er vele jaren blijven en tientallen plots verzinnen en verhalen schrijven voor onder meer *Panda*, *Kappie*, *Koning Hollewijn* en de dag- en week-strips van *Tom Poes*. Ook aan *Eric de Noorman* van Hans Kresse, *Aram* van Piet Wijn en *Otto* van Gerrit Stapel werkte Banda soms mee. Hij bedacht nieuwe reeksen als *Student Tijlboos*.

In 1966 verliet hij na een conflict de Marten Toonder Studio's. Hij kon meteen bij het stripblad *Pep* beginnen en daar bedacht hij verhalen en schreef hij veel stripscenario's, waaronder *De argonautjes*, *Ridder Roodhart* en *Grote Pyr*, tot leven gebracht door Dick Matena. *Blook* van Johnn Bakker en *Ambrosius* van Gideon Brugman waren eveneens creaties van Hartog van Banda.

Naast zijn werk voor *Pep* schreef hij scenario's, onder meer voor *De Flintstones* en voor de pop-artstrip *Iris*. Voor Jan van Haasteren bedacht hij avonturen voor *Baron van Tast tot Zeveren* en voor het weekblad *Sjors* maakte hij samen met Jan Steeman *Arad en Maya*. *Arman en Ilva* was een andere creatie van Banda, waarvan de tekeningen door Thé Tjong-Khing werden gemaakt. Ook voor het meisjesstripblad *Tina* bedacht hij verhalen.

In de jaren 1970 schreef Hartog van Banda voorts series voor de televisie. De kinderseries *Ti-ta-tovenaar*, *De astronautjes* en *De Bereboot* werden door hem bedacht. Tussen 1983 en 1992 schreef Banda ook nog eens drie scenario's voor de *Lucky Luke*-strip van Morris. Dat zorgde voor een opleving in de populariteit van deze komische western.

In 1976 kreeg Lo Hartog van Banda de Stripschapprijs uitgereikt, waarmee hij een van de weinige scenaristen is die deze eer te beurt is gevallen.

Peter van Straaten

Peter van Straaten (25 maart 1935) was al tien jaar reportagetekenaar toen hij in 1968 begon met zijn strip *Vader & Zoon* in dagblad *Het Parool*. Aanvankelijk verscheen de strip een keer per week, maar al snel werd het een dagelijkse strip. De strip, die voornamelijk ging over de generatiekloof en politieke actualiteit, zou tot ver in de jaren 1980 blijven verschijnen en was ongekend populair. Na zeventien jaar en circa vijfduizend afleveringen stopte *Vader & Zoon*, in 1987. Er verschenen negentien albums van de turbulente belevenissen. Door *Vader & Zoon* werd Van Straaten een van Nederlands meest bekende en meest productieve politieke krantenstriptekenaars.

Maar hij deed meer. Zo tekende hij in de jaren 1972–1973 voor het striptijdschrift *Pep* enkele verhalen van *Llewelyn Fflint* op scenario van Yvan Delporte. De strip speelt zich in London af in de eerste helft van de negentiende eeuw. De sfeer is geïnspireerd door de verhalen van Edgar Allan Poe en wellicht dat ook de verhalen rond Sherlock Holmes, die uit de tweede helft van de negentiende eeuw stammen, nog invloed hebben gehad. Omdat de sfeer bij *Pep* en de stripwereld in het algemeen hem maar matig beviel, keerde Van Straaten terug naar de politieke strip.

In 1977 tekende hij in het kader van de verkiezingen, het beeldverhaal *Bij ons in het dorp*, waarin hij de Nederlandse politiek tot dorpsformaat verkleinde. In *De kruistocht van Dries de Betonne* schetste hij, in 1981, de strijd om de macht van Dries van Agt van het CDA. In 1986 deed hij iets dergelijks in de uitgave *De janboel - Een gezellige gangstergeschiedenis*, waarin hij de politieke partijen beschreef als een stel gangsterbendes die met elkaar om de macht strijden.

Behalve op het maken van politieke prenten, legde Peter van Straaten zich toe op het op schrijvende wijze in beeld brengen van scènes uit het dagelijks leven. Zo heeft hij vele boekjes met cartoons gepubliceerd, over literair leed, kantoorleed, of erotisch gestuntel. Ook verzorgt hij jaarlijks een scheurkalender, genaamd *Peter's zeurkalender*.

Als schrijver heeft Van Straaten eveneens zijn sporen verdiend, met vooral zijn columns over Agnes, die wekelijks in *Vrij Nederland* stonden van 1984 tot en met 2000.

Peter van Straaten kreeg belangrijke prijzen uitgereikt voor zijn werk, waaronder de Gouden Ganzenveer in 2006 voor zijn prachtige tekenwerk. In 2010 werd hij bekroond met de Jacobus van Looyprijz voor zijn verdiensten als kunstenaar-schrijver. Voor zijn verdiensten als stripmaker, en dan vooral voor zijn *Vader & Zoon*, ontving Peter van Straaten in 1983 al het belangrijkste Nederlandse eerbetoon op het gebied van het beeldverhaal: De Stripschapprijs.

Martin Lodewijk

Martinus (Martin) Spyridon Johannes Lodewijk (30 april 1939) is een van de productiefste stripmakers die Nederland rijk is. Hij schreef bijna net zo veel strips als hij er tekende. Zijn carrière begon al in 1957 toen hij een strip overnam van de vergeten tekenaar Dick Visser, namelijk *Babel & Knetterton*. De twee verhalen die hij voor deze reeks schreef en tekende, werden al snel gevolgd door ander werk voor uitgeverij ATH. Voor deze uitgever maakte de jonge Martin tien stripboekjes met ruimtevaartverhalen (1957–1958), met *Dick Harris* in de hoofdrol. Hierna schreef en tekende hij nog zes boekjes met de piratenstrip *Arent Brandt*, waarvan de laatste twee delen onder de titel *Captain Kidd* werden gepubliceerd (1958).

In 1959 tekende hij een tijdlang de strip *Frank, de Vliegende Hollander* voor dagblad *Het Parool*, een reeks die daarna verder in Zweden werd gepubliceerd. Daarna wijdde hij zich enkele jaren aan reclametekenwerk, totdat het bloed toch weer kroop waar het niet gaan kon.

Op aanraden van Jan Kruis meldde hij zich bij de redactie van het stripblad *Pep*, waarvoor hij een strip bedacht over een Nederlandse geheim agent die met de codenaam ‘327’ werd aangeduid, maar die eigenlijk gewoon Hendrik IJzerbroot heette, een naam bedacht door Jan Kruis. Na een aantal korte verhalen, veel later gebundeld in twee albums, verscheen het eerste lange avontuur van *Agent 327: Dossier Stemkwadrater*, in 1968.

In zijn *Pep*-tijd begon Lodewijk ook scenario's voor anderen te schrijven, zoals het *Sjors en Sjimmie*-verhaal *De Ring van Schiermeeuwenog*, dat werd getekend door Jan Kruis en Leslie Gabriëlse.

Samen met Daan Jippes maakte hij de stripklassieker *Thee voor twee*, het eerste en enige verhaal van de stripheld *Bernard Voorzichtig*. Voor de reeks *Johnny Goodbye*, getekend door Dino Attanasio, schreef hij meer dan tien verhalen. Na zijn overgang naar stripblad *Eppo*, waarvan Lodewijk de eerste art director was, bedacht hij de strip *Storm*, die door Don Lawrence onnavolgbaar in beeld gebracht zou worden. Later zou hij ook voor die strip scenario's schrijven.

In 1978 kreeg Lodewijk voor hetgeen hij tot dan toe voor de Nederlandse strip betekend had, de Stripschapprijs toegekend. Maar hij ging onverdroten voort. Samen met Eric Heuvel bedacht hij de strip *January Jones*, waarvoor hij al flink wat scenario's heeft geschreven. Daarna volgde de volwassenenstrip *Zetari*, die in augustus 1984 als bijlage bij het weekblad *Panorama* werd gevoegd.

In 2000 pakte hij het werk aan *Agent 327* weer op dat vanaf 1985 vrijwel stilgelegen had. In het *Algemeen Dagblad* begon de geheim agent een tweede leven en er verschenen ook spoedig weer albums, tot groot genoegen van vele fans. Tot nu toe verschenen er negentien albums. En Lodewijk blijft ook stripscenario's aan striptekenaars leveren, zoals een extra lang verhaal van *Edmund Bell*, getekend door René Follet. Vanaf 2004 schrijft hij regelmatig scenario's voor de succesvolle Belgische *Rode Ridder*-reeks van Studio Vandersteen. In 2011 werd Martin Lodewijk geridderd wegens zijn grote verdienste voor de stripwereld. Hij mag zich sindsdien Ridder in de Orde van Oranje-Nassau noemen.

Fred Julsing

Freddy (Fred) Albert Julsing (12 maart 1942–15 januari 2005) kreeg de liefde voor de strip met de papelep ingegoten. Zijn vader, Frikke Julsing, had in 1949 onder de naam Larry Morgan al een serie

‘beeldromans’ in de trend van *Dick Bos* gepubliceerd: vier deeltjes van *De helse patrouille*. Fred Julsing begon samen met zijn vriend Dick Matena in 1960 strips te tekenen. En net als Matena leerde Julsing het vak vooral gedurende de periode 1960–1970, de periode dat hij voor de Marten Toonder Studio's werkte. Aanvankelijk was hij daar assistent van Thé Tjong-Khing en Jan Wesseling voor diverse strips. In 1963/1964 tekende hij het verhaal *Panda en de meester-riolist* en daarna werd hij assistent van Marten Toonder zelf. Hij zette de potloodtekeningen op voor de *Bommel*-dagbladstrips, van april 1965 tot maart 1971, en hij werkte ook aan de *Tom Poes*-strip in *Donald Duck* weekblad.

Zijn eerste echte eigen strip werd *Klinsklangs-klandere, van de ene bil op de andere*, gemaakt in opdracht van de Nederlandse Vereniging voor Seksuele Hervorming (NVSH) in 1968. Daarna volgde *Komkommertje*, een strip die hij in 1970 in opdracht van Toonder maakte voor *Journal 2000* over de avonturen van een kabouter die eruit zag als een wandelende komkommer.

Vanaf 1969 begon hij mee te werken aan het weekblad *Sjors*, waarvoor hij via de Jan Kruis Studio, tot 1972, enkele illustraties maakte. Grotere bekendheid kreeg hij toen hij vanaf 1970 in *Pep* ging publiceren. Na enkele ‘Pepsotters’ maakte hij zijn eerste langere strips voor dit blad, te weten *Wellington Wish* (1971–1973) en *De broertjes Samovarof & Co.* (1974–1975). Toen *Sjors* en *Pep* samengevoegd werden tot *Eppo*, ging hij weg bij uitgeverij Oberon. Voor het omroepblad *Veronica gids* maakte hij toen een strip over André van Duin, *Showboot vol heisa* (1975). Ook ging hij steeds meer werken voor de schoolboord van Malmberg, *Okki, Jippo* en *Taptoe*, waarvoor hij al sinds begin jaren 1970 actief was.

Tot 1993 zou hij voor Malmberg blijven werken. Legendarisch zijn de sprookjesbewerkingen die hij er voor *Jippo* maakte: *Hans en Grietje*, *De rattenvanger van Hamelen*, *De gouden vogel*, *Het dappere snijdertje* en *Het blauwe licht*. Voor *De gouden vogel* ontving hij in 1985 de Stripschappening voor de beste Nederlands-talige strip van dat jaar.

Voor *De kampioen*, het blad van de ANWB, maakte hij in de jaren 1983–1984 de strip *De familie Uittentuis*. Maar zijn bekendste figuur is ongetwijfeld de baby *Ukkie* wiens avonturen van 1983 tot 1990 als gagstrip verschenen in *Margriet*. Naast een wekelijkse publicatie in dit damesblad en vijf albumuitgaven, verscheen in de jaren 1990 een heuse voedingslijn rond het persona#ge, waarvoor Julsing veel tekenwerk leverde.

Ook in die periode tekende hij de bekend geworden strip *Tuimel & Ich*, een stripalbum waarvoor Marten Toonder een voorwoord schreef. In 1992 overleefde hij ternauwernood de vliegtuig-ramp in het Portugese Faro. Die gebeurtenis zette zijn leven geheel op zijn kop.

Nadat hij in 1993 zijn laatste strip voor *Taptoe* voltooid had, verliet hij Nederland en emigreerde hij naar Californië. Daar overleed hij in januari 2005.

Dick Matena

Zijn tekencarrière begon hij als volontair bij de Marten Toonder Studio's, in 1960, waar hij jarenlang *Panda*- en *Bommel*-verhalen tekende.

In 1967 verscheen in het damesblad *Prinses* zijn eerste eigen strip: *Polletje Pluim*. Daarna begon Matena strips te tekenen voor het stripweekblad *Pep*, waaronder *Ridder Roodhart* en *De Argonautjes*. Hij schreef in die periode ook al scenario's, voor *De Macaroni*'s van Dino Attanasio en *Blook* van Johnn Bakker. Zelf was hij weer als tekenaar verantwoordelijk voor *Grote Pyr*. De opvolger daarvan, *Kleine Pier*, verscheen vanaf 1975 in *Eppo*. Voor dat blad schreef hij ook weer scenario's, waaronder vier voor *Storm* van Don Lawrence en acht voor *De Partners* van Carry Brugman. De drie verhalen van de westernstrip *Dandy* die hij zelf volledig voor zijn rekening nam, verschenen in de jaren 1979–1981.

Het was ook in deze tijd dat Matena realistisch getekende verhalen begon te maken, het aller-eerst voor *Mickey maandblad* waarvoor hij de sciencefictionstrip *VirI* tekende. Daarna maakte hij in diezelfde stijl een aantal korte verhalen voor volwassenen, die gebundeld werden in de albums *Amen* (1980) en *Mythen* (1984), waarin helden uit de filmwereld zoals Hitchcock en Marilyn Monroe figureerden. Ook verhalen van wat langere adem als *De prediker* en *Het web* verschenen begin jaren 1980. In de periode dat hij in België woonde, tekende hij *De laatste dagen van E.A. Poe*, en voor de Lombard-serie *Verhalen en legenden Gauguin* en *Van Gogh* en *Mozart en Casanova*.

Dat alles was voor Het Stripschap aanleiding om Matena in 1986 de Stripschapprijs toe te kennen voor zijn gehele oeuvre. In 2003 kwam daar de prestigieuze Belgische Staatsprijs voor het Beeldverhaal nog bij: de Bronzen Adhemar.

Toen Don Lawrence, de tekenaar van de serie *Storm* na het verhaal *De Genesis-formule* ernstig vermoeid geraakt was, werd Dick Matena gevraagd een zogenoemde spin-off van *Storm* te tekenen, op scenario van Martin Lodewijk. Dat werden drie verhalen, geplaatst in de aparte cyclus *De kronieken van de tussentijd*. Matena schilderde de eerste twee verhalen onder het pseudoniem John Kelly; het derde onder zijn eigen naam. De verhalen verschenen tussen 1996 en 1998 in albumvorm. Steeds zoekend naar nieuwe wegen vatte Matena het plan op om jeugdboeken te ‘verstrippen’. Voor het meisjesblad *Tina* maakte hij een stripbewerking van *Joop ter Heul* van Cissy van Marxveldt. Verder werkte hij nog jeugdboeken als *Dik Trom*, *Pietje Bell* en *Kruimeltje* om tot stripverhaal.

Bij de literatuurliefhebbers brak hij door met de integrale omwerking van bekende romans. Zijn eerste verstripping was *De avonden* van Gerard Reve. Dit verhaal – niet minder dan 341 stripplaten – werd in 2002–2004 voorgepubliceerd in *Het Parool* om daarna in vier albums te verschijnen bij De Bezige Bij. Daarop volgden *Christmas Carol* van Charles Dickens (2004), *Kort Amerikaans* (3 delen) van Jan Wolkers (De Bezige Bij 2006–2012),

Kaas en *Het dwaallicht*, beide van Willem Elsschot (Athenaeum, 2008), *De komiek*, een stripbewerking van de eerste cabaretvoorstelling van Freek de Jonge (2009), *Kees de jongen* van Theo Thijssen (2012) en tot slot *De jongen met het mes* van Remco Campert (2012), dat als Kerstgeschenk werd meegestuurd met *HP/De Tijd* in 2012.

Van de tentoonstellingen van Matena's werk waren de meest in het oog springende die van *De avonden* in de Vleeshal te Haarlem, in 2004, en die van *Kaas* in het Museum voor Schone Kunsten in Antwerpen, in 2008. Eind 2012 verscheen *De poezenboot*, een vrolijk kinderboek van Matena's echtgenote Nelleke de Boorder, met illustraties van haar man.

Peter de Smet

Peter de Smet (4 juli 1944–6 januari 2003) werd vooral bekend door zijn strip *De generaal*, die eerst in het stripweekblad *Pep* en daarna in *Eppo* en *Titanic* succesvol was. De Smet begon in

de jaren 1960 te werken voor reclamebureaus en publiceerde zijn eerste strip *Fulco* in het Vlaamse stripblad *'t Kapoentje* in 1968. Wegens ziekte moest hij na 21 afleveringen stoppen met deze strip.

In 1971 werd *De generaal* voor het eerst gepubliceerd in *Pep*, nadat het Belgische stripblad *Kuifje* in 1967 de strip weliswaar had gekocht, maar nimmer had geplaatst. De Smet tekende voor *Pep* nog twee andere strips, *Anna Tommy* en *Joris PK*. Deze laatste was net als *Fulco* een ridderstrip met de middeleeuwen als decor. Van *Joris PK* verschenen twee verhalen in *Pep*, vervolgens stapte hij ermee over naar *Nieuwe Revu*. Voor dat weekblad had hij ook al het *Hopmysterie* gemaakt dat als album werd uitgegeven door Stripofiel. Voor *Pep* maakte hij in 1974 *Fiedel*, over het leven van een soldaat die verdacht veel weg had van Fidel Castro. Over de lotgevallen van de opvarenden van het pantserschip HMS Cornwall verscheen in *Mickey maandblad* in 1982 de strip *Voor God, koningin en vaderland*. Andere strips uit deze periode zijn *Viva Zapapa*, in *Eppo* en in *Le Trombone Illustré*, en *Otto*, *Olivier* en *Oscar* dat in het weekblad *Donald Duck* gepubliceerd werd. Voor *Panorama* maakte hij de strip *Anno 3000*.

Ook als tekenaar van reclamestrips bleef De Smet actief. Zo maakte hij *De belevenissen van de heer Pieter Pienter met de Postgiro* die in 1975 in tijdschriften als *Donald Duck* en *Tina* verschenen en in 1976 als stripboekje werden gebundeld. In 1977 tekende hij voor de Postgiro nog een stripboekje over *De geschiedenis van het geld*, op tekst van Arnold Heertje, en *Recruut Karel en de poen*. Voor het frituurvetmerk Diamant maakte De Smet twee verhalen over *De Diamannetjes*. Striphelden *Rudolf Rozijn* en *Kareltje Zorgdrager* verschenen in een voorlichtingsblad van het Ministerie van Onderwijs. Nadat *De generaal*-strip naar *Titanic* verhuisd was, gebeurde dat ook met *De guerrillero's* onder de nieuwe titel *De bevrijders*.

Gelauwd werd Peter de Smet in 1985 toen hij van Het Stripschap de Stripschapprijs in ontvangst mocht nemen, als eerbetoon voor zijn gehele oeuvre.

Peter de Smet tekende nadien nog jaren door, tot ziekte hem vanaf 1998 het tekenen onmogelijk maakte. In 2003 overleed hij, op 58-jarige leeftijd.

Daniël (Daan) Jan Jippes (14 oktober 1945) begon zijn carrière in 1967 in het weekblad *Revue* met de strip *Hipper*. Daarna tekende hij tussen 1970 en 1972 een tiental voorplaten voor de reeks *De Flintstones* van uitgeverij De Geïllustreerde Pers. Maar bij het stripliefhebbende publiek brak hij in 1972 pas echt door in *Pep* met zijn verhaal *Bernard Voorzichtig - Twee voor thee*. Hij tekende dit stripverhaal op scenario van Martin Lodewijk en het geldt sindsdien als een Nederlandse klassieker. Het verhaal gaat over de Hollandse theehandel in de negentiende eeuw. De totstandkoming van deze strip duurde ruim drie jaar, omdat Jippes er buitengewoon zorgvuldig aan werkte.

Kort daarna begon hij Disney-verhalen te tekenen voor het Nederlandse weekblad *Donald Duck*. Door zijn soepele, zwierige stijl werd van Daan Jippes gezegd, dat hij ‘Barkser dan Barks’ tekende. Carl Barks wordt alom erkend als Walt Disney’s belangrijkste en beste *Donald Duck*-tekenaar. Voor uitgeverij Oberon ontwierp en tekende Daan Jippes vanaf 1976 meer dan honderd voorplaten voor de integrale Carl Barks-reeks *De beste verhalen van Donald Duck* en nog eens dertig voor de albums van diens *Oom Dagobert*-reeks. Tussen 1977 en 1982 voorzag hij ook veel andere Disney-stripalbums van prachtige voorplaten, zoals *De jonge jaren van Mickey & Donald*, *Willie Wortel*, *Dombo*, *Pluto*, *Hiawatha*, *Broer Konijn*, *De kleine boze wolf*, *Madam Mikmak* en *Rakker*. Voor *Mickey maandblad* en voor tientallen Nederlandse en Amerikaanse *Donald Duck*-tijdschriften maakte hij de omslagtekeningen. Ook schiep hij een aantal volledige *Donald Duck*-verhalen, zoals het schitterende “Patat-à-la-petoet”, waarvan hij zowel het verhaal schreef als de tekeningen maakte. Eén *Mickey Mouse*-verhaal van vier platen verscheen in 1978 in *Donald Duck* weekblad.

Door zijn werk voor *Donald Duck* werd Jippes ontdekt en weggekocht door de Disney Studios in de Verenigde Staten. Na daar een korte tijd gewerkt te hebben, stapte hij over naar Disney Publications, waar hem nog meer belangrijk tekенwerk wachtte. In februari 1989 verhuisde hij naar Disney’s Feature Animation-afdeling. Daar werkte hij mee aan verscheidene avondvullende Disney-tekenfilms als *De reddertjes in Kangoeroeland*, *De prins en de bedelknaap*, *Belle en het beest* en aan *Aladdin*.

Na zijn terugkeer naar Nederland, in 1999, ging hij zich weer aan het beeldverhaal wijden. In 1999/2000 was hij artistiek leider van de Jan Kruis Studio, die juist de strip *Jan, Jans en de kinderen* van Jan Kruis had overgenomen.

Door zijn terugkeer naar Nederland kon Daan Jippes eindelijk de Stripschapprijs 2001 in ontvangst nemen. Na enkele proefplaten te hebben gemaakt voor een nieuw *Robbedoes* en *Kwabbernoot*-verhaal, dat overigens niet is gepubliceerd, maakte Jippes twee eigen stripverhalen onder de serietitel *Havank*, gebaseerd op de detectiveserie *De Schaduw* van de Friese schrijver Havank. Deze twee verhalen, *Hoofden op hol* (2006) en *De Schaduw op de tast* (2009), zijn in de stijl van André Franquin getekend, maar dragen toch duidelijk Daan Jippes’ eigen signatuur. *Hoofden op hol* werd voorgepubliceerd in het *Algemeen Dagblad* en *DeSchaduw op de tast* op de ‘ouderwetse’ manier in het herrezen stripblad *Eppo*.

Patty Klein	
	
<div>Patricia (Patty) Cecilia Klein (25 januari 1946) is een van de weinige vrouwelijke stripschrijvers in Nederland. In 1966 brak zij haar studie biologie af om als freelancer voor de Marten Toonder</div>	

Studio’s te gaan werken. Daar waren op dat moment nog maar drie tekenaars in loondienst, nadat Marten Toonder het jaar ervoor naar Ierland was vertrokken. Andries Brandt was de studiochef en hij begeleidde Patty bij haar eerste opdrachten, waarvan er een was, het verzinnen van het plot voor *Tom Poes en de woelwater*. Tijdens haar tijd bij de Toonder Studio’s schreef Patty Klein ook een flink aantal Disney-verhalen van *De kleine boze wolf* en *Hiawatha* voor het weekblad *Donald Duck*, in samenwerking met tekenaars Jan Steeman en Jan van Haasteren. Voor Semic Press en het Duitse Kauka Verlag schreef ze eveneens verhalen van onder andere *De Flintstones*, *De Jetsons*, *Yogi Bear*, de Zweedse *Pelle Svanslös* en de strip *Pelletje Pluim*, getekend door Dick Matena, en *Fix und Foxi*. Voor de Toonder Studio’s verzorgde ze onder meer 25 gagstrips van *Panda*, getekend door Piet Wijn, waarvan er in 1972 negen werden afgedrukt op de wikkels van ‘Bolletje eierbeschuit’. In 1995 werden de 25 afleveringen gebundeld in een oblongboekje, dat verscheen bij uitgeverij Panda ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van Stripantiquariaat Panda. Marten Toonder schreef daar een voorwoord bij.

In 1973 verliet zij de Toonder Studio’s en na veel omzwervingen kwam ze bij De Geïllustreerde Pers terecht, waar zij onder andere drie verhalen schreef van de strip *Distel*, voor het weekblad *Sjors*. De tekeningen voor *Distel* werden gemaakt door Börge en Joannike Ring. Klein werkte in deze periode veel samen met Jan van Haasteren, met wie ze *Baron van Tast tot Zeveren*, *Sjaak en oom George* en *Erik en opa* bedacht. Zij werkte verder voor tijdschriften als *Eppo*, *Okki* (met het prachtige *Annemoon*, getekend door Piet Wijn), *Jippo* en *Taptoe*, voor Studio Vandersteen (de kinderreeks *Schanulleke*, getekend door Eric de Rop) en voor Comic House. Zij schreef in deze tijd onder meer mee aan bekende strips als *De Argonautjes* (een verhaal getekend door Jan van Haasteren), *Johnny Goodbye* (met Dino Attanasio) en *Sjors en Sjimmie*, waarvoor zij de eerste circa 75 gagstrips schreef.

In 1975 richtte zij met een aantal schrijvers en tekenaars het striptijdschrift *De vrije balloen* op. Voor het meisjesblad *Tina*, waar Patty al een aantal jaren voor werkte, startte zij in 1975, samen met tekenaar Jan Steeman, de gagstrip *Noortje*. Deze strip over de vrolijke roodharige Noortje is al bijna veertig jaar erg populair.

Als eerste in een lange reeks gelauwerden werd haar vanwege Het Stripschap, in 1981 de Jaarprijs voor Bijzondere Verdiensten, uitgereikt als officiële erkenning voor haar grote bijdrage aan het Nederlandse beeldverhaal.

Vanaf 2006 werkte ze met Gerard Leever aan de 50+strip *Ria en Rinus* voor het blad *Camé*. Een tweede groot talent van haar is het scheppen van poëzie. Als meisje van 16 jaar schreef ze al gedichten, veelal over dieren. Onder de naam Patty Scholten heeft ze sinds 1995 vele dichtbundels op haar naam staan. Patty werd als eerste Dorpsdichter van de Gemeente Renkum gekozen en wel voor de periode 2011–2013.

Over het leven van haar grootvader Ben Geijssel bereidt ze een biografie in sonnetten voor en zij werkt aan een herrijming van *Der naturen bloeme*, het meesterwerk uit de dertiende eeuw van Jacob van Maerlant.

Joost Swarte	
	
<div>Jozef (Joost) Willibrord Swarte (24 december 1947) is tekenaar, grafisch ontwerper en ontwerper van gebouwen. In 1966 begon hij met de studie Industriële Vormgeving aan de Academie Industriële Vormgeving in Eindhoven.</div>	

Als tekenaar werd hij bekend om zijn ‘klare lijn’, een term die hij voor de tekenstijl van Hergé en diens voorgangers en navolgers bedacht. Zijn eerste stripverhaal verscheen in *De Andere Krant*, in Eindhoven. In 1971 richtte hij het striptijdschrift *Modern papier* op, waaraan hij zelf veel bijdragen leverde. Ook werkte hij regelmatig mee aan het tijdschrift *Tante Leny presenteert!* In zijn strips figureerden slechts een beperkt aantal figuren: *Jopo de Pojo*, *Anton Makassar*, *De blauwe Berbers*, *Ceasar Soda*, *Toon en Toos Brodeloos* en *Dr. Ben Cine*. Voor het jeugdtijdschrift *Okki* maakte hij in 1972 de strip *Katoen + Pinbal*, die later in *Jippo* zou worden voortgezet, tot in juni 1979.

In 1973 ontwierp en tekende hij een reeks boekomslagen voor de Real Free Press Foundation in Amsterdam en stelde hij de bundel *Cocktail comix* samen, met strips van een nieuwe generatie Nederlandse tekenaars. In 1977 ontwierp hij een aantal platenlabels en platenhoezen voor het No Fun Label; later tekende hij voor het Lucho Label en deed hij muziekprojecten met Fay Lovsky (*Jopo in mono*). Hij werkte mee aan de tentoonstelling ‘Kuifje in Rotterdam’ die in 1977 werd gehouden in het Lijnbaancentrum aldaar. Voor deze tentoonstelling ontwierp hij vier catalogusomslagen. In dat jaar begonnen zijn tekeningen ook te verschijnen op de boekenbijlage van het weekblad *Vrij Nederland*. Voor de kinderkrant van *Vrij Nederland* startte hij in 1982 de reeks *Niet zo, maar zo!*, waarin hij steeds in twee stripachtige tekeningen een lotsverbetering bedacht voor de geplaagde mensheid. Vanaf 1985 werden deze beeldenreeksen in boekvorm uitgebracht door De Harmonie en Het Raadsel. Swarte maakte ook veel illustraties voor het Vlaamse tijdschrift *Humo*, het Amerikaanse stripblad *Raw* en het weekblad *The New Yorker*. Voor een bijzondere heruitgave van enkele boeken van Nescio verzorgde hij de omslagen en illustraties en voor PTT Post ontwierp hij in 1984 een serie van vier postzegels, die hem prompt de Jaarprijs 1985 voor Bijzondere Verdiensten van het Stripschap opleverde. Ook in 1985 richtte Joost Swarte samen met Hansje Joustra de stripuitgeverij Oog & Blik op. Vanaf 1987 waren er verscheidene overzicht-tentoonstellingen van Swartes werk te zien. De eerste in de Vishal van het Frans Halsmuseum in Haarlem, later nog een in het Gemeentemuseum van Arnhem, en voorts tentoonstellingen in Parijs, Brussel en Barcelona. In 1990 nam Swarte het initiatief tot de Stripdagen Haarlem, waarvan de eerste editie in 1992 plaatsvond.

Na 1990 is Joost Swarte zich vooral gaan bezig-houden met architectuur en met het ontwerpen van onder meer postzegels, meubelen en horloges.

Ondanks het feit dat hij toen nog maar weinig strips tekende, viel hem de Stripschapprijs 1998 voor zijn gehele oeuvre ten deel. In 2004 werd hij benoemd tot Officier in de Orde van Oranje-Nassau. In 2012 ontving hij van het Mondriaan Fonds de Marten Toonderprijs.

In datzelfde jaar verscheen, onder de titel *Bijna compleet*, een fraaie compilatie van zijn stripgerelateerde werk.

Theo van den Boogaard	
	
<div>Theodorus Johannes Antonius (Theo) van den Boogaard (25 maart 1948) tekende als vijftienjarige zijn eerste strip: <i>Mark</i>, <i>Boter bij de vis</i> voor nieuwsblad <i>De Kennemer</i>, 1964. Voor het</div>	

Theodorus Johannes Antonius (Theo) van den Boogaard (25 maart 1948) tekende als vijftienjarige zijn eerste strip: *Mark*, *Boter bij de vis* voor nieuwsblad *De Kennemer*, 1964. Voor het ontvangen van het salaris nam hij zijn vader mee naar de redactieburelen, want zelf mocht hij als minderjarige daarvoor geen beslissingen nemen of ervoor tekenen. Een jaar later begon Theo te werken voor *Hitweek*, waar hij onder andere de serie *Striptease* maakte. Daarin leverde hij aan de hand van songteksten kritiek op de maatschappij. In 1967 maakte hij de stripserie *Witje en Gert* voor *Hitweek*, die in 1968–1969 in *Aloha* werd voortgezet. Voor *Studio* tekende hij de strip *Pinokkio* (1968). Tegelijkertijd begon hij in *Aloha* (en kort daarna in *Chick*) *Ans en Hans krijgen de kans*, een voor die tijd opzienbarende strip, wegens de vrije behandeling van het onderwerp seksualiteit. De strip werd in 1970 als stripalbum uitgegeven. In *Gandalf* tekende hij de belevenissen van *Jan Alleman* (1970–1971), ook met een kritische inslag. Voor *Voetbal international* maakte hij de strip *Abe, hot story van een voetballerina* (1972). Het scenario voor deze strip werd verzorgd door Nico Scheepmaker.

In *Nieuwe revu* verschenen vanaf 1976 de avonturen van Sjef van Oekel, waarvan het eerste album *Sjef van Oekel in de bocht* (1980) zou zijn, onder het pseudoniem Theo Bogart. Deze strip had in de hoofdrol de zeer bekende en evenzeer omstreden televisiepersoonlijkheid Sjef van Oekel, gespeeld door Dolf Brouwers. De scenario’s voor de strip waren van de hand van de geestelijk vader van Sjef van Oekel, Wim T. Schippers, die hem ooit had bedacht voor een absurdistisch televisieprogramma van de VPRO. Van *Sjef van Oekel* verschenen zeven albums, die ook in het buitenland (Denemarken, Duitsland, Frankrijk en Spanje) een enorm succes kenden. Ook maakte hij nog het album *Joost mag het weten*, een bundel met korte humoristische en erotisch getinte verhalen over homofilie, seks met dieren en pedoflie. Theo van den Boogaard kreeg in 1989 de Stripschapprijs uitgereikt voor zijn gehele oeuvre. In 2010 verscheen *Streken van een serialtekenaar*, waarin oud en nieuw werk van de tekenaar werd opgenomen, zoals de serie *Kenschetsen*, die hij voor *De Volkskrant* maakte, en nieuwe verhalen van *Witje*. Omdat Van den Boogaards herkenbare stijl, de klare lijn, zich daartoe zo goed leent, heeft hij veel reclamewerk kunnen doen. Met het minutieus en helder ontwerpen en tekenen van affiches voor bedrijven en organisaties tot en met stations van de Nederlandse Spoorwegen, wist Van den Boogaard dit tot een succesvolle onderneming te maken. De laatste jaren maakt hij ook naam als Bob Dylan- vertolker. Hij is bezig aan een boek met getekende interpretaties van Dylans muziek.

Windig & De Jong	
	
<div>René Windig (1951) en Eddie de Jong (1950) zijn een onafscheidelijk stripmakersduo. Dat is de reden dat hun stripbiografieën in één lemma worden behandeld.</div>	

De twee leerden elkaar kennen op het Amsterdamse Barlaeus-gymnasium. Met nog drie andere leerlingen (De drie Hansen) vormden ze ‘De vijf slijmerds’ en tekenden ze strips tijdens de les. Ieder van hen tekende om de beurt een plaatje en gaf daarmee telkens zijn eigen draai aan het verhaal. Zo ontstonden er persiflages op onder andere *Oom Wim* en *Donald Duck*. Na de middelbare schooltijd verschenen van het vijftal incidenteel illustraties in *Aloha*, waar zij de lezers ‘enkele teeken-trucs’ uitlegden.

Vervolgens brachten ze in 1973 het eerste nummer uit van het tijdschrift *Gezellig en leuk*. Hierin verscheen van Windig en De Jong een parodie op *Uit de verhalentrommel van Oom Wim*, een reeks stripverhalen die jarenlang in het Belgische weekblad *Robbedoes* verschenen. Later zou de reeks persiflages ook nog verschijnen in tijdschriften als *Caramba* en *Gummi*. In 1974 tekenden Windig en De Jong zeven korte verhalen voor het vrolijke weekblad *Donald Duck*, maar omdat ze zich niet prettig voelden bij het strikte Disney-bewind, stapten ze daar op. Na een tijdje tekenfilms te hebben gemaakt, pakten zij in 1977 de draad van het striptekenen weer op. Het resultaat was een nieuwe aflevering van *Gezellig en leuk* waarin ze zich afreageerden op de periode vóór *Donald Duck* en dat deden zij door *Donald* in situaties te laten verzeilen die absoluut ongeschikt waren voor de kinderen. *Gezellig en leuk* zou daarna bijna elk jaar één keer verschijnen. Ook bedachten ze de clowns *Zappo & Pipetti* voor het blad *Caramba*. Daarnaast werd een sublieme persiflage op *Dick Bos(ch)* gemaakt, die in 1980 zijn opwachting maakt in het blad *Supergum*. Al deze verhalen werden in 1980 en 1983 gebundeld in het onvolprezen *Ouwe Troep* en het briljante *Fnierwak*, *Boek vol vertwijfeling en hoop*, beide uitgegeven door uitgeverij Espee. Die stelde hen ook aan als hoofd-redacteuren van *De balloen*, voorheen *De vrije balloen*. Het laatste nummer van dit blad verscheen in 1983. Windig en De Jong begonnen hierna een studio.

Met medewerking van onder anderen Aart Clerkx, Mark Smeets, Paul Bodoni en J.C. Silvy werd *Gezellig en leuk* voortgezet, inmiddels uitgegeven door de Stichting Gezellig & Leuk. Een van de eerste projecten was de uitgave van *Rockin’ Belly*, gebaseerd op een bestaande punkzanger van de Rockin’ Belly Bende, waar Windig ook deel van uitmaakte. De gags en stroken van *Rockin’ Belly* verschenen voor een groot gedeelte in dagblad *Het Parool*. De verhalen spelen zich onder andere af in een kraakpand waar ook een kat woont, genaamd Heinz. Deze kat zou al gauw zijn eigen strip krijgen. Die strip zou tot eind mei 2000 verschijnen, in tientallen kranten in binnen- en buitenland en zelfs in kleur in *Sjors en Sjimmie stripblad*. In 1987 en 1988 maakte het duo eveneens de actualiteitenstrip over *Ome Cor*, een volkse visboer. Het tweetal zorgde verder voor de illustraties bij de brievenrubriek van *Sjors en Sjimmie stripblad*, illustreerden boeken en deden reclamewerk voor KPN.

Na een mislukte poging om oude *Heinz*-strips een

tweede leven te bezorgen, stopten ze met *Heinz*. Op 31 maart 2004 keerde *Heinz* echter weer terug in Het Parool. In deze nieuwe serie in kleur treedt ook een aantal spin-offs op, zoals *Eend*, *Kabouter*, *Sliske* en *Hund*. Deze werden in 2006 gebundeld in het boek *Beffen ijf*. Vanaf 2009 verschijnen de verzamelde *Heinz*-strips in de reeks Heinz van H tot Z. In 2011 verscheen *Heinz de graphic novel*. Deze heuse graphic novel werd voor een deel gebaseerd op het script van een nooit verschenen animatiefilm met Heinz.

Peter Pontiac	
	
<div>Peter Josef Gerardus Pollmann (Beverwijk, 28 april 1951) las altijd al veel stripverhalen en op jonge leeftijd begon hij ze ook zelf te maken. Het werk waar hij echter het</div>	

1969 zijn rock & roll-tekeningen, geïnspireerd door de lp-hoezen van Robert Crumb, en de covers voor de illegale liedboeken met teksten van Bob Dylan en de Rolling Stones. Die trokken de aandacht van het Amerikaanse muziekblad *Rolling Stone* en van de Haarlemse tekenaar Joost Swarte, die hem vroeg of hij wilde tekenen voor zijn blad *Modern Papier*. Al gauw volgden ook publicaties in *Tante Leny presenteert!* waarmee zijn stripcarrière van de grond kwam. Zijn werk kenmerkt zich sinds die tijd door autobiografische elementen. Maar hij bleef ook illustraties maken voor de muziekbladen *Aloha/Hitweek* en *Muziek Express*.

Het pseudoniem ‘Pontiac’ gebruikte Peter voor het eerst bij de publicatie van *Mixed-up memory mamba*, een strip over zijn jeugd in de jaren 1960 die verscheen in *Wipe-out comix* no. 2. Er volgden strips in *Cocktail comix*, waarin een nieuwe generatie Nederlandse striptekenaars zich presenteerde. Hierdoor werd Pontiac ook bekend in het underground-circuit van Spanje en Amerika. Peter putte bij het maken van zijn strips vooral uit eigen leven waarbij hij ook zijn ervaringen met drugs optekende. In zijn strip *The Amsterdam Connection*, die in 1977 in het tijdschrift *Gummi* werd gepubliceerd, spelen ze zelfs de hoofdrol. Eind jaren 1970 belandde hij in de kraak- en punkbeweging en dook in zijn strips het autobiografische figuurtje Gaga op, voor het eerst in stripblad *Talent*. In 1988 maakte Pontiac voor het maandblad *Wordt vervolgd Requiem Fortissimo*, een lang verhaal waarin Gaga sterft. De ‘biografiek’ *Kraut* is zijn belangrijkste werk. Met behulp van tekeningen, strips en schrijfsels schetst hij het verleden van zijn vader Joop Pollmann, die in de Tweede Wereldoorlog met de Duitsers collaboreerde en in 1978 op mysterieuze wijze verdween in de Daaibooibaai op het eiland Curaçao. Deze graphic novel, een spiegelverhaal van de strip *Maus* van Art Spiegelman, wordt vaak bejubeld als de beste graphic novel die ooit in Nederland is gemaakt. Ook werd het boek geprezen door de ‘uitvinder’ van het genre, de Amerikaanse tekenaar Will Eisner.

Pontiacs stripwerk werd verzameld in de zeven delen van de *Pontiac review* die van 1990 tot 2004 werden ge-publiceerd. In 1998 verscheen *The quick brown fax*, een brievenboek in samenwerking met collega-tekenaar Typex. In 1997 ontving Peter de Stripschapprijs voor zijn gehele oeuvre en een jaar later kreeg hij de Professor Pi-illustratorenprijs van de Stad Amsterdam uitgereikt voor zijn boek *De pen en het zwaard*. In 2011 werd hem de Marten Toonderprijs toegekend.

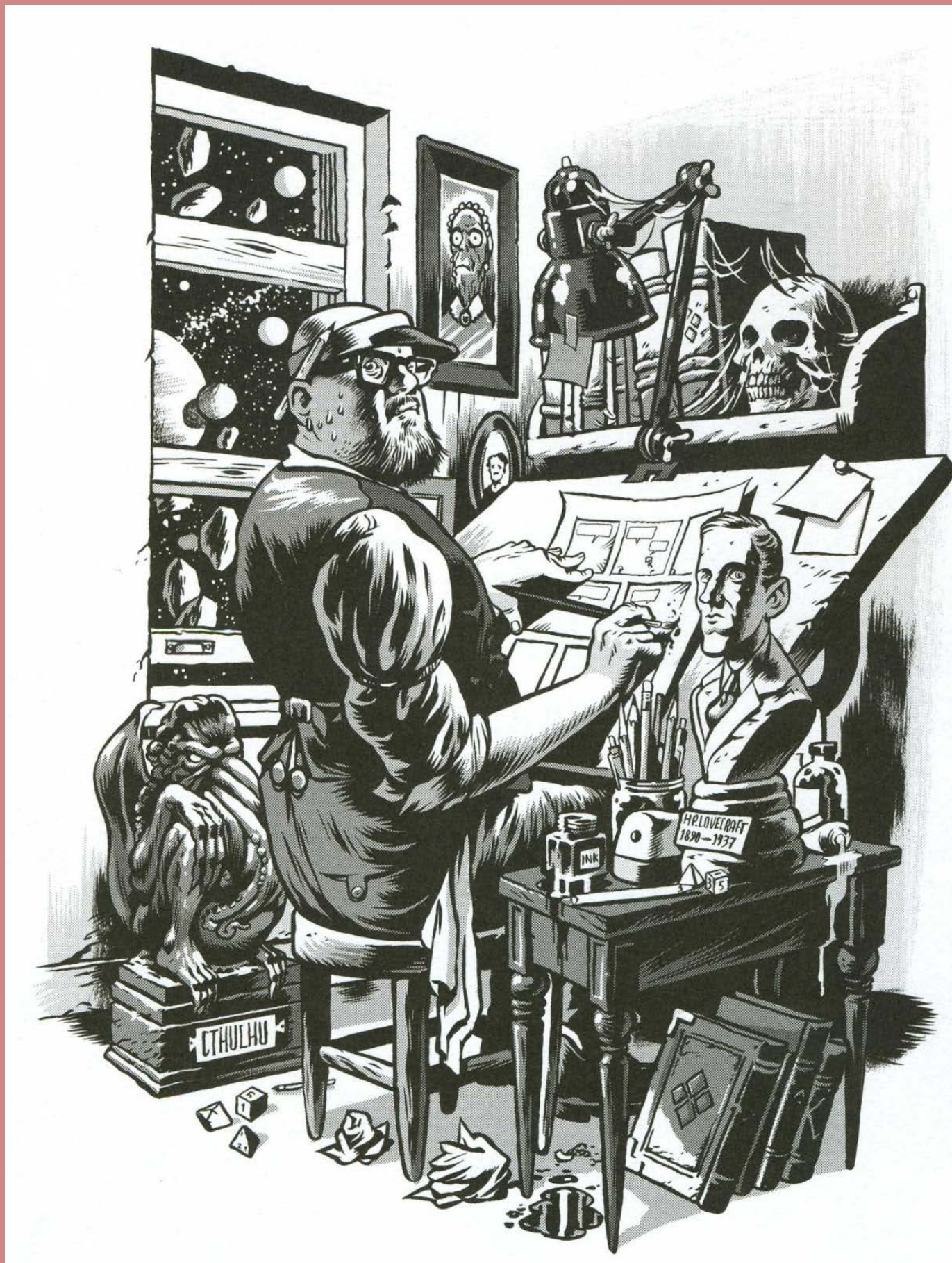
1990 - 2013

Van jeugdvermaak naar kunstvorm: een hindernisbaan

door Joost Pollmann

Zijn strips kunst? Aan het eind van de twintigste eeuw wordt die vraag steeds vaker gesteld. Een medium dat ooit werd verfoeid als oppervlakkige lectuur voor de jeugd ontwikkelt zich steeds meer tot een volwassen discipline, waarin alle onderwerpen aan bod komen die ook in film en literatuur worden behandeld. Stripboeken worden plotseling *graphic novels* genoemd en tekenaars onderscheiden zich met autobiografische ontboezemingen, oorlogsverhalen en verstrippingen van bekende romans. De kunstfondsen stellen subsidies ter beschikking voor stripmakers, kunstacademies laten hun scepsis tegenover de strip varen en de landelijke pers besteedt meer aandacht aan het medium dan ooit tevoren.

Maar er zijn ook verliezers: stripbladen voor de jeugd verdwijnen een voor een uit de schappen en stripwinkels hebben moeite met overleven. Het Centrum voor het Beeldverhaal in Haarlem komt niet van de grond en Het Nederlands Stripmuseum in Groningen, dat na lange jaren van lobbyen toch is gerealiseerd, lijkt er in 2014 mee op te houden. Voor het internet is echter een positieve rol weggelegd: het biedt tekenaars die vroeger in stripbladen publiceerden, een geheel nieuw podium en dat leidt tot de ontwikkeling van de *webcomic*. De komst van de iPhone en de iPad daagt het stripgilde bovendien uit tot het bedenken van oplossingen om de overgang van papier naar pixels mogelijk te maken en het beeldverhaal te laten meegroeien naar de digitale toekomst.

Van jeugdvermaak naar kunstvorm: een hindernisbaan

Deel 1

Wordt (niet) vervolgd

De lange en complexe geschiedenis van *Sjors en de Rebellenclub* krijgt een doorstart in 1988, wanneer *Eppo* wordt vervolgd verder gaat als het tweewekelijkse *Sjors en Sjimmie* weekblad. Voorafgaand deed uitgeverij Oberon een ‘naam-logo’-onderzoek en werd een nummer o uitgebracht in een oplage van 1.000 exemplaren die was verdeeld over beide logo’s.

Het allerlaatste exemplaar van stripblad *Stripparazzi* (1999). Omslagtekening van Mars Gremmen.

Gekozen werd voor *Sjors en Sjimmie* stripblad, dat gaandeweg nog eens werd ‘hervernieuwd’, zoals op het omslag werd vermeld, naar een bekende term van de Fa. Biereco in Gerrit de Jagers strip *Familie Doorzon*. Door de malaise in de jeugdstripbladenmarkt zou het tijdschrift het volhouden tot augustus 1994, waarna het een nieuwe gedaante kreeg in de vorm van *SjoSji*, dat een frisser en moderner imago wilde uitstralen en waarop bijvoorbeeld de portretjes van Sjors en Sjimmie van het omslag zijn verdwenen. Daar vond je voorlopig de trefwoorden Strips, Film, Games, TV, afgedrukt in kleurige blokjes.

Aan de wisselingen in coverbeleid en het formaat van

het blad is te zien dat de marketing wanhopig op zoek was naar een formule die wel een bestendig publiek aan zich zou weten te binden. Dat blijkt ook uit twee andere vondsten. Ten eerste werden naast *Sjors en Sjimmie* stripblad en *SjoSji* parallel-uitgaven uitgebracht, waarbij de logo’s waren vermeerderd met het woord *Extra*. Deze bladen waren eigenlijk verkapte albums, in zoverre dat ze een compleet verhaal bevatten, met voor en achter nog een enkele gagstrip: doe er een ander kaptje om en je kunt hetzelfde verhaal - in 1988 was dat bijvoorbeeld *Dossier Heksenkring* van Martin Lodewijk - twee keer verkopen. Tien jaar later, in augustus 1998, verscheen de allerlaatste *SjoSji Extra* met een lang verhaal van Mark Wick: *Washington district, Zaak nr. 1*. De abonnees ontvingen een maand daarna een stripblad met een brief van distributeur Media Expresse

Omslag van de 100ste *Eppo* nieuwe stijl, getekend en ingekleurd door Uco van Egmond, Dick Heins en Vittorio Leonardo (2012).

en hoofdredacteur Dirk Snodijk, waarin het volgende te lezen viel: ‘Ja, je ziet het goed: *SjoSji* is helemaal veranderd. Je lijfblad is niet alleen in een nieuw jasje gestoken, maar is nu ook een stuk groter, van beter papier en bovendien lekker dik. Maar er is nog iets veranderd: de vernieuwde *SjoSji* verschijnt nu maandelijks met alleen nog maar strips die je in één keer kunt lezen.’ Met de vervolgh verhalen - decennialang de basis voor elk stripblad - was het kortom afgelopen. Het gekke van deze brief is dat nergens het woord *Stripparazzi* valt, dat vanaf dit nieuwe nummer wel aan het logo was toegevoegd. Sterker: na twee nummers werd *Sjosji* weggelaten en er zouden tot april 1999 nog zes zelfstandige *Stripparazzi*’s verschijnen.

Daarna was het spel definitief uit: in de Nederlandse stripgeschiedenis werd een belangrijke episode - die van de dominante jeugdstrip - afgesloten. De clown Popi van Mars Gremmen huilt in het laatste nummer van *Stripparazzi* dikke tranen over het verdwijnen van het blad.

Maar... op 15 november 2012 verscheen zowaar het honderdste nummer van *Eppo* stripblad, dat sinds enkele jaren opnieuw wordt uitgegeven, door Don Lawrence Collection met Rob van Bavel als hoofdredacteur¹. Het blad borduurt op succesvolle wijze voort op de klassieke striptraditie, voor ‘de jongens van toen’, met afleveringen uit de series *Storm* (met Dick Matena als scenarist en Romano Molenaar en Jorg de Vos als tekenaars), *January Jones* van Eric Heuvel, *Eppo* van Uco van Egmond en Dick Heins, en met nieuwe titels als *Elsje* van Eric Hercules en Gerben Valkema en *Haas* van Fred de Heij. Met een tweewekelijkse oplage van 50.000 exemplaren lijkt *Eppo* Stripblad een stabiele toekomst tegemoet te gaan.

In de loop van de jaren 1990 hebben vele tekenaars aan het blad - in welke gedaante ook - meegewerkt. Om te beginnen waren er natuurlijk de Wiroja’s, bestaande uit Robert van der Kroft, Wilbert Plijnaar en Jan van Die, die verantwoordelijk waren voor de strip *Sjors en Sjimmie* (en voor *Claire* in *Flair*) en de naamgevers van het tijdschrift waren. Gerrit de Jager was een vaste waarde, met onder meer de strips *Sneek* en *Roel en zijn beestenboel*, Jean-Marc van Tol publiceerde *Ronnie en Sjonnie* en Hein de Kort deed zijn ding met *Jean-Pierre*. Maar er stonden niet alleen Nederlandse stripmakers in de bladen. Aanvankelijk werd ook gewerkt met Vlamingen zoals Luc Cromheeke (*Tom Carbon*) en Turk en De Groot (*Leonardo*), later kwamen er ook Fransen bij als Lewis Trondheim en Dupuy en Berberian, waarmee het blad zijn identiteit verloor en op het einde afstevende.

Uitgeverij Big Balloon uit Heemstede, die verantwoordelijk was voor *Sjors en Sjimmie* weekblad en zijn opvolgers, ging samenwerken met Cartoon Network, dat de animatiefilms *Cow & Chicken*, *Johnny Bravo* en *Dexter* uitzond en tijdschriften op de markt bracht die op deze populaire formules gebaseerd waren. Vandaag de dag ligt het accent veel meer op het verkopen van merchandise dan op het publiceren van strips, al geeft Big Balloon nog wel *Winx Club Magazine* uit in een oplage van 14.500 exemplaren, gebaseerd op de gelijknamige meidenserie die voor meisjes van 7 tot 11 jaar wordt uitgezonden op Nickelodeon. ‘Het magazine volgt de fee-vriendinnen Bloom, Stella, Flora, Musa, Tecna en Layla die samen op Alfea zitten, de school voor feeën. Iedere editie bevat een lang stripverhaal, een feeënhoroscoop en redactionele pagina’s over muziek en beauty.’

Striptijdschriftenstrip

Overleven in een krappe markt is moeilijk, dat is de les die je leert wanneer je de recente geschiedenis van de Nederlandse stripbladen bestudeert. Ga naar Stripster.eu en klik op de rubriek Bladen. Je belandt dan bij een dubbel paneel met de

veelzeggende kopjes ‘verschijnd’ en ‘gestopt’: het verloop is groot. Een paar van de bladen die volgens Stripster nog verschijnen, bestaan zelfs al niet meer. *ZozoLala* bijvoorbeeld, dat naast *Stripschrift* van groot belang was voor het verkrijgen van achtergrondinformatie over auteurs en hun ideeën over het medium. In juli 2011 meldde *Strippgids*², het gratis collega-tijdschrift uit Turnhout, dat *ZozoLala* er na 30 jaar en 180 nummers mee ophield. Redacteur Hans van Soest werd geciteerd: ‘Dat ’t economisch slechter gaat, merken we ook. Omdat we te veel van het blad houden om ’t te laten doodbloeden, hebben we besloten eind dit jaar te stoppen. Met pijn in ’t hart, dat wel.’ Het zwartwitte stripinformatieblad

ZozoLala, nummer 174 uit 2010. Met een omslagillustratie van Willem Vleeschouwer.

met heel soms een kleurencover ging van start in 1982 en werd bekend door zijn lange interviews, kritische analyses en aandacht voor de alternatieve strip. Om nieuw talent tekstueel en visueel een podium te bieden, werd de rubriek *Acacialaan* bedacht (onder het motto: ‘In elke stad vind je er wel een’) en in 62 afleveringen kon menig later bekend geworden stripmaker hier worden geïntroduceerd.

ZozoLala werd gefinancierd door circa vijftig stripwinkels, die het tweemaandelijks gratis konden aanbieden aan hun klanten; de oplage bedroeg in de hoogtijdagen 8.500 exemplaren. In het prille begin was het blad nog gestencil en heette het *Stripinfo*. Hoe de latere, definitieve naam ontstond,

wordt onthuld in het grote terugblikartikel: 'Al snel wordt de *Stripinfo*, zoals het stenciltje aanvankelijk heette, uitgebouwd. Per week staat aangekondigd welke strips er zouden gaan verschijnen. Als de jonge student Peter Kuipers de winkel binnenloopt en gevraagd wordt naar zijn mening over het blaadje, antwoordt hij met de inmiddels legendarische woorden: 'Een beetje zozo-lala'. Een nieuwe naam is geboren en Kuipers mag aanschuiven om de vormgeving naar een hoger plan te brengen. Ook medestudent Mat Schifferstein schuift aan. In januari 1982 verschijnt zo de eerste echte editie van het tijdschrift *ZozoLala*.'

Stichting Zet.El, die het tijdschrift produceerde vanaf nummer 11, werd door Schifferstein en Kuipers versterkt tot stripuitgever om kwalitatief hoogstaande titels op de markt te brengen, zoals *Cromwell Stone* van Andreas. Het tweetal splitste zich af en zette Uitgeverij Sherpa op, dat tot op heden draait op de boeken van diezelfde Andreas. Uitgeverij Zet.El is echter blijven bestaan en heeft strips uitgegeven als *In de val*, *Jeanette* van Berend Jan Vonk, *Kustbewoners* van Benno Vranken en *Wat Fred niet wist* van Milan Hulsing.

Er zijn in de afgelopen twee decennia meer stripbladen gesneuveld, vaak om economische redenen. *Incognito* is er een van, een small press-uitgave die Robin Schouten van 1993 tot 2003 uitgaf als springplank voor onbekend talent, eerst met achttien nummers van stripblad *Incognito*, later met vijftien albums van de *Incognito Reeks*. 'Incognito? Hoezo Incognito, zal je denken. Welnu, is het niet zo dat veel fantastisch talent min of meer verborgen is? Dit stripmagazine is vooral bedoeld om die tekenaars uit hun verborgen bestaan te ontmaskeren, en ze de ruimte te geven die ze verdienen.'⁴ Enkelen van de tekenaars die in *Incognito* publiceerden waren Marq van Broekhoven, Floris Oudshoorn en Erik Wielaert. Tegenwoordig houdt Schouten de blog *Incognito-comics*. *blogspot.com* in de lucht en maakt hij voor *Eppo stripblad* de rubriek *Boekenkast van...* waarin bekende stripmakers voor hun bibliotheek worden geportretteerd.

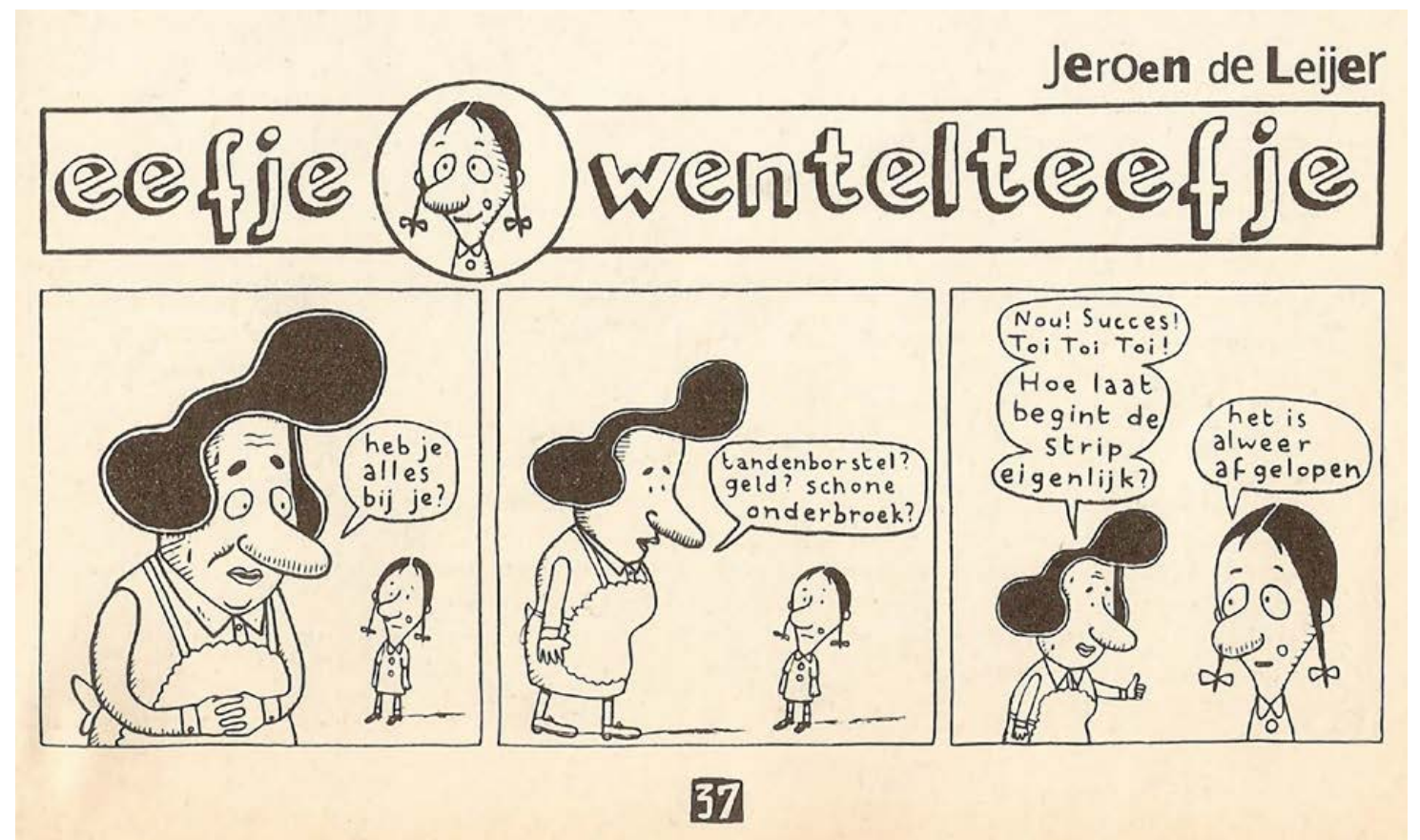
In het jaar dat Schouten stopte, startte Silvio van der Loo van Uitgeverij Silvester met *Myx stripmagazine*, dat werd opgericht om het gat in de markt te dichten dat was ontstaan na het verdwijnen van striptijdschrift *SjoSji*. Veel van de strips uit dat blad verschenen vanaf dan in *Myx*. Dit kende aanvankelijk een bescheiden succes, onder meer dankzij voorpublicaties van Henk Kuijpers' populaire reeks *Franka*, maar er waren problemen met de verschijningsfrequentie, tot ergernis van de lezers. Om financiële en praktische redenen - het maken van een tijdschrift viel moeilijk te combineren met het runnen van winkels én een uitgeverij - besloot Van der Loo niet verder te gaan met *Myx*. In 2006 nam uitgever René Dorenbos van Edollandia, die eerder al het tijdschrift *Sfeerie* maakte, het blad over. Maar halverwege 2008 heeft ook deze uitgeverij het bijltje erbij neer moeten gooien en verdween het kwakkelende *Myx* uit beeld. Op de allerlaatste cover stond *Jack Slender - De quark generator* van Hendrik J. Vos: een albumversie van deze mooie sf-strip zou in 2008 gaan verschijnen bij Orgcomicart.

Geen jaar met een goed gesternte, dat 2003, want er werd toen nog een leuk blad gelanceerd dat gedoemd was om na enige tijd weer te verdwijnen: *De inktpot*, genoemd naar het voormalige NS-gebouw langs het Utrechtse spoor. Niels Bongers en Albo Helm, oprichters van het tijdschrift, zijn zelf Utrechters en hebben ook altijd Utrechtse onderwerpen gekozen. In dit blad kon wat elders niet mogelijk was, meldde *Algemeen Dagblad* in oktober 2007. In de woorden van Niels Bongers: 'De meeste bladen willen cartoons van één plaatje of strips van drie plaatjes. In *De inktpot* mocht een verhaal zo drie vier pagina's duren. Veel tekenaars die nu links en rechts publiceren, zijn bij ons begonnen.'⁵ Om lezers te trekken, werden coryfeeën binnengehaald als Jos Collignon en zelfs Dick Bruna. In totaal zouden er twintig nummers van verschijnen, de *Straatnieuws*-special van 2007 meegerekend.

Interessant aan dit Utrechtse 'beeldblad' is het lokale aspect, dat op een trend lijkt te wijzen. Leeuwarden heeft *Mudhoen*, Groningen heeft *Gr'nn*, Arnhem heeft - online - het *Gelders Striparchief*, en Tilburg had de absurdistische bladen *De bedenkelijk kijkende grondeekhoorn* en 'powerstreelmegazine' *Frietkaas*, met medewerking van Jeroen de Leijer, Gumbah, Steppie Lloyd Trumpstein en Stephan de Weert. Tegenover de eenheidsworst van de globalisering staat de eigenwijsheid van de regionalisering, en dat is gunstig voor tekenaars die dichtbij een podium zoeken om hun eerste publicaties kwijt te kunnen. Nadeel van het fanzine-achtige karakter van dit soort bladen is het chronische geldtekort, waardoor redacties niet betaald kunnen worden en vrijwilligers er na verloop van tijd de brui aan geven. Ondanks dat houden sommige bladen het lang vol. Stripblad *Gr'nn* verscheen in 1996 voor het eerst als initiatief van de tekenaar Vlerk (Edmond Spierts) en was bedoeld als een eenmalige uitgave om Gronings striptalent te presenteren op de Haarlemse Stripdagen. Vijftien jaar later vierde het Groninger Stripcollectief *Gr'nn* zijn derde lustrum met het project *Quo valies?*, waarbij verspreid door het hele land 15 semi-verdekt opgestelde hutkoffers werden tentoongesteld, elk door een plaatselijk stripmaker gevuld met een mini-expositie rond het thema 'reizen'. De bijdrage van de Maastrichtse tekenares Marissa Delbressine bestond bijvoorbeeld uit een uitgeklapte koffer vol 'zelfinzichtreizen', waarbij een paarswitte bloem oprijst uit een uitstalling van kleine, ingelijste tekeningen. Om de cirkel rond te maken werden alle koffers tezamen geëxposeerd op de Stripdagen Haarlem 2012.

100 x Zone 5300

Een van de succesvolste diehards aan het Nederlandse stripbladenfront is *Zone 5300*, gevuld met strips, cultuur & curiosa. In februari 2013 verscheen het extra dikke honderdste nummer en werd in de Amsterdamse Melkweg feestgevierd met de achterban van tijdschrift *Schokkend nieuws*, waarvan eveneens honderd nummers waren uitgebracht. *Zone 5300* is de openbaarvervoerscode van Rotterdam, waar het blad ontstaan

Een aflevering van *Eefje Wentelteefje* door Jeroen de Leijer, uit het allereerste nummer van *Zone 5300* uit 1994.

is, maar je kunt 'de Zone' geen regionaal verschijnsel noemen. De tekenaars die hierin publiceren - doorgaans afkomstig uit het alternatieve circuit - komen uit binnen- en buitenland. Ter gelegenheid van de verschijning van het honderdste nummer werd hoofdredacteur Tonio van Vugt door *De Volkskrant*⁶ geïnterviewd over het ontstaan van zijn blad:

'Ik maakte als student aan de Willem de Kooning-academie met studiegenoten het gekopieerde stripblaadje *Barwoel*, voor de eigen lol, maar het kreeg al snel een cultstatus, de kranten schreven er zelfs over. Omdat de oplage zo laag was - we gingen van 50 naar 200 exemplaren - konden we er lekker mee experimenteren. Begin jaren negentig hadden we met *Barwoel* een kraam tijdens een stripevenement in Rotterdam en daar maakte ik kennis met Robert van der Kroft, tekenaar van *Sjors & Sjimmie*. Hij wilde graag een opvolger maken van het undergroundblad *De Vrije Balloen* uit de jaren zeventig en zocht daar de juiste mensen voor. We zijn met een stapel tijdschriften rond de tafel gaan zitten om te kijken welke dingen daarin wij het interessantst vonden: niet alleen strips, maar ook film, muziek, literatuur en cult. Robert kreeg veel royalties voor zijn strips en zei dat hij geen derde huisje aan de Franse kust hoefde. Hij stak liever geld in het waarmaken van zijn droom, en dus trad hij in het eerste jaar op als uitgever RTK, Robert Theo van der Kroft. Betapress lieten we de distributie van het eerste nummer doen, in een oplage van 10.000 exemplaren, want we wilden ook mensen van buiten de stripwereld bereiken - iets dat ons altijd wel

gelukt is. *Zone 5300* wordt ten onrechte vaak een cultblaadje genoemd. Onze tragedie is dat we trends vaak in een vroeg stadium signaleren als ze nog cult zijn. Ook de ontwikkeling van de autobiografische strip hebben we, met Maaïke Hartjes, nauwlettend gevolgd.'

Vandaag de dag bestaat de oplage van *Zone 5300* uit 2.500 exemplaren. Dat is niet veel, maar Van Vugt is blij dat zijn blad überhaupt nog bestaat: 'In ons taalgebied wordt weinig in dit genre gemaakt.' Hoe zou je dat genre moeten noemen? In Amerika verschijnt sinds 1994 - hetzelfde geboortjaar als de *Zone* - het tijdschrift *Juxtapoz*, 'to both help define and celebrate urban alternative and underground contemporary art'⁷. Dat wil zeggen: om alternatieve en hedendaagse underground-kunst te definiëren en uit te dragen. Waarschijnlijk is het gelijktijdige ontstaan van beide bladen geen toeval, want het slechten van de muur tussen *high art* en *low art* was toen al tijdje aan de gang. Wat in de *Zone* strips, cultuur en curiosa wordt genoemd, heet in *Juxtapoz* street art, illustratie en film & video. Striptekenaars zijn in beide bladen gelijkwaardig aan beeldend kunstenaars, cineasten, graffitiartiesten en popmuzikanten, want niet de discipline waarin iemand werkt is bepalend, maar de hoeveelheid talent en oorspronkelijkheid.

Tot de tekenaars die frequent in *Zone 5300* publiceren horen Wasco, die er vrijelijk mag experimenteren met zijn figuurtjes *Tuitel en Phiwi*, Marcel Ruijters, schepper van de *Troglodytes* en *Sine qua non*, Erik Kriek met *Gutsman* en Marijn

van der Waa met zijn uil *Hibou*. Er wordt regelmatig gewerkt met themanummers over bijvoorbeeld country & western, de Turkse strip, literaire klassiekers en horror, waarbij zoveel mogelijk onderdelen van het blad in het teken staan van het gekozen onderwerp. De rubriek die de mentaliteit van de Zone het best weergeeft is *Fool's gold* van typograaf Frits Jonkers en stripmaker Milan Hulsing, omdat hierin het niet-salonfähige klatergoud van de B-cultuur wordt beschreven. In nummer 100 gaat het bijvoorbeeld over anonieme Disney-tekenaars die zich in 1959 mochten uitleven op het onderwerp 'Onze vriend het atoom' en daarvoor de mooiste prenten maakten; over lp's van Amerikaanse predikanten die de bijbel op onnavolgbare wijze interpreteren; en over de blote billen van Cosmine, een Italiaanse cult-heldin uit de jaren 1970.

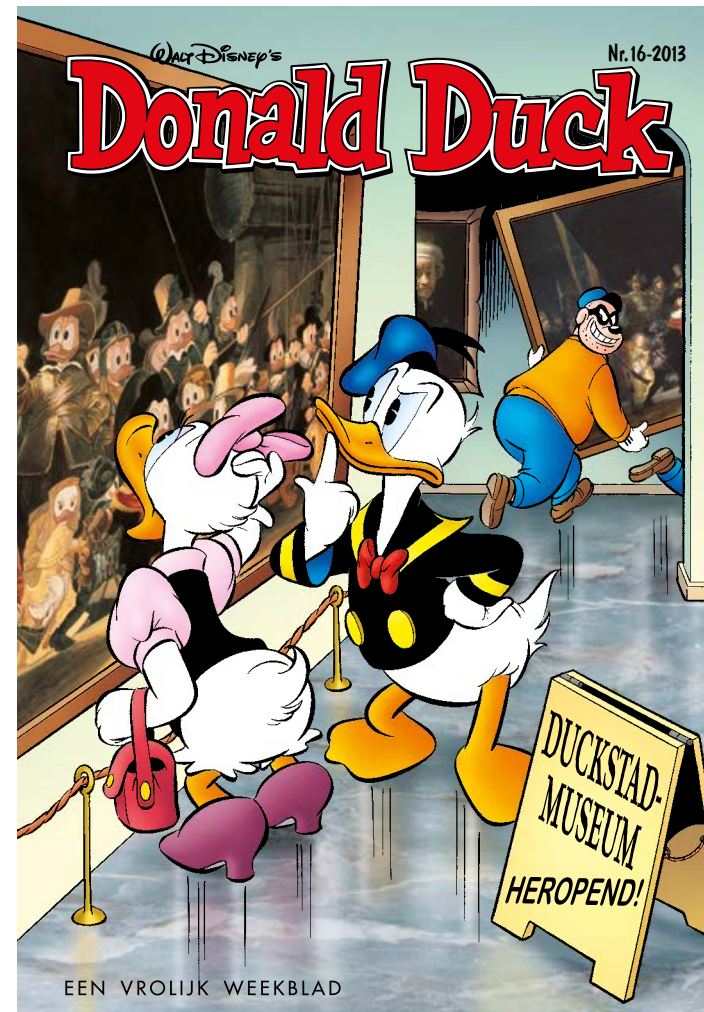
Donald Duck en meer

Het meest gelezen, het minst geleden: dat is een korte omschrijving van de niet kapot te krijgen *Donald Duck*, het vrolijke weekblad waarmee generaties Nederlanders zijn opgegroeid. Het tijdschrift is geliefd bij zowel kinderen als volwassenen en dat heeft veel te maken met de zorg die de redactie besteedt aan de kwaliteit en gelaagdheid van de teksten. Populair zijn de vele woordspelingen, zoals Harry Muesli voor Harry Mulisch, De Bietjes voor The Beatles en Van Sperzie voor Van Persie.

De onderzoekers van Stripspecialzaak in Vlaanderen sommen in kort bestek op wat cijfermatig het belang is van *Donald Duck* en andere jeugdstripbladen⁸. 'Als we onze neus richten naar Nederland staan we versteld van de nog steeds opmerkelijk hoge oplage van het weekblad *Donald Duck*. Schijnbaar moeiteloos kunnen daarvan wekelijks 300.000 exemplaren gesleten worden. Het aantal abonnees alleen al is meer dan 250.000. Het is na de Finse editie het best verkochte Disney-tijdschrift ter wereld. Sinds 1952 zijn er meer dan 975 miljoen *Donald Ducks* gedrukt (brongegevens uit 2010). Volgens een meting van uitgeverij Sanoma is het wekelijkse bereik bijna 1,7 miljoen Nederlanders.

Het meisjesblad *Tina*, waar heel wat strips in staan, haalt wekelijks zo'n 60.000 exemplaren. Het tweewekelijkse *Eppo* kent een oplage van ongeveer 20.000 exemplaren. En dan zijn er nog de Nederlandse kinderbladen *Bobo*, *Okki* en *Taptoe* van Blink Uitgevers die om de vier weken verschijnen in een oplage van 30.000 exemplaren per titel. Deze bladen bieden zowel strips als spelletjes als redactionele bijdragen aan die bedoeld zijn voor diverse jonge leeftijdsgroepen.'

'Schijnbaar moeiteloos' haalt *Donald Duck* hoge oplagen, schrijft Stripspecialzaak, maar de werkelijkheid is dat de oplage van het blad in de afgelopen jaren onder de grens van 300.000 zakte. In 2009 gaf Sanoma de glossy *Donald* - *Het mannenblad van Duckstad* uit, omdat 75 jaar eerder de eerste *Donald Duck* op de tekentafel lag. Doelgroep van deze glossy waren mannen van rond de 30, omdat ruim de

Donald Duck, nog steeds het grootste stripblad van Nederland. Omslagillustratie van Michiel Nadorp, Disney©.

helpt van de lezers uit mannen van 18 jaar en ouder blijkt te bestaan. Bekende Nederlandse Duck-tekenaars zijn Sander Gulien, Mau Heymans, Daan Jippes, Michel Nadorp en Ed van Schuilenberg. Thom Roep nam in 2013 afscheid als hoofdredacteur na 40 jaar actief te zijn geweest als stripbladmaker.

Het oudste stripinformatieblad

Stripschrift, 's werelds oudste stripinformatieblad, wordt samengesteld door een kernredactie, bestaande uit Teus de Kruijf, Arco van Os en Rik Sanders, met Rudy Vrooman als vaste vormgever. Er werken daarnaast vele gastschrijvers mee. *Stripschrift* is opgericht in 1968 door Het Stripschap, vereniging van belangstellenden in strips. Het verscheen eerst eenmaal per maand, later eenmaal per twee maanden en nu acht maal per jaar. In het blad staan zowel vele nieuwtjes als uitgebreide oeuvre-overzichten, in de eerste plaats gericht op Nederlandstalige auteurs maar ook stripmakers uit het buitenland komen regelmatig aan bod. Hoewel oorspronkelijk opgericht door Het Stripschap, is het blad nu zelfstandig en wordt het uitgegeven door Stichting Uitgeverij Stripstift.

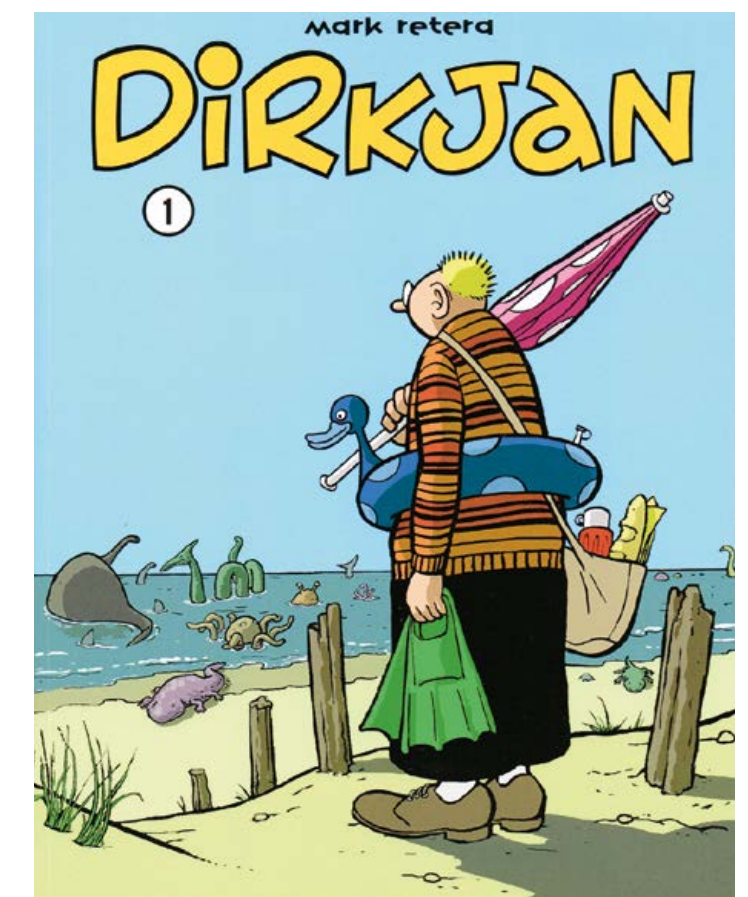
Gerard Leevers bij Kees Kousemaker in Stripwinkel Lambiek. Cartoon uit de krant van de Stripsdagen Breda in 1994.

In 2011 werd *Stripschrift* bekroond met de P. Hans Frankfurter-prijs en het juryrapport verklaarde waarom: 'Stripschrift is sinds zijn oprichting in 1968, nota bene door P. Hans Frankfurter van Het Stripschap zelf, onophoudelijk dé plaats geweest waar iedereen die iets doet of voelt voor strips terecht kon voor nieuws, achtergronden en nieuwe ideeën. Een keur aan medewerkers, waaronder ook veel striptekenaars, vonden er een plaats waar ze konden getuigen van hun liefde voor de negende kunst. Er werd in het verleden gespitt, zoals in het legendarische Mad-nummer door tekenaars als Martin Lodewijk en Fred Julsing, maar ook recent in het door Rob van Eijck geschreven overzicht van alle Nederlandse stripbladen uit de jaren vijftig. Er verschenen specials over Marten Toonder, Carl Barks, William Vance en *Asterix*. Geen zichzelf respecterende stripliefhebber kan het zich veroorloven om geen abonnee te zijn.' Het aantal abonnees bedroeg in 2013 ongeveer 1.300 op een oplage van 1.600 exemplaren.

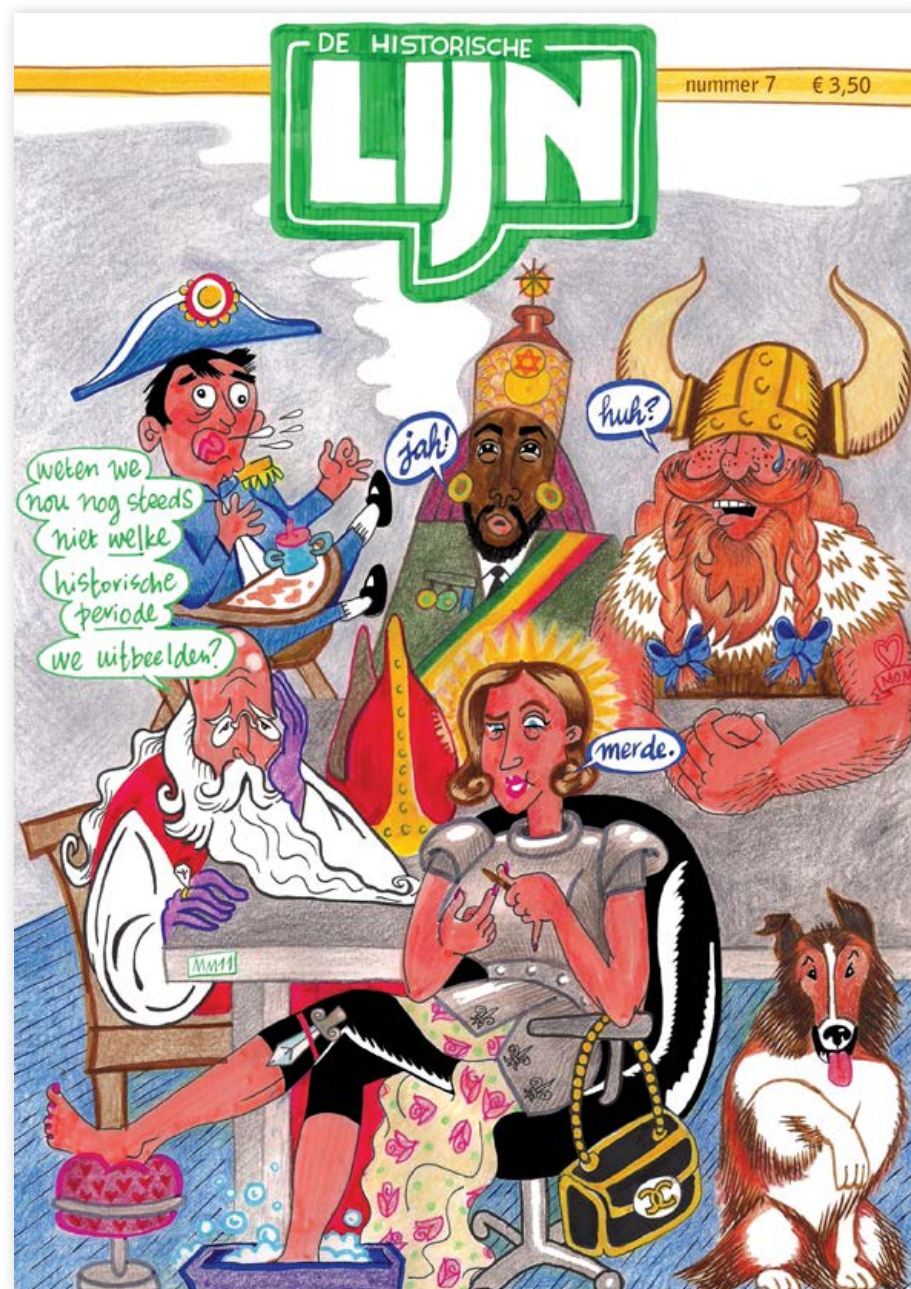
Sanoma en Veronica

Een tijdschrift hoeft niet altijd honderd procent een stripblad te zijn om binnen de branche een belangrijke rol te vervullen. Sterker, enkele bladen uit de stal van uitgeverij Sanoma (voorheen VNU) fungeren sinds lange tijd als springplank naar het grote publiek. Halverwege de jaren 1980 begonnen Gerrit de Jager en Wim Steenhagen (samen Prutswerk) hun strip *De familie Doorzon* te publiceren in *Nieuwe Revu*. Zij kregen gezelschap van Eric Schreurs met *Joop Klepzeiker*, Hein de Kort met *Dirk & Desiree* en Theo van den Boogaard met

Sjef van Oekel (geschreven door Wim T. Schippers), stuk voor stuk monumentale titels in het vaderlandse striplandschap. Ook op andere redacties wordt het belang van de strip sinds jaar en dag erkend. *Jan, Jans en de kinderen* van Jan Kruis is onlosmakelijk verbonden met *Libelle* en ook nadat Kruis na dertig jaar trouwe dienst zijn rechten had verkocht, is *Libelle* de familiestrip blijven publiceren, nu getekend door Studio Jan Kruis (zonder het karakteristieke, krasserige lijntje). Overigens: Jans dochter Andrea Kruis tekende de strip *Vijftien en een ½* voor *Libelle*'s concurrent *Margriet. Willems wereld* van Aloys Oosterwijk hoort thuis in *Panorama*, Maaïke Hartjes tekent haar *Stripjes* in *Viva* en Claire staat in *Flair*, geschreven en getekend door de Wiroja's: Wilbert Plijnaar, Robert van der Kroft en Jan van Die. Maar niet elk stripsucces kan worden opgeëist door Sanoma, want de populairste humorstrip verschijnt wekelijks in *Veronica magazine*, 's lands grootste tijdschrift met een oplage van een miljoen lezers: *Dirkjan* van Mark Retera, de absurde nerd-humor-strip waarvan in albumvorm inmiddels 18 delen zijn verschenen bij uitgeverij Silvester. Het blijft vanouds de ideale formule voor zowel de tekenaar als zijn publiek: periodiek voorpubliceren in een tijdschrift of krant, daarna de afzonderlijke afleveringen bundelen tot albums die de verzamelaar handzaam in zijn kast kan zetten.

De eerste bundeling van Mark Retera's gagstrip *Dirkjan* uit 1996. Inmiddels zijn er 16 delen verschenen. De strips worden voorgepubliceerd in o.a. *AD* en *Veronica Magazine*.

De Historische Lijn: het zevende nummer van De Lijn uit 2011, omslag getekend door Maia Machen.

Pulpman

Pulpman is het tijdschrift van tekenaar Fred de Heij, dat wordt uitgegeven door Xtra in Amsterdam (ook bekend van *Penthouse Comix*). Het blad beschrijft zichzelf als volgt: ‘*Pulpman* presenteert kunstig bezoedelde pulpparels. Koning van de Nederlandse kwaliteitspulp is Fred de Heij, die samen met een aantal gasttekenaars in de diepste pulpkrochten duikt. Actie en apathie, seks en geweld, dood en verderf, afwijzing, verraad en natuurlijk... de blues.’ De figuur Pulpman zelf is een dikbuikige clown die veel boze seks heeft met wellustige vrouwen. Dat het blad maar niet boven een minimale oplage wil uitkomen, zou iets te maken kunnen hebben met het pornografische gehalte van de tekeningen. In het vijftiende nummer van Pulpman stond het hentai-verhaal (erotische manga) *The pitch*. Fred de Heij zei daarover: ‘Ik wilde weten

of het me zou lukken een gruwelijk verhaal te vertellen met chantage, vastbinderij en verkrachting dat dezelfde vrolijkheid zou uitstralen als de Japanse voorbeelden.’⁹ Opmerkelijk is dat de begenadigde De Heij voor een heel anders geaard stripblad, *Eppo*, de oorlogsstrip *Haas* tekent!

StripNieuws

StripNieuws wordt uitgegeven door Het Stripschap en verschijnt vier keer per jaar. Het wordt gratis toegezonden aan alle leden van Het Stripschap en is tegen betaling los verkrijgbaar in een aantal stripwinkels in Nederland en België. In maart 2013 verscheen het vijftigste nummer, met Jos van Waterschoot als hoofdredacteur. Het blad bevat natuurlijk Schapnieuws, berichten over Het Stripschap, maar ook interviews met tekenaars (met o.a. Paul Teng die in 2013 de Stripschapprijs won), diverse stripverhalen van Erwin Suvaal, Jan Kruis en Gerard Leevers, en achtergrondartikelen. In *StripNieuws* staat ook een Top 20 van de meeste verkochte albums in Nederland, volgens de opgave van stripwinkels uit verschillende provincies.

Van Speijk

Van Speijk is een *campy* underground-blad met strips, humor en lifestyle dat in 1996 is opgezet door Stefan van Nieuwenhuis. ‘Een sieraad voor in de boekenkast, de leestafel of - als vanouds - op het toilet.’ Het zwartwitte blad is melig, energiek en satirisch, en bevat strips van onder anderen Maria van Driel,

Wouter Gresnigt, Schwantz en Kito en cartoons van Jeroen Kippers, Argibald en De Rustende Jager. Eind 2012 verscheen het 28ste nummer. *Van Speijk* is te koop ‘in alle zinnige (strip) boekhandels’. In 2004 verzorgde Nieuwenhuis een bundeling van het beste uit acht jaargangen *Van Speijk*, onder de logische titel *Dan liever de lucht in!* ‘Lees alles over postzegels, softdrugs en autorijlessen. Beleef mee hoe Duitse homo’s zich staande houden in het ruige Wilde Westen.’

De lijn

Stripblad *De lijn* is, naar eigen zeggen, sinds 2006 ‘hèt podium voor de nieuwe generatie stripmakers!’ Er staan verhalen in van onder anderen Merel Barends, Linda van Bruggen en Rob van Barneveld en ieder nummer heeft een thema. Het meest recente, zevende nummer heette *De historische lijn* en was

natuurlijk gewijd aan geschiedkundige onderwerpen, zij het nogal *tongue-in-cheek*. Eerdere nummers heetten *De dode lijn*, *De gedroomde lijn*, *De ruimtelijke lijn*, et cetera.

Aniway magazine

Aniway is een magazine over de wereld van Japanse anime (animatie), manga (strips), videogames en cosplay (fan-kostuums). ‘Eindelijk lijkt Nederland wakker te worden en in te zien van wat voor moois men in Japan (en onderhand ook daarbuiten) kan genieten. Om je de weg te wijzen in deze overweldigende wereld vol verrassingen en vragen is Aniway precies wat je nodig hebt!’¹⁰ In vergelijking met het buitenland loopt ons land inderdaad niet echt warm voor de Japanse popcultuur. Nog in 2010 werd uitgeverij Kana - toch

Nummer 30 van Aniway, Nederlands mangatijdschrift (2012). Omslagtekening van Claire Bik.

goed voor 130 titels - overgenomen door Ballon Media in de hoop de Nederlandse en Vlaamse markten enthousiast te maken voor manga.

AniWay verschijnt eens per kwartaal en is een uitgave van Stichting AniWay te Eindhoven.

Een groep fans zette deze stichting in 1998 op met als doel een professioneel tijdschrift in de markt te zetten dat

misverstanden over anime en manga kon ontzenuwen. De gewelddadigheid van sommige Japanse strips had het genre namelijk een slechte naam bezorgd. Manga- en anime-liefhebbers ontmoeten elkaar regelmatig - verkleed als hun helden - bij manifestaties zoals *Udder worlds* in Den Haag. De bekendste tekenaar van *Aniway* is Claire Bik, die werkt onder de naam *Kurea illustration*.

Andere stripmakers die sterk zijn beïnvloed door de manga-stijl, zijn Luuk Bode, lid van het Rotterdamse collectief De Artoonisten, en Aimée de Jong die samen met Kenny Rubenis de self-publishing uitgeverij Amazing & Uncanny runt.

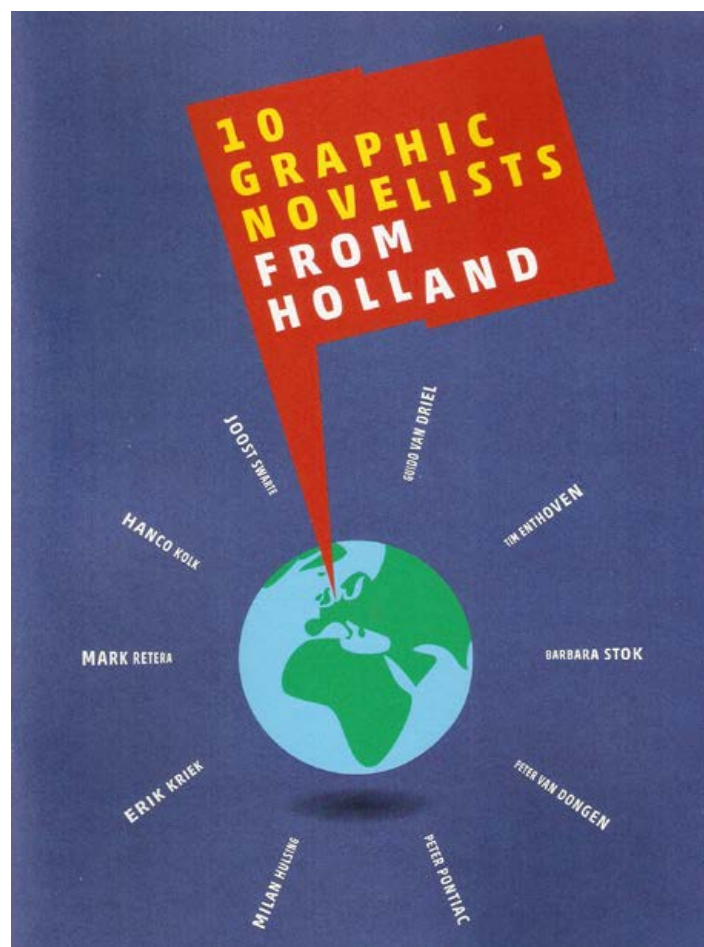
Self-publishing

Ge Wasco (pseudoniem van Henk van der Spoel, 1957) lanceerde in 1989 zijn eigen tijdschrift *Wasco's weekblad* waarin de eerste afleveringen stonden van zijn *Apenootjes*-strip, een vrije vertaling - ook in visuele zin - van de *Peanuts* van Schulz. Als je werk maakt waarvoor je geen uitgever kunt vinden omdat het moeilijk te plaatsen is (lees: buiten de bekende kaders valt), kun je altijd nog voor jezelf beginnen. *Microbe* is de eigen uitgeverij van Wasco, die mooie boekjes maakt met behulp van zijn kleurenprinter. Zijn figuurtjes Tuitel en Phiwi leven in een universum waarin eindeloos wordt gespeeld met de kadrering van strippagina's en in *De Wasco lijn* tekent hij prenten in één doorlopende slingerlijn. Een andere tekenaar die enige tijd zijn eigen stripblad heeft uitgegeven is Typex, die van 2000 tot 2002 drie nummers van *Chorizo - International magazine* heeft gemaakt. Hij besteedde hierin veel aandacht aan parodieën op bestaande strips en cartoons, bijvoorbeeld op de eeuwige grappen over het onbewoonde-eiland-met-een-palmboom, of hij toverde het Melkmeisje van Vermeer om in zijn eigen stripfiguur *Melkman*. Van 1994 en 2002 produceerde Marcel Ruijters - later bekend geworden met de *Troglodytes* en *Sine qua non* - zeven nummers van zijn stripblad *Thank God it's ugly*, dat je ook vanwege het formaat *small press* kunt noemen. Ruijters noemde zijn eigen uitgeverij Monguzzi en plaatste ook werk van buitenlandse tekenaars als Mike Diana, Jakob Klemencic, Matthias Lehmann en Anke Feuchtenberger.

Deel 2

De grafische roman: vloek of zegen?

In 2001 publiceerde Stephen Weiner het boekje ‘The 101 best graphic novels - A guide to this exciting new medium’¹¹. Hij definieert het opwindende, nieuwe verschijnsel hierin als ‘a sophisticated story, written in the comic book-format, in one full length book’. Je zou dat vrij kunnen vertalen met: een doorwrocht verhaal, geschreven in het stripidoom, in één boekuitgave (dus niet in een serievorm, zoals de klassieke strip). Over de visuele kwaliteiten van de grafische roman zegt hij niks, maar dat is lang niet het enige bewijs van Weiners

Brochure van het Letterenfonds om promotie te maken voor de grafische roman uit Nederland. Werd verspreid op het stripfestival van Angoulême in januari 2013.

onbeholpen visie. Als je zijn boek openslaat en de lijst van 101 titels bekijkt, ontwaart je een wirwar van genres: bundelingen van korte verhalen, superheldenstrips, een album met Dagobert Duck en educatieve boeken, terwijl een gigant (ook toen) als Joe Sacco ontbreekt. Toch zegt zijn uitgever: ‘Steve Weiner is a leading expert on graphic novels.’

Als een volledig stripverhaal in één boekband past, verdient het volgens deze deskundige al snel het predikaat ‘grafische roman’, zeker wanneer dat verhaal ‘doorwrocht’ is. Volgens deze definitie is elk *Bommel*-avontuur een grafische roman, maar ook al gaf De Bezige Bij Toonders verhalen vanaf 1967 uit als ‘literaire reuzenpocket’, dat maakt ze nog geen grafische romans. Er is geen strip waar meer over geschreven is dan *Kuifje*, ook op hoog filosofisch niveau, en toch heeft Hergé geen grafische romans getekend. Wat een strip tot grafische roman maakt, is de combinatie van een persoonlijke beeldtaal en een persoonlijke thematiek. Zoiets als de beroemde kijk op het kunstwerk als ‘de allerindividueelste expressie van de allerindividueelste emotie’ van Willem Kloos, maar dan met de middelen van het beeldverhaal.

In 1978 publiceerde de Amerikaanse tekenaar Will Eisner, tot dan toe vooral bekend om zijn detectivestrip *The Spirit*, een vernieuwend boek getiteld *A contract with God and other tenement stories*, over de wederwaardigheden van

joodse huurders in de Bronx. Op het omslag staat in grote, zelfverzekerde letters: *A graphic novel* en in het voorwoord legt hij uit hoe hij dat bedoelt: ‘Bij het vertellen van deze verhalen probeerde ik me te houden aan een regel van het realisme die vereist dat karikaturen of overdrijvingen binnen de grenzen der feitelijkheid blijven. Om dit te bereiken schoof ik twee fundamentele beperkingen van het medium terzijde - lengte en afmeting. Elk verhaal creëerde zijn eigen lengte, die zich ontwikkelde uit het verhaal. De kaders die we normaal gesproken associëren met stripkunst krijgen hierdoor de kans hun eigen dimensies aan te nemen. Ze zijn in veel gevallen uitgegroeid tot een hele pagina. De tekst en de balloons zijn verweven met de tekening. Voor mij zijn het allemaal draden van een en hetzelfde weefsel, dat ik gebruik als een taal. Als ik dat goed heb gedaan, zijn er geen haperingen in de stroom van de vertelling, omdat beeld en tekst geen moment van elkaar gescheiden kunnen worden.’¹² Ook schreef hij: ‘Ik heb geprobeerd een vertelling (*a narrative*) over intieme onderwerpen te maken.’

Eisner heeft niet als eerste de term *graphic novel* gemunt, maar hij was wel de eerste die zeer bewust een stripboek wilde

De Avonden - Een beeldverhaal van Dick Matena naar de roman van Gerard Reve. (Fragment van bladzijde 41 uit het eerste deel.) De Bezige Bij, 2003

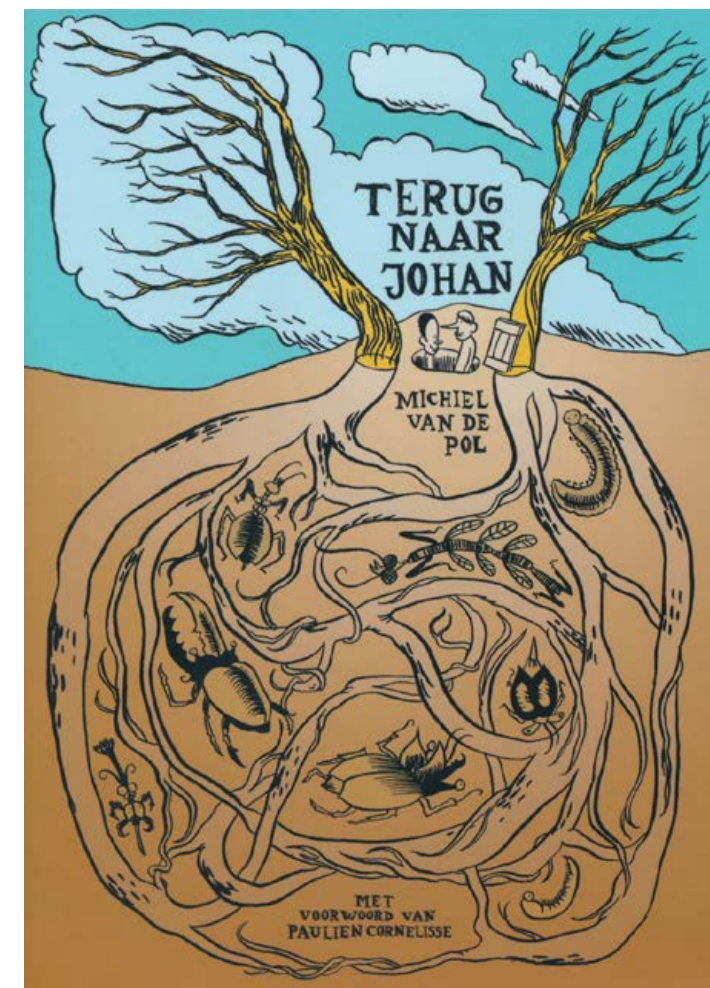
maken dat, naar vorm en inhoud, grensverleggend was. Hij bevrijdde de strippagina van een rigide indeling in kaders en hij verving epiek door lyriek: niet de held met zijn successen, maar de antiheld met zijn geworstel werd hoofdpersoon. Voor de stripwereld is de opkomst van de grafische roman een zegen geweest, omdat het arsenaal aan onderwerpen waarmee tekenaars kunnen werken enorm is toegenomen, en omdat de media er grote belangstelling voor hebben: er valt heel veel meer te zeggen over Dick Matena’s stripversie van *De avonden* dan over de driehonderdste *Suske en Wiske*. Voor de tekenaars is deze ontwikkeling ook gunstig omdat binnen de zogenaamde Deelregeling van het Stimuleringsfonds voor de Creatieve Industrie subsidies kunnen worden verstrekt aan stripmakers met artistiek hoogwaardige plannen.¹³

De zogeheten auteursstrip komt in aanmerking voor financiële ondersteuning, de commercieel geproduceerde strip niet. Dat wil zeggen dat uitgeverijen die risico durven te nemen met grafische romans die bevorderlijk zijn voor de kwaliteit van het Nederlandse beeldverhaal, maar naar alle waarschijnlijkheid geen kassucces zullen zijn, toch hun publiek kunnen bedienen.

Verhalen over twijfelzieke pubers

Maar niet iedereen in de stripwereld staat te juichen over die innovatieve grafische roman. Op 29 november 2012 promoveerde dr. Rudi de Vries aan de Rijksuniversiteit Groningen op strips. De elfde stelling van zijn proefschrift luidt: het hoogtepunt van het premierschap van Mark Rutte was zijn gastoptreden in de *Donald Duck*! Maar het onderwerp van zijn dissertatie was niet grappig bedoeld: *Comics and co-evolutions – A study of the dynamics in the niche of comics publishers in the Low Countries*. Kort gezegd gaat het over de ontwikkeling en toekomst van stripuitgeverijen in Nederland en België. In *De Volkskrant* stond op de dag van zijn promotie een kort interview met De Vries, waarin hij uitlegde wat je je moet voorstellen bij die co-evoluties in zijn proefschrift. ‘De term komt uit de biologie: wederzijdse aanpassing door twee systemen, noodzakelijk om te overleven voor beide. Soorten die zich niet aanpassen, verdwijnen. Bij co-evoluties in de bedrijfskunde komt het er op neer dat organisaties in dezelfde bedrijfstak zich moeten aanpassen wanneer één organisatie iets nieuws doet wat de bedrijfstak in beweging brengt, zoals de innovatie van een bestaand product. De grafische roman is zo’n innovatie.’ Hierop volgde de vraag: mag je de grafische roman - nu de klassieke strip minder verkoopt dan vroeger - de redding van de strip noemen? De Vries: ‘In ieder geval een van de reddingen op dit moment. En niet alleen als economisch product, maar ook als artistiek product: door strips te marketen als *graphic novel* zijn ze beter verkrijgbaar in literaire boekwinkels.’ Meteen daarop volgde een discussie op de Facebook-pagina *Stripwerk* (op 1 en 2 december 2012) die een goede indruk geeft van de ergernissen over de grafische roman.

Meerten Welleman: ‘Waar ik zoveel moeite mee heb, is dat eeuwige gezeur over kinderstrips, klassieke strips en grafische romans. Alsof het een verkeerd is en het ander niet. Alsof het fijn is dat er minder klassieke albums worden verkocht en meer grafische romans. Het gaat toch om alle strips! Het gaat toch om de makers van die strips? En dat ze goed bezig zijn, plezier in hun werk hebben en er geld mee kunnen verdienen? Toen ik bijna veertig jaar geleden voor het eerst een redactievergadering van *Stripprofiel* bijwoonde, bij Har Brok thuis, werd er al neerbuigend gesproken over de makers van klassieke strips. Alsof die niet meer gemaakt mochten worden. Ik vergeleek toen hun werk met dat van Annie M. G. Schmidt. Als Annie het nou leuk vindt om verhalen voor

In 2012 ging de Willy Vandersteenprijs voor het beste Nederlandstalige stripboek naar Michiel van de Pol voor zijn autobiografische werk *Terug naar Johan*, uitgegeven bij Oog & Blik/De Bezige Bij.

kinderen te schrijven, naast haar musicals voor volwassenen, en ze doet dat goed en zorgt voor veel plezier bij haar lezers, dan is daar toch niets mis mee? Ieder zijn vak en als collega’s onder elkaar respecteer je dat gewoon. Dat de media dat helaas niet zien en alleen maar oog hebben voor grafische romans komt de strip in zijn algemeenheid niet ten goede. Achter ieder *Franka-* of *Agent 327-*avontuur zit ook een heel verhaal.’

[1 december 2012 om 12:21]

Robin Schouten: ‘Alleen is het punt dat grafische romans slechts voor een klein publiek bestemd zijn. Je zult er vrijwel geen hoge oplages mee verkopen, een enkele uitschieter daargelaten als een Nederlander het succes van *Maus* weet te evenaren (wat niet waarschijnlijk is). Kun je dan nog steeds zeggen dat de grafische roman de Nederlandse strip zal redden? Het zal eerder een heel klein publiek bereiken, de zog. ‘happy few’. Dan kun je misschien wel van een artistiek succes spreken, maar wat koop je daarvoor als het overgrote deel van de grafische romans bij De Slegte eindigt?’

[2 december 2012 om 0:53]

Eric Heuvel: ‘De tegenstelling (of het verschil tussen) lectuur en literatuur en dat dan toegepast op de strip. Een eeuwige, oeverloze en nutteloze ‘discussie’ waar je toch niet uitkomt, die niets toevoegt en eigenlijk ook niet relevant is. Voor elke uitdrukingsvorm is er een tijd en een plaats... en een behoefte. Als je het vertaalt naar voedsel: het verschil tussen Chateaubriand en een Whopper. Soms heb je trek in het ene, dan weer in het andere.’

[2 december 2012 om 13:57]⁴⁴

Eisner - Beeld Verhalen, #3. Omslagillustratie van Peter Pontiac.

De ergernissen van de hierboven geciteerde Meerten Welleman, voorzitter van Het Stripschap, worden vaker verwoord. Zo liet tekenaar Stefan Nieuwenhuis, bekend van stripblad *Van Speijk*, op zijn blog het volgende weten: ‘Strips zoals strips horen te zijn. Lekker knallen, leegbloedende dooien, een gast die met z’n blote handen iemands nek breekt; heerlijk leesvoer om de zinnen te verzetten en stoom af te blazen. Niks aan de hand, zou je zeggen. Maar juist als je ze het minst verwacht, komen er ineens van die sentimentele, sinistere zakkenwassers op de proppen met de *graphic novel* en wordt onze prachtstrip te grabbel gegooid. Letterlijk uit het hoekje gedrukt: in de boekhandel kom je geen fatsoenlijke strip meer tegen. In plaats van schietende rovers, bloeddorstige indianen en nietsontziende robotmannen

staat de *graphic novel corner* tegenwoordig vol met verhalen over karakterloze, twijfelzieke pubers die nadenken over de opwarming van de aarde, hun demente oma, het al dan niet hebben van kanker of - nota bene - hoe we met elkaar omgaan. [...] Ik denk dat we deze volkomen overbodige en stupide marketingtool zo snel mogelijk de nek moeten omdraaien en terugkeren naar de basis. [...] Die zogenaamde stripuitgevers denken tegenwoordig alleen nog maar aan de elite. Zij zeggen: hier is de *graphic novel*, dit is wat het publiek wil. Compleet gelul natuurlijk, want mij hebben ze nog nooit wat gevraagd.’⁴⁵

‘De markt wordt overschat’

Ook aan de zijde van de uitgevers wordt met gemengde gevoelens naar de grafische roman gekeken. Stripjournalist Michael Minneboo hield in oktober 2008 een interview⁴⁶ met tekenaar Jean-Marc van Tol en uitgever Joost Nijsen van Podium over de komst van het nieuwe stripblad *Eisner - Beeld Verhalen*, dat strips wilde brengen voor lezers met literaire belangstelling. Van Tol zei toen: ‘Het uitgeven van strips en *graphic novels* is in Nederland een hels karwei. Dat moet je als je een normale uitgever bent natuurlijk niet doen. Je weet van tevoren dat het een verliesgevende zaak is, want strips zie je bijna niet meer in boekwinkels.’

Drie jaar later kon Minneboo daar het volgende aan toevoegen: ‘Je kunt wel stellen dat Van Tols woorden profetisch waren. Uitgever Joost Nijsen geeft ruimhartig toe dat *Eisner* zakelijk gezien geen succes was. ‘Zelfs met de subsidie die we ervoor kregen was *Eisner* niet kostendekkend. We kregen voor de eerste drie nummers 10.000 euro per deeltje, maar de verkoop was te laag.’ Volgens Nijsen had het blad ongeveer 250 abonnees. Hetzelfde aantal exemplaren kon Podium kwijt in de boekhandels, verder nog enkele honderden aan stripwinkels en verkooppunten in België. In totaal werden er 1.000 exemplaren in de markt gezet, maar lang niet alles werd verkocht. Nijsen: ‘De markt voor *graphic novels* is ook overschat. Neem bijvoorbeeld *Van Istanbul naar Bagdad*: zelfs als er Grunberg en Kolk op het omslag staat, toch twee bekende merken, dan loopt zo’n boek matig. We hebben daar de hulp van de boekhandel bij nodig en die weet er geen raad mee.’

Maar ook Nijsen zelf wist er geen raad mee. ‘Het was onduidelijk voor ons bij wie het tijdschrift nu eigenlijk aansloeg. Als er nu een duidelijk publiek was geweest dat gemotiveerd was, dan zou ik als uitgever denken dat je tenminste iets heel zinvol doet.’

Minneboo concludeert: ‘Nijsen geeft toe dat ze voortdurend zaten te aarzelen tussen de stripliefhebber als doelgroep of de literatuurminnende lezer. Daarbij kun je je afvragen of van korte literaire verhalen wel een goede strip te maken is van pakweg tien pagina’s. ‘Dat is eigenlijk een heel ingewikkelde opgave. Ik dacht daar in het begin wat lichtzinnig over,’ bekennt Nijsen. Vijf nummers zijn er van *Eisner* verschenen, daarna verdween dit op twee benen

hinkende tijdschrift uit de schappen. Jammer, al was het maar wegens de fraaie vormgeving van Borinka Beeke.

Uitgeverijen als L, Silvester, Oog & Blik, Strip2000 en Arboris zijn in strips gespecialiseerd, maar sinds de opkomst van de grafische roman zie je ook uitgeverijen instappen die zich normaal gesproken op (geschreven) literatuur richten: Peter Pontiac verschijnt bij Podium, Shaun Tan bij Querido, Gerrie Hondius bij Contact, Dick Matena bij Athenaeum, Barbara Stok en Pam Emmerik bij Nijgh & Van Ditmar, Joe

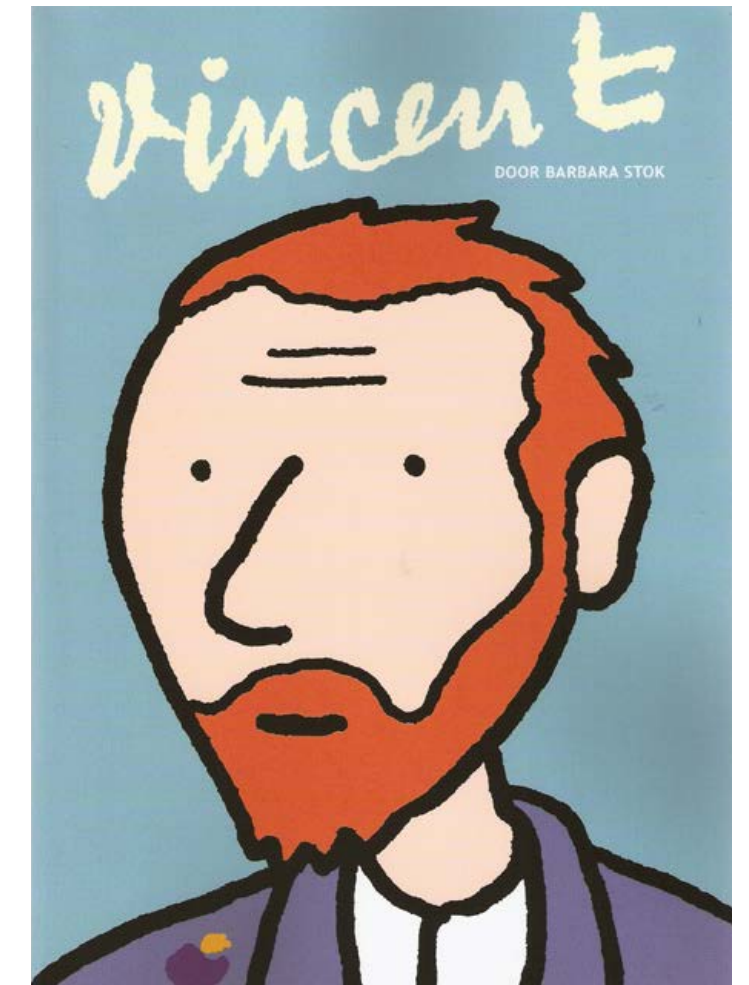

Filosofische bespiegelingen in stripvorm: *Dan maak je maar zin*, van Barbara Stok. Nijgh & van Ditmar, 2009.

Sacco en Marc Legendre bij Atlas, Doxiadis en Apostolos bij Lebowski, Erik Varekamp en Mick Peet bij Van Praag en Margreet de Heer bij Meinema, uitgeverij op het gebied van religie en zingeving. Een stevig voorbehoud is hier echter op zijn plaats, want de markt voor grafische romans is niet zo *booming* als enkele jaren terug nog werd gehoopt. Op de Frankfurter Buchmesse was er halverwege het vorige decennium bijna geen uitgever te vinden die géén getekend boek uitgaf, maar dat opportunisme is voorbij. ‘Het gaat niet goed met de *graphic novels*’ kopte de Vlaamse krant *De Standaard* op 26 april 2011⁴⁷, naar aanleiding van het feit dat uitgeverij De Vliegende Hollander, drie jaar eerder vol ambitie opgericht om de striproman in de markt te zetten, er alweer mee moest ophouden. Het dagblad liet een anonieme

striphandelaar aan het woord: ‘Ik denk niet dat je van een crisis mag spreken. Wat nu gebeurt, is dat een zekere naïviteit en optimistisch geloof in de commerciële mogelijkheden van de *graphic novel* plaatsmaken voor realisme.’

Wat dat realisme precies behelst is moeilijk in cijfers uit te drukken, omdat bijvoorbeeld Oog & Blik, onbetwist marktleider in het segment grafische roman, liever geen kwantitatieve gegevens prijsgeeft. Uitgever Hansje Joustra wil wel kwijt dat de gemiddelde oplage rond de 2.000 exemplaren

Vincent, de stripbiografie van Barbara Stok uit 2012. Een jaar later verscheen van Teun Berserik ook een stripbiografie, *Vincent van Gogh - De vroege jaren*.

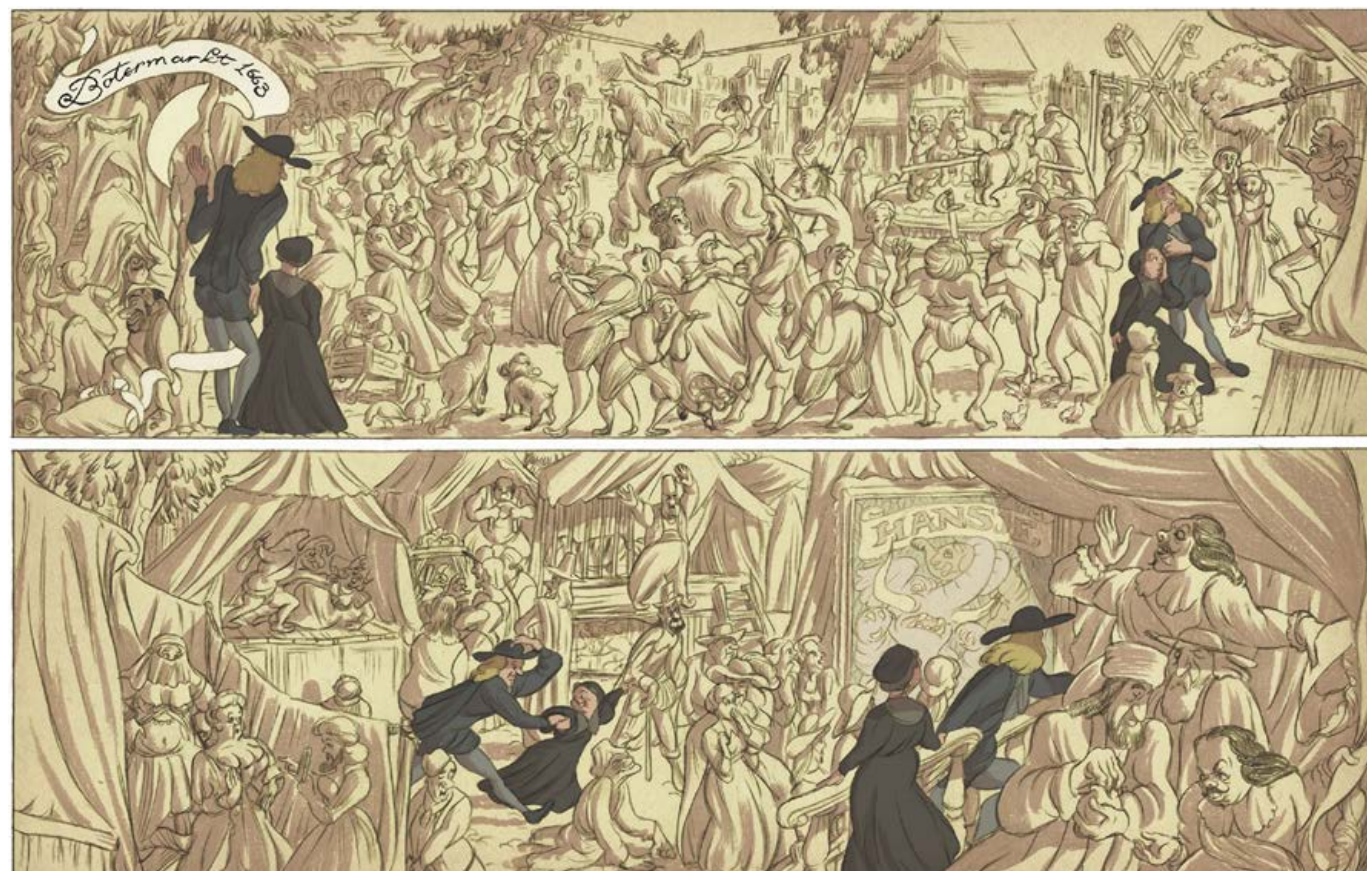
per titel ligt. Veelzeggend is dat voor het overgrote deel van de grafische romans die bij Oog & Blik verschenen één druk volstond; alleen titels van Joost Swarte, Dominique Goblet, Art Spiegelman en enkele anderen worden herdrukt. Je kunt kortom niet zeggen dat het storm loopt. Barbara Stok hoort waarschijnlijk tot de bestsellers in dit segment, met 4.675 verkochte exemplaren van *Barbaraal tot op het bot*, 2.548 van *Je geld of je leven* en ruim 5.000 van *Vincent*. Even ter vergelijking: het album *De zoon van Asterix* van tekenaar Albert Uderzo, is in Frankrijk uitgebracht in een oplage van 2.055.000 exemplaren en beleeft daar momenteel zijn 39ste herdruk.

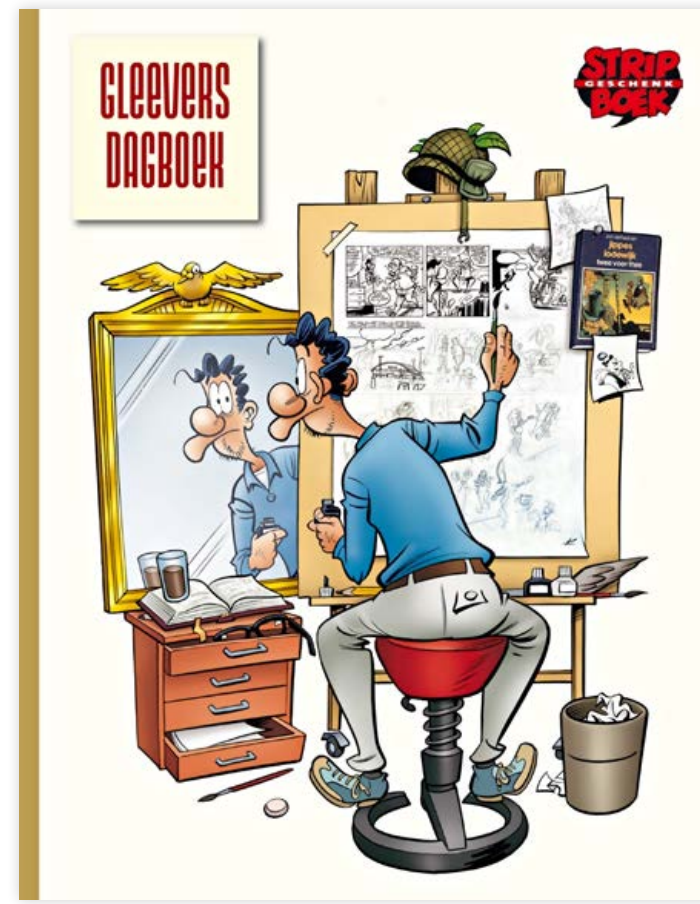
Bladzijde 90 uit *Dansen op de vulkaan* van Floor de Goede uit 2012.

Kansen en uitdagingen

Slimme marketing of niet, het is wel degelijk een feit dat de grafische roman tekenaars uitdaagt om alle registers van hun talent open te trekken. Recente voorbeelden daarvan zijn *Dansen op de vulkaan* van Floor de Goede (2012) en *Rembrandt* van Typex (2013), twee debuten in dit veeleisende genre van tekenaars die al veel langer aan de weg timmerden met gagstrips, illustraties en korte verhalen. Zij hoefden dus niet meer te bewijzen dat ze goed kunnen tekenen, maar het voltooiën van zoiets langdurigs en complex als een grafische roman vergt méér dan tekensvaardigheid. De autobiografie van De Goede en de biografie van Typex berusten op degelijk gestructureerde scenario's, waarbij de eerste koos voor een drieluik waarin verschillende stadia van zijn liefdesleven worden verbeeld, terwijl de laatste in elf hoofdstukken even zo vele karakters opvoert die samen het leven van onze grootste schilder hebben bepaald. Om spanning en ritme in deze lange verhalen te krijgen, zijn de tekenaars aangewezen op narratieve en visuele vondsten. De Goede laat bijvoorbeeld het bed en de bank voortdurend terugkeren, omdat deze meubels in het decor van zijn relatiedrama een hoofdrol spelen. Tegelijk krijgen licht, donker en schemer veel aandacht in zijn boek, om sfeer en tijdbeleving toe te voegen. Typex houdt zijn vertelling levendig met een bijna choreografische weergave van de motoriek van zijn personages, en gebruikt veel verschillende typen pagina-

Botermarkt 1668, uit het hoofdstuk 'Cornelia' in de grafische roman *Rembrandt* van Typex uit 2013.

Zelfportret van Gerard Leevers als Norman Rockwell op het omslag van de *Stripgeschenkenboek*-special uit 2012.

speelt de artistieke ambitie van de grafische roman een rol: tekenaars die bijzondere dingen doen, worden in de etalage gezet. Vooral de deelname van Gerard Leevers was daarom interessant. Deze tekenaar, bekend van populaire reeksen als *Dik van Dieren*, *Het Felix Flux Museum* en *Oktoknopie*, is ook de schepper van *Gleevers dagboek*, een autobiografische strip waarin hij ontboezemingen over zijn privé-leven combineert met de zogeheten grote neuzenstijl. Dat Leevers kon meedoen aan de tentoonstelling *Yo/ik* in Barcelona, had hij aan die literaire vondst te danken.

Deel 3

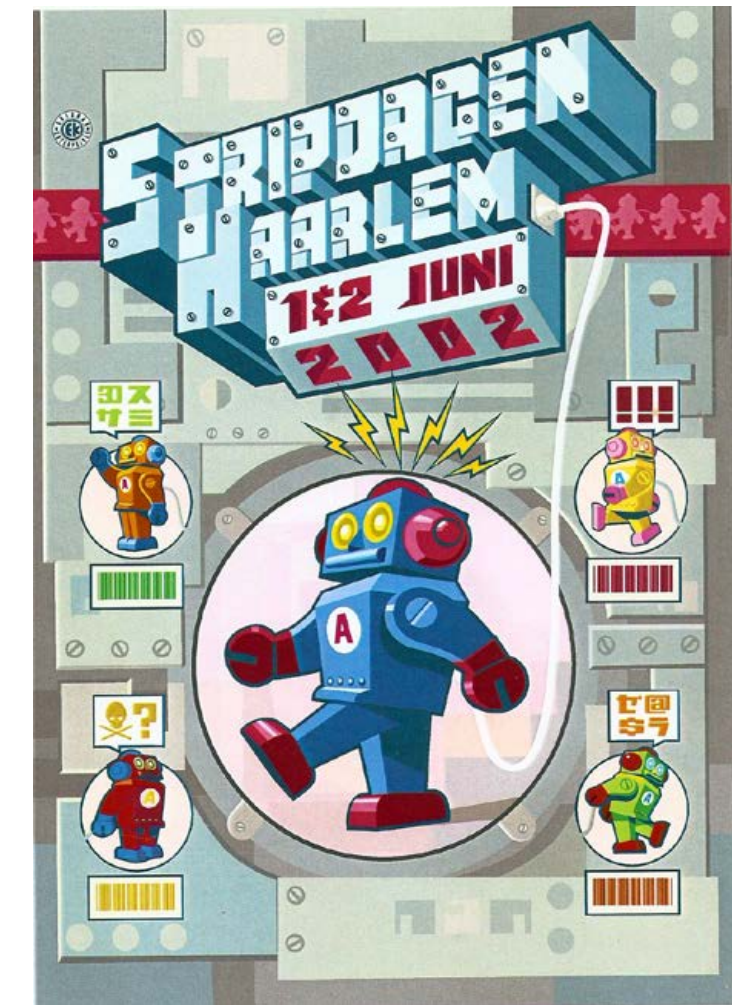
Hoe bouw je een Huis voor de Strip?

Op 18 februari 1991 werd in het bijzijn van stripuitgever Cees de Groot en striptekenaar Gerrit de Jager een stichting opgericht die tot doel had de ontwikkeling en kwaliteit van het Nederlandse beeldverhaal te bevorderen. 'Een en ander in de ruimste zin des woords', zoals de statuten plechtig melden. Het ging om Stichting Beeldverhaal Nederland (SBN), die sindsdien elf edities van de Stripdagen Haarlem heeft laten organiseren en een website heeft opgezet die gewijd is aan de

opmaak om het oog van de lezer te blijven verrassen.

Doordat de grafische roman zulke artistieke vrijheden toestaat en uitlokt, kon een jonge tekenaar als Tim Enthoven internationaal doorbreken met *Binnenskamers*, een zeer origineel gecomponeerd boek over een mensenschuwe jongen die niet veel meer doet dan douchen, slapen, tekenen en eten. De cel waarin hij leeft is een soort glazen cabine die Enthoven over het wit van de pagina's laat zweven; hij maakt van de lezer een voyeur die de meest banale handelingen van de hoofdfiguur meebeleeft, maar die ook getuige is als deze seks heeft met een meisje. *Reality tv*, vertaald naar de strip.

Voor de ontwikkeling van het beeldverhaal als literaire vorm is de vrijheid om te kunnen experimenteren van groot belang. Begin januari 2013 bracht het Nederlands Letterenfonds, in navolging van het Vlaams Fonds voor de Letteren, de brochure *10 graphic novelists from Holland* uit¹⁸, die werd verspreid op het Festival de la bande dessinée internationale van Angoulême om bij buitenlandse uitgeverij aandacht te vragen voor de meest getalenteerde stripmakers van ons land. Drie jaar eerder was Nederland sterk vertegenwoordigd op FICOMIC in Barcelona,¹⁹ met dank aan het Fonds BKVB en de Nederlandse ambassade in Spanje, zodat werk van Dick Matena, Joost Swarte, Gerard Leevers, Maaik Hartjes, Peter Pontiac en Floor de Goede voor een groot publiek kon worden tentoongesteld. Ook bij deze - positieve - voorbeelden van overheidsbemoediging

Affiche van de Stripdagen 2002 door Erik Kriek.

NZH Dienstregeling 1995-1996. Omslagtekening met Archie, de man van staal achter het stuur van een vliegende bus, door Bert Bus. (M.m.v. NZH Vervoermuseum).

educatieve aspecten van strips.²⁰ Aanjager van deze stichting was de Haarlemse tekenaar Joost Swarte, die inzag dat er behoefte was aan een degelijk podium voor het beeldverhaal, dat zich in de loop van de jaren 1980 snel ontwikkelde van een met argwaan bekeken medium voor de jeugd tot grafische kunst voor volwassenen. Dat wil zeggen: in de perceptie van het algemene publiek en de media, want meesterwerken werden er altijd al getekend.

Art Spiegelman en Françoise Mouly maakten van 1980 tot 1991 het baanbrekende tijdschrift *Raw*, bijgenaamd *The graphix magazine for damned intellectuals*, en in Frankrijk zorgde uitgeverij Futuropolis van 1972 tot 1994 voor prachtige uitgaven van tekenaars als Tardi, Bilal, Moebius en Baudoin.²¹ De auteurstrip eiste - naast het klassieke, in reeksen uitgegeven stripalbum - steeds meer de aandacht op en behoefde een eigen etalage. In Nederland bestonden wel vermaarde stripbeurzen, zoals de Stripedagen Breda van Het Stripschap, met Het Turfschip als vaste locatie, maar een echt festival in de stijl van het Festival International de la Bande Dessinée in Angoulême ontbrak. Stichting Beeldverhaal Nederland wilde een volgende stap in de emancipatie van de strip zetten door vooraanstaande musea te interesseren en slaagde erin Teylers Museum in 1992 aan de Stripedagen Haarlem te laten deelnemen met een grote tentoonstelling rond Robert Crumb: underground tussen de Leidsche Flessen

en prehistorische botten! Het Frans Hals Museum richtte de overzichtstentoonstelling *Taal en Teken* in met werk van Theo van den Boogaard, bekend van zijn *Sjef van Oekel*-strips, en de gerenommeerde Galerie Tanya Rumpff presenteerde de Britse absurdist Glen Baxter, waarbij Van Kooten en De Bie zorgden voor een spectaculaire opening. De landelijke publiciteit rond het festivalprogramma was zeer breed en zorgde ervoor dat de cultuur van het beeldverhaal ook buiten het domein van de 'stripfanaten' onder de aandacht werd gebracht.

De eerste edities van de Stripedagen Haarlem werden mogelijk gemaakt door bijdragen van de NZH, de Noord-Zuid Hollandsche Vervoer Maatschappij N.V. Dat was bepaald geen toeval, want de voorzitter van SBN was jonkheer André Testa, tevens directeur van de NZH, een groot liefhebber van strips die zijn passie niet onder stoelen of banken stak. Jarenlang werden de omslagen van NZH's dienstregelingen geïllustreerd door erkende stripmakers als Piet Wijn en Raymond Macherot, hetgeen weleens tot zotte taferelen leidde: in 1988 tekende Hans Kresse een omslag waarop we Eric de Noorman en zijn getrouwen op een Viking-schip zien kleumen, terwijl achter hen, op de dijk, een gele NZH-bus rijdt. Het figuurtje Pum Pum zegt: 'Zo nat, zo koud, zo bang. Beter gaan met bus! Zijn veiliger.'

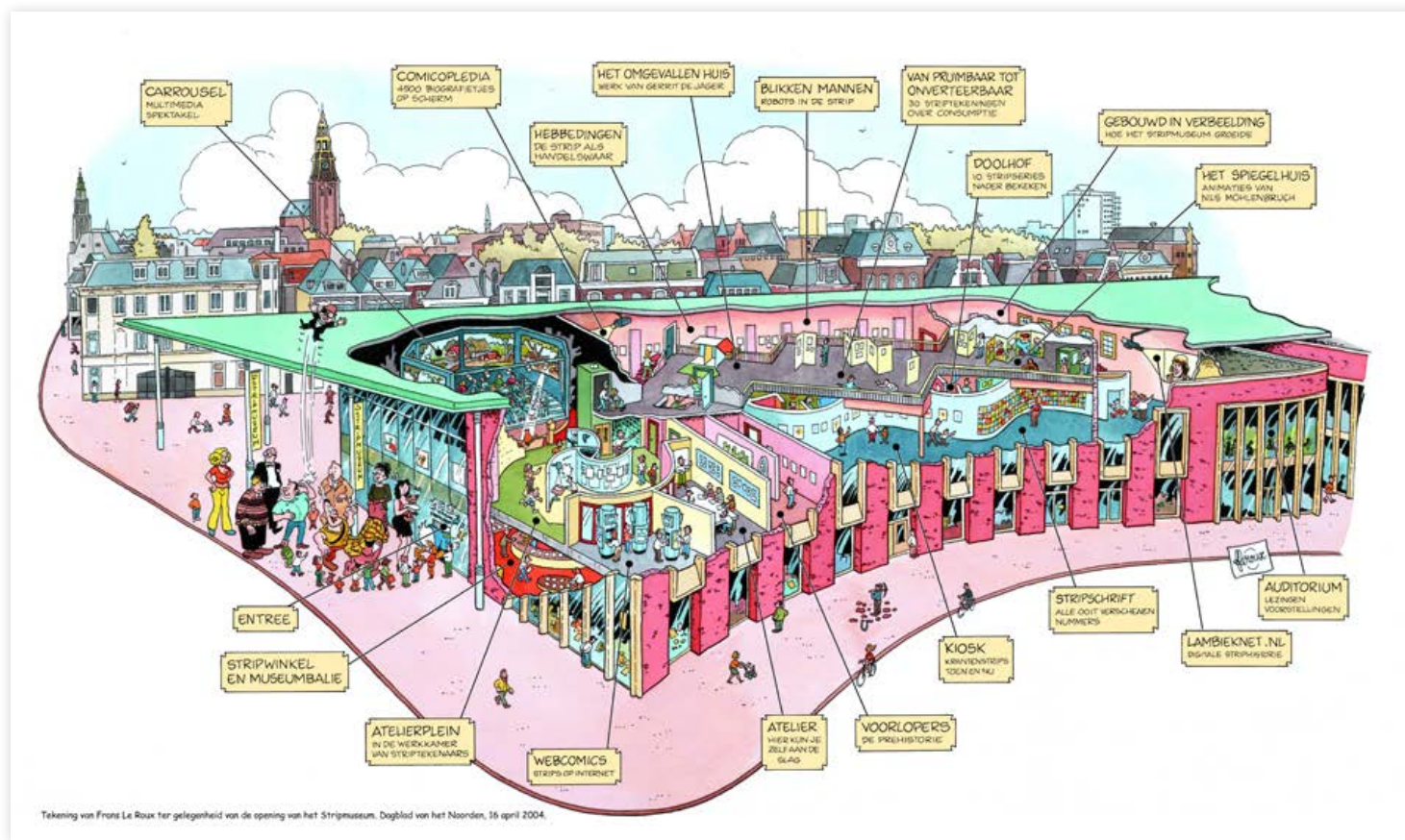
Onder het bewind van Testa ontwikkelden de Stripedagen Haarlem zich tot een van de grootste Europese festivals, na die van Angoulême en Barcelona, met bezoekersaantallen rond de 25.000. Festivaldirecteur Joost Pollmann, die tien edities zou gaan organiseren, zorgde ervoor dat via een zwaan-kleef-aan-opzet alle culturele instellingen in de stad deelnamen met tentoonstellingen, lezingen en concerten. Ton Schuringa coördineerde de beurzen en Hansje Joustra van distributiebedrijf Het Raadsel nodigde de wereldtop uit naar Haarlem: Art Spiegelman, Loustal, Mattotti, Chris Ware, Dupuy en Berberian; ze waren allemaal van de partij.

Met het organiseren van een stripfestival had de ambitie van SBN zijn plafond echter niet bereikt. In 1997 berichtte dagblad *Trouw* het volgende: 'Haarlem krijgt een nationaal instituut op het gebied van strips. In de voormalige Zanderzaal tegenover het Frans Halsmuseum zal zich het Nederlands Centrum voor het Beeldverhaal vestigen. [...] Verder komen er een bibliotheek met onder meer de stripcollectie van de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam, een gehoorzaal voor lezingen, workshops en veilingen, een tentoonstellingsruimte, een archief en een museumcafé. Het instituut, dat in mei 1998 de deuren zal openen, moet een bijdrage leveren aan de ontwikkeling en de kwaliteit van de Nederlandse beeldverhalen. Het Haarlemse centrum en de plannen van Groningen voor een stripmuseum bijten elkaar volgens een woordvoerster van de gemeente Haarlem niet.'²²

Terugblikkend kun je veilig concluderen dat die ambities te groot waren. Het Nederlands Stripmuseum in Groningen viert dit jaar alweer zijn 10-jarig bestaan (waarover straks meer), maar het Nederlands Centrum voor het Beeldverhaal in Haarlem is er nooit gekomen. Veel had het overigens niet

Joost Swarte, *Museum voor eigentijdse kunst*, 1997, luxe offset-print. Bedoeld voor het werven van fondsen voor het Nederlands Centrum voor het Beeldverhaal in Haarlem.

Dwarsdoorsnede van het Nederlands Stripmuseum in Groningen door Frans Leroux (2004).

gescheeld, want in bovengenoemde Zanderzaal (de vroegere jazzclub waar Robert Crumb nog met zijn musette-band Les Primitifs du Futur heeft opgetreden) is na een intensieve sloopfase een prachtig glazen trappenhuis verzezen dat drie verdiepingen verbindt. Ontwerp: Joost Swarte in samenwerking met architect Thijs Asselbergs. Dat is een saillant detail, want in 2003 werd in Haarlem immers de nieuwbouw van de Toneelschuur opgeleverd, naar een ontwerp van Joost Swarte en Mecanoo Architecten. Het glazen trappenhuis mag je als een vingeroefening van de tekenaar annex bouwmeester beschouwen.

Mooie plannen waren er in Haarlem genoeg, maar managementadviesbureau Berenschot gooide roet in het eten door een negatief rapport te schrijven over de exploitatiekansen van het stripcentrum in aanbouw. Onder meer staalconcern Corus gaf aan te willen sponsoren, maar doordat Huib van Opstal, voor korte tijd directeur van het stripcentrum in oprichting, geen exploitatieplan kon overleggen, verflauwde de belangstelling van de sponsoren. De gemeente Haarlem wilde niet worden opgescheept met een instituut dat blijvend aan het subsidie-infuus zou moeten en de Raad voor Cultuur werkte ook al niet mee: een subsidie-aanvraag van 1,5 miljoen gulden [€ 675.000] werd afgewezen omdat men het beleidsplan niet overtuigend vond: 'De gehanteerde definitie in het beleidsplan van het begrip 'beeldverhaal' is nogal ruim; er is sprake van zowel het zoste eeuwse stripverhaal als van allerlei andere vormen, zoals

'infographics', visuele journalistiek en visuele kunst. Mede door de onduidelijke definitie van het beeldverhaal blijft het profiel van de instelling nogal vaag.⁷²³

Intussen had Frankrijk zijn Centre National de la Bande Dessinée et de l'Image (CNBDI) en Brussel zijn Belgisch Centrum voor het Beeldverhaal (BCB); Nederland stond met lege handen. Maar er gloorde hoop: anderhalf jaar na de oprichting van SBN in Haarlem vond in Groningen de oprichtingsvergadering plaats van de Stichting Nederlands Centrum voor het Beeldverhaal, later veranderd in Stichting Het Nederlands Stripmuseum. In maart 1995 volgde een eerste concrete actie met de tentoonstelling Kinderschoenen in de Oosterpoort, waar vroeg werk te zien was van Jan Kruis, Henk Kuijpers, Peter van Straaten en andere bekende tekenaars. Twee jaar later kregen de plannen een extra boost met de publicatie van het boek *Gebouwd in verbeelding*, waarin twaalf tekenaars visualiseerden hoe hun gedroomde stripmuseum eruit ziet. 'Bommelstein, Billboards en Balloon-gebouwen' staat boven het voorwoord van Herma Hekkema, die ingaat op de ideeën van architect Robert Venturi over de *duck* en de *decorated shed*. De laatste is een 'aangeklede schuur' oftewel een casco waar ornamenten op zijn aangebracht, het eerste is een gebouw dat een ludieke vorm heeft, zoals de Badkuip en de Kolenkit (resp. een opvallend museum en een dito kerk in Amsterdam). Hekkema constateert dat de ontwerpen die de striptekenaars hebben aangeleverd, grotendeels in het *duck*-genre vallen. 'Zo zijn er voorstellen in de vorm van zwaar

uitvergroete potloodstompjes, omgevallen inktpotten, Mickey-, Kuifje- en Batman-hoofden, tekstballonnetjes en wat al niet.⁷²⁴

De Groningse tekenaar Frans Leroux bedacht een gebouw in de vorm van een 'Verdwaalspiraal' die je nog het best kunt beschouwen als een hallucinante variant van Frank Lloyd Wright's cirkelende Guggenheim, en toch is hij degene van wie een architectuurtekening in het huidige stripmuseum hangt. Leroux zat namelijk in het stichtingsbestuur dat er na lange jaren van duwen en trekken in slaagde de sponsor- en subsidiegelden aan te vullen met het benodigde restbedrag, met dank aan recreatiespecialist Libéma, die zich bereid verklaarde om Het Nederlands Stripmuseum Groningen tenminste tien jaar lang te exploiteren. Geen van de door de stripmakers bedachte ontwerpen is gebruikt, ook niet het meest kansrijke ontwerp van François Schuiten, want Libéma besloot domicilie te kiezen in de nieuwbouw van winkelcentrum Westerhaven, in de puntige pui boven de McDonald's. Op zich niet slecht gekozen, want een winkelcentrum trekt sowieso publiek. In het hart van het museum werd een doolhof gebouwd waar de bezoeker een permanente tentoonstelling kan zien rond de groten van het beeldverhaal, zoals Marten Toonder, Jean Dulieu en Martin Lodewijk, maar ook internationale sterren als Willy Vandersteen, Hergé en Disney zijn hier vertegenwoordigd. Omdat 'beleving' een onmisbaar aspect is van de huidige museumcultuur werd er ook een carrousel gebouwd, een multimediaal theater waar enkele malen per dag de wereld van Jan Kruis en *Jan, Jans en de kinderen* tot leven wordt gewekt. In april 2004 werd het Nederlands Stripmuseum geopend en jaarlijks komen er naar schatting 40.000 bezoekers.

Hoe lang dat nog het geval zal zijn, is echter de vraag. Het museum wordt gedragen door twee partijen. De ene is de 'Stichting het Nederlands Stripmuseum' die als missie het verzamelen en archiveren van beeldverhalen heeft, opdat deze voor het nageslacht bewaard worden en door iedereen kunnen worden bekeken en bestudeerd. De andere is 'Het Nederlands Stripmuseum Exploitatie B.V.' (Libéma), die een hoogwaardig dagrecreatief product wil bieden aan gezinnen met jonge kinderen. Je zou denken dat die missies elkaar niet hoeven te bijten, maar Libéma heeft contractueel bedongen dat het na tien jaar de stekker uit het stopcontact mag trekken als de exploitatie niet toereikend blijkt. Inmiddels is duidelijk dat het Nederlands Stripmuseum inderdaad ophoudt te bestaan en men is naarstig op zoek naar alternatieve locaties. Er wordt gesproken over het Groninger Forum, 'een huis van cultuur en informatie, van de verbinding tussen actualiteit, geschiedenis en toekomst', waar een deel van de museumcollectie zou kunnen worden ondergebracht. En er wordt ook gesproken over een samenwerking van Museum Meermanno | Huis van het boek in Den Haag met het NIBBI (Stichting Nederlands Instituut voor het Beeldverhaal en de Boekillustratie) dat wordt belichaamd door Hans Matla en zijn verzameling van 70.000 Nederlandstalige strips. Het ligt in de bedoeling dat de stripcollecties van Matla, die van de Koninklijke

De bovenzaal van Museum Meermanno waar de permanente strip-opstelling gaat komen.

Bibliotheek en die van de Universiteit van Amsterdam worden 'ontdubbeld' om te komen tot één grote museumcollectie van Nederlandse strippublicaties. Maartje de Haan, directeur van Museum Meermanno, zegt hierover: 'Het Museum Meermanno gaat in de vaste opstelling de geschiedenis van het Nederlandse beeldverhaal ruimte geven en opnemen in de presentatie van de boekgeschiedenis. Waarschijnlijk wordt dat een hele verdieping in 2016.'

De realisering van een stabiel Huis voor de Strip is kortom niet simpel, maar er is toch goed nieuws te melden op het raakvlak van stripmuseum en Nederlands talent: Jacob van Rijs van het Rotterdamse architectenbureau MVRDV kwam als winnaar uit de bus in de ontwerpwedstrijd voor het nieuwe China Comic and Animation Museum (CCAM) in de Chinese miljoenenstad Hangzhou, dat 92 miljoen euro gaat kosten. Het ontwerp zou zijn gebaseerd op de vorm van tekstballonnen, maar een beetje strippenkenner ziet meteen waar de bollen in Van Rijs' architectuur echt op lijken: op de reusachtige champignons in *De geheimzinnige ster* van Hergé.

Deel 4

Professionalisering gaat niet vanzelf

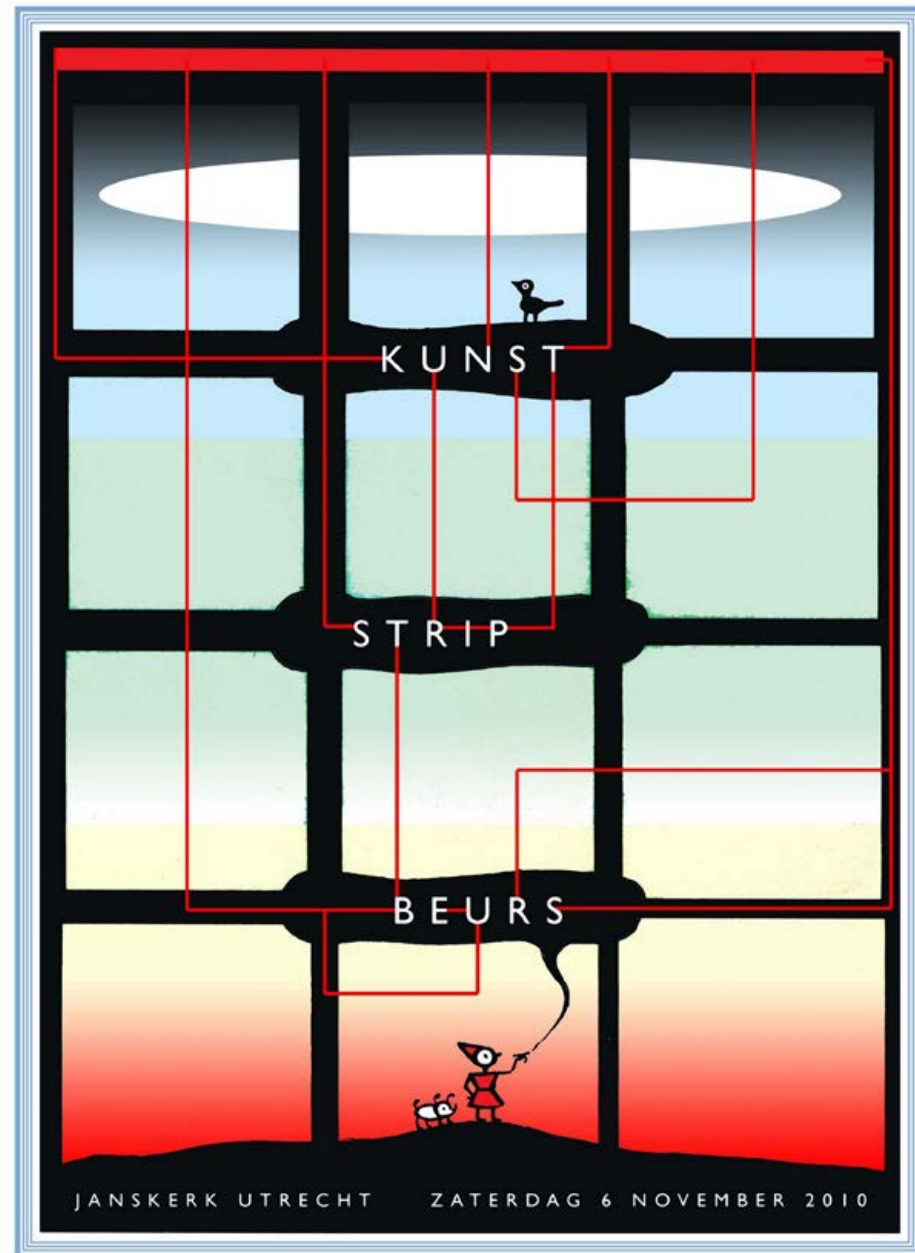
'Na een uitbundige artistieke bloeiperiode in de jaren 1970–1980 is de Nederlandse strip in een diep dal terechtgekomen.' Die sombere woorden schreven Hanco Kolk en Jean-Marc van Tol in 2008 in *NRC Handelsblad*. En ze voegden eraan toe: 'Het wegvallen van stripbladen als *Eppo*, *Kuifje* en *Robbedoes* heeft tot gevolg gehad dat er geen professionele begeleiding van nieuw talent meer is. Jonge tekenaars publiceren hun werk nu noodgedwongen op internet. Maar zij worden niet uitgedaagd, waardoor hun ontwikkeling stagneert. Er is in Nederland geen enkele serieuze kunstopleiding waar het tekenen van strips en cartoons te leren valt. Daarmee lijkt een hele kunstvorm uit het Nederlandse cultuurlandschap te verdwijnen.'²⁵

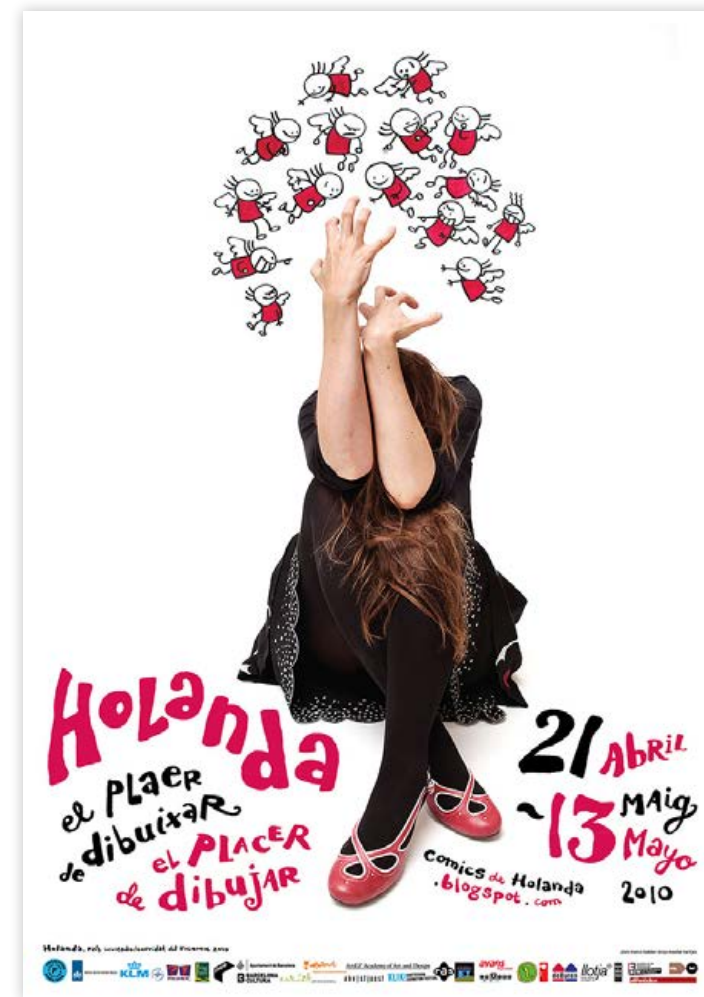
Uitreiking van de P. Hans Frankfurterprijs aan Jean-Marc van Tol, de toenmalige minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap Ronald Plasterk, en Hanco Kolk (2009). Foto: Het Stripschap/Ton Meijering.

Op het waarheidsgehalte van deze beweringen valt het nodige af te dingen. Artistiek bloeide het beeldverhaal wel degelijk, alleen zat het commercieel gezien in het slop. Jonge tekenaars publiceren niet noodgedwongen op het internet, maar omdat ze deel uitmaken van de digitale generatie: het is hun biotoop! En dat ‘een hele kunstvorm’ uit het cultuurlandschap zou verdwijnen omdat er geen stripopleiding is, is een aanvechtbare conclusie: ook zonder hulp van kunstacademies werden er al anderhalve eeuw strips gemaakt in Nederland. Maar het alarmerende stuk van Kolk en Van Tol had wel degelijk verstrekking gevolgen. Ze werden in de gelegenheid gesteld bij de toenmalige minister Plasterk van OCW de noodklok te luiden over de stand van de stripwereld, waarna ze werden uitgenodigd voor een gesprek bij het Fonds BKVB.

‘In het kader van het doelgroepenbeleid van het Fonds is toen besloten een intendant voor de strip aan te stellen die een tijdelijke impuls moest geven.’ Aldus Gert Jan Pos in *De Volkskrant*²⁶, nadat hij zich tweeënhalve jaar als die beloofde stripintendant had mogen inspannen voor een verbetering van de situatie. Pos initieerde tal van projecten. Hij is de aanjager van de Marten Toonder-prijs, een oeuvreprijs van 25 duizend euro, die tot dusverre is toegekend aan Jan Kruis, Peter Pontiac en Joost Swarte. Hij ging met een bus vol tekenaars en een tentoonstelling over autobiografische strips naar FICOMIC in Barcelona, en een jaar later naar de boekenbeurs in Beijing, waar gastland Nederland honderd vierkante meter had ingeruimd voor de expositie *Mooi is dat!*; hiervoor verstripten 57 tekenaars bekende Nederlandse en Vlaamse romans - eveneens een Pos-project. Ook het boek *Filmfanfare*, waarvoor 51 tekenaars de opdracht kregen een Nederlandse film te verstrippen, was een project van de intendant, gefinancierd door het Filmfonds en EYE Institute. Hij schreef het scenario voor een informatief stripprogramma op televisie, *Beeldverhaal*, en organiseerde een Kunststripbeurs in de Janskerk in Utrecht. Deze beurs is een jaarlijks terugkerend evenement geworden en maakt nu deel uit van het Holland Animation Film Festival. ‘Iedereen huurt een tafel van één meter en mag daar eigen werk verkopen. Ik heb dat bedacht vanuit een pedagogisch standpunt: om de tekenaars te leren wat zakelijker te denken en met eigen ogen te zien wat het publiek wil. Dat concept was meteen een groot succes: iedereen was blij, de tekenaars verkochten veel en er is geen onvertogen

Affiche Kunststripbeurs door Wasco (2010).

In 2010 was Nederland gastland op FICOMIC, het stripfestival van Barcelona. Maaïke Hartjes poseerde voor het affiche. Foto: Joost Halbertsma.

woord gevallen, terwijl er toch heel wat wordt afgezuurd in het wereldje. Inmiddels zie je kunststripbeurzen door het hele land.’

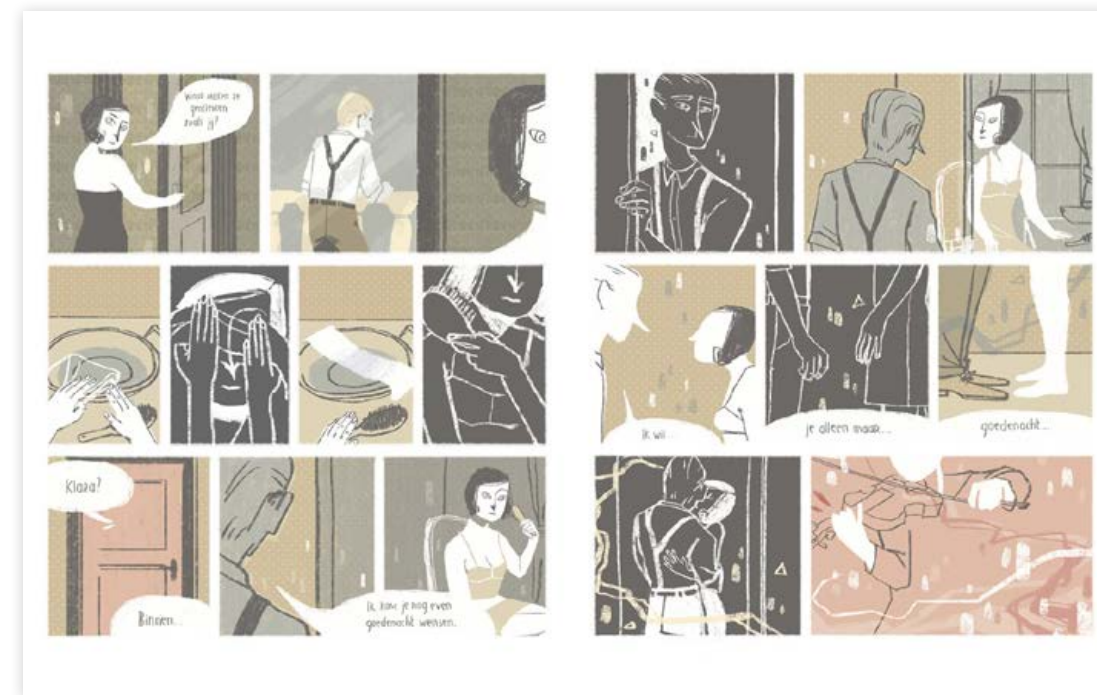
Pos had een budget van 250.000 euro per jaar tot zijn beschikking: ‘Ik werd geacht de positie van de stripmakers te verbeteren, het experiment te bevorderen, internationale uitwisseling te stimuleren, de professionalisering van de branche te versterken en de bestaande instituties te ondersteunen. Financieel en met adviezen. Toen ik begon, was mijn analyse: het ontbreekt aan zichtbaarheid. Er worden veel mooie dingen gemaakt, maar ze zijn te weinig in beeld. Ik heb geprobeerd om met de tekenaars buiten de stripwereld te treden, omdat ze niet alleen te weinig zichtbaar zijn, maar ook te weinig zelfvertrouwen hebben. Bij meerdere van mijn projecten heb ik jong talent de kans gegeven te debuten. Voor veel striptekenaars is het moeilijk rond te komen, en je wilt niet dat jong talent stopt met tekenen om elders een inkomen te verdienen.’²⁷

Voor dit jonge talent is in 2010 een aparte prijs bedacht door uitgever Rienk Tychon, Ward Wijndelts van *NRC.next* en Pos: de Benelux Beeldverhalen Prijs, waarvoor tekenaars werk kunnen inzenden. Het doel van deze prijs is beginnende striptekenaars te stimuleren, de winnaar krijgt 1.000 euro. In 2012 deden 129 stripmakers mee.

Comic Design

Nog geen jaar na de alarmbellen van Kolk en Van Tol klonk er alweer een nieuw, positief geluid: ‘De comeback van de strip in Nederland’, kopte dagblad *Trouw* op 5 maart 2009. ‘Alles duidt erop dat de strip als kunstvorm in Nederland aan populariteit wint. Er komt zelfs een stripopleiding.’ ArtEZ

Hogeschool in Zwolle had besloten het strip-hiaat in de Nederlandse kunstopleidingen te gaan vullen: ‘*Comic Design* is een nieuwe afstudeerrichting binnen de vierjarige voltijdstudie *Stories & Design*: onderdeel van de Bachelor Vormgeving.’ Onder leiding van Sytse van der Zee, zelf illustrator en schepper van het beeldverhaal *John's Woodhouse*, werd de studie opgezet, met Hanco Kolk en politiek tekenaar TRIK als enklens van de docenten. ArtEZ brengt de studie als volgt onder de aandacht van aspirant-studenten: ‘Er is een revival gaande in

Pagina's uit *De Swingjugend van Hamburg* door Amanda Majoor, eindwerkstuk voor de stripopleiding *Comic Design* aan ArtEZ hogeschool voor de kunsten in Zwolle, 2012.

de waardering voor het beeldverhaal. In kwaliteitskranten worden strips gerecenseerd en makers besproken. Dat is deels te verklaren door de populariteit van de graphic novel: de literaire strip. [...] Het medium strip is de straatcultuur definitief ontstegen en leent zich voor tal van toepassingen – journalistiek, autobiografisch of poëtisch. De makers van dit soort strips wisselen vaak van medium (strip, illustratie, affiche, decorontwerp) en werken nu eens als auteur en dan weer in opdracht of in tijdelijke interdisciplinaire teams. [...] Wat al deze comic designers gemeenschappelijk hebben, is het kunnen vertellen van een goed verhaal. ArtEZ stelt deze kwaliteit dan ook centraal in deze voor Nederland unieke specialisatie. Zonder goed verhaal ontstaat geen betekenisvolle strip. De nadruk ligt dan ook op het leren vertellen, verbeelden en vormgeven van een verhaal.²⁸

In het eerste jaar krijgen de studenten te maken met alle vakken, van typografie tot motion graphics, in het tweede jaar gaan zij zich specialiseren. Er wordt verwacht dat zij zich professioneel gaan profileren en, zoals Van der Zee het uitdrukt, hun competenties zoeken. Om hen daarbij te helpen krijgen ze een middag per week coaching van een docent in het kader van wat Perspectief wordt genoemd. Wat wil en kan de student? Ten aanzien van de beroepsuitoefening wordt onderscheid gemaakt tussen ontwerpers als maker/auteur en ontwerpers die klantgericht en in opdracht werken. Comic Design telde in maart 2013 vier vierdejaars, tien derdejaars, vijftien tweedejaars en twaalf eerstejaars studenten. Abe Borst en Amanda Majoor zijn in 2012 afgestudeerd.

Op 4 december 2009 werd het eerste nummer van ArtEZ' eigen stripblad OOGST gepresenteerd, waarvan inmiddels zeven nummers zijn verschenen. Of er een achtste nummer komt, is nog niet bekend. Van der Zee: 'De studenten denken na over het concept. Het kan zijn dat zij zich meer willen gaan richten op small-press producten, waarmee ze zich beter kunnen presenteren op beurzen en festivals. OOGST moet zichzelf telkens opnieuw uitvinden.'

Agentschappen

Niet alleen in Zwolle maar ook aan de AKV St. Joost in Breda, de Willem de Kooning Academie in Rotterdam, de HKU in Hilversum, de Rietveld Academie in Amsterdam (Beeld en Taal) en de Academie Minerva in Groningen kunnen studenten met beeldverhaal en/of illustratie aan de slag. De stripmaker als *bachelor in arts* lijkt gemeengoed te worden, al zegt dat weinig over de overlevingskansen op de arbeidsmarkt. In de praktijk verdienen de meeste tekenaars veel meer geld met illustreren dan met striptekenen – kanonnen als Gerrit de Jager en Toon van Driel daar gelaten – en dus is het goed dat verscheidene agentschappen de tekenaars vertegenwoordigen en zorgen voor opdrachten die brood op de plank brengen. De belangrijkste daarvan zijn Inklinks, Artbox, Shop Around, The Reps en Zone 5300,²⁹ maar marktleider in deze branche blijft toch Comic House,

dat de belangen behartigt van 83 stripmakers, illustratoren en animatiespecialisten. Directeur Hans Buying kreeg op 9 maart 2013 tijdens de Stripdagen in Gorinchem de P. Hans Frankfurter-prijs uitgereikt voor bijzondere verdiensten op stripgebied. Hij ontving geen geldbedrag, wel een bronzen penning. 'Ik voel me vereerd een naar Frankfurter genoemde prijs te krijgen. Hij zette zich in voor professionalisering van het stripvak. Dat is ook altijd ons doel geweest: de strip op een hoger plan tillen, onder meer door ervoor te zorgen dat tekenaars goed betaald krijgen.'³⁰

Buying (1960) was aanvankelijk striptekenaar en werkte in een op Franquin geïnspireerde stijl voor onder meer het weekblad *Robbedoes*. Samen met Marcel Bosman startte hij in 1984 een studio in het Amsterdamse stadsdeel Oud-West die hij Comic House noemde. Hij ontdekte al snel dat opdrachtgevers moeite hadden om tekenaars te vinden als ze een klus voor hen hadden; ze belden dan met de uitgever, die niet zomaar een telefoonnummer wilden geven, en Google bestond nog niet. Omdat Buying wel wist waar zijn collega's te vinden waren, liet hij aan ontwerp- en reclamebreaus weten dat ze hem maar moesten bellen. Zo begon hij, zonder het zich te realiseren, informeel een agentschap. Hij liet in 1985 een boekje drukken met gegevens over verschillende tekenaars en ging langs bij agentschappen voor illustratoren, zoals Art Connection en Top Drawers, om zijn expertise aan te bieden. Met de laatste sloot hij een overeenkomst: Comic House zorgde voor de benodigde kennis over stripmakers en cartoonisten, Top Drawers was verantwoordelijk voor acquisitie en administratie. Tot 1990 zouden ze intensief samenwerken en zelfs was er een fusie gepland, die Buying op het nippertje aflies omdat hij vreesde zijn autonomie kwijt te raken. Daarna leerde hij Miriam van Velthoven kennen, tot op heden zijn partner, die hij wist over te halen om van agentschap The Reps over te stappen naar Comic House en daar de zakelijke kant te regelen.

Intussen begreep Buying dat hij moest professionaliseren. Hij werd lid van de NIC (Nederlandse Illustratoren Club) die onder voorzitterschap stond van Dick Valentijn en begon juridische kennis te vergaren over de auteurswet, nadat hij ontdekte dat contractonderhandelingen met striptekenaars en cartoonisten van een bedenkelijk niveau waren en vaak niet eens leveringsvoorwaarden bevatten. Toen hij daar energie in begon te steken en betere contracten wist te regelen, kreeg hij nog meer werk toegeschoven, en in 1996 besloot hij met pijn in het hart zijn tekenaarsloopbaan op te geven en zich geheel op Comic House als agentschap te concentreren. Hij had toen 25 tekenaars onder zijn hoede, vandaag de dag zijn dat er dus 83. Een kwart daarvan houdt zich bezig met animatie, want Comic House heeft zich ontwikkeld tot belangrijke studio voor commerciële animatie, en Buying is zelf een van de drie regisseurs. Zelfs de Toonder Studio had last van zijn concurrentie en heeft in de jaren 1990 veel klanten naar Comic House zien gaan, mede omdat die realistische tarieven rekende.

Gefingeerd rechtbankverslag door Aloys Oosterwijk, met Comic House-directeur Hans Buying in het beklaagdenbankje (2012).

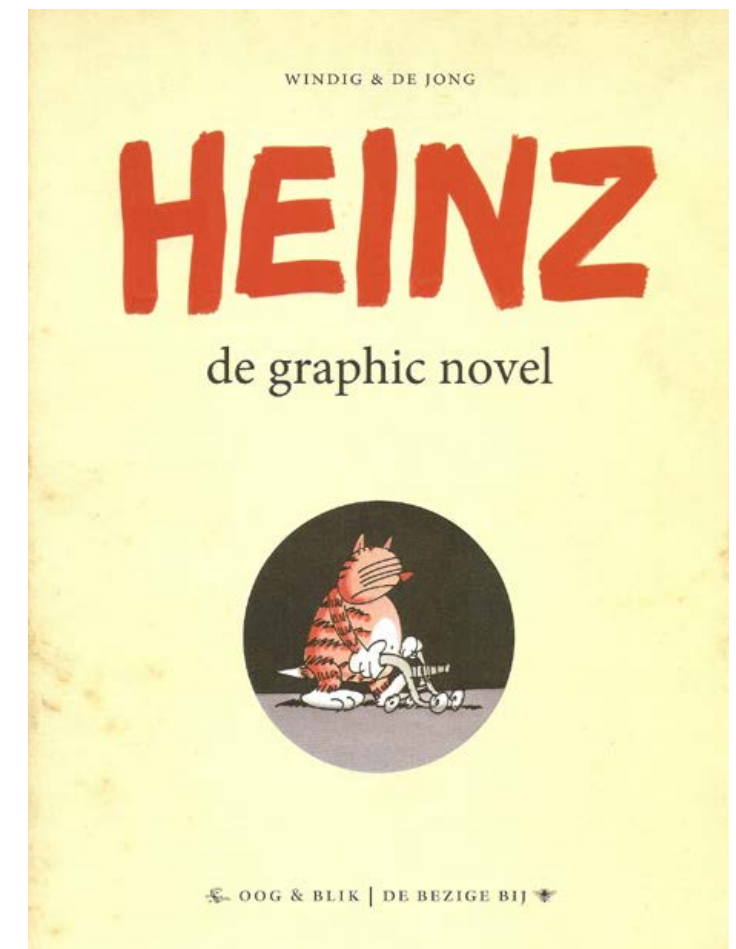
In 1999 verhuisde het bedrijf naar een fraaie villa in Oosterbeek. Dit leek riskant omdat de ontwerp bureaus goeddeels in de Randstad zitten, maar door de ontwikkeling van het internet bleek de afstand geen bezwaar: www.comichouse.nl telt inmiddels zo'n 60.000 pagina's en er is veel geïnvesteerd in een Content Management Systeem zodat de tekenaars hun eigen portfolio's kunnen bijhouden. Vroeger moest Buying met zijn mappen langs bij potentiële opdrachtgevers, tegenwoordig gaat de klant zelf op vooronderzoek en maakt een afspraak met Comic House als er een tekenaar is gevonden die past bij de opdracht. Vervolgens doet Buying de onderhandelingen over de contractvoorwaarden. Er wordt onderscheid gemaakt tussen de maakprijs en het gebruiksrecht: 'de maakprijs is het honorarium van de tekenaar, de vergoeding voor het gebruiksrecht wordt afgeleid van de aard, verspreiding en duur van het gebruik', aldus de brochure van Comic House. De omzet van het agentschap loopt tegen de twee miljoen euro per jaar en daar is Buying trots op: 'Want die omzet vloeit terug de stripwereld in! Dat is een verworvenheid van de afgelopen dertig jaar. Naast de uitgevers zorgen wij voor het resterende inkomen van veel tekenaars.'³¹

Buying heeft zich de afgelopen jaren naar eigen zeggen het vuur uit de sloffen gelopen om *syndication* te regelen voor de bij hem ondergebrachte dagstrips, zodat ze in een zo groot mogelijk aantal kranten kunnen worden geplaatst. Dat heeft echter weinig opgeleverd, omdat men de aangeboden dagstrips in het buitenland te Nederlands vindt. Tegelijk moet hij ieder jaar weer onderhandelen met de kranten over de tarieven van de dagstrips: hij wil de prijzen omhoog, de redacties willen ze omlaag. In 2013 is aan het Singel in Amsterdam een nieuwe vestiging geopend om specifiek de striptekenaars en illustratoren te vertegenwoordigen,

terwijl de animatie en de administratie in Oosterbeek blijven. De grootste uitdaging waarvoor Comic House nu staat is de realisatie van de avondvullende tekenfilm *Heinz, the movie*, in samenwerking met producent Burny Bos en regisseur Piet Kroon.

Er zijn ook dagstrips waar Comic House zich niet mee bezighoudt. Don Lawrence Collection doet *Elsje* van Gerben Valkema en Eric Hercules, dagelijks te vinden in 15 kranten. *De stamgasten*, *Knudde*, *Wibo & Gorp*, *Hullie* en *Familie Weltevree* van Toon van Driel, dagelijks in onder meer *De Telegraaf* en het *Algemeen Dagblad*, worden door Land Productions beheerd. *Heinz*, de beroemde kat van Windig en De Jong, staat dagelijks in de gratis krant *Metro* en wordt door de tekenaars zelf gesyndicaliseerd. Jesse van Muylwijck schrijft en tekent niet alleen zijn strip *De rechter*, maar doet ook de verspreiding naar de kranten en geeft zelf zijn boeken uit.

Dan is er nog de dagstrip *Het dagboek van Anton Dingeman* van Pieter Geenen, die sinds 2001 in *Trouw* verschijnt. Hierin steekt de tekenaar in een zwierige stijl de draak met knelpunten in onze samenleving. 'Op een bedrieglijk naïeve poppenkastmanier analyseert Geenen de

Heinz, de graphic novel van Windig & De Jong uit 2011, een satirische bijdrage aan de ontwikkeling van een nieuwe kunstvorm.

waan van de week en de hype van de dag.' Zo omschreef de jury van Stichting Pers & Prent het werk van Pieter Geenen, die in 2012 de Inktspotprijs won voor de beste politieke spotprent. In hetzelfde jaar verscheen zijn boek *Zelf problemen maken*, dat vol staat met tips, trucs en weetjes om het leven van de gewone man wat makkelijker te maken, en stelde hij zijn zelfhulp-strips ten toon in het Permuseum te Amsterdam. Dat Geenen niet alleen tips heeft voor de gewone man, maar ook voor de gewone mug, bewijst hij in de aflevering *Dieren die je mag doodslaan*. Omdat muggen snakken naar sympathie, raadt hij ze aan namen te kiezen als Calypso of Rhapsody, omdat je een beestje dat zo heet niet snel dood zal meppen. Zelfs is het mogelijk dat kinderen ermee willen knuffelen: Geenen tekent een meisje dat komt aangehold met een mug aan een touwtje: 'O, mams! Is hij niet snoezig?' Moeder: 'Als je huiswerk er maar niet onder lijdt!'

Dagstrips bij Comic House

SINGLE door Hanco Kolk en Peter de Wit (33)*
Sigmund door Peter de Wit (2)
Dirkjan door Mark Retera (12)
Dirk & Desiree door Hein de Kort (1)
Flo door Floor de Goede (0)
Willems wereld door Aloys Oosterwijk (1)
Swamp thing door Floris Oudshoorn (0)
Beestjes door Schwantz (1)
Zoociety door Peter Koch (1)
Hara kiwi door Lectrr (1)
Eugène door Jan Dirk Barreveld (1)
Michiel door Michiel van de Pol (1)
Hunker Bunker door Reinhart (1)

*Het cijfer verwijst naar het aantal publicaties waarin de strip staat.

Stripmakers vliegen uit

Niet alles op één paard zetten: dat heet in het bedrijfsleven risicospreiding. In de stripwereld, waar zelden grote salarissen te verdienen zijn, is het voor tekenaars een zegen als ze beschikken over een dubbeltalent om niet louter afhankelijk te zijn van de boekverkoop. Het multitasken lijkt het afgelopen decennium een trend te zijn geworden, onder aanvoering van Joost Swarte die van tweedimensionaal steeds vaker overstapte op driedimensionaal. In 1992 ontwierp hij zijn Worteltafel, bestaande uit twee glazen bladen die steunen op wortelvormige poten van 96 centimeter hoogte: een meubelstuk met een hoog stripgehalte. Vier jaar later tekende hij de eerste schetsen voor wat de nieuwe behuizing van de Toneelschuur in Haarlem zou worden. Samen met Mecanoo Architecten ontwierp Swarte in de oude binnenstad een complex dat theater- en filmzalen, een

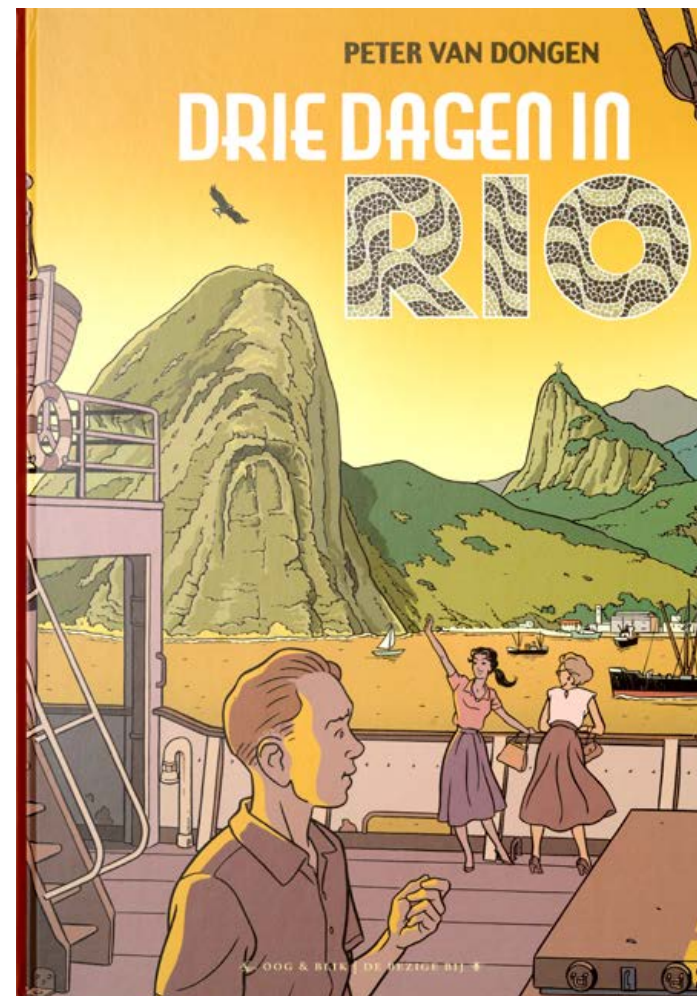
foyer, kantoren en een garage bevat en uit een bonte mix van stijlen en materialen bestaat. Humor gaat hier samen met vernuft, maar dat is een karakteristiek die voor heel Swartes oeuvre geldt. In 2003 werd het gebouw opgeleverd en de bouwsom bedroeg € 12.962.000. Niet slecht voor een striptekenaar! Swarte zou hierna nog veel meer architecturale projecten op zijn naam zetten, zoals de verhalende gevel van het Johannes Enschedé Hof in Haarlem, in 2007 samen met architect Henk Döll gerealiseerd, en het ontwerp voor vier bijzondere appartementen in de Amsterdamse Willemsstraat, gedecoreerd met twaalf Parels van de Jordaan in het trappenhuis, tezamen met architect Sytze Visser in 2010 voltooid. Een jaar eerder werd in het Waalse Louvain-la-Neuve het nieuwe Hergé-museum opgeleverd, dat was ontworpen door sterarchitect Christian de Portzamparc; bij

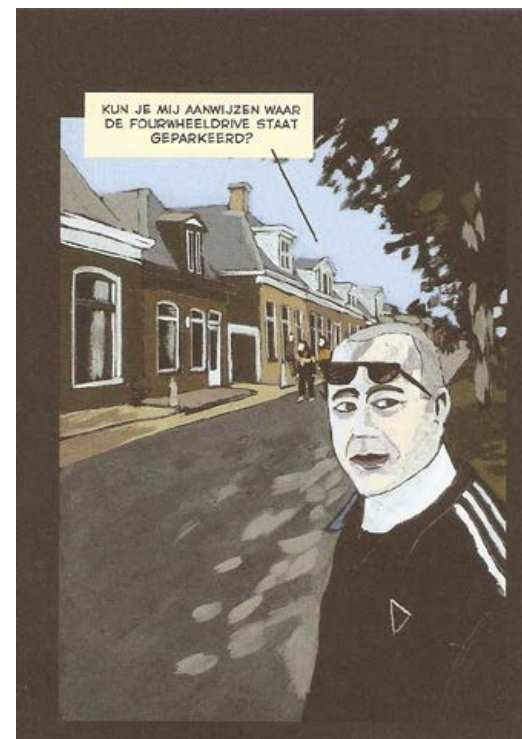
Dubbelportret van Hanco Kolk en Peter de Wit, getekend door Hanco Kolk. Op de achtergrond de meiden uit *Single*: Fatima, Nienke en Stella.

dit prestigieuze project werd Swarte ingeschakeld voor de scenografie, oftewel de vormgeving van de tentoonstellingen.

Een andere stripmaker die ver van zijn bed is beland, is Guido van Driel. Hij schildert zijn grafische romans met acrylverf op zwart papier, wat een bioscoopachtige sfeer oplevert. Geen toeval, want hij vindt films inspirerender dan strips 'Ik ben al heel lang film liefhebber. Omdat deze kunstvorm zo totaal is, en dan ook nog eens in het duister wordt vertoond. Je krijgt als maker de volle aandacht. Mijn grote voorbeelden zijn Fellini, Tarkovski en David Lynch. Als je het over ambities hebt, zijn dit wel de mensen waar ik me aan spiegel. Makers van auteursfilms. Ik zou geen

Peter van Dongen, *Drie dagen in Rio* uit 2013. Dit boek kwam voort uit een ongewone opdracht: kledingfabrikant GANT liet Van Dongen een strip maken die verspreid werd in 25 landen.

Portret van de crimineel Ronnie N. uit Guido van Driels grafische roman *Om mekaar in Dokkum* uit 2004, en het affiche van de film die Van Driel zelf maakte op basis van zijn boek, *De Wederopstanding van een Klootzak* uit 2013, met Yorick van Wageningen in de hoofdrol.

middelmatige filmer willen worden.³² Aldus Van Driel in de *Filmkrant*, en hij heeft de lat niet voor niks zo hoog gelegd. Na zijn documentaire *U spreekt met Frank Laufer* uit 2000 en de korte film *Groen is toch de mooiste kleur voor gras* uit 2007, verfilmde hij zijn eigen boek *Ommekaar in Dokkum* als *De wederopstanding van een klootzak*, die in januari 2013 werd uitverkoren als openingsfilm van het Internationaal Film Festival Rotterdam. Interessant is dat het nu verfilmde boek ontstond vanuit een opdracht van de gemeente Dongeradeel: toen architect Gunnar Daan daarvoor een nieuw gemeentehuis ontwierp, gebruikte hij 26 platen uit de strip van Van Driel om deze als tegeltableaus in de gevel van het stadhuis te laten plaatsen.

Maar er zijn meer tekenaars die voor erbidwaardige instituten werken. Peter van Dongen schilderde een drieluik over bootvluchtelingen voor het vernieuwde Scheepvaartmuseum in Amsterdam, en Paul Bodoni maakte in opdracht van Kossman. De Jong *exhibition architects* in de kapel van de Zending van de Rotterdamse Laurenskerk 12-meter hoge stripverhalen over de onthoofding van de zendeling Hambrouck op het eiland Formosa. Dergelijke projecten zijn niet alleen interessant om esthetische redenen, maar ook omdat ze nieuwe opdrachtgevers voor stripmakers opleveren. De dubbeltalenten duiken op waar je ze soms niet verwacht. Aloys Oosterwijk is bekend van zijn populaire strip *Willems wereld* in *Panorama*, maar gooit ook hoge ogen als rechtbanktekenaar in *De Volkskrant* en in de bundels *Verdachte portretten* en *De politierechter*. Gerrie Hondius staat sinds de zomer van 2012 frequent in het theater met haar

zandtekeningen: zand ligt op een lichtbak met een camera erboven, en Hondius tekent daarin live een verhaal dat door een beamer wordt geprojecteerd. En daar blijft het niet bij. Voor de gevel van haar eigen woning in Haarlem ontwierp ze een glas in loodraam met een afbeelding van *De vergulde snuitbeer* en in de Haarlemse parkeergarage De Appelaar hangt een door haar ontworpen en beschilderd tegeltableau over de geschiedenis van haar woonplaats. Hondius richtte in 2000 bovendien Stichting Teken Mijn Verhaal op. Voor deze stichting tekenen stripmakers de verhalen op van kinderen die door hun handicap niet zelf kunnen tekenen.

Voor de pui van haar eigen huis ontwierp Gerrie Hondius in 2013 een raam met een afbeelding van *De vergulde snuitbeer* (i.s.m. Glas in lood atelier Schmit).

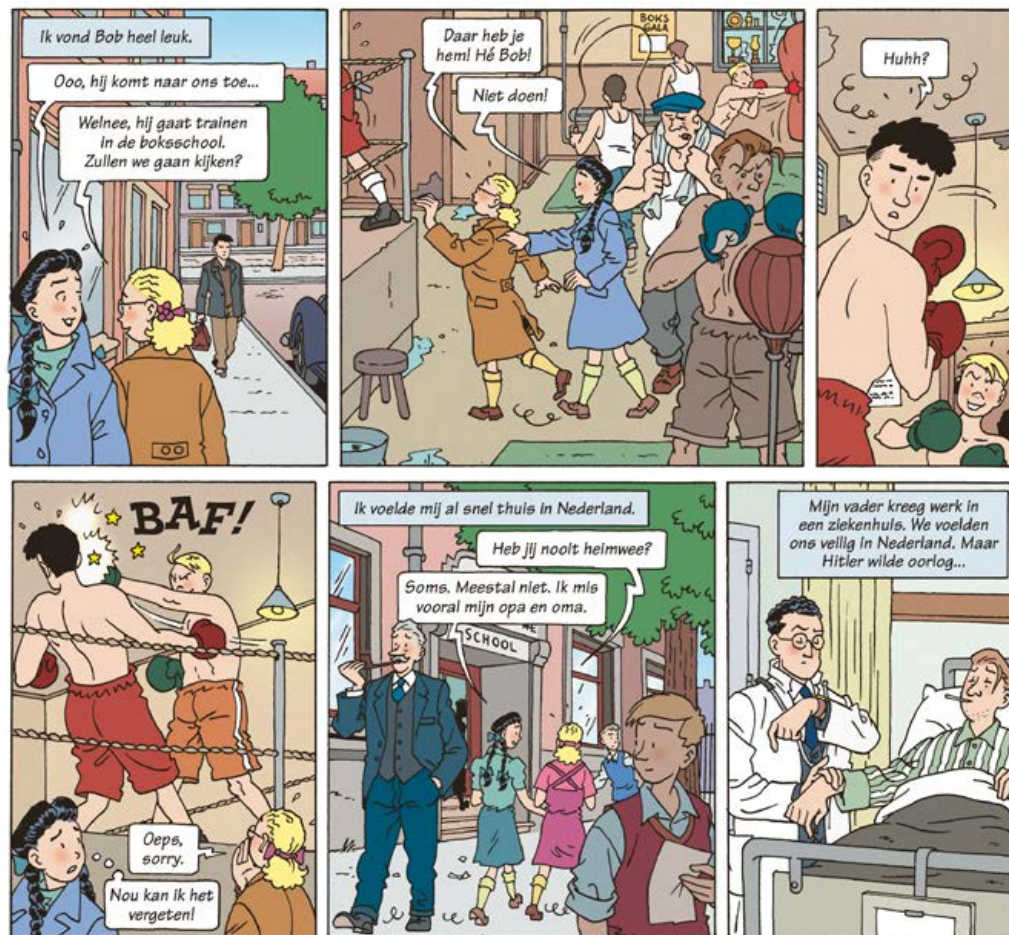
Tekenaars die uitgever worden: ook dat is een mogelijkheid. Jean-Marc van Tol is de baas van Uitgeverij Catullus en niet alleen om *Fokke & Sukke*-artikelen te vermarkten. Hij legt uit waarom een eigen uitgeverij noodzakelijk was: ‘Tussen auteur en lezer zitten op dit moment veel stappen die het uiteindelijke product duurder maken. Uitgevers, vormgevers, drukkers, vertegenwoordigers, distributeurs, reclamemakers, boekhandelaren en stripwinkeliers: iedereen wordt gedeeltelijk betaald uit het bedrag dat de lezer in de winkel voor het uiteindelijke product

neertelt. Uitgeverij Catullus streeft ernaar om zoveel mogelijk stappen over te slaan. Een direct contact tussen auteur en publiek is in feite het ultieme doel.³³

Al in de jaren 1990 besloot Marnix Rueb, tekenaar van *Haagse Harry*, zijn eigen stripboeken uit te geven, onder de naam *Kap Nâh!!* Geen slechte gedachte, want de zes albums van *Haagse Harry* hadden een gezamenlijke oplage van 500.000 exemplaren en ook *Ut nieuwe groen-geile boekie - De offesjeile spelling vannut Haags* was een hit. Ruebs uitgeverij brengt ook de columns van de Haagse cabaretier Sjaak Bral uit.³⁴ De overheid wil graag dat kunstenaars zich ontwikkelen tot cultureel ondernemer om minder subsidie-afhankelijk te worden: je mag concluderen dat daar aan wordt gewerkt.

Strips in de klas

Op initiatief van toenmalig bestuurslid Eelco Kraefft startte Stichting Beeldverhaal Nederland in 2004 een website die dienst moest doen als kenniscentrum over het educatief gebruik van strips. In de Verenigde Staten wordt al lang en breed gebruikgemaakt van beeldverhalen om schoolvakken laagdrempelig bij leerlingen te introduceren en zelfs op universitair niveau worden strips ingezet om bijvoorbeeld natuurkundige processen in te leiden³⁵. Ook in ons land moet het onderwijs rijp worden gemaakt voor de strip, want het medium blijkt didactisch heel goed inzetbaar,

Pagina's uit het docentenboek bij *De zoektocht* van Erik Heuvel en de Anne Frank Stichting, 2007.

Brochure Stripheldenwijk Almere, 2003.

de jeugd is meer visueel ingesteld dan ooit tevoren en voor tekenaars biedt de educatieve strip nieuwe kansen. Ruim drieënehalf miljoen pageviews zijn inmiddels op www.stichtingbeeldverhaal.nl geteld, waarvan meer dan 10.000 voor het artikel *Kuifje in de schoolbanken - Een verkenning van de educatieve waarden van strips*, geschreven door Tjalling Venema. Hij schrijft hier dat de visuele vertelvorm flexibel, opvallend en betrekkelijk goedkoop is en noemt een aantal specifieke sterktes van het stripverhaal als educatief middel:

- De stripvorm verhoogt de attentiewaarde van de boodschap.
- Je kunt er dingen in detail mee uitleggen.
- In tegenstelling tot film en video vereisen strips geen technische apparatuur.
- De lezer kan zoveel als hij of zij wil naar eerdere scènes in het stripverhaal terugkeren.
- Het stripmedium is niet confronterend: je kunt er gevoelige onderwerpen mee aansnijden.
- Humor maakt het leven draaglijk, en mensen houden van verhalen.
- Tekeningen hebben een menselijke kwaliteit, zijn minder afstandelijk dan foto's.

Dat het beeldverhaal didactisch interessant is, bleek op 8 november 2012, toen striptekenaar Stephan Timmers in samenwerking met de Beroepsvereniging Nederlandse Stripmakers (BNS), Leraar24 en de Stichting Lezen en Schrijven een kennis- en netwerkbijeenkomst organiseerde over de mogelijkheden van strips in het onderwijs: het tweede Strips op School-symposium. Timmers publiceerde meerdere educatieve boeken³⁶, waaronder *Europa is ècht overal* voor jongeren, in opdracht van het Europees Platform. Andere deelnemers aan het symposium waren Margreet de Heer, die stripboeken heeft gemaakt over filosofie, religie en wetenschap - haar boek *Filosofie in beeld* is ook in het Engels vertaald; Michiel van de Vijver van de 'Joep-reeks', strips die een officiële AVI-aanduiding voor leesbevordering hebben gekregen; en Roel Venderbosch met *Professor Oja-Aha*. Deze stripserie, waarvan drie albums zijn verschenen en waarin allerlei onderwerpen op het gebied van natuur en techniek worden uitgelegd, verschijnt ook in *Taptoe*. Interessant is verder *Eureducatie - Stichting voor historische en educatieve media*, dat tot op heden zeven stripboeken heeft laten maken over onder meer Michiel de Ruyter, de VOC en het leven van Vincent van Gogh, alle geschreven door Jan Kragt en getekend door Marc Verhaegen.

Dat we het hier niet hebben over marginale initiatieven, moge blijken uit het volgende. *Van nul tot nu* is een vijfdelige reeks stripverhalen over de geschiedenis van Nederland, geschreven door Thom Roep en getekend door Co Loerakker, waarvan de uitgeverijen Oberon en Big Balloon van de jaren 1980 tot begin 21ste eeuw ongeveer een miljoen exemplaren hebben verkocht. Daardoor geïnspireerd is de Anne Frank Stichting vanaf 2003 stripalbums gaan maken met Eric Heuvel, waarin moeilijke onderwerpen worden behandeld zoals collaboratie in de Tweede Wereldoorlog en het lot van de joden in de Duitse vernietigingskampen. Ook deze boeken bleken uiterst succesvol. Begin 2013 verscheen *De zoektocht* in een Poolse vertaling, zodat het boek nu in tien verschillende landen te lezen is, en in 2005 werd het voorafgaande deel *De ontdekking* uitgeroepen tot Nationaal Geschenk en door staatssecretaris Clémence Ross weggegeven aan 200.000 leerlingen in het voortgezet onderwijs. Er is dus wel wat veranderd, want Minister Rutten van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen schreef op 19 oktober 1948 aan de directeuren van de Rijkscholen: ‘Het is mij bekend, dat een deel van de Nederlandse schooljeugd veelvuldig z.g. beeldromans leest. Deze boekjes, die een samenhangende reeks tekeningen met een begeleidende tekst bevatten, zijn over het algemeen van een sensationeel gehalte zonder enige andere waarde.’³⁷

Marten Toonderprijs

Eenenzestig jaar na de brief van Rutten werd de Marten Toonderprijs ingesteld, een oeverprijs die wordt uitgereikt aan een striptekenaar die een belangrijke bijdrage heeft geleverd aan de Nederlandse cultuur. De prijs, uiteraard

genoemd naar Marten Toonder, is een initiatief van het Fonds voor Beeldende Kunsten, Vormgeving en Bouwkunst, dat toen nog niet met de Mondriaan Stichting was gefuseerd. Aan de prijs is een bedrag van 25.000 euro verbonden, maar het prestige dat aan de toekenning is verbonden, telt minstens zo zwaar. Eerste laureaat was Jan Kruis in 2010, in 2011 won Peter Pontiac en in 2012 Joost Swarte. Hoe het met de prijs verder moet nu bovengenoemde fondsen zijn gefuseerd tot het Mondriaan Fonds is nog niet bekend; naar alle waarschijnlijkheid wordt hij gecontinueerd als een twejaarlijks uit te reiken prijs.

Hoezeer de strip als kunstvorm geaccepteerd is geraakt, blijkt ook uit de Stripheldenwijk van Almere, waar sinds 2004 straten en pleinen worden opgeleverd die genoemd zijn naar stripfiguren (Donald Ducklaan, Popeyestraat en het Catootjepad) en tekenaars (Jan Kruisweg, André Franquinweg en Goscinnypad). Het buurtcentrum heet De Cartoon en ligt aan de Gerrit Th. Rotmanlaan, bekend van *Snuffelgraag* en *Knagelijntje*, en er is een bedrijventerrein gevestigd dat men Stripmaker/Striptekenaar heeft genoemd. De Stripheldenbuurt is gelegen in het stadsdeel Almere Buiten

en omvat zo'n 2.500 woningen. Een jonge kunstvorm in een jonge stad: dat klinkt als een geslaagde match.

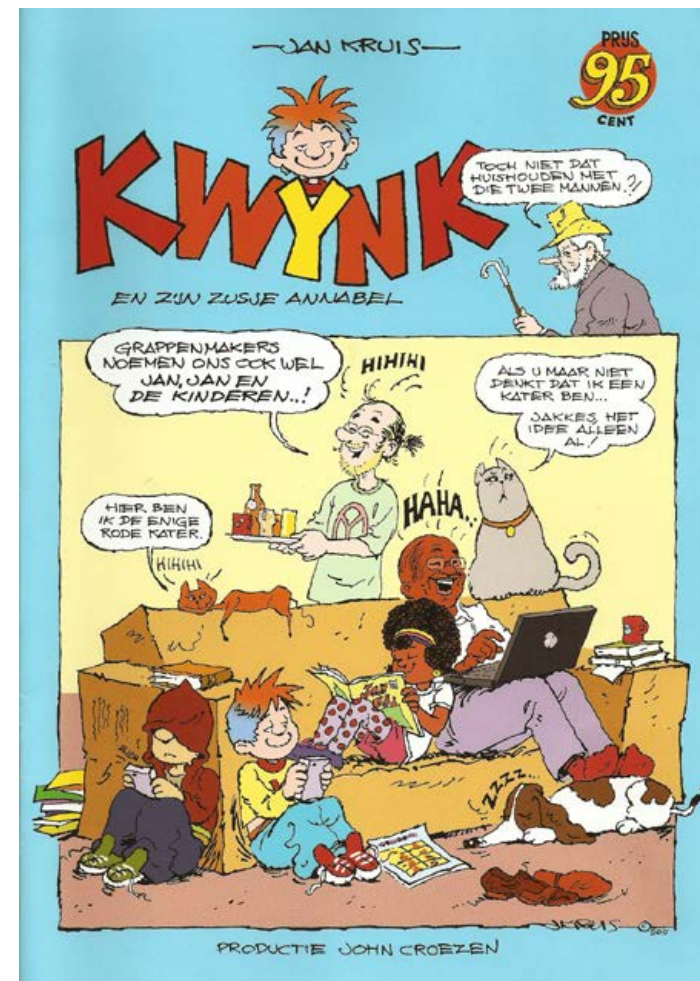
Deel 5

Het laatste hoofdstuk, de nieuwste media

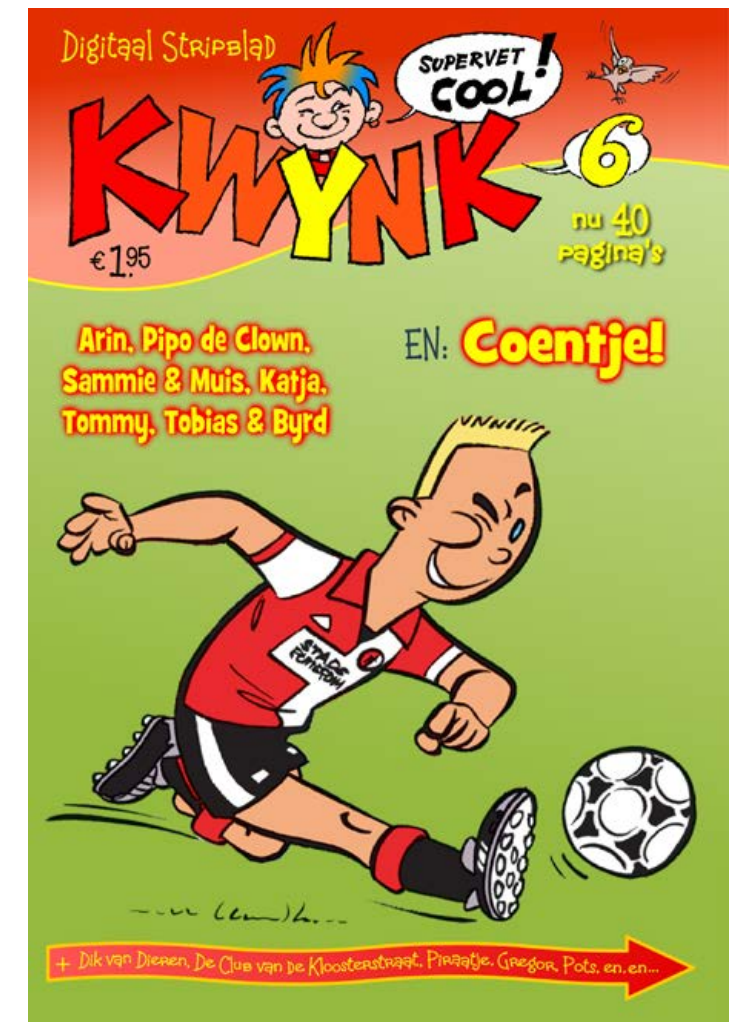
Dingen die er altijd gewoon waren, kunnen opeens ouderwets lijken. Strippagina's die met dekkende plakkaatverf zijn ingekleurd, bijvoorbeeld, of met de hand gesneden stukjes raster die tussen de inktlijnen zijn geplakt. Tienduizenden stripalbums werden zo gemaakt en plotseling was het voorbij met het handwerk: ook in de stripwereld wordt de strijd tussen pixel en papier gestreden. Vandaag de dag is het bijna niet meer mogelijk om een tentoonstelling te maken met originele tekeningen, omdat stripmakers hun potloodversies al snel inscannen om het geheel op de computer te voltooien. Dan moet je dus prints gaan ophangen. Wel jammer, omdat een origineel met zijn uitgegumde krasjes en getypte foutjes nog een 'aura' heeft, zoals Walter Benjamin het noemde in zijn klassieke essay *Het kunstwerk in het tijdperk van zijn technische*

In 2011 heeft Alex Wesselink een app voor de iPad ontwikkeld met een verhaal van 40 bladzijden uit de taxistrip *Afzetters* met de titel *Jacco!*

Twee keer het omslag van stripblad *Kwynk*: eenmaal van papier met een tekening van *Kwynk* en zijn zusje *Annabel* door Jan Kruis, uit 2011, en de digitale versie met een tekening van *Coentje*, de legendarische linksbuiten van Feyenoord, door Minck Oosterveer, uit 2013.

reproduceerbaarheid, dat zelf ook alweer uit 1936 stamt. Maar klagen over wat weg is heeft weinig zin, vooral omdat de nieuwe media voor tekenaars veel nieuwe kansen scheppen.

'Voor uitgevers in Nederland is het nauwelijks nog rendabel om strips in print uit te geven,' zei Alex Wesselink in 2011 tegen *De Volkskrant*, nadat hij speciaal voor de iPad een strip had ontwikkeld: *Jacco*. Het is een verhaal van 40 pagina's over de rampzalig verlopen stage van een jonge chauffeur bij een Amsterdams taxibedrijf, gebaseerd op Wesselinks eigen strip *Afzetters*. 'Een unicum in Nederland, meent de tekenaar. Maar het digitale platform zou best eens de toekomst van de strip kunnen worden', aldus de journalist.³⁸ Met een app die voor € 1,59 is te downloaden via de iTunes App Store kan de strip worden gelezen. 'Wesselink ontwikkelde zelf ook de app, waarmee je van pagina naar pagina kunt swipen of tappen, kunt inzoomen, en meer informatie over de strip en de tekenaar kunt opvragen.'

In de 21ste eeuw wordt van een tekenaar kennelijk meer gevergd dan poppetjes tekenen. Hij of zij moet ook een beetje whizzkid zijn om de technische ontwikkelingen en mogelijkheden te kunnen volgen. Een klein voorbeeldje van de snelle digitalisering: de Beroepsvereniging Nederlandse Stripmakers gaf in 2010, 2011 en 2012 een *Stripkrant* uit om

niet-striplezers enthousiast te maken voor het werk van de leden van de BNS en schrijft servicegericht: 'De Stripkrant is ook als download beschikbaar voor iPhone, iPad of iPod touch met iBooks, en op uw computer met iTunes!' Dit betekent dat het doodnormaal is geworden om een strip te lezen vanaf een schermje.

Wesselink heeft zijn strip speciaal voor de nieuwe media gemaakt, maar er zijn ook veel papieren strips die nu worden gedigitaliseerd, zodat ze op slimme apparaten gelezen kunnen worden. Op Digistrip.nl werd in november 2012 gemeld dat er 36.641 strips met een totale grootte van 1,22 TB waren omgezet. 'In 1 jaar tijd zijn er dus meer dan 6.000 nieuwe en oude Nederlandstalige strips, comics en striptijdschriften gedigitaliseerd. Wauw... Dat zijn gemiddeld 16,4 strips per dag die er nieuw bijkomen, elke dag weer.' Daar kunnen we nog een veelzeggend cijfer aan toevoegen: als je surft naar boekverkoper Amazon en kijkt naar *Comics & Graphic Novels* die geschikt zijn voor de Kindle, de e-reader van Amazon waarmee je digitale strips kunt lezen, krijg je 13.275 resultaten voorgeschoteld. Ga je liever met 'platformen' van andere firma's aan de slag, dan vind je op het internet precies waar je zijn moet.³⁹

‘Wil je ophemelen, afzeiken of analyseren?’ Met de My Knudde-app van tekenaar Toon van Driel kun je zelf voetbal-kennertje spelen (2010). © Stamgasten - Toon van Driel.

Nieuwe ontwikkelingen worden per definitie met argwaan bekeken, dus ook de komst van digitale strips, maar de iPad blijkt een uitstekend platform te zijn met zijn haarscherpe beeldscherm, gebruiksvriendelijke bediening en handzame afmetingen. En niet te vergeten: zijn opslagcapaciteit. Elke stripverzamelaar met uitpuilende boekenkasten weet wat daar de voordelen van zijn! Ook de interactiviteit is een interessant aspect van de digitale strip, die het medium heel nieuwe dimensies kan geven. Scott McCloud, in de jaren 1990 beroemd geworden met zijn boek *Understanding comics*, publiceerde in 2000 het vervolgdeel *Reinventing comics: How imagination and technology are revolutionizing an art form*, waarin hij analyseert hoe computers de strip hebben veranderd. Op zijn eigen website staan meerdere stripverhalen waarin hij experimenteert met interactiviteit, zoals *The right number*, dat wordt gepresenteerd ‘in an unusual zooming format’.⁴⁰ Middenin het scherm staat een tekening van liggend formaat en als je deze aanklikt, doemt vanuit het midden een nieuwe tekening op. Zo ga je het hele verhaal door. Erg dynamisch is het misschien niet, maar dit experiment is ook alweer tien jaar oud.

In Nederland is productiebedrijf Submarine gespecialiseerd in het ontwikkelen van interactieve beeldverhalen, zoals de schitterende animatieserie *Hotel* van Han Hoogerbrugge, die door de lezer/kijker zelf in gang wordt gezet, of een zogeheten *motion comic* uit 2012 die is gebaseerd op het stripboek *The art of Pho* van de Britse tekenaar Julian Hanshaw. Ook hier wordt de toeschouwer ingeschakeld om gebeurtenissen op het scherm te sturen, in te zoomen of liedjes te beluisteren. Samen met thrillerschrijver Charles den Tex worden ter promotie van de elektronische versies van zijn boeken trailers gemaakt met tekenaars als Jules Calis en Jasper Rietman. Dergelijke producties bevinden zich op het snijvlak van platte strip, vloeiende tekenfilm en spannende game, en waarschijnlijk zullen de artistieke mogelijkheden van deze kruisbestuivingen nog een hoge vlucht nemen.

Wat in ieder geval nu al bestaat, is het digitale stripblad *Kwynk*, een uitgave van animatiemaker John Croezen en Stripwinkel.nl uit Groningen, met vaste tekenaars als Jan Kruis en Andrea Kruis, Jeroen Steehouwer, Jan van der Voo en Gerard Leever. Voor een klein bedrag kun je de pdf's downloaden en beginnen met lezen. Croezen had bij eerdere stripuitgaven al geconstateerd dat de distributie in Nederland slecht geregeld is en dat de grote kiosketens alleen schapruimte vrijmaken voor de meest commerciële striptitels. En dus besloot hij een blad op te zetten dat helemaal geen fysieke distributie nodig heeft, omdat je het zelf van het internet plukt.⁴¹ In de jaren 1970 had Jan Kruis met zijn toenmalige uitgever Joop Wiggers al het plan opgevat om een blad te beginnen dat *Kwink* heette. Er is uiteindelijk één nummer van *Kwynk* op papier verschenen, maar dankzij de verpixeling van de stripwereld zijn er anno 2013 toch alweer zes digitale nummers verkrijgbaar.

‘In het creatieve brein van Toon huist een niet te beheersen drang tot vernieuwing. [...] De toekomst van stripland ligt volgens hem op het wereldwijde web, waarbij alle apparaten met mobiel internet de communicatiekanalen zijn.’ Dat schrijft Wilfred Legebeke in *40 jaar FC Knudde*⁴², en hij heeft het natuurlijk over Toon van Driel, die in 2010 van start ging met de iPhone-app MyKnudde. Die timing kwam niet uit de lucht vallen: in Zuid-Afrika werd het WK gespeeld en voetbaltekenaar Van Driel wist dat alle ogen gericht waren op het balspelletje. MyKnudde nodigde lezers uit om zelf als analyticus op te treden en boven een karikatuur van Johan Derksen een getapte tekst te plaatsen. Een half jaar na de lancering hadden al 10.000 bezoekers gereageerd. Zowel het praatprogramma *VI Oranje* als de gratis krant *Metro* besteedden aandacht aan de app. Overigens publiceerde de tekenaar op de website van NUsport.nl toen al een dagelijkse FC Knudde-cartoon, die zijn clou prijsgeeft als je op het plaatje klikt. In 2009 trok dit fenomeen 80.000 pageviews! Van Driels nieuwe media-avonturen zijn dus succesvol, maar ze hebben volgens Legebeke ook een nadeel: ‘Alle digitale activiteiten zorgen ervoor dat de papieren productie op zijn gat komt te liggen. Van Toon van Driel zullen nog maar weinig albums verschijnen.’

(A)sociale media & showcases

Francisco van Jole, bekend internetgoeroe, ging in 1995 van start met *TROS Radio Online*, met gasten in de studio ‘die iets nieuws met internet komen verduidelijken’. Iets nieuws was toen bijvoorbeeld de website van de Stripdagen Haarlem die in datzelfde jaar was opgezet. De festivaldirecteur werd naar Hilversum genood en het *Algemeen Dagblad* en *Muziekkrant OOR* schreven er stukken over; niet omdat het zo'n bijzondere website was, maar omdat het überhaupt een website was! Een dergelijk prehistorisch item is nu

Startpagina van Kees Kousemaker's *Comicipedia*.

ondenkbaar, maar het zegt wel iets over de snelle inburgering van het verschijnsel internet. Voor striptekenaars is het wereldwijde web een belangrijke vernieuwing gebleken, al heeft een figuur als Typex nog altijd geen eigen webplek. Op zichzelf geen probleem, want er bestaat een site die eigenlijk iedereen op deze aardbol die wel eens een mopje heeft getekend, weet te vinden en dat is de *Comicipedia*, een Engelstalig overzicht van bijna 12.000 striptekenaars uit alle continenten. Dit *illustrated compendium* is voortgekomen uit de visie van Kees Kousemaker (1942–2010), die in 1968 Europa's eerste stripantiquariaat opende: Lambiek. ‘Zijn missie was, behalve de promotie van het beeldverhaal in het algemeen, de kloof tussen stripgerelateerde en ‘conventionele’ kunst te dichten’⁴³, onder meer met Stripgalerie Lambiek in de Kerkstraat te Amsterdam, waar de gehele wereldtop heeft mogen exposeren. Bas Schuddeboom is nu de verantwoordelijk redacteur van de *Comicipedia*, en samen met Boris Kousemaker, Klaas Knol en Abel Schoenmaker zorgt hij voor frequente aanvullingen en verversingen, waar per dag gemiddeld 4.000 bezoekers uit de hele wereld naar komen kijken.

De *Comicipedia* heeft de vuistdikke *Larousse de la BD* van Patrick Gaumer overbodig gemaakt, want dit naslagwerk is niet alleen duur maar kan ook niet met een druk op de

knop worden geactualiseerd. Eind 2012 heeft Lambiek de *Comicipedia* van een nieuwe vormgeving voorzien en is de Stripgalerie opgeofferd om plaats te maken voor de verkoop van stripboeken die via de site besteld worden. Al vanaf de jaren 1990 hebben stripspecialzaken het zwaar en veel winkels zijn de afgelopen jaren verdwenen. Verkopen via internet is goedkoper - je betaalt geen huur en proletarisch winkelen is er onmogelijk - dus handelaren zien digitaal hun kans schoon. Op Comicstripshop.com worden 9.000 titels aangeboden en Catawiki.nl, ‘s lands grootste catalogus en veilinghuis voor verzamelaars’, zegt zelfs 796.423 items via de

aangesloten leden te kunnen aanbieden.

Een omvangrijke website die veel betekent voor de exposure van tekenaars is *StripSter - Podium voor nieuw striptalent*, dat vanaf 2001 in de lucht wordt gehouden door vrijwilligers. ‘Via de website en haar activiteiten op de belangrijkste stripbeurzen biedt StripSter een podium aan beginnend en gevorderd striptalent van Nederlandse en Vlaamse bodem. Om StripSter voor het publiek aantrekkelijk te maken bevat de site een gevarieerd aanbod van strips, cartoons en informatie.’ Aanvoerder van deze idealistische club is Henk Schouten, bijgestaan door onder meer een groep tekenende bloggers zoals Bert van der Meij, Gerben den Heeten en jongste aanwinst Florien Born. De

site bevat interviews, recensies, nieuwtjes, beursgegevens, een zogeheten *interstrip* waaraan twee tekenaars tegelijk werken en vooral een zeer uitgebreide index van (goeddeels) minder bekende stripmakers die zo hun entree in het wereldje kunnen maken. Enigszins berucht is het Forum van StripSter, dat in 2003 landelijke aandacht kreeg wegens het project *War on terror*, waarvoor tekenaars gevraagd werden cartoons in te zenden over de jacht van George W. Bush op geheime wapens in Irak. ‘Virtuele satire over oorlog’ schreef dagblad *Trouw* op 19 maart van dat jaar en toonde een cartoon van Johan van Zanten, die naar eigen zeggen niet wilde overkomen ‘als fundamentalistische anti-oorlogsdemonstrant’. Oorlogszuchtig werd het Forum zelf wel, nadat Linda van Erve een tekening had gemaakt van een pacifistische demonstrant als marionet, met de suggestie dat westerse sentimenten worden gemanipuleerd door oosterse belangen. Daarop kreeg ze een stortvloed van kritiek over zich heen. In de *Haagsche Courant* schreef Peter Breedveld vervolgens een artikel over deze controverse: ‘Alles mag op Stripster, als het maar wel tegen de oorlog is en niet te kritisch over de anti-oorlogsbeweging. Van Erve had haar cartoon aanvankelijk de titel ‘Bruikbare idioten’ meegegeven (verwijzend naar een uitspraak van Lenin). ‘Een kritische noot naar demonstranten toe, om te vragen of zij ook alternatieven te bieden

HOTEL

2004

AN INTERACTIVE TALE
ACCIDENTS WILL HAPPEN

HOOPERBRUGGE / SUBMARINE

Op 1 mei 2005 kreeg Han Hoogerbrugge van Stichting Clickburg een prijs voor de 'interactive tale' *Hotel* in de categorie beste verhalende webcomic.

hebben dan alleen maar 'tegen' te roepen', legt ze uit. De Stripster-redactie was echter bang dat Van Erve, 'als talentvol startend tekenaar', een verkeerd beeld van zichzelf zou neerzetten en overtuigde haar die titel te schrappen. Van censuur is geen sprake, verdedigt redactielid Henk Schouten zich. 'In principe plaatsen we alles, ook als het pro-oorlog is, en ligt de grens bij wat wettelijk is toegestaan.'⁴⁴ Na enige tijd werd de discussie op het forum, die oververhit was geraakt, afgesloten.

Voor elke stripmaker fungeert de eigen website als een visitekaartje met ongekende mogelijkheden. Je kunt promotie maken voor nieuwe titels, met de achterban communiceren, bereikbaar zijn voor potentiële opdrachtgevers en natuurlijk je mooiste tekenwerk laten zien. Ruben Steeman filosofeert met zichzelf in de hoofdrol dagelijks in zwartwit op Elkedagrust.nl, Pieter van Cleef deelt in zijn rubriek 'Work in progress' op Vancleef-illustration.com hoe zijn tekeningen stap voor stap ontstaan, Floris Oudshoorn en Peter Koch

maken in Stripstudio.nl reclame voor hun educatieve workshops en Joost Swartes Joost Swarte.com is een oogstrelend stukje design dat naadloos past in het oeuvre van de meester. Toch zijn tekenaars niet louter aangewezen op hun eigen site, omdat er uitstekende digitale etalages bestaan waar ze - meestal gratis - met hun werk kunnen pronken. Voorbeelden daarvan zijn De getekende reep, Postyourcomic (PYC) en Stripmakers: de laatste is bestemd voor de 104 leden van de BNS. Tenaars die internationaal willen *showcasen* kunnen terecht op gigantische beeldplatforms als Pinterest, Flickr, Behance en deviantART, naast het onvermijdelijke Facebook waar je niet alleen actief kunt participeren in een van de vele communities, maar ook makkelijk contact kunt leggen met buitenlandse collega's en veel werk kunt posten in je Albums. *Like!*

welig op het web,⁴⁵ dat een gulle en duldzame drager van het beeldverhaal is geworden. Rudi de Vries: 'De webcomic is de comeback van het vervolgverhaal. Het aanbod is gigantisch, van prachtig artwork en langlopende vervolgverhalen tot grappige dagelijkse cartoons. Lees dagelijks een halfuurtje de nieuwste updates van je favoriete webcomics, dat is heerlijk en verslavend.' Doordat dit stripwerk niet hoeft te worden uitgegeven, worden er aan de artistieke kwaliteiten ook geen eisen gesteld. Dat is dan ook vaak te zien, maar De Vries vindt het geen bezwaar. 'Er staan nieuwe auteurs op die voorheen geen platform hadden. Die auteurs zijn niet perse tekenaars maar vaak wel vertellers. Zo ontstaan ijzersterke verhalen waarbij de tekening onmisbaar is, maar wordt gereduceerd tot elementaire vormen. In webcomics zie je dan ook vaak de kunst van steeds verdergaande sublimatie.' Vandaar ook dat

Pagina uit een speciaal voor de iPad getekende graphic novel: *Ravenous* van Erik Menno van Os, 2013.

Webcomic awards

Een website die niet onvermeld mag blijven is Comik.nl, opgezet door Stichting Comik onder leiding van Marjan de Vries, die haar missie als volgt verwoordt: 'Dankzij internet zijn er nieuwe kansen voor de strip in Nederland. Beeld en tekst als middel voor persoonlijke expressie is nu voor iedereen binnen handbereik op een laagdrempelige manier. Op de website Comik.nl kan iedereen zijn eigen strip makkelijk publiceren. Je kan er samenwerken aan strips en meedoen aan wedstrijden. Daarnaast organiseert Comik exposities, workshops en tekenclubs.' Maar Comik.nl is er vooral ten dienste van de webcomic. Internetstrips tieren

de Comik Web Ward de vorm heeft van een stokpoppetje, zo'n primitief luciferfiguurtje, geprikt op een sokkel. In juni 2012 werd de eerste award tijdens de opening van de Stripedagen Haarlem uitgereikt aan *Heerlijke stripjes voor bij de koffie* van Christaan de Jong.

Stichting Comik vulde hiermee een leemte, want in februari 2005 was door Jeroen Mirck en René Densen al Stichting Clickburg opgericht, die vier keer de Clickies heeft uitgereikt, voor het laatst in 2010. Er zijn toen prijzen bedacht in de categorieën Epic (verhalend), Gag (humor) en Cartoon. De winnaars in deze categorieën waren respectievelijk Tsetsuna (*Curtain call*), Michiel van de Pol (*Cartoondiarree*) en Hallie Lama (*Hallie Lama*)⁴⁶. Onder leiding van voorzitter Tom

Hamoen had de Clickburg-jury de webcomics beoordeeld op de volgende punten:

- De leesbaarheid van de strips in het algemeen
- Het tekenwerk van de strips
- De website waar de strips worden gepubliceerd
- De toegankelijkheid van de strips
- De ‘doorleesbaarheid’ van de strips

Interessant om dit lijstje criteria voor toekomstige beoordelingen bij de hand te hebben, maar opmerkelijk is wel dat Clickie-bedenker Jeroen Mirck behoorlijk sceptisch is over de kwaliteit van de gemiddelde internetstrip: ‘Dit fenomeen roept in hoofdzaak extreme reacties op. *Webcomics, you love them or you hate them*. In het ene kamp heb je de believers, oftewel zij die het medium blind steunen, misschien uit recalcitrantie of pure nerdiness. In het andere kamp heb je de veelal conservatieve sceptici, die webcomics zien als een gemankeerde vorm van stripmaken voor hen die er nooit in zullen slagen om een printcontract af te dwingen. De realiteit, die ik als verslaggever annex recensent probeer vast te leggen, ligt ergens in het midden, maar daar hebben de believers en non-believers geen boodschap aan.⁴⁷

Een printcontract afdwingen: dat is iets waar tekenaar Erik Menno van Os geen enkele boodschap aan heeft. In maart 2013 lanceerde hij de gothic thriller *Ravenous*, een duister verhaal waaraan hij vier jaar heeft getekend. Bijzonder hieraan is dat Van Os heel nadrukkelijk voor het iPad-format heeft gekozen. Aan het Apple Review Team, dat apps controleert op hun bruikbaarheid, schreef hij de volgende brief⁴⁸: ‘*Ravenous* wil niet worden geassocieerd met strips die gemaakt zijn om gedrukt te worden, omdat hij expliciet is bedoeld als entertainment-app. Elke lezer moet de inhoud zelf ontsluiten, het verder scrollen moet verdiend worden, er zijn geen hoofdstukken maar ‘scènes’ die zich gedragen als levels en extra inhoud opleveren. In een ibook-format kan ik *Ravenous* niet aanbieden in zo’n bioscoop-achtige omgeving en wordt mijn concept waardeloos. Mijn verhaal wil niet op een boek lijken, het wil een next generation stripervaring voor de iPad zijn.’ Voor \$ 3,99 is de app te koop. Hij is 65,2 MB dik.

Slotakkoord

Het gaat goed met de strip in Nederland en het gaat slecht met de strip in Nederland. De markt verandert, de vormen veranderen, en het publiek verandert: niet noodzakelijk in deze volgorde.

In het laatste kwart van de vorige eeuw zijn de meeste jeugdtijdschriften verdwenen en dat betekende een grote breuk met het verleden, toen ‘strip’ en ‘kind’ zo ongeveer synoniem waren, op de eerbiedwaardige *Heer Bommel* in *NRC Handelsblad* na. Al in de jaren 1970 zette de underground-beweging de bijl in de onschuldige status van het beeld-verhaal, door sex, drugs en politiek te introduceren en

daarmee nieuw publiek te werven, bestaande uit volwassen lezers. Gaandeweg ontwikkelde zich een nieuwe stripcultuur, en tijdschriften als *Sjors* en *Pep* – die lange tijd garant stonden voor klassieke striptitels en hoge oplagen – legden het loodje. Eerder al waren onaantastbaar geachte grootheden als Hans G. Kresse (*Eric de Noorman*), Pieter Kuhn (*Kapitein Rob*) en Henk Sprenger (*Kick Wilstra*) uit de kranten verdwenen en alleen Marten Toonder heeft het met dagstrips uit zijn vermaarde Studio’s lang weten vol te houden.

Deze ontwikkelingen hadden grote gevolgen. Ten eerste fungeerden de strips die in kranten en tijdschriften verschenen meestal als voorpublicatie; daarna werden er boekuitgaven van uitgebracht, zodat tekenaars en uitgevers er twee keer aan konden verdienen. Marktwerking heet dat nu, waardoor subsidies overbodig waren. Ten tweede zijn de liefhebbers van de klassieke titels (vroeger ‘stripfanaten’ genoemd) er niet jonger op geworden; deze lezersgroep vergrijsd en wordt niet ververst. Stripwinkels zien de prijzen van antiquarische boekjes snel dalen doordat er domweg steeds minder vraag naar is, waardoor ze het nog moeilijker krijgen dan ze het al hadden.

Om te overleven moet de stripwereld dus verjongen, vernieuwen en professionaliseren, en dat gebeurt op verschillende manieren. Met het stijgen van de gemiddelde lezersleeftijd veranderden vorm en inhoud van veel strips, die pikanter, persoonlijker en experimenteler zijn geworden. Vooral de opkomst van het autobiografische beeldverhaal, overgewaaid uit Amerika, leidde tot een nieuw soort aanpak waarbij tekenaars putten uit hun eigen ervaringen om – al dan niet humoristisch – in hun eigen handschrift met de lezer te communiceren. Populaire series als *Franka* van Henk Kuijpers en *Agent 327* van Martin Lodewijk blijven bestaan, maar de grafische roman met zijn vele verschijningsvormen domineert de markt en de media, al blijven de oplagen bescheiden. Na het instorten van de commerciële tijdschriften kwamen er ‘alternatieve’ bladen op zoals *Zone 5300*, die werk publiceren van jonge tekenaars uit binnen- en buitenland: niet meer in afleveringen maar als korte verhalen, dus ook aan het vertrouwde ‘ ’ is een eind gekomen.

De nieuwe media – internet, iPad, e-reader – maken tekenaars steeds onafhankelijker van de uitgevers. Met een eigen site of blog kun je je strips voorschotelen aan een publiek van potentieel enorme omvang. Problemen met drukkerijen, distributeurs en marketeers zijn van de baan, maar hier moet wel een voorbehoud worden gemaakt, want hoe verdien je aan een digitale strip? Het nuchtere antwoord is dat de meeste tekenaars leven van illustratie-opdrachten en dromen van een fulltime-bestaan als stripmaker. Ter compensatie van hun onzekere positie worden er subsidies verstrekt door bijvoorbeeld het Stimuleringsfonds voor de Creatieve Industrie, hetgeen tekenaars die hun aanvraag beloond zien, in staat stelt om langere tijd aan één boek te werken. In recente jaren zijn er een vakbond voor stripmakers (de BNS) en een opleiding op hbo-niveau (Comic Design

in Zwolle) bij gekomen om de professionalisering van het Nederlandse stripgilde extra stimulansen te geven.

Maar waar liggen de kansen voor de toekomst? Zeker is in ieder geval dat de digitalisering van de strip zich zal blijven ontwikkelen en dat pixels het papier steeds vaker zullen vervangen. Eerder dit jaar lanceerde Erik Menno van Os zijn grafische roman *Ravenous*, die hij speciaal voor de tablet had ontworpen: een strip met een app; daar gaan we naartoe. Alleen als er heel veel belangstelling is, verschijnt er misschien nog een printversie van.

Kansrijk is ook de ontwikkeling van de journalistieke strip. Getekende documentaires zijn in veel landen al een normaal verschijnsel en bieden tekenaars nieuwe podia om

Kaasplankje vlucht voor de Vikingen. Originele gouache door Lamelos, bedoeld voor de huisstijl van de Stripdagen Haarlem 2006.

Noten

1. Vanaf 21 september 2011 werd 's Neerlands MAD door Rob van Bavel heropgestart bij uitgeverij Don Lawrence Collection. Vaste tekenaars zijn onder anderen Joep Bertrams, Nozzman, David de Rooij en Wouter Tulp
2. <http://www.stripturnhout.be/2011/07/stripmagazine-zozolala-stopt-na-30-jaar/>
3. http://www.zozolala.com/F_Info.html
4. <http://www.incognito-comics.nl/index2.html>
5. www.de-inktpot.nl/pers/adun.jpg
6. Interview in de *Volkskrant* van 1 februari 2013, door Joost Pollmann
7. <http://en.wikipedia.org/wiki/Juxtapoz>
8. www.stripspecialzaak.be/StripFacts.php#Stripbladen
9. www.uitgeverijxtra.nl/genre/pulpman
10. www.aniday.nl
11. ISBN 1-56163-285-6, NMB Publishing, New York.
12. Baronet Books (ISBN 978-0-89437-035-9). Kees Kousemaker heeft dit boek al vroeg laten vertalen in het Nederlands.
13. Onder vormgeving verstaat het Stimuleringsfonds mode en sieraden, industriële vormgeving, product- en meubelontwerp, grafische vormgeving, vrije vormgeving, illustraties en strips, animatie en theatervormgeving. Dit fonds bestaat sinds 1 januari 2013, daarvoor konden tekenaars terecht bij het Fonds voor Beeldende Kunst, Vormgeving en Bouwkunst.
14. <http://www.facebook.com/groups/437164466344628/>
15. <http://www.stefannieuwenhuis.nl/?p=481>
16. www.zone5300.nl/special/stripblog/nieuws/
17. www.standaard.be/artikel/detail.aspx?artikelid=2939AEoD
18. Deze kan hier worden gedownload: www.letterenfonds.nl/images/issue_download/10-Graphic-Novelists-From-Holland.pdf
19. *Holanda: El Plaer de Dibuxar*, 6 t/m 9 mei 2010.
20. www.stichtingbeeldverhaal.nl
21. In 2007 publiceerde tekenaar Florence Cestac het stripboek *La véritable histoire de Futuropolis*, een geschiedenis van de door haarzelf opgerichte uitgeverij
22. Op 29 april 1997.
23. <http://old.cultuur.nl/files/pdf/advies/MUS-055.pdf>
24. ‘Gebouwd in Verbeelding’, Stichting Uitgeverij Xeno, Groningen, 1997.
25. NRC katern *Zaterdag Etcetera* van 29 september 2008
26. ‘Strippen als missie’, interview met Joost Pollmann, *Volkskrant* 8 september 2011
27. Ibid.
28. http://www.artez.nl/vormgeving/Comic_Design
29. ‘Stripmaker zoekt kunstacademie - Een onderzoek naar opleidingen voor tekenaars in het licht van de opkomende grafische roman’, Joost Pollmann, 2009
30. *Het Parool*, 16 februari 2013
31. Gesprek met Hans Buying in Oosterbeek op 5 maart 2013
32. *Filmkrant*, mei 2007, nr, 288, interview met Joost Pollmann.
33. www.catullus.nl/overcatullus.html
34. Haumpeits: www.haagsharry.nl
35. *The Physics of Superheroes*, James Kakalios, Gotham Press
36. www.totalshot.nl
37. De volledige tekst wordt geciteerd in *Strips, aha!* De wereld van het stripverhaal van Patrick van Gompel en Ad Hendrickx, Sandaard uitgeverij Antwerpen 1995.
38. ‘Eerste Nederlandse ‘iPad-only’ strip verschenen’, Thomas van der Kolk, 20/06/11, *Volkskrant.nl*
39. www.ereaders.nl/22031003_digitale_strips_lezen_ee_nleiding
40. <http://www.scottmcloud.com/1-webcomics/trn-intro/index.html>
41. www.kwynk.nl. In maart 2013 verscheen het zesde nummer met verhalen van o.a. Roelof Wijtsma en Minck Oosterveer.
42. *40 jaar FC Knudde*, Trichis Kickuitgevers, 2013.
43. www.lambiek.net/comiclopedia.html
44. Op dinsdag 8 april 2003.
45. thewebcomiclist.com volgt er maar liefst 21.300!
46. <http://cartoon.blog.nl>. Hier publiceerden tot oktober 2010 behalve Hallie Lama o.a. de cartoonisten Aaargh, Argibald, Bandirah, Danibal, Emdé, Kapreles, Kito en Linda van Bruggen.
47. <http://forum.clickburg.nl>
48. <http://www.ravenous.nl>. Vertaling van deze passage uit de brief door JP.

Peter van Dongen leerde Indië kennen uit de verhalen van zijn Chinees-Indische moeder, maar heeft het *Rampokan*-tweeluk pas zijn status kunnen geven dankzij langdurig onderzoek. Alle details zijn historisch verantwoord, reden waarom de Universiteit van Leiden de strip bijvoorbeeld kon gebruiken voor lessen aan geschiedenisdocenten.

In Museum Bronbeek in Arnhem, gewijd aan het koloniale verleden van Nederland in Nederlands-Indië, heeft Van Dongen over zijn boek lezingen gegeven.

^{*}*De Volkskrant*, ‘Strip verovert museummuur’, 14 oktober 2011.

Barbara Stok: spaghettisliertjes

Barbara Stok (1970) heeft zich een tijd beziggehouden met fotografie en journalistiek, maar koos uiteindelijk voor het vak van stripmaker. Naast het tekenen studeert ze filosofie aan de Rijks-universiteit Groningen, wat niet verrassend is voor wie haar boek *Dan maak je maar zin* (2009) heeft gelezen, waarin het overlijden van een zwager leidt tot filosofische bespiegelingen. Een jaar later volgde het prentenboek *Over de levensgenieter die haar angst voor de dood wil verdrijven*, haar meest serieuze werk tot nu toe.

Stok debuteerde met *Barbaraal tot op het bot* (1998) en was daarin zo openhartig dat de pers er met opgetrokken wenkbrauwen op reageerde. Dronkenschap? Masturbatie? Scheten laten? Het boek was echter geestig verteld en getekend in de prettige spaghettisliertjes-stijl die haar handelsmerk zou worden. Aanvankelijk gaf Stok haar verhalen uit in eigen beheer, daarna nam Nijgh & Van Ditmar die rol over. In haar autobiografische strips beeldt ze vaak alledaagse taferelen uit, maar ze gebruikt die om wijsgerige vragen te stellen. Ook al ziet het er luchtig en grappig uit, de ondertoon is ernstig. Haar boek *Je geld of je leven* (2003) behandelt het bekende kunstenaarsdilemma of je moet kiezen voor een veilig inkomen of dat je de risicovolle artistieke uitdaging moet aangaan. Stok doet natuurlijk het laatste. In haar boek staat een plaatje waarop ze hard tegen een lantaarnpaal schopt: ‘Klote kutbaan!’

Gelukkig heeft Stok nog een uitlaatklep, want ze speelt als drummer met haar man Rickey in de punkband De Straaljagers en publiceerde daarover in 2007 het boek *Op tour door Spanje*. Zoals het omslag zegt: 100% vet!

Vincent (2012) is het bekendste boek van Stok, die voor het maken ervan een werkbeurs kreeg van het Fonds BKVB. Het leven van Van Gogh is vaker verstript, o.a. door Dick Matena, Gradimir Smudja en Teun Berserik, maar Stok slaagt er toch in om een boeiend verhaal te vertellen. Dat komt ook doordat haar minimalistische tekenstijl sterk contrasteert met de pasteuze verfluid van Van Goghs doeken. In het boek beeldt ze in haar eigen idioom een stuk schors af dat verwijst naar ‘Boomstammen in het gras’ uit 1890, waarmee Van Gogh bewees dat elk voorwerp veel meer kleuren bevat dan het luie oog denkt te zien. Bij Stok zijn de heftige streken veranderd in vrolijke sliertjes die langs de stam glibberen.

Een andere sterke kant van *Vincent* is de manier

waarop de psyche van de schilder wordt neergezet: in plaats van het genie te verafgoden, tekent Stok het portret van een humorloze man die tot in de kleinste uurtjes dooratelt over kunst. Als zijn grote vriend Gauguin – die korte tijd bij hem inwoont – naar de hoeren gaat, zegt Van Gogh: ‘Bordelen bestuderen, goed idee.’ Gauguin roept vertwijfeld: ‘Ik ga neuken! Laat me met rust!’ Kort daarna vertrekt hij en beginnen de fatale depressies van Vincent.

In 2009 won Barbara Stok als eerste vrouw de Stripschapprijs. De jury benadrukte dat zij niet werd bekroond vanwege haar kunne, maar omdat zij een stripauteur is met een groeiend oeuvre van hoge kwaliteit. Bovendien: ‘Ze heeft het lef zich kwetsbaar op te stellen en diep in haar eigen emoties te kruipen.’

www.barbaraal.nl/

Mark Retera: geestelijk vader van een oppernerd

Mark Retera (1964) studeerde cognitieve wetenschappen aan de Katholieke Universiteit van Nijmegen en debuteerde in 1985 met de strip *Aksiebuuro Ket* in het blaadje *Lekker prakken*. Grote bekendheid kreeg hij met zijn stripfiguur Dirkjan, te herkennen aan de vooruitstekende tanden, ziekenfondsbril, blond piekhaar, zwarte hoogwater-drollenvanger, clownsschoenen en die bruin-geel-oranje gestreepte trui waar nog net de boordpuntjes van een overhemd bovenuit piepen! De ultieme nerd dus, die niettemin figureert in alweer achttien succesvolle albums met zijn absurdistische oliedomheid (of is het boerenslimheid?) en die van zijn vrienden Bert, Henkie en zijn vijanden Eduard van Druten en de Getuigen van Jesmurfa. *Dirkjan* begon in het studententijdschrift *Critic* en steeg op de maatschappelijke ladder via stripblad *SjoSji* naar het veelgelezen *Veronica magazine*: oplage 900.000. Het succes van de strip, en de werkdruk die er het gevolg van was, leidde tot de (tijdelijke) oprichting van het Mark Retera Ensemble met Remco Polman, Wilfred Ottenheijm en Mark Schilders.

Er zijn de afgelopen jaren twee animatiefilms gemaakt rond Dirkjan: in 2008 werd *Het elixer* vertoond op het Nederlands Film Festival in Utrecht en in 2010 was *Dirkjan rules* in elke Pathé-bioscoop te zien als voorfilm bij *Jackass 3D*.

Vorig jaar kwam Mark Retera met een gewaagde spin-off. Geen tekenfilm dit keer, maar een kleine grafische roman die serieus van toon is en waarin toch weer die rare Dirkjan de hoofdrol speelt. In *De foto & De Mandarijn* vertelt Retera een auto-biografisch verhaal over een hopeloze liefde, die begon op de middelbare school. Kort voordat de einddiploma’s worden uitgereikt en hij zijn aanbodene misschien voor altijd uit het oog zal verliezen, maakt hij een stiekeme foto van haar, met een camera die hij tussen zijn boterhammen(!) heeft verstopd. De foto vervaagt gaandeweg, maar gestuurd door wijsheden uit de geluikschoekjes van afhaalrestaurant De Mandarijn reist hij naar Parijs om zijn geliefde terug te vinden. Spoilers laten we hier achterwege, dus wie wil weten of Mark alias Dirkjan in zijn romantische opzet is geslaagd, zal het boek zelf moeten lezen. Hier

is het vooral interessant om op te merken dat Retera mooi gebruik maakt van grijze rasters en kopievergrotingen, die de beelden een filmsche melancholie bezorgen. Daarbij zit de lolligheid van de figuur Dirkjan het verhaal heenzins in de weg; sterker nog, de lezer is hem eigenlijk vergeten en loopt aan de hand van geestelijk vader Mark Retera het herfstige Parijs in.

Lamelos: vier halen, één betalen

Je zou ze de Daltons van de vaderlandse stripwereld kunnen noemen: Boris Peeters (1974), Aleks Deurloo (1975), Sam Peeters (1976) en Jeroen Funke (1976), samen Lamelos geheten.

Ze kennen elkaar van de kunstacademie van Kampen, voedingsbodem van de Kampense School waartoe ook Trik, Schwanz, Ytje, TweemeterPeter en Robert Sex behoren. Er werd op de academie van Kampen meewarig aangekeken tegen de humoristische poppetjestekenaars van Lamelos. ‘Het verpozende stond me niet aan,’ zei docent Sytse van der Zee, nu docent illustratie aan ArtEZ in Zwolle. In het onderzoek ‘Stripmaker zoekt kunstacademie’* valt te lezen dat striptekenen er zelfs verboden was, tevergeefs overigens: ‘Een werkweek in de open lucht die het tekenen van landschappen tot onderwerp had, bleek beslissend. De stripmakers tekenden wel landschappen, maar daarin holden figuurtjes rond, huuzen kregen beentjes en ook op andere manieren deed de anekdotiek zijn intrede. De Kampense docenten hebben toen collectief besloten dat deze groep studenten zich als stripmaker mocht blijven manifesteren.’

Met een mengeling van humor, tekentalent en vindingrijkheid weet het viertal een steeds groter publiek aan zich te binden, ook over de grenzen: Lamelos was present op de stripfestivals van Sint Petersburg, Riga, Turnhout en Barcelona. Ook op het festival Lowlands zijn de tekenaars vaste gast met opmerkelijke optredens.

Uitgeverij Silvester meldt het volgende over de diepere lagen in het werk van Lamelos: ‘Inspiratie haalt het kwartet uit werk van Luc Cromheecke (*Taco Zip*), Jeroen de Leijer (*Eefje Wentelteeffe*), Lewis Trondheim (*Donjon, Kaput & Zösky*), The A-team, biertjes drinken, door elkaar heen schreeuwen en Jacovitti.

Naast striptekenen en illustreren voor verschillende bladen is Lamelos ook te vinden op het podium en achter de poppenkast.’ Op het podium zijn de Lamelossers inderdaad graag geziene gasten. Zij geven met regelmaat performances, bijvoorbeeld uitgedost als wandelende tomaten, organiseren in kartonnen harnas zogeheten *monster battles* tegen tekenaars uit Finland en Spanje, of houden veilingen met vrijmarkt-rommel in stripwinkel Lambiek, waar de opbrengst meteen wordt omgezet in bier. Jeroen Funke: ‘We doen alles wat maar leuk is, zeg maar.’**

De vier tekenaars van Lamelos werken als een collectief, maar maken ook individueel strips, illustraties en objecten. Hun bekendste gezamenlijke product is de reeks *Kaasheld & Poephoofd*, waarvan nu vier delen zijn verschenen. Zij tekenen als improviserende jazzmuzikanten, omdat ieder lid in de eigen stijl thema’s van de

ander overneemt om tot een bont en swingend geheel te komen. Afzonderlijke publicaties zijn *In de schaduw van mijn lul* van Sam Peeters, *Victor & Vishnu - Textfree en Strippo* (voor *Jippo*) van Jeroen Funke, *Kayeko, een monster uit Japan!* van Boris Peeters, die op Facebook bovendien zijn *Vogel van de dag* publiceert, bijvoorbeeld De jungle-dwergijsvogel. Aleks Deurloo maakt regelmatig strips voor Stichting Teken Mijn Verhaal en ontwierp het fraaie omslag voor de bundeling *Tover mijn verhaal* uit 2006.

^{*}Stripmaker zoekt Kunstacademie - Een onderzoek naar opleidingen voor tekenaars in het licht van de opkomende grafische roman’, Joost Pollmann, juni 2009
^{**} In een filmpje van Michael Minneboo op www.lamelos.nl/weblog

Erik Kriek: beroep op de zintuigen

Hij debuteerde drie jaar later met het in eigen beheer uitgegeven *Gutsman comics #1*, een parodie op Amerikaanse superheldenstrips, met een ‘gemaskerde verdediger van de mannelijke ontoereikendheid’ in de hoofdrol. Gutsman is verliefd op de trotse Tigr, maar in de strip duikt met grote regelmaat nog een andere figuur op, te weten Kriek in eigen persoon, snel te herkennen aan bril, sik en kalende schedel. Deze vondst stelt de tekenaar in staat om een geraffineerd spel te spelen met feit en fictie, omdat de levens van de verzonnen karakters vervlochten zijn met dat van de werkelijk bestaande tekenaar. In *Gutsman, de voorstelling*, een tragikomische en muzikale dansproductie van LINK Theaterprojecten uit 2010, wordt deze verwarring nog een tandje opgeschroefd doordat Erik Kriek op het toneel verschijnt om zichzelf te spelen. Interessant aan de *Gutsman comics* is ook dat ze woordloos zijn en alle informatie naar de lezer doorgeven via rebusachtige tekeningen-in-tekstballons. Zes delen uit deze comics-reeks worden in de Verenigde Staten uitgegeven door Top Shelf.

Kriek heeft een voorkeur voor *americana* uit voorbije tijden, met name voor de breed uitgemeten horror van de *Tales of terror*-strips. Die voorliefde uitte zich in omslagillustraties voor bladen als *Schokkend nieuws*, de VPRO *Gids* en *Zone 5300*, maar vooral in zijn vorig jaar verschenen grafische roman *H.P. Lovecraft - Het onzienbare en andere verhalen*. Hij verstripte hierin vijf verhalen van de Amerikaanse meester van de *weird fiction*, een subgenre van de griezelmroman. Howard Phillips Lovecraft (1890-1937) is berucht om het groteske van zijn verhalen en het is juist dat aspect dat Kriek zo aantrekt.

In *De kleur uit de ruimte* mobiliseert hij de verbeelding van zijn lezers door de bewuste kleur helemaal niet af te beelden: het boek is namelijk geheel in zwart-wit getekend. Niet dat je de kleur mist, want er zijn genoeg andere dingen te zien die de aandacht trekken, zoals het wegtrottende lijf van boerin Nabby, die door de ruimtekleur is aangevreten en erbij ligt als een gistende berg darmen. *Over the top*, maar dat hoort bij Lovecraft.

In het verhaal *Schaduwen boven Innsmouth* schetst Kriek een uiterst sfeervol portret van een Amerikaans kustplaatsje in de jaren 1930, maar de monsterlijke wezens in het verhaal worden er niet mooier om. Ook hier wordt een beroep gedaan op de verbeelding van de lezer, want de penetrante vislucht die uit de bladzijden omhoogwalmart, is pure fictie.

Maaike Hartjes: oeuvre op de vierkante centimeter

Emmers stripnieuwsbrief nummer 12 meldde in 1997 het volgende: ‘In stripwinkel Lambiek werd de bundel *Old cake comix* gepresenteerd. Allemaal strips van vrouwen. *Old cake comix* is een initiatief

van Maaike Hartjes, bekend van haar lollige dagboekstripjes. De teksten in het boek zijn in het Engels. Er konden namelijk niet genoeg Nederlandse vrouwelijke striptekenaars gevonden worden om een hele bundel te vullen.’

Dat is vijftien jaar later wel veranderd: de Nederlandse stripwereld wordt inmiddels bevolkt door onder anderen Gerrie Hondius, Barbara Stok, Aimée de Jong, Margreet de Heer, Wilma de Bock, Alice Kok, Amoebe, Farida Laan, Edith Kuyvenhoven en Ytje. Initiatiefneemster Hartjes verklaarde destijds tegenover *De Volkskrant*: ‘In de meeste strips getekend door mannen zien vrouwen er uit volgens het standaardmodel, opgebلاzen borsten, wespentaille en dikke kont. Vrouwelijke striptekenaars geven een realistischer plaatje van hun seksegenoten, gewoon met hangborsten enzo. [...] De meeste vrouwen die momenteel strips maken, zijn geïnspireerd door de autobiografische strip. Ik voel daar zelf ook het meeste voor.’*

Maaike Hartjes (1972) studeerde Illustratieve Vormgeving aan de Hogeschool voor de Kunsten in Utrecht. In 1995 richtte zij samen met collega Floris Oudshoorn een eigen stripstudio op: De Zwarte Handel in Amsterdam.

Intussen ontwikkelde Hartjes zich tot autobiografisch tekenaar en gaf ze haar privéleven prijs in stripjes met piepkleine, sterk vereenvoudigde versies van zichzelf, die aanvankelijk werden gebundeld in *Maaike’s dagboekje*. Dit minimalisme, dat de tekenares met veel expressiviteit en emotie weet te brengen, is haar handelsmerk geworden.

Hartjes ging tekenen voor *Viva* en *NRC.next* en er verschenen bundelingen als *Hartenjagen* (2009) en *Gruwelijk* (2011).

Met een reisbeurs van het Fonds voor Beeldende Kunsten, Vormgeving en Bouwkunst kon Hartjes met haar vriend en stripcollega Mark Hendriks een reis naar Hong Kong maken, waarover zij samen een dagboek in stripvorm maakten dat in 2008 door Oog & Blik werd uitgegeven. Dit genre was blijkbaar goed bevallen, want twee jaar later verscheen van Hartjes het reisdagboek *Donker*, over de stripworkshops die ze in Zuid-Afrika heeft gegeven. Ze kreeg er te maken met de overblijfselen van kolonialisme en apartheid, maar werd er ook geconfronteerd met eigen vooroordelen.

In 2010 sierde een foto annex illustratie van Hartjes het affiche van de Nederlandse aanwezigheid op FICOMIC, het stripfestival van Barcelona, waar het accent lag op autobiografisch tekenen. De overkoepelende titel van de

Nederlandse bijdragen was: *El plaer de dibuixar*, Het plezier van tekenen.

http://maaikehartjes.blogspot.nl/
^{*} Geciteerd in *Emmers stripnieuwsbrief*, http://emmermr.home.xs4all.nl/apr.html

Jean-Marc van Tol: op alle fronten actief

Jean-Marc van Tol (Rotterdam, 1967) is striptekenaar, cartoonist en uitgever. Van Tol studeerde Middel Nederlands en kwam als student in contact met met John Reid (1968) en Bastiaan Geleijnse (1976), met wie hij samen de cartoonreeks *Fokke en Sukke* maakt, dagelijks te zien in *NRC.next* en *NRC Handelsblad*. Van het drietal is Van Tol degene die de tekeningen maakt. Op *www.foksuk.nl* is een complete bibliografie te zien van alle *Fokke & Sukke*-uitgaven, bijvoorbeeld van de jaarlijkse *Scheurkalender* en van de eindejaarsreeks *Het afzien van...*, die sinds 2000 verschijnt en in hoge oplagen verkocht wordt. Via deze site kunnen ook de onvervalste Fokke & Sukke-manchetknopen worden besteld.

In maart 2011 verscheen *Opkomst en ondergang van Fokke & Sukke 1 - Prelude*, waarin de geschiedenis van ’s lands populairste vogelduo uit de doeken wordt gedaan. Reid, Geleijnse en Van Tol wonnen in 2003 de Stripschapprijs.

Drie jaar daarna lanceerde Van Tol samen met Gerrit de Jager het boek *Strips in stereo* waarin zij en Maaike Hartjes, Hanco Kolk, Erik Kriek, Dick Matena, Peter Pontiac, Mark Retera, Barbara Stok, Joost Swarte, Thé Tjong-Khing, Typex en Henk Kuijpers een klassiek lied van een Nederlandse artiest verstripten. Bij de presentatie hiervan op 11 maart 2006 in Paradiso werden de originele nummers ten gehore gebracht. Van Tol en Gerrit de Jager ontvingen later dat jaar de P. Hans Frankfurterprijs voor dit project.

Op 1 januari 2007 is Van Tol een eigen uitgeverij begonnen, Catullus. Hij koos voor de naam ‘Catullus’ vanwege zijn bewondering voor deze Romeinse dichter, maar het was ook het pseudoniem waarmee hij in 1990 de kerstprijsvraag van *Propria cures* won, het studentenweekblad waarin *Fokke & Sukke* enige jaren later hun opwachting zouden maken. Catullus geeft werk uit van onder anderen Ype Driessen (*Ype+Willem*), Flo (*De dagelijkse dingen*) en Edith van Kuyvenhoven (*Ik, God & mijn oma*).

Verder tekent Van Tol wekelijks de strip *Kort en triest* in de jongerenkrant *7Days*.

In 2011 presenteerde Van Tol bij de VPRO een reeks televisieprogramma’s getiteld *Beeldverhaal*, waarin hij een overzicht gaf van diverse stromingen en belangrijke personen uit de geschiedenis van de strip. ‘Beeldverhaal is een feest voor de fervente stripliefhebber en een openbaring voor de rest.’

Frankfurterprijs 142, 148, 152, 167, 180, 182, 199

Franquin, A. 7, 30, 77, 123, 127, 141, 154, 158, 182, 188

Frans Hals Museum 176

Franse, J. 84

Franssen, F. 46

Fraser of Africa 86

Frazetta, F. 99

Fred en Minet 55

Fred Penner 81

Fred-zonder-vrees 47

Fresco 131

Frietkaas 164

Fritzschen Wunder 75

Fromme Helene, Die 23

Fulco 157

Fulgor 79

Fulpen, A. van 152

Fulpen, H. van 132, 138, 152

Funcken, F. 77, 140

Funcken, L. 77, 140

Funke Kùpper, A. 38, 42, 43, 46, 56

Funke Kùpper, F. 45, 60, 88

Funke Kùpper, T. 45, 88

Funke, J. 199

Furora 136, 137

Futuropolis 176, 195

G

gagstrips 37, 45, 50, 69, 73, 75, 85, 86, 89, 102, 105, 106, 115, 119, 144, 157, 158, 162, 167, 174

Gaines, B. 78

Gandalf 159

Gans met de Gouden Eieren, De 17

Ganzeliemtje 36, 46

Gascard, G. 77

Gaster, G. 196

Gastuin 198

Gauguin en Van Gogh 129, 130, 157

Gaumer, P. 191

Gebouwd in verbeelding 178, 195

Gebroeders Goochem, De 102

Gebroeders Knopenschaar, De 56

Gedroomde lijn, De 169

Geenen, P. 183, 184

Geesink Studio(s) 62, 76, 90, 144

Geesink, J. 51, 52, 62, 63, 67, 76, 90, 102, 144

Geheim van de Bosplaat, Het 61, 101

Geheim van de roestige spijker, Het 74

Geheim van de vliegende schotel, Het 88

Geheim van het landhuis, Het 76

Geheim van Killarny 73

Geheim van Rainy Lake, Het 77

Geheimzinnige ster, De 179

Geheugen van Nederland, Het 13, 24, 31

Gellustreerd stuiverblad 24, 46

Gellustreerde Pers, De 45, 72, 80, 83, 86, 92, 93, 94, 105, 110, 158

Gellustreerde, De 103

Gekleurde omelet, De 138, 148, 196

Gelderen, J. van 95

Gelderland in woord en beeld 47

Gelderlander Pers, De 66

Gelderlander, De 65

Gelders Striparchief 164

Geldorp, P. van 23, 46

Geleijnse, B. 6, 153, 199

Gelre (hertog van) 14

Gemeentemuseum van Arnhem 158

Generaal, De 93, 94, 118, 157

George Lucas Interviews 54

Geradts, E. 54, 98, 99, 100, 106, 123, 132, 138, 148

Geregte Loon, (Het) 18, 19

Gerhard, J. 51, 65

Géricault 18

Gertenaar, P. 52

Geschiedenis van den schwarzen Buben, Die 21

Geschiedenis van een goed en een kwaad kind, De 18, 19

Geschiedenis van het dagelijks leven, De 126

Geschiedenis van mijnheer Kardoos en mejufvrouw Muizenschrik, met XVI naar het leven *getekende en gekleurde platen, De* 19

Getekende reep, De 193

Geval "Kletjnn", Het 103

Gevangen graaf, De 72

Gezellig en Leuk 125, 132, 142, 159

Gijsje Goochem 47

Gillette 196

Gillain, J. 77, 153

Gilles de Geus 116, 196

Giraud, J. 119

Girl from U.N.C.L.E., The 87

Gitta 129

Glasbrenner, A. 21

Gleevers dagboek 175

Glenisson 17

Gloria van Goes 95, 105, 128, 139

Glunderende guurder, De 149, 150

Goblet, D. 173

Godhelp, F. 51, 65, 68

Goede, F. de 174, 175, 184

Goethe 19, 23, 30 31, 32

Gouverneur, J. 11, 21, 31, 32, 38

Gogh, V. van 129, 130, 157, 173, 187, 198

Gommaar en Balthazar 54

Gompel, P. van 195

Gonzales, M. 127

Goochem 144

Goosen, A. 74

Gorinne 17

Goscinyr, R. 30 31, 77, 188

Gotham Press 195

Gotlib, M. 123, 127, 141

Harrie Twiet 86

Gouden dolk, De 104

Gouden Ganzenveer 156

Gouden haan, De 65

Gouden Penseel 106

Gouden vogel, de 157

Gouw, J. ter 17, 31

Graaf van Monte Christo, De 72

Grabbelton 69, 71, 72

graphic novel 6, 159, 161, 169, 170, 171, 172, 173, 175, 182, 183, 193, 196

Graphix magazine for damned intellectuals, The 176

Graton, J. 77

Greenberg, C. 30, 31

Greenblatt, S. 54

Greg 91

Gremmen, M. 162, 163

Gresnigt, W. 168

Griezelige avonturen van Nico Nijn, De 52

Grignotin et Trottinette 42

Grimm 48

Grinsven, L. van 46

Groen is toch de mooiste kleur voor gras 185, 196

Groene Amsterdammer, De 36

Groene dood, De 67

Groensteen, T. 31

Groot Gedenkboek van de Jaren Vijftig 95

Groot, B. de 22

Groot, C. de 83, 106, 175

Groote, J. de 47

Grosman, J. 47, 54

Grossey, R. 153

Großvater der Comics 22

Grote Otter, De 104

Grote Pyr 92, 93, 156, 157

Grote wedstrijd, De 75

grottekeningen 11, 14, 15, 31

Grunberg, A. 172, 197

Gruwelijk 199

Gub 84

Gucht, E. van der 196

Guerillero's, De 157

Gutenstreken van Jopie Slim en Dikke Bigmans, De 40, 54

Gulien, S. 166

Gulik, R. van 74, 76

Gummbah 164

Gummi 124, 132, 141, 142, 159

Gutenberg 15, 22

Guthrie, A.D. 31

Gutkowski, T. 106

Gutsman 165, 199

Gutsman comics #1 199

Gutsman, de voorstelling 199

Guus Slim 77

Guust 77

Guust Plater 145

H

H.P. Lovecraft - Het onzienbare en andere verhalen 199

Haagsche Courant 41, 57, 191

Haagsche Post 37, 38

Haagse Harry 186

Haak in 90

Haan, M. de 6, 179

Haantje Kukeleku. Eene geschiedenis ter waarschuwing van de lieve jeugd, in rijm en prent gebracht 23

Haarlessen Dagblad 50

Haas 163, 168

Haasse, H.S. 83

Haasteren, J. van 63, 65, 82, 83, 92, 94, 105, 120, 121, 138, 156, 158

Häger 128

Hagebeuk, H. 94, 95

Hahn, A. jr. 38

Hahn, A. sr. 37

Halbertsma, J. 181

Hallie Lama 193

Hambrouck 185

Hamlet 79

Hammett, D. 44

Hamoen, T. 194

Hampson, F. 85

Hamster Joviaal 141

Handboek voor de Nederlandse Pers 101

Handboek voor Pers en Publiciteit 101, 155

Hane(n)oot. Prentenboek voor zijn zoon *tje Julius*

Willem 18

Hanepoot 17, 21, 31, 32

Hans & Grietje 157

Hanshaw, J. 190

Hansje Teddybeer en Mimi Poezekat 40

Hara kiwi 184

Gonzales, M. 127, 141

Harmonie, De 158, 197

Harmsen van Beek 44, 56

Harmsen van der Beek, Eelco Martinus ten 44, 49, 52, 53, 55, 56

Harmsen van der Beek, F. ten 49, 59, 56

Harren, R. 129

Harrie Twiet 86

Harrison, C. 31

Harry Potter 35

Harteklop classics 78

Hartenjagen 199

Hartjes, M. 6, 148, 165, 167, 175, 181, 199

Havank 158

Hearst, W. R. 27, 28

Hecker, W. 25, 31

Heer, M. de 13, 173, 187, 199

Heerlijke stripjes voor bij de koffie 193

Heertje, A. 147, 157

Heeten, G. den 191

Heide, D. van der 86

Heide, F. van der 95, 114, 119, 128

Heidi 105, 128

Gremmen, M. 162, 168, 196

Heiligers, B. 99

Hein Warrebos 24

Heins, D. 162, 163

Hecimm 48

Heintje Biet 46

Heintje Jeugdkrant 90

Heinz 8, 144, 159, 183

Heinz de graphic novel 159, 183

Heinz van H tot Z 159

Heinz, the movie 183

Heinze, S. 122

Hekkema, H. 178

Hela, Cowboy! 66

Helden, W. van 6, 11, 35, 54, 135

Hellinga, J. 6

Helm, A. 164

Helmond 50

Hemel, G. 54

Hendrickx, A. 195

Hendriks, M. 199

Henk Hond 106

Henry 67, 89

Henstra, F. 84, 89, 90

Henstra, S. 53

Hensy 53

Hercules, E. 163, 183

Heren Jansen en Tilanus in het land der Troegels, De 134

Hergé 30, 45, 77, 136, 149, 150 151, 158, 170, 179, 184

Hergé-museum 184

Herman, H. 40, 57

Heroic Albums 80, 81

Heros 86

Herriman, G. 44, 45, 99

Hervormd Nederland 55

Hess, F. 38

Heusden, T. van 69

Heuvel, E. 148, 153, 156, 163, 172, 186, 187

Heymans, M. 166

Hi and Lois 145

Hiawatha 105, 158

Hibou 166

Hier heeft de Jeugd tot haar gerijf, Thijl Uylenspiegels leven en bedrijf 13

Hildebrand, A.D. 47, 56, 71

Hip comics 78, 79

Hipper 96, 158

Jacco 188, 189

Jacht op de strok, De 106

Jack Slender – de quark generator 164

Jackass 3D 198

Jacob 37

Jacobs, E. 77, 141

Jacovitti, B. 91, 198

Jaffee, A. 78

Jager, G. de 6, 110, 122, 124, 129, 130 142, 146, 153, 162, 163, 167, 175, 182, 199

Jamin Junior 90

Jan Alleman 159

Jan de Wasser 16

Jan en Griet 16

Jan Klaas 47

Jan Klaassen 24, 38

Jan Linse, de eerste Nederlandse striptekenaar 31

Jan Stavast, de krantenjongen 79

Jan Zeiloor 100, 106, 107

Jan Zeiloor en Susje 138

Jan, Jans en de kinderen 92, 145, 146, 158, 167, 179

Janboel - Een Gezellige Gangstergeschiedenis, De 156

Janboel, De 143

Jane, daughter of Jane 103

Jannetje en Jennetje 72

Holland Animation Film Festival 180

Holland 54

Hollander, C. 94

Hollander, W. den 88

Hollandse School 66

Holle Pinkel 65, 105

Holtrap, B.W. 98, 99, 153

Holwerda, W. 55

Hondius, G. 173, 185, 186, 199

Hoofd van de kunstenaar (3x bellen), Het 196

Hoofden op hol 158

Hoog, H. de 46

Hoogerbrugge, H. 190, 192

Hopmysterie 157

Horn, M. 54

Horre, Harm en Hella 105, 138

Hosemann, T. 21

Hospes, C. 54

Hôtel 190, 192

Houwer, R. 103, 155

Hove, B. ten 45, 46, 47, 48, 60

Hove, J. ten 78

Howarth, F.M. 24

Hubinon, V. 77, 91, 151

Hudson River School 23

Huib 47

Huizinga, D. 65

Hulbert 127

Hullie 183

Hulsing, M. 164, 166

Hulst W.G. van de jr. 43, 53, 55

Hulst W.G. van de sr. 43, 53, 55

Humo 158

Humorist van de week, De 46

Humorist, De 47, 50, 60, 102

Humoristisch Album 11, 21, 25, 26, 31, 32

Hund 159

Hunker Bunker 184

Hunting of the snark, The 106

Huon 76

Huon de Neveling 76

I

Ijsoman, De 40

Ijzervuist 47, 52

Ik zie, ik zie 55

Ik, God & mijn oma 199

Illustrated Classics 72, 78, 79, 153

Illustration, L' 20

In de bruine omelet 138

In de schaduw van mijn lul 199

In de val, Jeanette 164

Incognito 164

Inde Goude Gaper 55

Inde Soete Suikerbol 43, 54, 55

Indiaanse opperhoofden en hun oorlogten, De 93, 104

Indianenreeks, De 104

Ineke van Rijswijk 95

Inklinks 182

Inkt 96, 138

Inkpot, De 164, 195

Iosie Jovel 50, 102

Inspecteur Netjes 196

Internet's #1 publishing platform for high quality political cartoons and comics journalism, The 195

internetstrips 193, 194

Intiem 133

Julsing, F. 65, 93, 139, 157, 167

Jumbo 68

Jungle Jim 44, 47

Junior Suske en Wiske 196

Jupiter 133

Juxtapoz 165, 195

J

Jaap Holm en z'n vrinden 55

Jaarprijs voor Bijzondere Verdiensten, De 139, 151, 152, 158

Jacco 188, 189

Jacht op de strok, De 106

Jack Slender – de quark generator 164

Jackass 3D 198

Jacob 37

Jacobs, E. 77, 141

Jacovitti, B. 91, 198

Jaffee, A. 78

Jager, G. de 6, 110, 122, 124, 129, 130 142, 146, 153, 162, 163, 167, 175, 182, 199

Jamin Junior 90

Jan Alleman 159

Jan de Wasser 16

Jan en Griet 16

Jan Klaas 47

Jan Klaassen 24, 38

Jan Linse, de eerste Nederlandse striptekenaar 31

Jan Stavast, de krantenjongen 79

Jan Zeiloor 100, 106, 107

Jan Zeiloor en Susje 138

Jan, Jans en de kinderen 92, 145, 146, 158, 167, 179

Janboel - Een Gezellige Gangstergeschiedenis, De 156

Janboel, De 143

Jane, daughter of Jane 103

Jannetje en Jennetje 72

Jansen en Tilanus 135

Jansen, B. 122, 131, 149

Kaput & Zoely 198

Janssen, B. 148

Janssen, J. 196

January Jones 156, 163

Jan-zonder-vrees 47, 52

Japie Makreel 52, 67

Jari 140

Je geld of je leven 173, 198

Jean-Pierre 142, 163

Jennifer Scott 95, 105, 128, 139

Jerom 77

Jerry Spring 77

Jetsons, De 158

Jeugllaand 47, 103

Jeugdstorm 40, 52

Jezab 79

Jijé 77, 153

Jim en Soe 50, 52

Kauka, R. 86, 75

Jimmy Stone 62

Jippes, D. 78, 83, 94, 129, 148, 153, 156, 158, 166

Jippo 157, 158, 199

Job Jubel 68

Jochem Jofel 62

Joep 187

Joessoef, het knechtje van de sultan 71

Johan en Pirrewiet 77

John's Woodhouse 181

Johnny Bravo 163

Johnny Goodbye 93, 115, 156, 158

Joker 105

Jola en de ruimterace 95, 105

Jole, F. van 191

Jommeke 78, 145

Jong Nederland 39, 46, 49, 55

Jong, A. de 169, 199

Jong, A.M. de 40, 41, 48, 53, 55

Jong, C. de 193

Jong, E. de 98, 125, 130, 132, 142, 144, 153, 159, 183

Jong, H. de 92, 94, 114

Jong, M. de 196

Jong, T. de 54

Jonge, F. de 157

Jongen met het mes, De 157

Jongens van Har Humpel, De 72

Jongens van Stavast 47

Jonker Lente 73

Jonkers, F. 166

Joop Klepzeiker 142, 167

Joosse, J. 153

Joost mag het weten 159

Jopie Slim en Dikke Bigmans 35, 39, 40, 54

Jopo de Pojo 101, 158

Jordaan, L. 37, 38

Joris Jofel 92

Joris PK 94, 157

Joris Valckencier 87, 138

Joris Voetangel 62

Josphine (keizerin) 32

Josie Jovel 50, 102

Journal 2000 157

Journal de la bébé, Le 45

Journal of nineteenth century visual culture, A 31

Joustra, H. 152, 158, 173, 176

Julius Hofnar 88

Julsing, F. 65, 93, 139, 157, 167

Jumbo 68

Jungle Jim 44, 47

Junior Suske en Wiske 196

Jupiter 133

Juxtapoz 165, 195

K

K.R.O. Gids voor de jeugd 46

Kaals, E. 67

Kaas 157

Kaasheld & Poephoofd 198

Kabos, H. 52, 62, 63, 65

Kabouter 159

Kabouterbeekjes 52

Kakalios, J. 195

Kalejonker, De 89

Kalmthout, T. van 32

Kaluta, M. 93

Kamagurka 153

Kamper grappen – Oude verhalenjes met nieuwe plaatjes 56

Kampioen, De 157

Kan, W. 40

Kana 169

Kannegieter, H. 43

Kannenwet, J. 13, 17

Kap Náh! 186

Kapitein en de ridders, De 68

Kapitein Rob 6, 61, 62, 66, 70, 71, 74, 95, 97, 101, 102, 105, 140, 194

Kapitein Rob vertelt 70

Kapitein Rob's Vrienden 69, 70

Kapitein, 't 78, 157

Kappie 65, 66, 96, 97, 102, 103, 105, 156

Kappie en het neveleiland 64

Kapreles 195

Komrij, G. 21

Karali 127, 141

Karel ende Elegast 84

Karel Kater de karrenhater 106

Kareltje 89

Kareltje Zorgdrager 147, 157

Kari Lente 78

Karl May 77

Kasperle 56

Kat in Constantinopel, De 141

Kat, De 67

Katholieke Illustratie 45, 46, 71, 75, 78, 88

Katholieke Radio-Omroep 46

Katoen + Pinhal 88, 158

Kattekwajongens, De 89

Kattestrekken van Minnolt, De 145

Katzenjammer Kids, The 23, 28, 29, 37, 47, 67, 68

Kauka Verlag 158

Kausemaker, B. 191

Kousemaker, E. 13, 36, 42, 47

Kousemaker, K. 6, 13, 36, 42, 47, 113, 152, 167, 191, 195

Kraaienhove 75, 76, 93, 94, 145

Kraefft, E. 186

Keizer, P. 103

Keizerkraker, De 149, 150, 151

Kell, J. 21

Keller, H. 73

Kelly, J. 114, 157

Kenemer, De 159

Kennis, J. 60, 61

Kenschetsen 159

Ketelbinkie 69, 70, 71, 82, 97

Ketelbinkie Krant/Kapitein Rob's Vrienden 69, 70

Keukenprinses, De 90

Kick Wilstra 66, 69, 70, 71, 97, 103, 104, 194

Kick Wilstra de wonder-midvoor 66

Kieckeboe 40, 57

Kievit, C. J. 56

Kijk, het heeft gesneeuwd! 55

Kim 79

Kimo 88

Kinder-Courant, De 46

Kinderlieb, R. 20

kinderprenten 12, 15, 32

King Features Syndicate 102

Kipling, R. 39, 54

Kippers, J. 166

Kirby, J. 98

Kircz, J. 54

Kit Carson 72

Kito 168, 195

Klaarlichte nacht 196

Klacht van een onderwijzer over de vrije & orde oefeningen op de lagere school 33

Kladderdatsch 25

Kladschrift van Janje 38

klare lijn 6, 19, 20 ,45, 158, 159, 197

Klein, P. 65, 83, 88, 95, 120, 124, 128, 139, 152, 158, 196

Kleine boze wolf, De 105, 158

Kleine drie, De 86

Kleine hertog, De 89, 90

Kleine pier 157

Kleine Ping 90

Kleine Zondagvriend, De 78

Kleinen Honingdiebe, Die 22

Klemann, P. 196

Klemencic, J. 169

Kleur uit de ruimte, De 199

Kleurdoos, De 55

Kleuterblaadje, Het – Tijdschrift voor kinderen van zes tot tien,jaar 45, 46, 88

Klikspaan 32

Klinsklangsklandere, van de ene bil op de andere 157

Kloezeman, F. 63, 65, 74, 75, 76

Klokkers, R. 65

Kloos, W. 170

Klooster, B. van 't 65, 68, 69

Kluchtige aap en het poesje, De 19

Kluchtige poes en het hondje, De 19

Kneppelhout 32

Knerr, H. 47, 67, 68

Knoef, G. 63

Knol, K. 191

Knудde 133, 144, 183, 190, 195

Ko Knaaggraag 52

Kobold 120, 124

Kobus Knol en Thijs Slof 46, 88

Koch, P. 18

M

M. VieuxBois 19, 20, 27, 32

Maaik's Dagboekje 199

Maan- en klaagbrief 14

Maartje 95, 105, 128

Maas, D. 98, 99, 138

Maas, N. 13, 18, 26, 27, 31, 32

Mac Muzzle en het geheim van de gouden Boedha 63

Macaroni's, De 93, 157

Machen, M. 168

Macherot, R. 77, 82, 176

Mad 75, 78, 79, 126, 127, 167, 195

Magazijn van de Verlichting, Het 31

Magnussen, A. 31

Magritte 30, 31

Mainardi, P. 31

Majoor, A. 181, 182

Malorix 105, 116

Maltaite, W. 7, 77, 154

Man from U.N.C.L.E., The 87

Mandrake 128

Mandryka, N. 94

manga 13, 168, 169

Mangafique 6

Mannetje & Mannetje 6, 116, 196

Mannetje Oh! 84

Manuello Y. Gonzá 68, 104

Marco Polo 68

Margriet 81, 86, 104, 146, 157, 167

Marion 65, 102, 105

Marjolein 129

Mark Retera Ensemble 198

Mark, Bater bij de vis 159

Marschall, F. 122, 152, 196

Marteldood van de Heilige Erasmus 15

Marten Toonderprijs 159, 187

Martin Evans 138

Martin, D. 78

Martin, J. 77

Matst en Menie 68

Matena, D. 6, 53, 65, 78, 92, 93, 114, 115, 126, 127, 129, 130, 132, 138, 140, 141, 153, 156, 157, 158, 163, 170, 173, 175, 198, 199

Mathijsen, T. 89

Matho Tonga 104

Matla, H. 6, 70 12, 13, 15, 18, 21, 23, 25, 26, 27, 29, 37, 38, 41, 42, 43, 48, 49, 50, 113, 140, 152, 154, 155, 179

Mattotti 176

Mau, B. 78

Maus 30, 159, 171

Maus oder die gestörte Nachtruhe, Die 23

Max 42, 48

Max Bravo de vrolijke huzaar 73

Max en Maurits 23

Max und Moritz – eine Bubengeschichte in sieben Streichen 22

Max und Moritz 22, 23, 28

Max Velthuis-prijs 106

Mazure, A. 6, 43, 44, 47, 52, 53, 66, 67, 103, 140

Mazure, G. 67, 95, 138

McCay, W. 44

McCloud, S. 31, 190, 195

McManus, G. 44, 45, 145

Meccano 196

Me in den zak 55

Meelmuts en Roetkop 41, 48

Meesterwerk, Het 117

Meij, B. van der 130, 191

Meij, H. van de 131

Meijering, T. 180

Meijsing, D. 36, 54

Meinema 173

Meissl, A.E.R. Ritter von 24

Melanie 129

Melkman 169

Merijntje Gijsens jeugd en jonge jaren 55

Merkwaardige belevenissen van Smidje Verholen, De 63

Met Daan Hoeksema in Sprookjesland 55

Met Jefke naar Lemurië 71

Met ons drietjes 72

Metal hurlant 112, 132

Metro (de gratis krant) 183, 190

Metro (het illegale blad) 7, 102, 103

Metz, L. 52

Meulder, de 104, 135, 139

Meulder, M.J. de 135, 139, 140, 152

Meuldijk, W. 51, 69, 70, 82, 103

Meulen, J. van der 51

Meulenbroek, R. 148

Meurs (graaf van) 14

Meyer, M. de 13, 14, 15, 16, 31

Michel Vaillant 77

Michiel 184

Mickey maandblad 127, 157, 158

Mickey Magazine 80

Mickey Mouse 49, 82, 158

Microbe 169

Middelorp, P. 92, 93, 94

Miezientje 51

Neerlands MAD, 's 94

Negen en tachtig nieuwe vrolijke vertellingen 50

Negerhut van oom Tom, De 71, 72

Nero 78

Nescio 158

New York Journal 27, 28, 29

New York Times Magazine, The 197

New York World 27

New Yorker, The 158

Nick 79

Nicky Saxx 196

Nico Nijn 52, 67

Niels Holgersson's wonderbare reis 70

Mirck, J. 193, 194

Mitchell, W.J.T. 31

Mixed-up memory mamba 159

Modderstad 49

Modern papier 6, 99, 100, 101, 106, 158, 159

Moe Koe 106

Moebius 30, 176

Moeder 55

Moeder Hubbard en haar hond 24

Moker, De 67

Mol, A. 40

Molenaar, R. 115, 163

Molier, K. 43

Mondria (uitgever) 112

Mondria, H.R. 13, 140, 154

Mondriaan Fonds 6, 159, 188

Mondriaan Stichting 187

Monguzzi 169

Monkees, The 87

Monki 46, 75

Monki met Popeye in China 75

Monki's reis om de wereld 46

Monroe, M. 122, 157

Monsieur Crépin 32

Monsieur Cryptogame 11, 32

Monsieur Pencil 32

Monster-ei, Het 155

Monst, de man van de maan 71, 103

Mooi is dat! 180

Mooste vak van de wereld , Het 197

Moolenijzer 17

Moorse tovenaar, De 68

Morgan, L. 157

Morris 54, 77, 150, 151, 156

Morris, M. 85

motion comic 190

Mouly, F. 176

Mozart & Casanova 129, 157

Mulhoen 164

Müller, J.F.L. 19, 31

Muis – in dit huis!, Een 43, 55

Muis, of de gestoorde nachtrust, De 55

Muis, of de gestoorde nachtrust; een geschiedenis in twaalf tafereeltjes voor jong en oud, De 23

Muizentheater 197

Mullisch, H. 166

Munro 29

Museum Bronbeek 198

Museum Jan Cunen 196

Museum Meermanno | Huis van het boek 6, 179

Museum voor eigentijdse kunst 177

Museum voor Moderne Kunst (Arnhem) 32

Musial, J. 89

Muyilwijk, J. van 153

Muzentempels 32

Muziek Express 159

Muziekkrant OOR 191

My Knudde 190

Myra van Dijk 138

Mysterie van de Tacho-plant, Het 118

Mythen 140, 157

Myx Strippmagazine 164

N

Nachtegaal in de stad, Een 196

Nadar 20

Nadorp, M. 166

Nancy Drew 95, 105

Napoleon 32

Natasja, luchtstewardess 145

Nationale Dagblad, Het 52

Nature of paleolithic art, The 31

Nederland volgens Sigmund 197

Nederlander, De 46

Nederlands Centrum voor het Beeldverhaal 161, 176, 177, 178

Nederlands Film Festival 198

Nederlands Letterenfonds 175

Nederlands Stripmuseum 152, 161, 176, 178, 179, 197

Nederlands Stripmuseum Exploitatie B.V., Het 179

Nederlandsche Filmliga 38

Nederlandsche Kultuurkamer 53

Nederlandsche Rotogravure Maatschappij 50

Nederlandsche Illustratoren Club 182

Nederlandse Spectator, De 11, 32

Neef van Prikkebeen, De 11, 38, 54, 55

Neerlandia/De Gelderlander 65, 66

Oom Abraham 38, 54, 55

Oom Arie 82

Oom Ben 23, 24

Oom Bobs Brievenbus 70

Oom Dagobert 158

Oom Donalds brievenbus 81

Oom Wim 159

Oort, J. van 74, 104

Oosterbeek, J.A.C. 54

Oosterheert, P. 153

Oosterhoff, P.A.E. 55

Oosterveer, M. 129, 130, 134, 153, 189, 195, 196

Oosterwijk, A. 122, 138, 148, 153, 167, 183, 184, 185, 195

Ootje Teur 62

Op tour door Spanje 198

Op weg naar het einde 56

Opa 89, 119

Ophomst en ondergang van Fokke & Sukke 1 – Prelude 199

Oppenoorth, F. 155

Opper, F.B. 24

Opshudding in Mutendorp! 50

Oranje-Nassau, W.F. van 112

Os, A. van 136, 166

Os, E.M. van 136, 166, 193, 194, 195

Oscar en Isidoor 88

Ostaden, van F. 46

Ottenheijm, W. 198

Otto 65, 156

Otto Raaf 148

Otto van Irtin 65

Otto, M. 47

Otto, Olivier en Oscar 157

Oudheusden, P. van 129, 135, 196

Oudshoorn, F. 164, 184, 192, 199

Outcault, R. 27, 28, 29

Ouwe troep 151, 159

Over de levensgenieter die haar angst voor de dood wil verdrijven 198

Overbeeke 70

Overeijnder, A. 75

Overeijnder, L. 143

P

Pa Pinkelman 74, 75

Paardjerijden 56

Paid, F. 62

Paleis met de zeven torens, Het 55

Panda 65, 66, 97, 102, 103, 105, 140, 143, 156, 157, 158

Panda en de meesterdief 64

Panorama 47, 54, 60, 71, 72, 73, 91, 102, 104, 156, 157, 167, 185

Papom 98, 90

Paraat 48

Parelduiker, De 31, 33

parodie 122, 148, 149, 150 151, 159, 169, 199

Parool, Het 61, 62, 66, 75, 101, 102, 103, 105, 143, 144, 148, 156, 157, 195, 196, 197

Partners, De 115, 157

Pastorale 197

Patava de holojongen 70

Patty 95, 129

Paulus 86

Paulus de Boskabouter 6, 38, 74, 84, 104, 135, 139, 140, 143

Paulus en de Eikelmannettes 104

Paulussen, W. 131

Peanuts 13, 169

Peekel, H. 153, 154

Peerke en z'n kameraden 55

Peet, M. 173

Peeters, B. 198

Peeters, C. 134

Peeters, R. 139

Peeters, S. 199

Peetmoeder, De 115

Peggy 129

Pelgrom, E. 106

Pelle Svanslös 158

Pellerin 17

Pen en het zwaard, De 159

Penning, N.L. 12

Penny 129

Penthouse Comix 168

Pep 6, 75, 83, 86, 92, 93, 94, 95, 104, 105, 110, 114, 115, 116, 118, 120, 139, 141, 156, 157, 158, 194

Pepijn 94

Pepito 63

Pepsotters 157

Peptoe 94, 95

Per vliegtuig de wereld rond 43

Perfecte kringloop, De 76

Perry and the Rinkydinks 73

Perry Winkle 50, 102

Perry Winkle and the Rinkydinks 45, 47

Persepolis 30

Persie, Van 166

Persmuseum 184

Pete the Tramp 47, 67

Peter Porker 39

Peter's zeurkalender 156

Peters, R. 98

Pétillon, R. 123

Pietro Vingtième, Le 44

Priel 47

Peuple, Le 42

Peyo 77, 82

Phil Defer 54

Phil IJzerdraad 54

Philemon 94

Phillips, G. 31

Physics of Superheroes, The 195

Picasso 30, 45

Picture of Dorian Gray, The 31

Picture theory 31

Pieck, A. 46

Pieds Nickelés, Les 36, 37

Pieneman, J.W. 12

Piepneus en Bibbersnoet 42, 56

Pierewaaijer, een Gezelschaps-spel, De 17

Piet de Smeerpots 21

Piet Durf, hoe wonderlijk het hem verging bij het oplaten van zijn vlieger 23, 24

Piet Durf, zijn reis met den luchtballon 24

Piet Pelle op zijn Gazelle 35, 37

Piet Pienter en Bert Bibber 78

Piet Por 98

Piëts, F. 44, 47, 50, 53, 60, 62, 72, 73, 91, 102, 152

Pieter Pienter (met de Postgiro) 147

Pietje Bell 157

Pietje en Wietje 43

Pietje Pinguin 47

Pietje Plus en Jantje Joppe 56

Piggelmee 48

Pijpje Drop 48, 54

Pikkie en Goudglansje 43

Piloot Storm 68, 69, 74, 96, 97, 103, 104, 139

Pilote 93, 94

Pim en de Venusman 89

Pimba, een Afrikaans avontuur van een slim negerjoch 70

Pimmy en Jimmy 39, 55

Pims poppetjes. Een kijkspreekje voor zijn vriendinnetjes & vriendjes bedacht en getekend door Oom Ben 23, 24

Pincot 196

Pinchon, E.-J.P. 36, 46

Ping 90

Ping, Plop en Boutje 72

Ping-Li-Ping 90

Pink panther 132

Pinkie Pienter 75

Pinocchio 133

Pinokkio 159

Pinot, C. 17

Pinterest 193

Pintoplanet, De 137

Pin-up, een godin voor elke dag 106

Pip, Squeak and Alfred 72

Pipo de clown 51, 69, 82

Pit en Piccolo 87

Pitch and Toss 68

Pitch, The 168

Pitje en Pauke 46

Pits en Kaliber 78

Pittig weekblad met Mickey en Kuifje 93

Plaatjesmaker, De 196

Plaer de diébuixar, El 195, 199

plagiaat 54, 136, 148, 149, 150

plano 14, 15, 28, 31

Plantin Moretus Prijs 197

Plasterk, R. 153, 180, 197

Please sir 91

Pleysier, A. 42, 56

Plezier van tekenen, Het 199

Plijnaar, W. 54, 115, 148, 152, 153, 163, 167

Lucky Plus 62

Podium 172, 173, 191

Poiré, E. 24

Pol, M. van de 171, 184

Politierechter, De 185

Polletje Pluim 157, 158

Pollmann, Joop 159

Pollmann, Joost 6, 161, 176, 195, 196, 199

Pollmann, P. 98, 153, 159

Pollock, J. 30

Polly and her pals 45

Polman, R. 198

Pom 78

Pom en Tiedje 77, 140

Pommerel, E. 135

Pontiac Review 159

Pontiac, P. 98, 99, 130, 132, 138, 153, 159, 172, 173, 175, 180, 188, 199

Popcye 46, 47, 67, 75, 128, 188

Poppedijntje en hare ongehoorde lotgevallen 55

porno(grafisch) 30, 146, 150, 168, 197

Portzamparc, C. de 184

Pos, G.J. 180, 181

Posduiven voor de prins 71

Postyourcomic (PYC) 193

Praag, van 173

Praamsma, S. 62, 67

Prediker, De 138, 157

Préhistoire de la bande dessinée et du dessin animé 15, 31

Prentenboeken van 1810 tot 1950 31

Priel 47

Prijs De Leeuw 196, 197

Peyo 77, 82

Prikkebeen 14, 21, 23, 31, 32, 33, 38

PrimaMedia 49, 54

Prince Valiant 44, 68

Princess Tina 95

Prins (der Geïllustreerde Bladen), De 43, 47, 52, 103

Prins Edýy en zijn vriendje 72

Prins en de bedelaar, De 91

Prins en de bedelknaap, De 72, 158

Prins Leo 90

Prins Valiant 46, 47

Prins Valiant, ridder zonder vrees 47

Prinseje Sterremuur 56

Prix Alfred 204

Prix de Rome 37

Proeve ter veredeling van de beeldroman, aangeboden aan allen, die een absolute gedachteeloosheid aan een verheffende strekking wens en paren 74

Professor Breinbreier 92

Professor Creghel 74

Professor Eureka 68

Professor Hilarius 139

Professor Oja-Aha 187

Professor Palmboom 118

Professor Pi 75

Professor Pi-illustratorenprijs 159

Professor Vliegop 84

Propria Cures 35, 37, 199

proto-strip 18, 32

proto-tekstballon 15

Pruikenmaker en de prins, De 55

Prutswerk 122, 124, 142, 146, 167

PTT Post 152, 158

Puk en Muk 46

Puk en Poppedijn 65, 105

Pukchen und Mukchen 46

Pukkie Planta 62

Pulitzer, J. 27

Pulpman 168, 195

Pum Pum 78, 103, 176

Punch 25

Putte, H. van der 15, 16

Q

Quantin 17

Querido 173

Quack Brown Fax, The 159

Quinterno, D. 50

Quo Valies? 164

R

Raadsel, Het 113, 158, 176

Raaf, P. de 129, 141, 196

Raak, N. 67

Rabier, B. 24, 46, 54

Radeau de la Méduse 18

Radiomaandblad 49

Raemaekers, L. 43

Raedndonck, G. van 38, 39, 40, 41, 42, 48, 53, 55, 56

Raffles, der Meisterdieb 55

Raka 79

Rakker 158

Rammelt, T. 46

Rammérix en Parodix en de echte geilaard 150, 151

Rampokan 198

Rampokan: Celebes 197

Rampokan: Java 197

Rapport der Defensiecommissie toegelicht en eenigszins uitgebreid door Korporaal Achilles, Het 27, 33

Rattenvanger van Hamelen, De 157

Rauwe Bonk 78

Ravenous 193, 194, 195

Raw 158, 176

Raymakers, W. 138, 144

Raymond, A. 44, 45, 47, 67

Raymond, A.G. 47

Razoux, W.P. 21, 24

Real Free Press 99

Real Free Press Foundation 158

Real Free Press Illustratie 99

Rebbe, De 106

Rebellenclub 50, 54, 69, 71, 72, 73, 101, 136, 137

Rechter Tie 74, 76

reclamestrip(s) 35, 37, 43, 44, 47, 48, 49, 55, 63, 109, 134, 135, 146, 148, 157

Recruut Karel en de poen 147, 157

Reddertjes in Kangoeroeland, De 158

Redding, R. 140

Reek, J. van 63, 143

Ruiter, S. de 54

Reid, J. 6, 153, 199

Reinhart 184

Reinheitsgebot 79

Reinventing comics: How imagination and technology are revolutionizing an art form 190

Reith, B. 46, 75

Reizen en avonturen van mijnheer Prikkebeen: eene wonderbaarlijke en kluchtige historie /naar teekeningen van Rudolph Töpffer; voor de Nederlandsche jeugd berijmd door J.J.A. Gouverneur 21

Rembrandt (grafische roman) 174

Rembrandt (schilder) 30, 122

Remi, G. 44

Remia Post 90

René Smeets Prijs 197

Reps, The 182

Requiem Fortissimo 159

Retera, M. 148, 153, 167, 184, 198, 199

Retraite 197

Reus Worm 46

Reve, G. 157, 170

Revue 78, 104, 158

Revue Comique à l'usage des Gens Sérieux 204

Rhaa lovely 127, 141

Rhijn, G. van 54

Rhodeskin en Zijderick 92

Ria en Rinus 158

Richard, R. 142

Richards, D. 115, 157

Professor Creghel 74

Ridder Roodhart 93, 156, 157

Ridder, W. de 98

Rietman, J. 190

Rietveld Academie 122, 182, 199

Rietveld, J. 89

Right Number, The 190

Rijperman, P. 140, 141

Rijs, J. van 179

Rik Ringers 77

Rik, Clio en Pluk 88

Rikki Visser 75

Ring, B. 158

Ring, J. 158

Ringrose, J. 65, 68

Rip Kirby 44, 128

Ritman, L. 7, 140

Ritournel en Koor der Dansers 24

Ritstier, W. 129, 130, 134

Robbadoes 74, 76, 77, 78, 80, 86, 93, 129, 130, 159, 179, 182

Robbadoes en Kwabbernoet 87, 158

Robbie 79

Robby 104

Roberic 89

Robert en Bertrand 77

Robs Vrienden 70, 71, 84, 90, 103

Rocking' Belly 144, 159

Rockwell, N. 175

Rode Adelaar, De 79

Rode Ridder, De 77, 145, 156

Roel Dijkstra 115, 116

Roel en zijn besenboel 130, 163

Roep, T. 82, 83, 105, 106, 125, 126, 166, 187

Roggeveen, L. 38, 84

Roland de jonge jager 89

Radeau de la Méduse 18

Rolling Stone 159

Rolling Stones 159

Romeo Brown 103

Ronnie en Sjonnie 163

Ronny en Donny 62

Rood, L. 54

Roodbaard 87

Roodbeen, C. 89

Rodoog 128

Roosij, D. de 195

Roomse Jeugd 63, 88

Roord, G. 153

Rose Panter, De 132, 133

Rosie Geur en Manus Gein 94

Rosita 105

Rosmade, M.P. 23, 24

Ross, C. 187

Rosy, M. 77

Rotgans, H.J. 47, 49, 50, 91

Rotman, G.T. 42, 53, 56, 188

Rotterdammer, De 56

Rotterdamsch Nieuwsblad 40, 56, 57

Rowntree, H. 56

Royaards, T. 195

Royen, R. van 152

Rubens, K. 169

Rudolf Rozijn 147, 157

Rueb, M. 186

Ruijters, M. 165, 169

Ruimtefamilie Robinson 87

Ruimtelijke lijn, De 169

Ruimte-patrouille SP-3 90

Ruimtevaart 81

Ruiter, S. de 54

Rupert Bear 41, 51

Russ Bender 105, 117

Russell, C.D. 47, 67

Rustende Jager, De 168

Rutgers van der Loeff-Basenu, A. 84

Rutten, F.J.T. 25, 41, 52, 67, 187

Ruwe Gids, De 196

Ruyter, M. de 187

Ryssack, E. 119

S

S.S. Anne 65

Single 6, 184, 196

Sacco, J. 170, 173

Safari 77

Saint-Ogan, A. 45, 46, 47

Sandé, van der 17

Sandy en Hoppie 110, 141

Sanoma 111, 166, 167

Santels, L. 93

Sappige dieren 106

Satanseland 118, 119

Satrapi, M. 30

Schaduw op de bast, De 158

Schaduw en toven Innsmouth 199

Schannulleke 158

Schateland, Het 83, 91

Scheen 32

Scheepmaker, N. 159

Scheepsjongens van Bontekoe, De 105

Scheepvaartmuseum 26, 185, 197

Schenkman, J. 19

Schermelé, W. 46

Schetes uit de portefeuille van Alexander Ver Huell 32

Schifferstein, M. 135, 152, 164

Schilders, M. 198

Schüller 23

Schindeler, P. 122

Schipbreukelingen, De 91

Schipper, P. 54

Schippers, M. 54

Schippers, W.T. 140, 141, 159, 167

Schlager 196

Schmidt, A.M.G. 49, 74, 84, 171

Schnitzler, N. 46

Schoen, J. 99

Schoenmaker, A. 191

Schokkend nieuws 164, 199

Schone heks, De 87

School der Gehuiven, De 16

Schoonenberg, G. 43

Schöpflin, J. 31

Schouten, H. 191, 192

Schouten, R. 145, 164, 171

Schreeuw van de dondervogel, De 93, 104

Schreurs, E. 110, 122, 142, 152, 167

Schröder, A. 39, 40

Schuddeboom, B. 13, 54, 191

Rode Adelaar, De 79

Schuitemaker, J. 12

Sjef van Oekel in de bocht 159

Sjors 6, 35, 37, 46, 47, 50, 52, 54, 60, 62, 71, 72, 73, 75, 84, 91, 92, 93, 94, 95, 97, 102, 105, 110, 114, 115, 119, 120, 137, 139, 156, 157, 158, 194

Sjors als circusartiest 102

Sjors en de Verschrikkelijke Sneeuwman 72, 73

Sjors en Sjimmie 50, 53, 72, 73, 91, 92, 102, 106, 111, 114, 115, 117, 136, 137, 152, 156, 158, 159, 162, 163, 165, 196

Sjors en Sjimmie bij de Arabieren 73

Sjors en Sjimmie strippblad 54, 105, 106, 117, 120, 159, 162, 196

Sjors en Sjimmie weekblad 162, 163

Sjors van de Rebelclub 45, 47, 50, 71, 72, 73, 91, 102, 162

Sjors, voorzitter der Rebelclub 47

Sjosji 162, 164, 196, 198

Skokan 73, 105

Sleen, M. 78

Slieker, G. 31

Slijp, B. 122

Sliks 159

Slok en Brok 46

Sluiter, W. 37

Sluyzer, B. 152

small press 141, 164, 169, 182

small publishing 124

Smalt, V. 32

Smeets, M. 98, 99, 123, 159

Smeets, R. 197

Smet, P. de 93, 94, 118, 122, 129, 134, 139, 147, 153, 157

Smidje Verholen 63, 75

Smit, W. 51

Smithsonian Collection of Newspaper Comics, The 44, 45

Smudja, G. 198

Smurfen, De 82, 151

Sneek en Roel en zijn beestenboel 163

Sneeuwvlok 51, 69

Sneeuwvlok de Eskimo 51, 69

Snitser Hardsilerrij 26

Snodijk, D. 162

Snocs 46

Snoesje 82

SNS REAAL Fonds 6

Snuffelgraag en Knagelijtje 42, 56, 188

Snurk 47

Socrates 36

Soest, H. 163

Soteman, G. 119

Sohier, R. 196

Somer, F. 40, 57

Soret, F. 32

Spaak, B. 75

Spaarnestad, De 45, 47, 50, 71, 72, 73, 75, 94, 95, 102, 105, 110

Spaarnestad-Tekেনstudio 102

Speedo 138

Speijer, C. 148

Spel van klein Duitmpje, Het 55

Spelend speelgoed 72, 73

Spiegel, De 55, 105

Spiegelman, A. 30 , 159, 173, 176

Spier, J. 51

Spierts, E. 164

Spillebeen en Meelzak 43

Spin en Marty 93

Spinneman 78

Spirit, The 44, 170

Spismuis en Tapir 46

Spoit, H. van der 169

Spoorweg door de prairie, De 77

Spo Morton 67

Sprenger, H. 53, 65, 66, 68, 69, 70, 71, 103, 104, 194

Springermanenplaag en de stoute dingen die Toontje deed, De 60, 61

Sprookjes in beeld 78

Spruit 98

Stamgasten, De 144, 183, 190

Stampede 116, 197

Standaard Uitgeverij 77, 145, 147, 149

Standaard, De 43, 45, 55, 173

Stapel, G. 65, 76, 84, 87, 93, 138, 139, 144, 156

Star Editie 80

Star wars 44

Stavast – Maanblad voor alle Nederlandsche Jongens 46

Steehouwer, J. 190

Steeiman, J. 50, 65, 83, 88, 90, 92, 95, 115, 116, 12, 121, 122, 128, 153, 156, 158, 196

Steeiman, R. 192

Steen van Atlantis, De 61

Steen, A. van 54

Steen, P. 52, 67

Steen, T. 98

Steenhuizen, L. 48

Stef Ardoba 105, 116, 117

Stein, G. 54

Sterke Boog de vriend der blanken 73

Sterrekindertjes, De 56

Sterrett, C. 45

Steve Canyon 128

Struwelpeter 21, 22

Student Tijloos 65, 105, 156

Studenten-Almanak 11, 18, 32

Studenten-Typen 32

Studie 159, 197

Studio Arnhem 106, 130, 131, 148, 196

Studio Avan 62, 63, 75

Studio Jan Kruis 145, 157, 158, 167

Studio Joop Geesink 62

Studio Peter de Raaf 196

Studio Scherp 68

Studio Vandersteen 148, 153, 156, 158

Stuy, H. 144

Submarine 190

Suck 106

Süs, G. 23

Sullie Sok 68

Supergum 142, 159

Suske en Wiske 29, 59, 77, 78, 136, 143, 145, 148, 149, 150, 170, 196

Suvaal, E. 168

Swamp thing 184

Swan Features Syndicate 66, 103, 104, 105

Swarte, J. 6, 45, 88, 98, 99, 101, 106, 152, 153, 158, 159, 173, 175, 176, 177, 178, 180, 184, 188, 193, 195, 199

System of comics, The 31

T

Taco Zip 198

Tacq, M. 77

Tadema, A. 60

Tafereelen uit de geschiedenis des vaderlands, tot nut van groot en klein; vermakelijk voorgesteld door Mr. J. van Lennep en Compagnie. Aanvangende met de komst der Batavieren en eindigende als het uit is 24

Tafereelen uit de regering van Willem I 12

Taheij, C. 152

Straaten, G. van 65, 68, 90

Stoop, O. 99

Storch, C. 44

Stork, C. 67, 68

Storm 114, 115, 156, 157, 163, 196

Storm over China 61, 101

Story 78

Stoute streken van Boefie en Foefie, de rattenbengels, De 55

Straaten, G. van 65, 68, 90

Straaten, P. van 94, 143, 144, 153, 156, 178

Straatman, R. 99, 197

Straatnieuws 164

Straks Studeren 147

Streken van een kleine Strop 72

Streken van een serialtekenaar 159

Strip en Cartoon tekenen 196

Strip en Stropdas 88

Stripantiquariaat Lambiek 42

Stripantiquariaat Panda 7, 113, 154, 158

Striparazzi 162, 163, 196

Stripbewust 96

Stripcollectie Bijzondere Collecties 114, 117, 118, 127, 128, 142, 143

Stripdagen Breda 167, 176

Stripdagen Gorinchem 182

Stripdagen Haarlem 158, 164, 175, 176, 191, 193, 195, 197

Stripdagen, De 167, 171

Stripfilm 62

Stripfilm Studio 62

Stripgalerie Lambiek 191

Stripgalerie Panda 154

Strippids 163

Stripheldenwijk 187, 188

Strippinjo 163, 164

Stripjaarboeken 138, 154, 155

Stripkatalogus 7, 140, 154, 155

Stripkoerier 128

Stripkrant 128, 189

Stripmaker zoekt kunstacademie - Een onderzoek naar opleidingen voor tekenaars in het licht van de opkomende grafische roman 195, 198, 199

Stripmakers 193

Stripmakerscollectief 148

Stripmix 96

Stripmuseum Groningen 179

StripNieuws 168

Stripper 152

Strippo 199

Stripprofiel 96, 134, 135, 139, 140, 171

Stripprofiel presenteert 139

Strips in Stereo 153, 199

Strips in Voorraad 153

Strips, aha! 195

Stripschap, Het 40, 56, 57, 96, 103, 104, 105, 106, 117, 135, 139, 142, 148, 151, 152, 153, 157, 158, 166, 167, 168, 172, 176, 180

Stripschappenning 135, 157

Stripschapprijs 104, 105, 153, 156, 157, 158, 159, 168, 196, 198, 199

Stripschrift 6, 13, 96, 134, 135, 136, 137, 143, 150, 153, 155, 163, 166, 167, 196

Stripschriftspecial 54

Stripspecialzaak 166, 195

StripSter - Podium voor nieuw striptalent 191

Stripster 153, 163, 191

Striptease 159

Stripwerk 152, 171

Stripwinkel Lambiek 167, 199

Stripwinkel Panda 113

Stripwinkel Sjors 137

Tijs Wijs de torenwachter 51

Tillieux, M. 54, 77, 153

Tim Tuimel 62

Tim Tyler's Luck 47

Timmerman, W. A. 49

Timmers, S. 187

Timp, J. 134, 139

Tina 6, 94, 95, 105, 106, 111, 112, 128, 129, 147, 156, 157, 158, 166

Tintin 45

Tinus Trotyl 92, 138

Tiny Tim, the early years of Tim Enthoven 1994-2003, The 197

Tippeltje 55

Tippy 89

Tirade 56

Titanic strip magazine 129, 157

Ti-ta-tovenaar 102, 156

Titula & Titul 138

Titus 93, 94

Tobias 50, 102

Tobias Sloom 62

Toekomstsstaat, De (Een nachtmerrie fin de siècle)

Visioenen en Droombeelden uit de 20e Eeuw 33

Toemai 83

Toen wij van de Duitsers verloren 196

Tol, J.M. van 6, 153, 163, 172, 179, 180, 181, 186, 195, 199

Tollensprijs 103

Tom Carbon 163

Tom de negerjongen 43

Tom en Bola op avontuur 72

Tom en Jerry 145

Tom in de greep van de Zwartvoet-indianen 83

Tom Lucky 70

Tom Poes 6, 14, 30 35, 53, 64, 65, 66, 82, 96, 102, 103, 104, 105, 143, 156, 157

Tom Poes en de achtgever 64

Tom Poes en de woelwater 158

Tom Poes en heer Bommel 140

Tom Poes en het klerenoffertje 82

Tom Poes en het monster ei 64

Tom Poes in de tovertuin 52

Tom Poes in het land van de blikken mannen 65

Tom Poes ontmoet een oude bekende 68

Tom Poes Weekblad 58, 68, 69, 71, 73, 74, 89, 103, 104

Tom Texan 104

Tom Tippel 72

Tom Wells 67

Tombola 71, 72

Tommie's avonturen 47

Tommy 88, 89, 90

Toonder Studio's 51, 60, 62, 63, 65, 66, 68, 76, 83, 93, 102, 103, 104, 105, 135, 138, 143, 148, 156, 157, 158, 182, 194

Toonder, J.G. 65

Toonder, M. 6, 7, 30, 44, 45, 46, 48, 50, 51, 52, 53, 59, 60, 62, 63, 65, 66, 67, 68, 97, 100, 102, 103, 104, 105, 136, 140, 143, 148, 153, 156, 157, 158, 167, 179, 180, 188, 194

Toontje Ezelsvel 56

Toosje Tontel 36

Top Drawers 182

Top Shelf 199

Töpffer, R. 11, 19, 20, 21, 27, 28, 32, 33, 38

Topsland 98

Topsy 129

Tourtel, M. 41, 42

Tover mijn verhaal 199

Tovervisje, Het – een oud sprookje opnieuw berijmd 48

Trajanus (zuil van) 14

Trentenaire 106

Trichis Kickuitgevers 195

Trigité 91

Trik 181, 198

Tripje 40, 57

Tripje en Liezebertha 35, 40, 57

Trogloodytes 165, 169

Trombone Illustré, Le 157

Trondheim, L. 163, 198

TROS Radio Online 191

Trouw 55, 62, 104, 105, 176, 181, 183, 191

Trouwens 138

Trubert, J. 72

Trumpstein, S.L. 164

Tsetsuna 193

Tuiftuf-club, De 77

Tuimel en Ich 157

Tuitel en Phiwí 165, 169

Tulp, W. 195

Turk & De Groot 119, 163

Tibor 79

TV Century 21 87

TV2000 87, 88, 90

Twee jongens in het jaar 2500 43

Twee van Oldenhoek, De 95, 106, 129

TweemeterPeter 198

Tychon, R. 181

Typex 157, 169, 174, 191, 199

U

U spreekt met Frank Laufer 185, 196

Udder Worlds 169

Uderzo, A. 30, 31, 173

Uilenspiegel 25, 32

Uit de luiertjaren van Sjors 72

Uit de Toonder Studio's 138

Uit de verhalenrommel van oom Wim 159

Uit den Bogaard, J. H. 37

Uit den verhalenrommel van oom Wim 132

Uit het kladschrift van Jantje 38

Uit het leven van Keejie Knabbel 46

Uitgeverij Arboris 137, 138, 173

Uitgeverij ATH 80, 156

Uitgeverij Big Balloon 139, 152, 163, 187, 197

Uitgeverij Casterman 77, 104, 131, 131

Uitgeverij Catullus 186, 195, 199

Uitgeverij Centripress 112

Uitgeverij De Lijn 139

Uitgeverij De Meulder 104, 139

Uitgeverij De Vrijbouter 124, 133

Uitgeverij Drukwerk 100, 113, 131, 132, 133, 138

Uitgeverij Dupuis 77, 92, 129, 130, 145

Uitgeverij Kobold BV 120

Uitgeverij L 173

Uitgeverij Lecturis 6

Uitgeverij Loeb 76

Uitgeverij Lombard 77, 93, 129, 157

Uitgeverij Oberon 94, 95, 105, 110, 112, 119, 127, 129, 139, 141, 142, 157, 151, 162, 187, 197

Uitgeverij Oog & Blik 158, 171, 173, 199

Uitgeverij Panda 103, 104, 111, 140, 154, 158

Uitgeverij Paul Rijperman 110, 111

Uitgeverij Sherpa 152, 164

Uitgeverij Silvester 164, 167, 173, 198

Uitgeverij Skarabee 96, 97, 153

Uitgeverij Stripzoo0 173

Uitgeverij Stripstift 136, 143, 166

Uitgeverij Tango 97

Uitgeverij Wolters-Noordhoff 65, 76, 97

Uitgeverij Zet.El 164

Uk en Puk 50

Ukkie 157

Ukkie Wappie (en de grote gevolgen) 44, 50

Ullstein 52

Uncle Scrooge 82

undergroundstrip(s) 59, 98, 100, 102, 109, 122, 138, 141

Understanding comics 190

Understanding comics: The invisible art 31

Unicum 48, 50, 51, 60

Uurtjes die we nooit vergeten 38

V

Vacantiedagen 55

Vader & Dochter 197

Vader & Zoon 143, 144, 156

Vaderland, Het 43

Vaderlandsch gevoel. Vergeten negentiendeeuwse schildertijen over onze geschiedenis 31

Vaderlandse geschiedenis, De 126

Valentijn, D. 182

Valk, A. van der 37, 61

Valkema, G. 163, 183

Vallet, D. 94, 141

Van Dale's Groot woordenboek der Nederlandsche taal 31

Van de visser en zijn vrouw 48

Van der Hoogtprijs 56

Van het toovervischje 48

Van Istanbul naar Bagdad 172, 197

Van Kwik-Kwak het kikkertje 46

Van nul tot nu 126, 187

Van Speijk 168, 172

Vandersteen, W. van 77, 136, 145, 148, 149, 150, 151, 153, 156, 158, 171, 179

VARA Gids 104

Vara TV magazine 196

Varekamp, E. 173

Veeninga, J. 62

Vegt, S. van der 152

Vegter, J. 143, 153

Veldheer, P. 81

Velthoven, M. van 182

Velthuis, M. 106

Venderbosch, R. 187

Venema, R. 70

Venema, T. 187

Venturi, R. 178

Ver Huell, A. 11, 18, 32, 33

Vera van de *Risico* 95

Verbalby, O. 32

Verbeek, J. 99

Verbeelen, M. 54

Verburg, J. 99

Verdachte portretten 185

Verweden wereld, De 81

Vereenigde Nederlandse Uitgevers 95, 110, 111, 128, 132, 139, 145, 167

Vergulde smuitbeer, De 185, 186

Verhaaltjes voor de beginnende lezers 196

Verhaegen, M. 187

Verhalen en legenden 129, 157

Verhalen van oom Wim, De 151

Verheffing van Z.M. Willem den Eerste als Koning der Nederlanden 12

Véritable histoire de Futuropolis, La 195

Verkenner, De 104

Verklarend handwoordenboek der Nederlandse taal 31

Vermeer 30, 169

Vermeij, J. 95

Verne, J. 90

Veronica magazine 167, 196, 198

Veronicagids 157

Verovim 65, 68, 69, 104, 105, 139

Verraad 67

Versteeg, C. 88

Verstijnen, H. 46

Verstrootde professor, De 45, 46, 88

Verwende prinses, De 125

Veyron, V. 141

VI Oranje 190

Victor & Vishnu - Textfree 199

Vidocq 92, 93, 104

Vie publique et privée de Mossieu Réac 20

Vier Verdedigers, De 78, 79, 98

Vierhout, L. 50, 73

Vijf Slijmerds, De 159

Vijver, M. van de 187

Vikkie Vinnig 72

Vincent 173, 198

Vincent van Gogh – De vroege jaren 173

Vinkelis, R. 12

Virtl 127, 157

Virtuos, Der 22

Viruly, A. 47

Vis aan de wand 196

Visser, D. 81, 156

Visser, P. 89

Visser, S. 184

Viva 167, 199

Viva Zapapa 157

Vlaams Fonds voor de Letteren 175

Vleeschouwer, W. 125, 163

Vlierk 164

Vliegende Hollander, De 173

Vliet, A. van 54

Vlist, E. van der 31

Vlottes, D. 81, 89, 95, 138

VNU (Verenigde Nederlandse Uitgevers) 95, 110, 111, 128, 132, 139, 145, 167

VOC 187

Vogel van de dag 199

Voges, C. 72, 73, 74, 75, 83, 84, 89, 90, 91, 102

Volk, Het 37, 40, 45, 55, 69

Volkskrant 69, 74, 75, 159, 165, 171, 180, 185, 189, 195, 197, 198, 199

volksprenten 12, 15, 28, 32

Volksvermaken, De 17, 31

Vonk, B. 164

Vonk, C. 35, 40, 43

Voo, J. van der 82, 89, 90, 145, 147, 190

Voor 'tjonge volkje 24

Voor de kinderkamer 24

Voor de partij – Na de partij 26

Voor een briefkaart op de eerste rang 105, 122

Voor God, koningin en vaderland 157

Voorrn, B. van 65, 72

Voortman, G. 122

Voorwaarts 40, 41, 42, 55, 56, 57

Vos, H.J. 123, 141, 164

Vos, J. de 115, 163

Vos, T. 47, 52

VPRO Gids 197, 199

Vranken, B. 164

Vrienden van Kris Kras 85

Vriends, J. 196

Vries, A. de 55

Vries, M. de 193

Vries, R. de 112, 155, 171, 193

Vrij Nederland 38, 54, 56, 143, 156, 158

Vrije balloen, De 6, 106, 110, 111, 114, 120, 121, 122, 123, 124, 155, 158, 159, 165

Vrije Volk, Het 41, 74, 75, 104, 105

Vrolijke avonturen van twee kwaje open Pimmy en Jimmy, De 55

Vrolijke en griezelige avonturen van Bram Ibrahim, De 46

Vrooman, J. 134, 166

Vrouwen en kinderen eerst! 106

VSBFonds 6

Vugt, T. van 165

W

Waa, M. van der 166

Waanzin, waanzuit 141

Waar is de taart? 106

Wacht, De 51

Wagelm, P.-J. 21

Waldo 75, 82

Walker, M. 145, 146

Walt Disney's Comics and Stories 82

Wankele schreden 106

War on terror 191

Ware Jacob, De 32, 37, 38, 55

Ware, C. 176

Warhol 30

Wasco lijn, De 169

Wasco, G. 169, 180

Wasco's weekblad 169

Wash Tubbs 44, 45

Washington district, Zaak nr.1 162

Washington, M. 135

Wat Fred niet wist 164

Verovim 65, 68, 69, 104, 105, 139

Verraad 67

Versteeg, C. 88

Verstijnen, H. 46

Verstrootde professor, De 45, 46, 88

Verwende prinses, De 125

Veyron, V. 141

VI Oranje 190

Victor & Vishnu - Textfree 199

Vidocq 92, 93, 104

Vie publique et privée de Mossieu Réac 20

Vier Verdedigers, De 78, 79, 98

Vierhout, L. 50, 73

Vijf Slijmerds, De 159

Vijver, M. van de 187

Vikkie Vinnig 72

Vincent 173, 198

Vincent van Gogh – De vroege jaren 173

Vinkelis, R. 12

Virtl 127, 157

Virtuos, Der 22

Viruly, A. 47

Vis aan de wand 196

Visser, D. 81, 156

Visser, P. 89

Visser, S. 184

Viva 167, 199

Viva Zapapa 157

Vlaams Fonds voor de Letteren 175

Vleeschouwer, W. 125, 163

Vlierk 164

Vliegende Hollander, De 173

Vliet, A. van 54

Vlist, E. van der 31

Vlottes, D. 81, 89, 95, 138

VNU (Verenigde Nederlandse Uitgevers) 95, 110, 111, 128, 132, 139, 145, 167

VOC 187

Colofon

Strips! 200 jaar Nederlands beeldverhaal verschijnt ter gelegenheid van de gelijknamige tentoonstelling in Museum Meermanno|Huis van het Boek, gehouden van 28 september 2013 t/m 12 januari 2014.

© Teksten 2013 de auteurs
© Illustraties 2013 de rechthebbende erven en uitgevers
© Foto's auteurs 2013 de fotografen en/of de rechthebbende erven
© Deze uitgave 2013 Lecturis bv

uitgeverij@lecturis.nl
www.lecturis.nl
www.meermanno.nl

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vervoelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Museum Meermanno | Huis van het Boek heeft er naar gestreefd de rechten van de afbeeldingen volgens de wettelijke bepalingen te regelen. Degenen die desondanks menen rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog tot Museum Meermanno | Huis van het Boek richten.

Voor dit boek is dankbaar gebruikgemaakt van de collecties van o.a.: Verzameling Borms-Koop, Voorburg; Rob van Eijck, Haarlem; Willem van Helden, Den Haag; Hans Matla, Den Haag; Anne Frank Stichting, Amsterdam; Bibliothèque National, Parijs; Bibliotheek van de Universiteit van Amsterdam; Koninklijke Bibliotheek, Den Haag; Flipje- en Streekmuseum, Tiel; Nationaal Gevangenis museum, Veenhuizen; Regionaal Archief Zutphen.

Uitgave

Lecturis
Kalverstraat 72
Postbus 43
5600 AA Eindhoven

Museum Meermanno | Huis van het Boek
Prinsessegracht 30-31
2514 AP Den Haag

Idee

Maartje de Haan

Auteurs

Rob van Eijck
Willem van Helden
Joost Pollmann
Jos van Waterschoot

Eindredactie

Hans Matla, m.m.v. Aafke Boerma

Vormgeving en opmaak

Jelle Hellinga, Den Haag

Fotografie

Jelle Hellinga, Robin Schouten (p. 114, 140, 145, 156, 157, 158, 159 en 164),
Els Timmerman (p. 156), Alexandra Verburg (p. 157), Ron Wiersma (p. 157) en
Jos van Waterschoot (p. 113, 142, 149 en 154)

Lithografie en druk

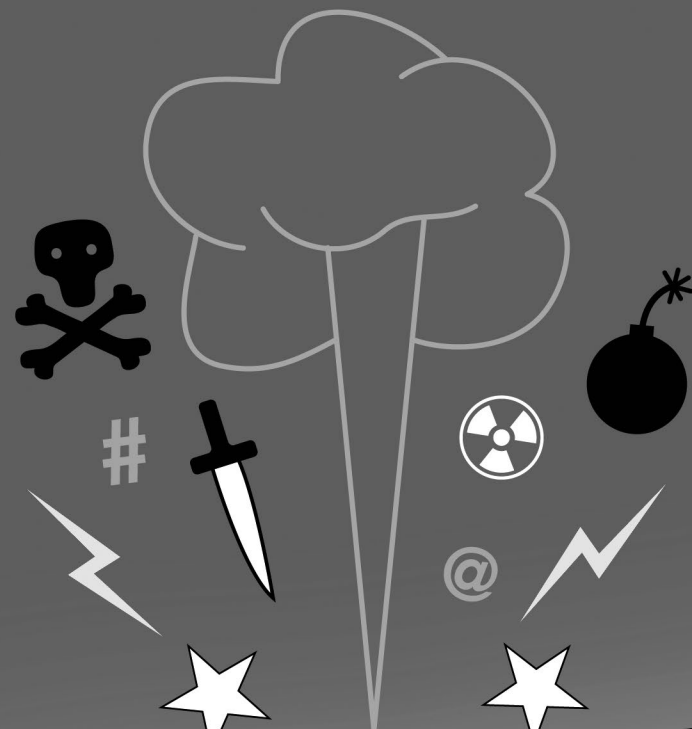
Lecturis

Deze uitgave is mede mogelijk gemaakt door de genereuze bijdragen van het Mondriaan Fonds, het SNS REAAL Fonds, het VSBfonds en de Stichting dr Hendrik Muller's Vaderlandsch Fonds.

ISBN 978 94 6226 019 1
NUR 610

VARO ENMMMA

?!

ZOEFF

RRRING!

Nederland kent een rijke traditie op het gebied van strips, die in dit standaardwerk is te zien en te lezen. Helden van alle generaties komen voorbij. Meester Prikkebeen en zijn hachelijke avonturen, detective Dick Bos, Kapitein Rob, Eric de Noorman, Tom Poes en heer Bommel, Paulus de Boskabouter, Jan, Jans en de kinderen, agent 327, Fatima, Nienke en de anderen uit *Single*, *Franka*, de spelers van *FC Knudde*, *Fokke en Sukke* en de vrije geesten van de undergroundstrip in de tijdschriften *Aloha*, *Witzend*, *Tante Leny presenteert*, *Modern Papier* en *De Vrije Balloen*. De jongste generatie striptekenaars komt aan bod, met onder anderen *Mangafique*, *Guido van Driel*, *Peter van Dongen* met zijn klare lijn, *Barbara Stok*, het autobiografisch universum van *Maaïke Hartjes* en de digitale strips van het collectief *Lamelos*. En natuurlijk wordt de geschiedenis van de grote stripbladen *Sjors*, *Pep*, *Eppo*, *Tina* en *Donald Duck* niet vergeten, net als de bronnen voor liefhebbers zoals *Stripschrift* en de informatiesites van *Kees Kousemakers Lambiek*, *Comicipedia* en het *Stripschap*.

Biografieën van de grote namen uit de Nederlandse stripgeschiedenis en een uitgebreid register maken *Strips!* tot een onmisbaar overzicht.

lecturis